

491.82

№241

LIBRARIES
STACKS
NOV 19 1975

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XXI, св. 1—2

БЕОГРАД, 1975.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) М. Стевановић, „Језички неспоразуми“	1—6
2) Берислав М. Николић, Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику	7—13
3) Митар Пешикан, Један категоријски случај глаголске хомонимије и формалне двовидности	14—25
4) Бранислав Милановић, Глаголи на <i>-аји</i> са двојакном презентском основном (наставак)	27—124
5) Језичке поуке	125—131

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ

Секретари Уређивачког одбора др Даринка Гортан-Премк
и др Љубомир Поповић

БЕОГРАД
1975.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“ — Београд, Вука Караџића 5

НАШ ЈЕЗИК

„ЈЕЗИЧКИ НЕСПОРАЗУМИ“

Овај цитат узимамо из једног дописа са седнице Народне скупштине, у којој се расправљало о Предлогу Устава. И односи се, дакако, на текст тога Предлога. А како су за тај текст, управо за језик текста, на извештајан начин одговорни и неки језички стручњаци, хтели бисмо видети шта овај цитат значи, односно шта може значити. Али прво нешто о одговорности. Ми већ рекосмо да један део ње примамо на себе јер смо текст Устава прегледали, не само као остали грађани, којима је дато право и могућност да на Нацрт Устава учине своје приговоре, између осталог и на језик којим је он написан, него је писац ових редака са још двојицом својих колега (мада је лично, спречен болешћу, ту мање од осталих радио) био позван да се ангажује у стручно-језичкој групи Уставне комисије за редакцију Предлога Устава. И ми смо се тога задатка прихватили. Нерадо, истина, зато што смо били свесни да неће бити могуће усвојити сваки захтев за језичким дотеривањем текста онако како бисмо ми желели. Не због тога што су наше претензије биле нескромне. А ни зато што су правници и политичари успели да, како неко од новинара ту недавно нимало духовито (па ни добронамерно) рече, осујете настојање лингвиста да разбију Југославију на реченице, него што смо знали да је у питању нимало једноставна уставна материја којом треба регулисати одвећ сложене друштвене односе, непознате раније ни нашем ни било коме другоме друштву.

Остављајући новинском дописнику да овај рад оцењује према своме укусу, дужни смо рећи да су наша настојања у Комисији сасвим правилно схваћена. Ми смо опет били свесни да

је наш задатак давање образложених предлога за језичко и стилско преиначење појединих места у Предлогу Устава, а да прихватање, односно неприхватање учињених предлога остаје у надлежности доносилаца Устава. Своју дужност стручњака за језик ми нисмо схватили као чишћење језика од неисправности, које драстично називају граматичким грешкама. Њих, наравно, ни било није у тексту јер су га састављали образовани људи. А прихватили смо се свога задатка давања стручне помоћи у отклањању језичких неспоразума, па смо поклонили озбиљну пажњу и интерпункцији, на рачун које онај новинар који говори о разбијању земље на реченице, прави шале, заборављајући, ваљда, да се небрижљивим стављањем интерпункције стварају често озбиљни неспоразуми у језику. Трудили смо се, наравно, да уклонимо све двосмислености и нејасности из текста Устава на које су ето народни представници, који доносе основни закон земље, наишли и у дефинитивном тексту прихваћеном у Комисији за редиговање.

На скупштинској седници, према новинском допису, чињене су и примедбе да су језичке грешке све чешће у законским прописима. И нико, наравно, не може порицати да језичких недостатака има у тим прописима, али не само ту, у законодавној служби уопште, већ и у другим културним областима, да их има и тамо где их не би смело бити. А то ни у ком случају није добро, нити према тој чињеници смемо бити индиферентни, него нам је дужност да водимо већу бригу о језику којим се сви служимо, да се више старамо о његовој исправности и његовој лепоти, да настојимо на сталном подизању његове културе. А све неспоразуме из језика, дакако, морамо уклањати, јер он с њима није оно што мора бити — средство за споразумевање у друштву, у свим његовим срединама, међу свим његовим члановима. Неспоразуми у језику су нешто горе од језичких грешака зато што се често, на жалост врло често, споразумевамо и језиком с грешкама. А неспоразуми у језику су оно што та реч сама собом значи — негација споразумевања. Језик с њима, дакле, не служи својој намени. И тиме је о неспоразуму у језику све речено. А ипак то није одређено казано. Он тиме није јасно дефинисан, па је потребно констатовати да је неспоразум у језику свако нејасно место у њему, сваки еле-

менат језика који даје нетачну информацију о било чему, који оставља у недоумици оне што им се језиком обраћамо. Њега, истина, често проузрокују језичке грешке, неисправност облика ма кога језичког знака. Али и сви облици појединих знака језика могу бити исправни, а да не буде сасвим јасно оно што се њиме казује. Такве језичке неспоразуме је и много теже уочити. Но тиме неопходност њихова уклањања из језика ни по чему није мања.

У делу дописа из Народне скупштине који долази испод наслова *Језички неспоразуми* говори се о два случаја. На један од њих указао је народни посланик из Словеније, и односи се на словеначки текст, који је, по речима овога посланика, био тако нејасан да се морао узети у помоћ српскохрватски текст. А осим тога не само што се не тиче нашег језика него и не знамо на који одређени случај се тај неспоразум односи, па ништа, наравно, не можемо ни рећи о њему. А други случај о коме је тамо реч односи се на члан 42. Предлога Устава, који одређује да се могу „удруживати средства ради осигурања имовине и лица и ради отклањања или смањивања неповољног дејства узрока који могу изазвати те штете“, како стоји у српскохрватској редакцији текста. Истини за вољу, треба рећи да је тај члан узет у целини доста гломазне стилизације, али је, и поред тога, његова садржина разумљива. Поготову цитирано место из тога члана не представља никакав неспоразум. Он се појављује само када се текст узме у хрваткосрпској редакцији. И, по нашем мишљењу, неспоразум треба уклонити из те редакције, ако нам је допуштено давати мишљење о ономе што није намењено за нашу ужу средину. А то није тешко учинити ни за кога ко се евентуално не плаши умањења разлика између српскохрватског и хрваткосрпског текста за ту једну особину, што би се могло схватити као тенденција за негирањем постојања варијаната. Разлике ту, међутим, што се ове особине тиче, у језику српских и хрватских писаца, белетриста, научника, публициста и других, у језику српских и хрватских културних средина уопште, — апсолутно никакве нема. Можда је когод налази у употреби релативних заменица *који* и *шио*, сматрајући да се само прва (*који*) употребљава код Срба, а само

друга (*шио*) код Хрвата. А да таквих има јасно нам говори и различна стилизација текста чл. 42. Предлога Устава двеју редакција. Треба, међутим, знати, и није се тешко уверити да се обе ове речи, и на једној и на другој страни, свугде где се српскохрватским, односно хрватскосрпским језиком говори и пише, у великом броју случајева употребљавају алтернативно као синтаксички синоними, као опозиције. То се може видети у сваком озбиљнијем средњошколском уџбенику граматике, да и не говоримо о исцрпнијим приручницима језика, у којима се за доказ ове чињенице наводе и бројни примери из књижевног језика свих наших културних центара. А из тога се намеће закључак да би и у једној и у другој редакцији могла доћи било која од ових двеју заменица, или *који* или *шио*. Па када је тако, и кад има оних који хоће да свакад буде друкчије у једној од онога што је узето у другој редакцији, могло би се допустити да и остане у првој *који*, а у другој *шио*. Само уз релативну заменицу *шио* никако не би могао остати облик акузатива личне заменице *их*, који тамо стоји, ако нас новински допис из Народне скупштине тачно обавештава, јер односна заменица ту није употребљена у акузативској већ у номинативној ситуацији, у функцији реченичног субјекта. Употребом облика личне заменице уз односну, објекат реченице постаје субјектом, а субјекат објектом, и то из основа мења смисао онога што се хтело рећи. Није нужно имати много стручног лингвистичког образовања да би се схватило да штете не изазивају узроке, како излази из стилизације хрватске редакције чл. 42. Предлога Устава, према информацији, наравно, коју нам даје дописник из Народне скупштине, и која нас је и подстакла да се на ово питање осврнемо, ако не ради чега другог — свакако у одбрану исправности текста Предлога Устава у редакцији у којој га је дала Редакторска група Уставне комисије. Па ни онда реченица друге редакције текста не би, по нашем мишљењу, била еквивалентна истој реченици прве редакције. Иако смо ми, бавећи се овим питањем у неколико наврата, а узимајући у обзир и мишљење других о њему, коначно у својој књизи Савремени српскохрватски језик, књ. II, стр. 821—825, изнели своје схватање о широкој могућности алтернативне употребе односних

заменица *који* и *што*, потврђујући је обиљем примера из живог језика свих наших културних центара, и, иако не прихватамо мишљења о ограничениости те могућности ни познатошћу појма на који се заменица односи, за коју су ограниченост употребе везивали неки синтаксичари (в. И. Грицкат, *Наш језик*, књ. XVI, н. с., 32—48), ни различном стилском ефектношћу којом су је настојали објаснити други (в. М. Павловић, *Revue des études slaves* 40, 167—170), — ми смо ипак утврдили да могућност алтернативне употребе ова два језичка знака с потпуном еквивалентношћу значења није безгранична, нити се семантичка поља једног и другог потпуно поклапају, и да није могуће свакад место једне узети ону другу реч у служби знака за везивање односних реченица с управним. Није, наравно, када се зависна реченица односи на предикат, односно на целину онога што се казује управном реченицом, као ни када се односи на штогод неодређено, означено заменицама: *нешто*, *то*, *сво*, *оно*, у којим случајевима употреба односне заменице *које* није својствена данашњем књижевном језику ниједне књижевнојезичке редакције. Али се овде не поставља питање могућности употребе заменице *које* у функцији заменице везника *што*, већ обрнуто — могућности, односно немогућности, употребе *што* с вредношћу синтаксичке опозиције заменици *који*, тј. питање синтаксичке еквивалентности ових двеју речи у случају када се оне односе на појам означен именицом. Такве еквивалентности нема само када односна реченица по значењу није само то већ је и узрочна у исто време. И зато се, ни обрнуто, *што* не може употребити као синтаксичка опозиција односној заменици *који* (*која*, *које*) ако сугерира узрочно значење. А будући да у наведеној одредби чл. 42. Предлога Устава *што* упућује на такву семантичку нијансу, јер очевидно кад се каже да „треба отклонити узроке што изазивају штете“, везничка реч *што* у таквој стилизацији асоцира нужност отклањања узрока з а т о што изазивају штете. Заменица *који*, међутим, као ни зависна реченица с њом на почетку, нема никаквог другог осим односног значења. Значи да потребу отклањања „узрока који могу изазвати *ше штеће*“ није срећно дати у формулацији отклањања „узрока *што* могу изазвати *ше штеће*“, јер смисао прве са заменицом

који на почетку не оставља никакве сумње у одређено значење зависне реченице, док стилизација друге с везником *што* доводи читаоца (односно слушаоца) бар у недоумицу да ли је реченица с њим односна или узрочна, уколико, како мало пре рекосмо, и одређено не сугерира узрочно значење њено. А састављачи Устава ни помислили нису на такво значење. Зато ми и дајемо преимућство стилизацији каква је тој одредби у Предлогу Устава дата у српскохрватској редакцији текста.

М. Сивановић

ОСНОВНИ ТИПОВИ ФРАЗЕОЛОШКИХ ОБРТА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Уводне напомене

1. Овај се рад углавном заснива на принципима које излаже Н. М. Шапскнић у својој књизи *Лексикологија савременног руског језика* (Москва, „Просвещение“ 1972) 1—328. Сем тога, примењујем Белићеву теоријску лингвистичка решења која је изнео у књизи *О језичкој природи и језичком развоју* (Београд, 1941). Такође, узимам у обзир решења до којих је дошао М. Стевановић у својој књизи *Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса* (Београд, 1969). Материјал сам црпао из ова два речника: 1) *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (*Речник САНУ*) и 2) *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске (*Речник МС—МХ*).

2. Најпре је, разуме се, потребно дефинисати појам „фразеолошки обрт“. Под фразеолошким обртом ваља подразумевати оне синтагме или реченице (према Белићевој дефиницији ова два појма) које својом целокупношћу имају неко посебно значење, друкчије од онога које би имале кад би речи које сачињавају фразеолошки обрт имале своја стандардна „лексичка“ значења (реална или фигуративна). У питању је, дакле, фигуративно значење целе синтагме или реченице, а не само појединих речи у њима. На тај начин фразеолошки обрти, иако су устаљене кате-

горије у језику, чине казивање живљим, рељефнијим, односно, кад су у питању научни или сл. термини, доприносе гранању и прецизирању термина.

3. Две су основне категорије фразеолошких обрта у савременом српскохрватском језику:

I. фразеолошки обрти по структури једнаки реченици;

II. фразеолошки обрти по структури једнаки синтагми.

Но ово су само две основне категорије фразеолошких обрта. Треба, међутим, одмах рећи да има још неколико конструкција фразеолошких обрта у српскохрватском. А затим и то да у обе наведене основне категорије има више типова. Идимо редом.

Фразеолошки обрти по структури једнаки реченици

4. Фразеолошки обрти по структури једнаки реченици имају два основна типа:

1) у први тип иду они који нису гноме;

2) у други тип иду гноме.

5. Најпре ћу анализирати неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких реченици — који нису гноме.

У *Речнику САНУ s. v. врана* наведен је израз *Врана му је мозак њојила* и дата ова дефиниција: 'луд је, изгубио је разум'. Овај фразеолошки обрт има облик реченице и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *То зна и њијана врана* који *Речник САНУ* наводи такође *s. v. врана* дајући дефиницију: 'то сви знају'.

6. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких реченици који припадају типу гнома. Наш је језик веома богат оваквим обртима благодарећи народним пословицама.

Тако се у *Речнику САНУ s. v. врана* наводи пословица *Врана врани очи не вади*. Дата је ова дефиниција: 'рђав човек неће ра-

дити против исто таквог'. Већ се из наведене дефиниције види у каквим се случајевима може употребити ова пословица. Такође је јасан и карактер ових фразеолошких обрта: ове сажете народне изреке сугестивно саопштавају неку познату истину или корисну мисао, савет.

До истих се закључака може доћи анализом пословице *Вук длаку мења, али ћуд никада* која је у *Речнику САНУ* (s. v. *вук*) овако дефинисана: 'човек обично не мења своју праву природу, своје особине'.

Било би врло занимљиво у овоме правцу анализирати Вукову збирку *Српских народних њословица*: утврдити, нпр., које се све врсте реченица јављају у пословицама, постоји ли какав однос између значења пословица и реченичних типова у којима се оне јављају и сл.

Фразеолошки обрти њо сѡрукѡури једнаки синѡагми

7. Фразеолошки обрти по структури једнаки синѡагми припадају зависним синѡагмама и има их више типова:

- 1) придев + именица;
- 2) именица + генитив;
- 3) именица + предлошкопадежна форма именице;
- 4) глагол + именица;
- 5) зависни падеж без предлога;
- 6) зависни падеж с предлогом;
- 7) предлог + (придев + именица);
- 8) предлошко-падежна форма именице + генитив;
- 9) предлошко-падежна форма именице + предлошко-падежна форма именице;
- 10) глагол + прилог.

8. Најпре ћу анализирати неколико фразеолошких обрта по структури једнаких зависној синѡагми који припадају типу: придев + именица.

У *Речнику САНУ s. v. јабука* наведен је израз *зелена јабука* и дата ова дефиниција: ‘недорастао момак или девојка’. Овај фразеолошки обрт има облик синтагме (и то одредбене зависне синтагме) и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *пробни камен* који *Речник САНУ* наводи *s. v. камен* (још у рукопису) дајући ову дефиницију: ‘оно што служи за пробу, проверу нечије вредности, способности’.

У овоме типу фразеолошких обрта има доста термина. Тако је, нпр., у *Речнику САНУ s. v. глава* наведен ботанички термин *змијинска глава* који означава биљку *Echium vulgare*. Уосталом и стандардни термин за ову биљку *лисичији реј* такође је фразеолошки обрт овога типа.

9. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких зависној синтагми који припадају типу именица + генитив.

У *Речнику САНУ s. v. камен* (још у рукопису) наведен је израз *камен смућње* и дата ова дефиниција: ‘узрок неспоразуму, свађи, раздору’. Овај фразеолошки обрт има такође облик одредбене зависне синтагме и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *камен сјошницања* који *Речник САНУ* наводи *s. v. камен* (још у рукопису) дајући ову дефиницију ‘сметња, препрека за решење, остварење чега’.

10. Међу фразеолошке обрте по структури једнаке одредбеној зависној синтагми који припадају типу: именица + предлошко-падежна форма именице долази, нпр., и овај: *месѿо ѿод сунцем*, који је у *Речнику МС—МХ* овако дефинисан: ‘могућност живљења, живот’ (*s. v. месѿо*).

11. У вези с типом глагол + именица треба, пре свега, рећи да именица може бити у разним зависним падежима, без предлога или с предлогом. Затим, уз један глагол може стајати и више именица. Најзад, потребно је објаснити зашто сам овај тип уопште навео међу синтагматске фразеолошке обрте кад је познато да су конструкције састављене од личног глаголског облика и именице у зависном падежу по структури у главном реченице. Учинио сам

то зато што је у овим фразеолошким обртима именица у ствари везана уз значење глаголске основе (зато се у речницима ови фразеолошки обрти дају у конструкцији: инфинитив + именица), а појава тих обрта (у одређеном контексту) с личним глаголским обликом само је њихова конкретна контекстуална реализација. Да то покажем и на једном примеру. Фразеолошки обрт *Врана му је мозак ѿишла* наведен је у категорији обрта по структури једнаких реченици зато што се он не може свести на конструкцију: инфинитив + именица, као што је, нпр., случај с обртом *даши бабу за невестиу*.

Ево сада неколико примера за овај тип фразеолошких обрта:

— глагол + акузатив без предлога. — У *Речнику САНУ s. v. камен* (још у рукопису) наведен је израз *јесџи камен* и дата ова дефиниција: 'мучно живети, оскудевати, злопатити се'. Овај фразеолошки обрт има облик зависне синтагме и, цео, има фигуративно значење;

— глагол + инструментал. — У истом речнику *s. v. глава* наведен је израз *мућнуџи главом* и дата дефиниција 'размислити, промислити';

— глагол + акузатив с предлогом. — У *Речнику САНУ s. v. камен* (још у рукопису) наведен је израз *закоџаџи ѿод камен* и дата ова дефиниција: 'добро сакрити, чувати у највећој тајности':

— глагол + предлог + [(придев + именица) у акузативу]. — У истом речнику *s. v. венчаџи се* наведен је израз *венчаџи се за стиуден камен* и дата дефиниција 'закалуђерити се';

— глагол + акузатив + акузатив с предлогом. — У *Речнику САНУ s. v. баба*¹ наведен је израз *даши бабу за невестиу* и дата ова дефиниција: 'подметнути лоше место доброга, подвалити'.

Наведени примери показују велику разноврсност варијаната што их има тип глагол + именица. Разуме се да ово ни издалека нису све варијанте.

12. Међу фразеолошке обрте по структури једнаке зависној синтагми који припадају типу: зависни падеж без предлога до-

лази, нпр., и инструментал *главом*, који је у *Речнику САНУ* овако дефинисан: ‘лично, сам’ (s. v. *глава*).

13. Међу фразеолошке обрте који припадају типу: зависни падеж с предлогом долази и овај аблативни генитив: *преко главе*. У *Речнику САНУ* дата је ова дефиниција: ‘веома много, превише, преко мере’ (s. v. *глава*).

14. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких зависној синтагми који припадају типу: предлог + придев + именица.

Тако се у *Речнику МС—МХ* s. v. *небо* наводи израз *на деветом небу*, који је овако дефинисан: ‘сав блажен’. Овај фразеолошки обрт има облик зависне синтагме и, цео, има фигуративно значење.

Слично је и с изразом *на брзу руку* који *Речник МС—МХ* наводи s. v. *рука* дајући ову дефиницију: ‘брзо, журно’.

15. Међу фразеолошке обрте који припадају типу: предлошко-падежна форма именице + генитив долази, нпр., и овај: *из дубине душе*, који је у *Речнику САНУ* овако дефинисан: ‘у великој мери, врло много, сасвим, потпуно (кад је реч о јаким осећањима)’ (s. v. *душа*).

16. Узмимо сада неколико примера фразеолошких обрта по структури једнаких зависним синтагмама који припадају типу: предлошко-падежна форма именице + предлошко-падежна форма именице.

У *Речнику САНУ* s. v. *глава* наведен је израз *од главе до њега* и дата ова дефиниција: ‘целим бићем, сав, у потпуности’.

У истом речнику s. v. *дан* наведен је израз *из дана у дан* и дата дефиниција: ‘непрестано, стално, непрекидно; све више’.

17. Међу фразеолошке обрте који припадају типу: глагол + прилог долази, нпр., и овај: *опаћи бесџрага* који *Речник САНУ* дефинише са ‘пропасти’ (s. v. *бесџрага*).

Остале категорије

18. Према класификацији коју даје Н. М. Шанский за руски језик, можемо, кад је реч о српскохрватском, издвојити још ове категорије фразеолошких обрта:

- I. конструкција са саставним везником;
- II. конструкција с поредбеним везником;
- III. конструкција с негацијом.

19. У ствари, конструкције са саставним везником по структури могу да буду једнаке и реченици и синтагми.

Као пример конструкције са саставним везником која је по структури једнака реченици (саставној, разуме се) може да послужи израз: *И вуци сийи и овце на броју*. У Речнику САНУ дата је ова дефиниција: 'каже се кад се удеси да сви буду задовољни, кад се постигне споразум, када се супротности доведу у сагласност' (s. v. *вук*).

Као пример конструкције са саставним везником која је по структури једнака синтагми (напоредној, разуме се) може да послужи израз: *дан и ноћ*. У Речнику САНУ дата је ова дефиниција: 'непрекидно, непрестано, стално, једнако' (s. v. *дан*).

20. Узмимо сада неколико примера за конструкцију с поредбеним везником.

У Речнику САНУ s. v. *вода* наводи се израз *као (хладне) воде* и даје ова дефиниција: 'доста, изобилно'.

У истом речнику, такође s. v. *вода*, наводи се и израз *као мало воде на длану (гледати, држати, пази, чувати)* и овако дефинише: 'као нешто драгоцено; најбоље што се може'.

21. Погледајмо, најзад, и неколико примера конструкције с негацијом.

У Речнику САНУ s. v. *вук* наводи се израз *ни зука ни вука* са дефиницијом: 'нигде никог, нигде ничег (нема)'.

Такав је и израз *ни за живу главу* који Речник САНУ овако дефинише: 'нипошто, никако' (s. v. *глава*).

Берислав М. Николић

ЈЕДАН КАТЕГОРИЈСКИ СЛУЧАЈ ГЛАГОЛСКЕ ХОМОНИМИЈЕ И ФОРМАЛНЕ ДВОВИДНОСТИ

I

Појава на коју ћемо овде указати настаје при сусретању или судару веома активних и продуктивних глаголских типова, као резултат њиховог делимичног преплитања. С једне стране су то нормални итеративи, несвршени парњаци свршених глагола с префиксом. С друге стране, с њима се у неким случајевима по облику подударају различити типови секундарне перфектизације, па имамо нпр. овакве односе:

зандсиџи, свршени вид, „затруднети, занети, зачети (плод, дете)“ (ингресивно значење) — према: *зандсиџи*, несвршени вид, нормални имперфектив према разним значењима глагола *з а н е т и* (потенцијално није искључено ни исто лексичко значење: зачињати, постајати бременита);

исјадаџи, свр., указује на интензивно или обилно извршену радњу (о падању кише, снега и др., при чему је глагол обично са речцом „се“), а могућно је и плуративно значење, вишеструке радње (пасти више пута, нпр. „Испадао је на поледици“) — према *исјадаџи*, несвр., нормални итератив према *и с п а с т и*;

надџаџи, свр., „дати доста, дати (у више махова) већу количину нечега“ (кумулятивно значење) — према: *надџаџи*, несвр., итератив од *н а д а т и*;

навџиџи се, свр., „возити се доста, досита, провести доста времена возећи се“ (сатисфактивно значење) — према: *навџиџи*

се, несвр., итератив према навести се (през. навезем се), нпр. „Навозимо се на Дунав“;

јомдѣйаѣи, свр., „метнути (више објеката)“ (плуративно, дистрибутивно значење) — према: *јомдѣйаѣи*, несвр., итератив према пометнути.

Иако су, како се види већ из наведених узорака, у питању веома активне глаголске категорије, ипак се примери оваквог двојства не срећу у језику нарочито често. То долази отуда што за оваква подударања постоје одређене погодбе, које ограничавају могућности преплитања показаних категорија (о томе ће напред бити речи), а и због спонтане тежње језика формалном диференцирању значења, избегавању двосмислености. Ипак, прелиставајући наше велике речнике, налазимо довољно потврда да засведоче поменуту појаву као категоријску, као и да укажу да она потенцијално постоји и у ширим размерама него што је налазимо у расположивој грађи.

II

Да наведемо нешто примера из објављених књига Речника САНУ, почињући од глагола с префиксом *за-*:

завлачѣиѣи — у свр. виду ми је познато из црногорских говора (у значењу: заравнати браном, дрљачом), а тако би се можда могао разумети и овај пример: „Прво се семе баци свуда по истрошеном орању, па се после браном завлачи“ (С. Мијатовић и Т. Бушетић, у Српском етнографском зборнику XXXII). — *завлачѣиѣи* (се), несвр., сасвим је обично; уп. и: „Малаксали коњи добри, грозном браном пути живе завлачећи равно поље“ (И. Мажуранић).

замѣцаѣи се, свр. (ингр.): „Тамо се замичу иза црних одиела слабо сакрита рамена њеке жене“ (Кумичић). — *замѣцаѣи*, несвр., обично је у активном облику, а потврђено је и *замѣцаѣи* се: „Слама...почне да се замиче за ноге коњима...и онима што иду по гумну“; „Стаде да плаче и да се под грлом замиче“ (Љубиша, значење: давити се).

заносићи, свр. (зачети, занети): „У слаткој љубави она након четири мјесеца заносила“ (Андрић), „Посумњао бих, да ти је мати, заносив те, издала ложницу законитог си мужа“ (Шеноа), „После неколико месеци она објави да је заносила“ (С. Миличић) и др.; пренесено: „Ако равница житом оброди, воћем усплуди и сваким благословом заноси — то је мирисна долина опет пуна ...цвијета и слатка меда” (Курелац). Редакција РСАНУ дала је и значење: почети носити (какав део одеће); почети хабати („Недавно си сашео то одело, а већ си га заносио за сваки дан”). — Обично је *заносићи* (*се*), несвр.

заседаћи, свр. (поседати; поставити некога да седне): „Голико времена диринцимо у истом јарму и никад не заседамо к’о људи” (М. Ђуричић), „Наша чета је...заседала ради ручка” (Драгојло Дудић); „За пуне га столе засидали” (нар. песма, можда поремећај вида због стиха и стила). — *заседаћи*, несвр., представља дублетски акценат, поред *заседаћи*.

заскакаћи, свр. (ингр.): „Раде и Ненад су заскакали као јарићи” (Д. Ђуровић), „Над гомилом заскакаше шешири” (Стј. Крањчевић) и др. — *заскакаћи*, несвр.: „Он се осјећа као да га изненада заскачу и заробљавају” (Ђопић) и још низ примера и значења.

заскакаћи се — обичније је као свр. („Заскака се покрај мора слана”) него као несвр. („И ноћас то коље и заскаче се на моју Омладинску” — Ђопић).

заударати, свр. (ингр.): „Заударату добоши...да стиже Крађорђе” (А. Протић), „Мештар ће...заударати овог пута у армонику” (В. Вукасовић) — према: *заударати*, несвр. (воњати).

С префиксом *из-* у Речнику САНУ налазимо повише потврда за ово двојство (указивањемо на значење сажетије):

избираћи, свр. („Избираше пет најбољијег овнова”) — и несвр. (бирати: „Богата је — може избирати”).

извиђати се, веров. свр. у примеру: „Променићемо ми власт. Најурићемо лопуже и газдаше. Капитале, здраво да се извиђамо. Твоје је доста и премного било” (Д. Ђосић) — и *извиђати*, несвр. према и з в и д е т и.

извла́чићи, свр. (поравнати дрљачом: „Кад се узоре њива... па извлачи браном, онда се усред њиве наспе гомилица земље”) — и несвр. према и з в у ћ и.

изврћаићи (дијал.), свр. (све вратити) — и несвр. („Дизао руке к небу и изврћао главу”, тј. извртати).

издизаићи се, свр. (поустајати: „Пошто се сви издижу...пију каву”) — и несвр. према и з д и ћ и с е.

измењаићи, свр. — али у старије доба и несвр. (мењати: „Лупаш фењере, куцаш на прозорима, измењаш људима фирме” — Сремац, а аналогних старијих потврда има и у Рјечнику ЈАЗУ).

измећаићи (дијал. уместо изметати), свр. („Боље би било да нас је море свих измећало” — Ћипико) — и несвр. према и з м е т н у т и.

изна(х)ддићи се, свр. (испадати се, о киши) — и несвр. у активном облику (изнаходити = изналазити).

изно́сићи, свр. (одећу, тј. похабати) — и несвр. према и з н е т и. Слично двојство имамо и у рефл. облику: „Кад се кокош износи, последње јој јаје буде као у голуба” (свр.) — и несвр. према и з н е т и с е.

изокрећаићи и *изокрећаићи*, свр. (испревртати) — и несвр. према и з о к р е н у т и.

израђаићи, свр. (родити више деце) — и несвр. (рађати). Слично је и у рефл. форми.

исе́ваићи се, свр. (сатисфактивно значење, о севању муња) — и несвр. („Енергију...*исијевају* сунца у...свмиру”, тј. зраче, испуштају зрачењем).

искáкаићи се, свр. (сатисф. значење, наскакати се) — и несвр. према и с к о ч и т и (у активној форми).

испа́даићи (се), свр. (о обилним падавинама) — и несвр. према и с п а с т и (у активној форми).

испо́стављаићи, свр. (плуративно значење: поставити више лица на какав положај) — и несвр. према и с п о с т а в и т и.

испре́длийаићи (се), свр. („...страшних октопода који су били испреплитали своје пипке”) — и несвр. према и с п р е л е с т и (се), а можда и према и с п р е п л е т а т и (се), где нису нађени примери за несвр., за разлику од *испредлийаићи*

(се): „Девет љета с косом њеном испреплиће злато своје” и др. (можда превој вокала у основи олакшава појаву функције итератива, уп. нпр. однос *задерићи* : *задираћи*).

исцрзати (-ам), свр. — поред *исцрзати* (истржем и истрзам) несвр. према и с т р г н у т и.

исходићи, свр. (испословати; уп. и „Шуме ће се хлада *исходићи*, срце моје јада за никада”, тј. избавити се, ослободити се) — и несвр. (излазити).

Додајмо још нешто потврда за префиксе *на-* и *йо-* из Речника Матице српске:

набираћи, свр. (кумулативно значење, одабрати доста предмета), такође *набираћи се*, свр. (сатисф., доста бирати) — и *набираћи (се)*, несвр. према н а б р а т и (с е).

навозићи (се), свр. (сатисф., навозати, навозати се) — и несвр. према н а в е с т и (с е) (през. навезем, навезем се).

надавати, свр. (кумул., о вишеструком давању) — и несвр. према н а д а т и. Такође *надавати се*, свр. (сатисф., досита давати) — и несвр. („Овдје ми се надаје прилика да споменем нешто”).

надизаћи, свр. (кумул., дићи доста предмета, дижући нагомилати), такође *надизаћи се*, свр. (сатисф., дизати досита) — и *надизаћи (се)*, несвр. према н а д и ћ и (с е), н а д и г н у т и (с е).

наметиаћи и *наметиаћи*, свр. (кумул., налагати) — и несвр. према н а м е т н у т и.

наносићи се, свр. (сатисф., носити досита) — и несвр. *наносићи* (итератив од н а н е т и).

нападаћи, свр. (кумул.: „Нападао ситан снијег”) — и несвр. према н а п а с т и.

находићи се, свр. (сатисф., находати се) — и несвр. (налазити се).

йометиаћи, свр. (плуративно значење, метнути више предмета) — и несвр. према п о м е т н у т и.

йонаметиаћи, свр. (плур.: „Па онда понамешта...целу своју фамилију”) — и несвр. према п о н а м е с т и т и (дем. значење).

йондсийи, свр. (неко време носити): „Облачиле су маћухине... поношене хаљине”. — Обично је *йоносийи се*, несвр.

йодадаи, свр. (плур., о падању већег броја субјеката) — и несвр. према по па с т и („Прашина је већ попадала”).

йојримаи, свр. (плур., о примању од стране већег броја субјеката: „Многи беху већ попримали пољске обичаје”, реч је о руским племићима) — и несвр. према по п р и м и т и.

йојушијайи, свр. („Попушташе волове”, реч је о пуштању волова из јарма) — и несвр. према по п у с т и т и. Биће, наиме, да и овде долази до потпуне формалне подударности, и у акценту и у облику, иако је у РМС диференциран акценат (за свр. вид је дато *йдиушијайи*, тип који се не очекује за ову глаголску основу).

йдседаи, свр. („Поседали укућани”) — и *йдседаи/йоседаи*, несвр. према по с е с т и.

йосидјаи, свр. (неко време стајати) — и *йосидјаи/йбсийојаи*, несвр. (где се развило специфично значење и избледела мотивисаност).

III

Овај доста обиман иако не сасвим исцрпан списак глагола подударног облика а неподударног вида које смо нашли у наша два речника представља ипак само мален постотак свих итеративних основа у тим изворима. Њих налазимо, у ствари, само ако је испуњена двострука погодба: ако поред нашег типа постоје две речи које се могу схватити као полазне, основне у односу на њега; то је, с једне стране, иста основа као у нашем типу — само без префикса, а с друге стране глаголско образовање са истим префиксом али друкчијим (примарним) ступњем основе:

попадати:	падати	или:	износити:	носити
	попасти			изнети

У питању је, заправо, двојако порекло, двојак пут постајања нашег типа. Иако се полази од исте лексичке (етимолошке) основе, различит је непосредни извор, реч од које се изводе разматрани глаголи:

падати	→	попадати свр.
попасти	→	попадати несвр.

У једном случају, дакле, имамо просто додавање префикса глаголској основи, а у другом нормалну прераду перфективне основе у имперфективну, својерсном инфлексијом и суфиксима.

Конкретније разматрање системских односа открива нам ближе погодбе за развијање разматраног двојства.

1) Као најнормалнији случај настајања овог двојства можемо узети системе у којима је исходна реч (нулти члан) прости глагол свршеног вида. Системске односе у таквим случајевима можемо овако представити:

пасти → падати → попадати свр.

↓

попасти → попадати несвр.

Исте односе као код *попадајџи* видимо и код *испадајџи*, *нападајџи*, *надавајџи* (*дајџи-давајџи-надавајџи* свр., *дајџи-надајџи-надавајџи* несвр.), *издизајџи* (*диђи-дизајџи-издизајџи* свр., *диђи-издиђи-издизајџи* несвр.), *надизајџи*, *намејајџи* (*мејнуђи-мејајџи-намејајџи* свр., *мејнуђи-намејнуђи-намејајџи* несвр.), *помејајџи*, *израђајџи*, *појрмијџи*, *заскакајџи*, *исцрзајџи* и др.

2) Само је формално друкчије код глагола са двоструким префиксом, као:

крнути → кретати

↓

окренути → окретати → изокретати свр.

↓

изокренути → изокретати несвр.

или:

ставити → стављати

↓

поставити → постављати → испостављати свр.

↓

испоставити → испостављати несвр.

— јер глаголи са простом основом (први ред у схеми) нису у

непосредном системском односу са образовањима која разматрамо, него представљају за њих само етимолошки извор. Другим речима, систем је идентичан оном који смо показали у т. 1 ако пођемо од глагола *окренути* и *поставити* као од нултих чланова.

3) Доста су заступљени примери нашег видског двојства и у неким случајевима где је исходна реч система глагол несвршеног вида, као што су глаголи *извлачити*, *износити*, *избирати*, *навозити*, *заносити*, *исходити* и др. Овде је развојни пут друкчији, а што се тиче данашњих, синхронично схваћених односа, они су углавном подударни са онима које смо видели у случајевима где је исходни члан свршеног вида:

вући	влачити	—	извлачити свр.
извући	—	извлачити	несвр.

слично је као:

пасти	—	падати	—	попадати свр.
попасти	—	попадати	—	несвр.

Разлика је у посебном положају исходног члана кад је он несвршеног вида. Наиме, овде изостаје активна функционална веза са простом итеративном основом (*вући*: *влачити* не представља кофункционалну везу), и долази до удаљавања значења (*вући*: *влачити*, *браћи*: *бирати*), или исходни члан просто ишчезава из језика (*неси*, *веси*, *гнасти*), уступајући место секундарном образовању (*носи*, *води*, *вози*, *гони*).

Напротив, ако је исходни глагол свршеног вида, он задржава улогу основног члана у систему (*паст*, *пасти*, *пасти*, *пасти*, *пасти* и сл.).

4) Из изложенога се види да разматрани глаголски тип у својој свршеној варијанти настаје као дериват прости итеративне основе, додавањем префикса. Тиме су одсудно ограничене могућности ширења овог двојства, јер је за њега услов постојање прости итеративне основе, што значи да је искључено у свим

оним многобројним случајевима у којима је итеративна основа везана за сложена образовања:

платити *плаћивати
наплатити → наплаћивати несвр.

У тим случајевима, наиме, не постоје глаголи (типа „плаћивати”, „писивати” — уп. *йойисиваџи*, „купљати” — уп. *накуйљаџи*) од којих би се изводила перфективна образовања.

5) Прегледом материјала стиче се утисак да су наши перфективни ликови знатно слабије заступљени него одговарајући имперфективни, да су они спорадична варијанта, неравноправан члан разматраног односа. Из тога би било погрешно извести закључак о слабој развијености категорија одговарајућих перфективних образовања. У питању су, напротив, врло активни типови, нарочито широко заступљени као образовања двоструког префикса. Тако наше *йодизаџи се*, *издизаџи се*, *йомеџаџи* (свр.) спада у исту категорију као *йоусџајаџи*, *йоумираџи*, *исџрелазџи*, *йоубијаџи*, *изразбијаџи*, *исџреламџи* итд. — тј. у један од најпродуктивнијих глаголских типова.

Што се ипак код глагола с двоструким префиксом само изузетно јаљља разматрано видско двојство, разлог је у изостанку имперфектива, који опет изостаје зато што не постоји одговарајући перфектив од којег би се образовао:

разбити → разбијати → изразбијати свр.
*изразбити — *изразбијати несвр.

У богатијој речничкој грађи — какву садржи Речник САНУ — потврђује се, истина, доста образовања нашег хипотетичног типа „изразбити”. Тако налазимо: *изразвалиџи*, *израздвојиџи*, *исџоклониџи*, *исџосудиџи*, *исџрекинуџи*, *исџрекрсџиџи*, *исџрекуцаџи*, *исџремлаџиџи*, *исџресеџи*, *исџровалиџи*, *исџрозейсџи*, *исџромениџи* — и још доста сличних примера. Међутим, типови *изразвалиџи* и *изразваљиваџи* не стоје у видском односу, него им се значење по правилу подудару; при томе је варијанта са основом перфектива слабије заступљена у језику (бар засад), и најчешће остаје изван строже схваћених граница књижевног стандарда.

6) Са друкчијим системским ограничењима за појаву нашег типа срећемо се код глагола на *-нуџи*, и то не свих, јер треба изузети глаголе као *крџнуџи*, *меџнуџи* и сл., где је видски систем идентичан са другим морфолошким типовима (*крџнуџи-крџаџи*, *крџнуџи-џокрџнуџи-џокрџаџи* — исто је као *џасџи-џадаџи*, *џасџи-исџасџи-исџадаџи*). Реч је о оним случајевима где се проста основа јавља у две варијанте које бисмо могли схватити и као видски пар, али нам упоређење одговарајућих образовања с префиксима открива да није у питању нормални видски однос; нпр.:

викнути завикнути повикнути
 викати завикати повикати

или:

куцнути закуцнути покуцнути
 куцкати закуцкати покуцкати
 куцати закуцати покуцати

Очигледно је, наиме, да *завикаџи* или *џовикаџи* не могу бити итеративи одговарајућих глагола на *-нуџи* (кад затреба, итератив се друкчије прави, уп. *џодвикиваџи*). Можемо ићи и даље, и констатовати да ни *викаџи* није итератив од *викнуџи*, него је у питању обрнут однос, где је тип (семантички, а и по творби) секундаран, као специфичан облик који указује на издвојени елеменат радње, њено једноструко остварење (сингулативно значење). Систем је, према томе, овакав:

викати → повикати
 ↓ ↓
 викнути повикнути

У нашем другом примеру имамо пак тројни однос, где се *куцнуџи* и *куцкаџи* не ограничавају на међусобну везу, него се обоје на-слања на неутрално *куцаџи*.

У сваком случају, изостанак типичног видског односа између образовања с префиксом (као *завикаџи* и *завикнуџи*) искључује могућност настајања двојства које разматрамо.

7) Примери видског двојства које смо констатовали међу дериватима основе *ходити* (*исходити*, *находити*, *походити*; *изнаходити*) само привидно одступају од типичних случајева какве смо прегледали у т. 1—3. Наиме, глагол *ходити* је истог типа као и *носити*, *возити*, *влачити* и сл., иако се није сачувао његов основни облик, који би одговарао типу *не(с)ити*, *-весити* (изузимајући трагове у радном придеву глагола *ићи*: *ишао* од *и-шѣд-* и даље од *хѣд-*, што је иста етимолошка основа као у *ходити*). Настала празнина је надомешћена суплетивизмом са *ићи*, тако да је у вези с разматраним типом систем потпун:

ићи ходити → *находити* свр.

наћи → *находити* несвр.

исто је као:

вући влачити → *извлачити* свр.

извући → *извлачити* несвр.

Исто је тако *изнаходити* аналогно другим случајевима са двоструким префиксом (*наћи-находити-изнаходити* свр., *наћи-изнаћи-изнаходити* несвр. — једнако као *окренути-окрећити-изокрећити* свр., *окренути-изокренути-изокрећити* несвр.).

Знатној заступљености деривата од *ходити* у свршеном виду погодује постојање синонимичне основе *-лазити*, која се ограничава на функцију итератива, тако да долази до диференцијације значења. Наиме, потискивање основе *ходити* из нормалне итеративне функције (преовлађивањем основе *-лазити*) оставља за ову основу „слободан простор” за образовања свршеног вида.

IV

На основно системско питање дали смо одговор већ у наслову овог прилога: случајеви као *иомејити* свр. и *иомејити* несвр. не иду у позната колебања и двострукости глаголског вида, него представљају посебне речи, хомониме, речи различитог порекла (непосредног, у творби речи, док се у етимолошком смислу своде на исту праоснову). О томе јасно сведоче разматрани сис-

темски односи, а и случајеви акценатског и обличког диференцирања (в. уз *заседаџи*, *исџирзаџи* — у одељку II) са своје стране сведоче у истом смислу.

И у практичном стручном, у првом реду лексикографском раду ове типове је оправдано третирати као посебне речи. Тако се и поступало у нашим великим речницима (уп. нпр. *изокреџаџи*, *израђаџи*, *исџадаџи*, *исџосџављаџи*, *исџирзаџи* у Речнику САНУ, *набираџи*, *навозиџи*, *надизаџи*, *џомеџаџи* у Речнику МС, *измијењаџи*, *исџосџављаџи* у Рјечнику ЈАЗУ), али без потребне доследности. Одступања су понекад мотивисана тешкоћама у раздвајању примера који се могу двојако схватити, као и у генерализацији поступка, али делом настају и због превиђања праве природе овог двојства, па и саме видске разлике.

Миџар Пеџикан

ГЛАГОЛИ НА *-АТИ* СА ДВОЈАКОМ ПРЕЗЕНТСКОМ ОСНОВОМ

V

39. Видели смо како су у речницима представљени глаголи на *-аћи* који у Правопису имају дублетне облике презента, императива и прилога садашњег. У наставку овога рада настојаћу да покажем како стоји са таквим облицима тих глагола код писаца, у језику њихових дела. Зна се да при изради речника лексикографи могу консултовати и друге, постојеће речнике, што они обично и чине, ако не и обавезно. Међутим, писци кад пишу реализују сопствене изражајне могућности непосредно и спонтано. Зато је њихово место увек било у првим редовима језичких стваралаца. Истина, може се претпоставити да ће понеко од њих каткад осетити потребу да загледа и у који речник или у коју граматику, а нарочито у правопис књижевног језика. Али се тиме ништа не умањује њихов општи стваралачки „учинак“, који се уосталом потенцијално садржи и у природи самог „позива“. На тај се начин језички појави несумњиво огледају најизворније и најверније првенствено у разноврсним остварењима писаца, узетих и у ширем смислу. Разуме се да ће тако бити и са појавом који презентирају глаголи на *-аћи* својим облицима насталим од двојачке основе презента. Мој задатак је да то прикажем што потпуније и што садржајније.

40. Ради тога сам одабрао изванредан број књижевника и прегледао сам — више летимично — по једну књигу њихових дела, а по две — само изузетно. Да их наведем.

а) Прозна дела:

И. Андрић, Одабране приповетке I, СКЗ; — М. Божић, Курлани, 1958; — М. Булатовић, Баволи долазе, 1964; — Ч. Вуковић, Висине, 1952; — М. Глишић, Приповетке I, СКЗ; — Вл. Десница, Прољеће у Бадровцу, 1955; — К. Ш. Ђалски, Под старим крововима, СКЗ; — Д. Ђуровић, Дукљанска земља, 1964; — Ст. Јаковљевић, Српска трилогија I, 1938; — В. Јелић, Домино, 1969; — Ђ. Јовановић, Плати па носи, 1948; — Вј. Калеб, Бијели камен, 1969; — Ј. Козарац, Мртви капитали, СКЗ; — П. Кочић, С планине и испод планине, СКЗ; — Ерих Кош, Као вуци, 1958; — М. Крлежа, На рубу памети, 1954; — Л. Лазаревић, Приповетке I, СКЗ; — М. Лалић, Хајка, 1967; — Н. Лопичић, На камену, 1953; — Д. Максимовић, Лудило срца, 1931; — Р. Маринковић, Руке, 1956; — Вј. Новак, Тито Дорчић, СКЗ; — В. Петровић, Сабрана дела III; — Р. Петровић, Бурлеска ..., 1955; — Ј. Поповић, Избор, 1953; — Ј. Поповић, Изабране странице, 1972; — Св. Ранковић, Цел. дела III (до 107. стране); — И. Самоковлија, Приповијетке, 1964; — И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 1962; — М. Селимовић, Дервиш и смрт, 1967; — Ћ. Сијарић, Бихорци, 1963; — Н. Симић, Прољеће, 1952; — Ст. Сремац, Зона Замфирова, СКЗ; — Б. Станковић, Стари дани, СКЗ; — И. Ђипико, За крухом, 1904; — Б. Ђопић, Глуви барут, 1957; — Св. Ђоровић, Цел. дела I; — Бора Ђосић, Приче о занатима, 1966; — Бран. Ђосић, Покошено поље; — Д. Ђосић, Корени, III изд.; — Х. Хумо, Приповетке, 1932; — В. Царемин, Нове борбе, СКЗ; — Б. Чиплић, Стравична звона, 1958; — М. Црњански, Сеобе I, СКЗ; — М. Шапчанин, Сањало, СКЗ; — П. Шегедин, Свети враг, 1966; — А. Шеноа, Златарово злато, 1933.

б) Песничка дела :

М. Бојић, Песме и драме, СКЗ; — Драг. М. Домјанић, Пјесме, 1933; — Ј. Дучић, Песме, СКЗ, 1968; — В. Илић; Нолит, 1964; — И. Г. Ковачић, Јама и друге песме, 1968; — М. Королија, Песме, СКЗ; — Г. Крклец, Жубор живота, 1955; — Г. Крклец, Сабрана дела I—II; — М. Крлежа, Лирика, 1949; — Ст. Луковић (и В. Рајић), Песме, СКЗ; — В. Назор, Поезија, 1953; — В. Петровић, Родољубиве песме, 1912; — В. Рајић (и Ст. Луковић), Песме, СКЗ; — Д. Цесарец, Изабране пјесме, 1960; — А. Шантић, Цел. дела I.

Као што се види, овде је највише писаца који припадају нашем времену. И то су већином добро позната имена наше савремене књижевности, а неки су и најистакнутији њени представници (од прозних писаца — Андрић и Крлежа). У њиховим књижевним радовима — и, наравно, не само у њиховим — српскохрватски језик је дефинитивно добио неоспорну стабилизованост еволутивног тока и, у вези с тим, одређену стандардну физиономију. У језику којим су написана дела ових писаца умногосте је искристалисана, ако не и потпуно, књижевнојезичка норма. Истовремено се ту јасно, или знатно јасније, испољавају тенденције у развоју многих језичких особина, у које сигурно спада и конјугација глагола на *-аћи* са двојаком оснoвом презента, на *-а-* и *-'е-*. У језику ових писаца, затим, садржи се најпоузданији материјал за стање тих особина у најновијој фази њиховог постојања.

Треба још посебно истаћи да наведени писци потичу из разних крајева српскохрватске језичке територије. При избору сам тај моменат нарочито имао у виду. Јер наш савремени књижевни језик, који је творачко дело Вука Караџића, у својој широј основи има, као битну карактеристику, многе народне говоре, стациониране на врло великом пространству. Зато писци при писању нису у највећој мери спутани стилизованим граматичким формулацијама и имају више слободе у коришћењу и употреби

појединих језичких категорија. Али се зато, с друге стране, може догодити, и догађа се, да чак и они који су иначе врсни у свом књижевно-уметничком послу и који, нема сумње, предано настоје да се не огреше о утврђене и усвојене норме — понекад се послуже и покојом уско локалном говорном особином, разуме се, неприхватљивом са гледишта нормативне граматике. Примера за то има особито код ранијих писаца, али их има, иако доста ређе, и код оних који данас пишу. Да наведем само два-три. Ј. К о - з а р а ц је у Мртвим капиталима употребио од глагола *јахаџи* облик прилога садашњег *јахајући* м. *јашући*:—... те ће *јахајући* испратити госте (с. 64). За Д. Ђ о с и ћ а и Ђ. С и ј а р и ћ а именица *врајници*, која је, као таква, *plurale tantum* женскога рода, има облик једнине: — Стадоше пред *врајницом* Катића (Корени, с. 21); — гурну *врајницу* (Рам-Буљ, с. 59); — коље на *врајници* (исто, с. 65). Да би постигао риму, Г. К р к л е ц жртвује граматичку правилност речи у стиховима: — И опет по тврдом закону вечноме | по коме се сунца *крейјају*; | и звезде се безбројне свемиром модрим *шеџају* (Сабрана дела I—II, с. 138). Итд. — Разуме се да дублетне форме глагола на *-аји*, које у њиховој промени постоје, нису на тој линији. Као што ће се видети, оне имају такву употребу која им обезбеђује уопштenu књижевну вредност. И писци су могли слободно узимати једне или друге облике из својих говорних средина и уносити их затим у сопствени књижевни језик којим су писали. Зато сам сматрао да они треба да буду, колико-толико, регионално заступљени. Из следећег излагања видеће се шта то значи и како је представљено у сваком појединачном случају.

41. Као што се обично чини, и овде су више коришћени прозни текстови, текстови које карактерише слободан, говорни израз. Међутим, целокупан материјал добивен из наведених дела и једне и друге врсте није био довољан да би овај граматички појав био осветљен колико треба. Зато је било потребно употребити и грађе за речнике које издају Матица српска (и Матица хрватска) и САНУ. Матичина грађа садржи језички материјал из важнијих дела одабраних писаца од половине прошлога века

до данас. Грађа Института за српскохрватски језик је знатно обимнија и разноврснија. На њој се ствара речник нашег књижевног и народног језика. Као речнички материјал служе и дела неких старијих писаца (нпр. Д. Обрадовића), а редовно се узимају народне умотворине и збирке речи из појединих говорних амбијената. Тако се у овим грађама налази велики број потврда и за облике многих глагола на *-аџи*, за облике који имају двојаку основу презента. Са примерима из напред означених дела наших писаца — то чини главни материјал којим ће овде бити представљено стање таквих облика ових глагола у савременом књижевном језику. Јер су малобројни примери који су овима додати а које сам ја изван тога узгред бележио.

42. На крају излагања о сваком поједином глаголу биће показано и како је он изнесен у Рјечнику хрватскога или српскога језика, који од 1880. године издаје Југославенска академија у Загребу. Као што се зна, то је велики историјски речник. Речник је писан на језичкој грађи чакавских и штокавских споменика од XII века до друге половине прошлога века, тј. до времена када отпочиње пуни развитак данашњег књижевног језика. На тај начин обухваћена је читава књижевна прошлост „хрватскога или српскога језика“ на једном доста широком простору — на подручју чакавског дијалекта и западног дела штокавског. За различита значења речи и нијансе значења наводе се потврде из бројних дела старих књижевности које су се у тим крајевима развијале на народном језику, као и из народних умотворина, а затим и из неких дела „савремених писаца“ — Вука, Његоша, Даничића, Стј. М. Љубише, М. Ђ. Милићевића и др. Многе су речи, нарочито глаголске, обрађене и граматички, онолико колико је то било у нахођењу појединих обрађивача и речничких редакција. За неке глаголе на *-аџи* с дублетним облицима у презенту написано је и када се први пут јављају, тј. из којег су времена или века (на пример, за глаголе: *узимаџи*, *гибаџи*, *дозиваџи* и др.), а за друге опет пише да су узети из говорног језика, нпр. глагол *разгибаџи се* с презентом *разгибам* (*разгибљем*) *се*. Све се те речи тако налазе употребљене у грађи, а оне

су у језику, наравно, постојале и пре времена кад су забележене у дотичним текстовима.

Према томе, глаголи на *-аѝи* који се у овом речнику наводе с презентом на *-ам* и *-'ем* имали су такве, дублетне облике у ранијим епохама развитка српскохрватског језика на једном одређеном и ограниченом делу његове територије. Релативно врло мали број примера који спадају у наш савремени књижевни језик означавају тако континуирану везу између новог језика који је тек настао и дотадашњег старог језика, који је, природно, еволуирао у прошлости, као и сваки други језик. Сви други примери за облике ових глагола односе се, дакле, постанком и употребом, на поменуто језичко подручје и на време које је у грађи одређено; они се, даље, изван тога не могу уопштавати. Међутим, на другој страни, за један тако дуги временски период — све до Вуковог доба — недостају, у правом смислу, књижевни и слични споменици писани народним језиком, и зато не располажемо никаквим подацима о томе какве су облике имали тада ови глаголи у својој промени.

Напослетку, за сваки ће глагол бити наведен и његов облик презента у другим словенским језицима, у јужнословенским на првом месту, ако и они имају ту реч и ако се налази у речницима који су ми били доступни.

43. Глаголи на *-аѝи* који су у речнику данашњег Правописа дати у облицима са двојаким презентском основом и за које смо видели како су наведени у речницима књижевног језика у овом делу излагања биће прегледани појединачно. Разуме се да се прост глагол и сложен с префиксом или с префиксима узима као иста глаголска реч, јер је овде у питању појав који се тиче само гласовног састава њихове основе у презенту. То значи да треба показати како се облици са том основом код сваког таквог глагола јављају у делима писаца и у каквом су међусобном односу једни облици према другима кад се сагледају уопштено. Према укупном материјалу којим располажем излази да је то код многих глагола више-мање различито, због чега сматрам да их треба одвојено прегледати. Али се сваки такав глагол, даље, налази у саставу

одређене групе, формиране према сугласничком гласу којим се завршава општи глаголски део. Тако, једну групу чине глаголи са билабијалима *б, ѝ, м* и са лабио-денталом *в* на том месту, а другу — они који ту имају веларне гласове *к, г, х*. Између њих су глаголи треће групе — са денталима *д, ѝѝ, с*. Овакво груписање ових глагола није условљено само фонетском сродношћу завршних гласова у општем делу сваке групе, већ и односом дублетних глаголских облика, ако не увек, а оно сигурно у већини случајева. При излагању о појединим глаголима ја ћу се држати таквог групног реда.

VI

Глаголи са општим делом на *ѝ, б, м, в*

44. Ту су на првом месту глаголи: *дремаѝи, надимаѝи, оѝи-маѝи, узимаѝи, сѝијаѝи, гѝибаѝи, називаѝи*. То су општепознате речи, које имају свакодневну употребу. Као такве, остварују се у језику више и чешће него остале у овој групи. Зато сам њих најпре узео. Јасно је да се ти глаголи тако јављају и у књижевним делима писаца. Отуда је у прегледаним књигама и у грађама највише примера за њихову употребу и за њихова значења, према томе — и за њихове облике, међу којима су и облици са презентском основом. Она је и овде двојаког лика, нпр. *дрема-* и *дремље-*. То су, дакле, дублетни облици ових као и других сличних глагола. И одмах се може рећи: они који су са основом презентна на *-а-* налазе се код свих писаца и упадљиво су бројнији од других — који су са основом на *-'ље-*. Први су облици толико заступљени у писаном језику, а исто тако и у говорном, да за то заиста нису потребне никакве потврде. Они су свуда присутни и зато њихова употреба има опште обележје. Примере за такве облике ових глагола наводићу само у случају кад се код истог писца налазе употребљени и облици са другом основом. Јер овде треба једино да се покаже код којих писаца савременог књижевног језика има облика са јотованим лабијалом, одн. са лабијалом + љ. А ево зашто је то потребно.

45. Глаголске облике о којима је реч представници књижевног језика, сигурно у великој већини, данас осећају као обичне дијалектизме, тј. као облике који постоје само у извесним народним говорима. И кад их чују, они им, без двоумљења, приписују такву, локалну вредност. У вези с тим ја сам више пута од својих слушалаца, који су пореклом из разних крајева наше језичке територије, добијао један исти одговор на питање како у књижевном језику гласи презент од глагола: *дремајши, оџимајши, дозивајши, сџијајши* и сл., а то је — да гласи само: *дремам, оџимам, дозивам, сџијам*. Облици: *дремљем, оџимљем, узимљем, дозивљем, сџиљем* и сл. за њих су увек били „неправилни“, и готово су се ишчуђавали мојим речима да су и то књижевни облици. Има затим и таквих који опет однекуд сматрају да се ти облици налазе искључиво у језику хрватских писаца. Међутим, јасно је да се на њих не може тако гледати. А видећемо и колика је њихова употребљивост у најмеродавнијој области језичког стварања. То сада треба показати на материјалу понаособ за сваки глагол, као што је већ истакнуто.

Глагол *дремајши*

46. За облике тога глагола са презентском основом *дремље-* нема много потврда код писаца. Ипак их има толико да овом приликом заслужују нашу пажњу. Такви се облици налазе најпре код *Ј. Рајића* и *Д. Обрадовића*, који је, пре Вука, највише настојао да пише своја дела народним језиком. То су ови примери:

— ако не само *дремљемо*, него и...спавамо (Собрание I, 3); — ако се овомъ случи да *дремљь*, нека добро гледа, како ће слетити (Мезимацъ, 149).

Као што је познато, Рајић је из Сремских Карловаца, а Д. Обрадовић се родио у банатском селу Чакову. То значи да су ови облици глагола *дремајши* облици нашег народног језика у Војводини у другој половини XVIII века. Од тога су, нема сумње, важнији други примери — из дела писаца савременог књижевног

језика, језика чији су темељи постављени Вуковом и Гајевом реформом. Ти су примери:

— Гле, не *дријемље* и не спава чувар Израилев (Б. Да - н и ч и ћ, Стари завјет, псалам 121, 4); — Напол бдијући, напол *дријемљући* видио је којекаквих чудних слика (А. Ш е н о а, Просјак Лука, 1933, 94); — Савили кљунове сваки под своје крило па *дремљу* (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ, Емило деветнаестог века, 1872, 176); — они уморни од пута, *задремљу* (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ; Речник САНУ); — докле ви, пијани, поред пуне совре *дремљеште*, време пролази (Ђ. Ј а к ш и ћ, Дела IV, 1882—1883, 116); — А за том густом дубравом *дријемље* спокојно стари локрумски само- стан (М. Ц а р, Наше приморје, 1910, 39).

То су примери употребљени у прозним делима. Писци су родом из разних места и крајева: Нови Сад — Загреб — северна Шумадија — источни Банат — Бока, и по времену кад су живели и писали спадају већ у „старије“ писце. Код Шеное и Милиће- вића има више примера за исте облике, а забележени су и облици са презентском основом *дрема-*. На пример:

— Час плане, па онда опет *дријема* (А. Ш е н о а, Златарово злато, 175); — *дрема* и рони се мало по мало стари Град Руд- ник (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ, Кнежевина Србија, 311).

Али то не значи да код других писаца — код Даничића, Јакшића и Цара — такви облици не постоје. Сигурно ће пре бити да према нахођењу стручних лица која су у одабраним текстовима одређивала речи потребне за израду речника нису семантички одговарали тој сврси. Наравно да се у овом случају, као и иначе, у разматрање узимају само облици који се налазе у речничкој грађи.

Облике са основом *дремље-*, рекло би се, нешто више упо- требљавају песници. За то су најпре ови примери:

— Да, слобода, гдје је још нема | живота? Братимство, гдје срца *дриемљу*? (Х. Б а д а л и ћ, Изабране пјесме, 1896, 94);

— На дворишту *дремљу* хрти и огари (М. П. Шапчанин, Жубори и вихори, 1883, 233); — У селу тамо малом домови *дријемљу* бијели (А. Б. Шимић, Поезија, 1960, 231).

Такви се облици, међутим, чешће налазе употребљени у стиховима у којима чине риму са падежним облицима именице *земља*. Има се тако утисак као да су се ту само ради тога нашли. То могу потврдити ови примери:

У родну тлу мртваца сан не *др'јемљу*:
погнојили су као ђубре *земљу* ...

(В. Назор, Поезија, 1960, 39);

Претражио небо и *земљу*
гдје гласови исконски *др'јемљу* (и сто, 160);

Знам сиров сок и снагу, која жиљава

У кор'јену вам *др'јемље*,

О шикаре, о шипрази, о шеварје

Те наше јадне *земље*!

(В. Назор, Изабрана дела, 1961, 28);

Чујте ме, чујте, дјецо, те наше древне *земље*;
Дан побједи нека буде дан љубави! — Нека *др'јемље*
Освете дух! ...

(и сто, 58).

Ступај са својом тмушом
кроз поноћ целе *земље*;
певај са својом душом
где год се спава и *дремље*.

(Тин Ујевич, Колајна, 1926, 3).

Дубоко дише, и као да *дремље*.
А ветар, ђухом пробуђене *земље*
надојен, тресе седу влас му дугу.

(В. Петровић, На прагу, 1913, 9).

... августовска ноћ је покрила *земљу*.

Чувам сан другова што *дремљу*.

(Јован Поповић, Избор, 1953, 44);

Зар још туђин гази нам *земљу*?
О, страхан је глас тих што под водом *дремљу*.

(и сто, 64);

Нека свест наша оживи сву раскош што *дремље*.

покренимо снаге дивовске нам *земље*!

(и сто, 71).

„Устај, пророче, гледај, не *дремљи!*
Испуњен мојом вољом буди,
плови по мору, ходи по з е м љ и ...

(А. Пушкин, Пророк; прево с руског
БК [Божидар Ковачевић]; Наша
књижевност I, 1946, 86)¹

У вези са последњим примером рећи ћу ово. Имао сам прилике да и од самог песника Б. Ковачевића чујем зашто је употребио императивни облик *дремљи* у препеву Пушкинове песме. Наиме, рекао ми је да му је тај и такав облик овог глагола био потребан кад је правио стихове, тј. требало му је да на том месту добије риму са именичким обликом локатива з е м љ и, који је на крају трећег стиха. Одмах затим је додао — и то тако као да исправља какву сопствену грешку — да он зна да је „правилније“ *дремај* него *дремљи*, али је ето узео тај облик — из наведеног разлога. Уосталом, и нама се на први поглед може учинити да је тако и да то исто вреди и за друге, сличне примере. Међутим, ако су облици са основном *дремље-* у оваквим случајевима и изазвани потребом за стварањем римованих стихова, онда то, с друге стране, значи да и они, као такви, постоје у језичкој свести песника, поред облика са основном презента на *-а-*. И разлог што они узимају те облике не мора бити искључиво у техници прављења стихова. Јер прави, „рођени“ песник увек располаже стваралачким могућностима да постојећим језичким средствима — речима, њиховим облицима и њиховим обртима — изрази оно што жели и осећа. Тако, на пример, Назор и Поповић имају римоване стихове и са обликом *дријема* одн. *дремају*:

А тужан, тко н е м а
још кућа, гдје *др'јема*
Бол, из ког та жица се суче...

(В. Назор, Изабрана дела, 1961, 44);

И о њој често р'јеч је да *дријема*
Сан тврд, да само плаши, да је н е м а.

(В. Назор, Смрт и време, СКГл. XXX,
1930, 341);

¹ У речнику МС и МХ наведен је и овај стих Силвија Ст. Крањчевиха: — Тужио сам правду што у блату *дријемље*. Међутим, нисам био у могућности да видим како је употребљен овај глаголски облик с обзиром на то да је на крају стиха. Зато га дајем овде.

...како се страшне олује спремају,
какви зли удеси у клупку дремају.

(Ј. Поповић, Изабране странице, 1972,
36).

Глаголски облици са основом *дремље-* у књижевној употреби застрти су велом архаичности и лишени су потребне стандардне вредности иако се за њих још увек не може рећи да су неправилни. И баш зато што су знатно потиснути из шире употребе, и савременији песници их каткад узимају да у своје стихове унесу тако дах освежења. И као да тиме песнички израз постаје сликовитији, експресивнији. Такав, стилски ефекат, више-мање, увек се садржи у реализацији тих облика.

А да се облици са основом *дремље-* употребљавају у поезији чешће него у делима која су у прози, показују и ови примери из језика М. П. Шапчанина и Ј. Поповића:

— Обалица *дрема*, а у бистрој води огледа се ме-сец (М. П. Ш., Цел. дела III, 203); — *дремајући* под топлим губерром (М. П. Ш., Сањало, СКЗ, 4); — По подне, кад све *дрема*, увлаче се...у шуму (Ј. П., Изабране странице, 72); — Што *дремаш* као да нема никакве опасности! (Ј. П., исто, 141).

Међутим, у њиховим песмама, као што смо видели, забележени су облици овог глагола са другом основом.

Из свега овога излази да су у савременом књижевном језику ретки, чак врло ретки, примери за облике са јотованим билабијалом *м* у основи, а у наше време готово да их више и нема у слободном, невезаном изразу. Толико су већ преовладали облици са изједначеним глаголским основама (*дрѐма-* : *дрѐмā-*).

47. Према речнику ЈАЗУ могло би се рећи да је у нашем старом језику било друкчије стање облика са презентском основом. Ту је од глагола *дријемаши* презент (у 1. л. једине) *дријемам* и *дријемљем*. Дакле, дублетни облици су дати напореда. И према речничком материјалу, истина доста оскудном, који је затим наведен, чини се да је у књижевним споменицима на одређеном језичком подручју раније био донекле приближан однос у употреби

једних и других облика. Такво се стање добива на основу оног малог броја примера који су, наравно, дати као семантичка илустрација саме глаголске речи. Најстарији од њих је из језика М. Марулића, чакавског писца прве половине XVI века: — На крилу му *дрима* ови сам апостол. Овај пример је значајан као потврда за облик са основном презентом на *-а-*. То утолико пре јер је на почетку речено зашто треба претпоставити да је у нашем језику старија основа на *-је-*: такву основу презентом имају старословенски и руски језик. Сад је прилика да кажем да сам тада узимао за облик старословенског језика оно што наводи Миклошич у свом *Lexicon-у*. Међутим, у речнику *Sadnik-a* и *Aitzetmüller-a* (*Handwörterbuch*), у којем су речи из текста класичних старословенских споменика, глагол *drěmati se* не налази, а нема га ни у Јагићевом речнику Маријиног јеванђеља. А да је то ипак прасловенска реч, потврђују и други словенски језици, не само руски. Те речи има најпре у јужнословенским језицима, и то — у словеначком је као и у српскохрватском: *drěmati*, *drěmat* и *drěmijem*, *drěmaj* и *drěmji*, а у македонском и бугарском језику презентска основа се завршава на *-е-*: мак. *дреме*, ми се *дреме*, ти *дремеш*; буг. *дрѐмѝ*, *-еш*. У западнословенским језицима основа презентом ове речи такође је различита: у чешком је *drěmati*, *drěmu*, *drěmeš* и *drěmám*, импер. *drěmej*, а у пољском само *drzemać*, *drzemieć*, као што је различита и у источнословенским језицима: у руском, видели смо, та основа је на *-је-* (*дремлю*, *ѐмлешь* (у простом говору *-ѐмешь*), док је у украјинском језику на *-а-*: *дрімаїти*, *маю*, *єш*. — Овде се види да је презентска основа на *-е-* са јотованим претходним лабијалом и без њега — што се може узети да је губљење јоте фонетски појав или да јоте ту није ни било — у словенским језицима више заступљена него друга основа, на *-а-*.

Тако је и код наших лексикографа пре Вука. У речнику ЈАЗУ наводи се да је у најстаријем, Микалином речнику (XVII век) — *drimjući*, у Белином — *drijemjet*, *drijemajući*, у Белостенчевом и Јамбрешићевом — *dremjet*, у Волтиџијином и Стулићевом — *drimjet* и *drimat* одн. *drijemjet* и *drijemat*. Дакле, или је само облик са

основом презента *-мље-* или је такав облик испред другог — са основом на *-а-*. Наравно да то треба уважавати с напоменом да ови речници садрже лексичко благо западног језичког подручја. Али се у сваком случају може узети да су у прошлости нашег језика облици са основом на *-је-* имали други статус. Исто тако је несумњиво да су облици са основом на *-а-*, као новији, који су настали доста рано у процесу изједначавања глаголских основа, презентске према инфинитивној, показали да су у свом развоју били врло експанзивни. На тај су начин други облици све више потискивани из употребе. У савременом књижевном језику, који у основи има народне говоре на великом пространству, у фази његовог формирања и у прво време после тога облици са основом *дремље-* свакако нису били необични, иако им је и тада умногоме недостајала стандардна вредност у правом смислу. Динамични и брзи развој тог језика наметнуо је одмах и потребу за нормирањем граматичких категорија, и филтрација књижевнојезичког материјала захватила је и те облике. Они су толико потиснути из употребе да у језику писаца нашег времена, уколико се уопште могу срести, представљају заиста реткост. То нарочито вреди за писце на источном језичком подручју, где таквих облика данас више као да и нема, нити се могу чути у књижевном говорном језику.

Глагол *надимаши* (*се*)

48. То је глагол имперфективног вида према перфективном *надуши* (*се*), *надмем* (*се*), од којег је и постао а који је у Вуковом речнику означен као имперфективни (*imprf.*), што је сигурно случајна грешка. Основно му је значење „чинити да се што надме“ (РЈ. ЈАЗУ). Најчешће се употребљава у рефлексивном облику, са речцом *се*, и онда је медијалан. У речничким грађама налазе се исписани многи примери који треба да осветле његову семантичку страну. Међу њима има доста и примера са облицима од презентских основа *надима-(се)* и *надимље-(се)*. Нас овде сада интересују само ови други. И од њих сам одабрао ове:

— У њедрима гадна океана | хиљаду се *надимљу* волканах (П. П. Његош, Луча микрокозма, Цел. дела I, 1926, 161); — сваки се од њих од радости *надимље* (В. Врчевић; Летопис МС, 1951, 4, с. 334); — како се пуна њедра *надимљу* (А. Шеноа, Златарово злато, 1933, 111); — Дрхтав се вал сањивог језера *надимље* (А. Г. Матош, Иверје, 1899, 122); — У њојзи се *надимље* снага (Т. Маретић и Стј. Ившић, Хомерова Илијада, 1948, 351); — ... да се они *надимљу* што ће се школовати у Паризу (С. Матавуљ, Биљешке једног писца, СКЗ, 141); — Амруш, *надимљући* образе, врати се ка сељацима (С. Матавуљ, Из разних крајева, СКЗ, 117); — пред разбуђеним морем, што се *надимље* (И. Ћипико, Крај мора, 156); — како му се сад од велике радости *надимљу* прси (Д. Шимуновић, Мркодол, 1916, 125); — ми се још увијек кинимо и *надимљемо* (Б. Будисављевић, Сличке груде, 1951, 48); — а у њој се *надимље* туга (М. Беговић, Два бијела хљеба; Хрв. коло XV, 1934, 49); — Вама ненавист свећ *надимље* груди (М. Комбол; Данте, Чистилиште, 1955, 91); — само се *надимље* и црвени (В. Царемин, Нове борбе, СКЗ, 106); — па *надимљу* се тако (Д. Цесарић, Књига препјева, 1951, 43); — Из потребе да се пред ма ким истутњи и *надимље* (В. Десница, Прољеће у Бадровцу, 1955, 204); — Груди јој се *надимљу* (Ј. Игњатовић, Стари и нови мајстори, 1883, 36); — Четовоја рече, *надимљу* му с' груди (Ј. Ј. Змај, Певанија I, 1882, 437); — поче да се *надимље* и од бола (Б. Станковић, Нечиста крв, 1910, 110); — ... недра се *надимљу* (М. Бојић, Краљева јесен, 1913, 47); — Уздах прса *надимље* високо (Р. Кошутић, Христос и жене, 1933, 30); — ... да осетим како ми се жива пут растеже и *надимље* у лепо грожђе (М. Богдановић; Р. Ролан, Кола Брењон, 1946, 206); — Небеско усхићење *надимље* срца ових заљубљених цветова (Мих. Пупин, Са пашњака до научењака, 1929, 406); — Тако се његова рента *надимље* (М. Пијаде; К. Маркс, Капитал III, 1948, 539).

Код Ђ. Јакшића и В. Назора налазе се ови и овакви примери за облике презента:

— Али и груди реке студене | у јарости се својој *надимљу* (Ђ. Ј., Дела X, 1883, 117); — Оваки часи груди *надимљу* (и с т о, 131); — ... пламен јуначке груди *надима* (Дела V, 1883, 157); — [облак] *надимајући* горостасне груди тражи најлепше долине (Дела IV, 1882, 7);

Гледају: једра се сама *надимљу* (В. Н., Епика I, 1918, 109); — *Надимљу* се жиле моје (Поезија, 1953, 87); — И наша срца се људска | *надимљу* (Етерика, 1947, 341); — Највећа се сфера *надима*, гдје је најшира (Приповијетке, 1947, 136); — момка *није* више било у ковачници да *надима* мјехове (и с т о, 16); — То што се у мени *надима* (Поезија, 1953, 74; у прози).

Дакле, ови песници употребљавају облике глагола *надимајти* (*се*) са основом *надимље-*(*се*) у стиховима, а друге, са основом *надима-* (*се*), кад пишу у прози. Али то не значи да је код њих увек само тако. Јер је код Назора забележен и овај пример: — ... па је ... присиљен да *надимље* образе (Кобна лађа; Хрв. коло XIII, 1932, 14). И сигурно је да то није једини такав пример. Па ипак је, и поред тога, несумњиво да Јакшић и Назор при писању песама пре и радије узимају облике овог глагола са јотованим лабијалним сонантом. Они су им тада ближи и привлачнији баш као облици који су у извесном смислу по страни стандардне књижевне употребе не само у писаном већ и у говорном језику. Осим тога, њима се у датом тренутку постиже потребан метрички ритам.

Али има и писаца који у својим прозним делима употребљавају такође и једне и друге облике. За то могу послужити ови примери:

— А душа се *надима* (Св. Ранковић, Порушени идеали, СКЗ, 231): — само јој се груди *надимљу* (Цел. дела III, 74); — слабине почеше убрзано да *е* *надимају* (Б. Ђ. Нушић, Сабрана дела XI, 1932, 124): — Грудите се са теретом *надимљу* (Деветстопетнаеста I, 1938, 334);

— оно се *надима* као лопта пуна гаса (Ј. Поповић, Истините легенде, 1948, 193): — Груди му се *надимљу* бескрајним поносом (Речник МС и МХ s. v. *на д и м а т и с е*).

У оваквим и сличним случајевима писци, код којих промена глагола *надимаћи* (*се*) није још сасвим „пречишћена“, узимају његове облике — са једном или другом основном — према тренутном осећању. Међутим, сигурно је да су при том увек знатно претежнији облици са основном *надима*-(*се*). Други, са основном *надимље*-(*се*), по свему имају спорадичну употребу, иако би се према наведеним примерима могло закључити да није тако. Ти су облици, видимо, заступљени у језику наших писаца из разних крајева, истина, нешто више код оних који припадају западном подручју. Али све то ипак далеко заостаје за облицима од основе *надима*-(*се*), тако да се међу њима једва запажају. Толико је оскудна њихова употреба у књижевном језику. И на њих треба тако гледати.

49. Према речнику ЈАЗУ и у нашем језику ранијих времена било је слично стање овог појава. Ту је облик презента *надимљем* (*се*) у загради, као у Вуковом речнику. А међу многим примерима за значење и употребу ове глаголске речи има свега неколико за облике са таквом презентском основном — из језика дубровачких и далматинских писаца и један из језика М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ а: — Од јела масних и оних, која *надимљу*, да се чувате. Посебно је наглашено да презент „не гласи само *надимам*, него и *надимљем*“. А ништа се не каже који су облици старији, што је, уосталом, тешко и утврдити. Има само то да су најстарије потврде за ову реч из почетка XVI века. Из тога времена је и пример: — Злато *надимље* и диже човјека у мисли несвијесне (Ф. Лукарвић).

Ова се реч налази и у словеначком језику, са инфинитивом *nadlmati se*, а 1. л. једн. презента је *nadlmat se* и *nadlmljem se*; дакле, и једно и друго — као у српскохрватском језику. У руском глаголи *иодыма́йсья* и *иоднимайсья*, који значе и „надимати се [груди]“, имају основу презента само на *-је-*: — *аюсь*, — *аешься* а у Ушаковљевом речнику (Толковый словарь русского языка,

1939) и застарело *їодѣмлюсь, лешься*. Али је још у старословенском језику постојао глагол *nadymati se, sich aufblähen*, са основном презентом само на *-и*: 1. лице једн. [*nadym*]-ајо (*Handwörterbuch*). По овоме би се могло претпоставити да је у српскохрватском и словеначком презентска основа на *-ā-* (од *-aje-*) примарног порекла, а друга, на *-je-*, са јотованим сонантом (*-мљ-*) — да је накнадно настала, можда тек у току историјског језичког развика. Као што је показано, у нашем књижевном језику појава облика са том основном је ограничена, тако да они представљају ретке примере, а код данашњих писаца чак се једва могу наћи.

Глагол *оїи и маїи*

50. Постао је од перфективног глагола *оїеїи, оїемем*. По гласовном саставу то је сложена глаголска реч — састављена је од префикса *оїи*, који је ту сачуван у првобитном облику, тј. са безвучним гласом *їи*, и од глагола који у старословенском језику гласи *ѡти*, у значењу „узети“. У српскохрватском језику „од најстаријих времена“ тај префикс је са звучним *д* (*од*), а други део ове сложенице не постоји у њему као прост глагол у засебној употреби. У извесном смислу извршено је и семантичко померање: *оїеїи* на првом месту значи „силом узети“. И тај се глагол не осећа као сложен јер се његови саставни делови не распознају. Тако је и са глаголом *оїиммаїи*, који има учестало и трајно значење. То је реч која у језику има доста честу употребу. И у грађама се налази врло много примера за њену лексичку обраду. Отуда су многобројни примери за облике који се формирају од основе презентом. Оно што ту одмах изненађује јесте велики број потврда за облике са основном *оїимље-*. Има их толико да их овде не могу навести све. Уосталом, то није ни потребно. Узети су само они примери који су забележени код познатих и познатијих писаца. Овима су додати и примери из дела која су напред набројана. А после кад треба дати уопштени закључак о стању таквих облика у књижевном језику имаћу на уму и све остале, који нису наведени. Одабрани примери подељени су овог пута у

две групе — према томе одакле су писци у чијим се делима налазе, односно да ли су из западног или из источног дела наше језичке територије. То је учињено зато да би појава облика са основном *оџимље-* била што прегледније представљена.

а) — *оџимље* и убија кметове (А. Ш е н о а, Златарово злато, 181); — У исти мах скочи Тахи *оџимљући* се за Медведградом (и с т о; 54); — *Оџимље* стоци пашу (К. Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, 262); — *Номінес мові ѝреоџимљу* страшан мах (и с т о; 79); — *Оџимљу* крух с усана (С. С. К р а њ ч е в и ћ, Пјесничка проза, 1912, 59); — *оџимље* се с њоме (Вј. Н о в а к, Тешки животи, 1911, 23); — Видиш како се сви за ме *оџимљу* (Ј. К о з а р а ц, Мртви капитали, 46); — он се силом *оџимље* (Св. Ђ о р о в и ћ, Цел. дела I, 4); — Ради, *оџимље* се, не може скрити да свакога дана губи снагу (С. М а т а в у љ, Цел. дела I, 214); — К вама у даљину *оџимљу* се гласи (А. Ш а н т и ћ, Цел. дела I, 335); — сви се тргају, сви *оџимљу* В. Ц а р Е м и н, Нове борбе, СКЗ, 20); — опћа развратност, што *ѝреоџимље* све већега маха (и с т о; 158); — зато не вјеруј, што се *оџимље* тако обичају наше цуре (Д. Ш и м у н о в и ћ, Изабране приповијетке, 1947, 419); — *оџимљући* се око једног јединог Ивиног ковчега (Н. Б а р т у л о в и ћ, На прелому, СКЗ, 15); — зато се и даље *оџимљу* око Марина — (и с т о; 57); — он се напрезаше да *оџимље* парче по парче њеног срца (В. М и л и ћ е в и ћ, Приповетке, СКЗ, 17); — *оџимље* се [воз] страшним понорима (Х. Х у м о, Приповетке, 1932, 78); — осјећајући како јој се *оџимљу* сузе (П. Петровић-П е ц и ј а, Испод наших брда, 1931, 5); — бије дијете које се *оџимље* (В. Д е с н и ц а, Прољеће у Бадровцу, 215); — Огњица и кашаљ *оџимљу* се око остатка мог војног живота (М. Ц а р; А. Дима Син, Госпођа с камелијама, 1923, 222); — А ко си ти, што душу *оџимљеш*? (М. Б е г о в и ћ, Изабране пјесме, 1925, 121); — Сви *оџимљу* туђу сиротињу (Д. Д о м ј а н и ћ, Пјесме, 1933, 90); — ... мало мени | *оџимље* судба (С. М и л и ч и ћ; Ђ. Лепарди, Песме и проза, СКЗ, 169); — *оџимље* ме сјети

(В. Назор, Она сва сјајна, 23); — Сви се *оџимљу* о њу (Зв. Шубић, Херој у папучама, 1935, 84); — *Оџимљу*, ако могу (Вј. Калеб, Бијели камен, 1969, 189); — *оџимље* тело за се (Г. Крклец, Сабрана дела I—II, 30); — уста њена из којих се *оџимљу* ријечи (П. Шегедин, Свети враг, 153); — све ми се очи *оџимљу* за тим ... стварцама (Бр. Ливадић; Хрв. књиж. алманах, 1934, 14); — Елементи ... *џресџимљу* мах (Стј. Ившић, Слав. поредбена граматика, 28).

б) — *Оџимљу* се, ама неће дуго (Б. Радичевић, Песме, МС и СКЗ, 152); — налазимо људе, који... *оџимљу* (Св. Марковић, Изабрани списи, СКЗ, 15); — с нискога чела круну *оџимље* (Ђ. Јакшић; М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, 1966, 85); — Вукић. Та о њу се сви момци *оџимљу* (Л. Костић, Пера Сегединач, 1882, 27); — Слушај одјек како чудно звони, | *оџимље* се као буре хук (В. Ј. Илић, Песме II, СКЗ, 176); — очи ти се *оџимљу* на густ воћњак (Св. Ранковић, Цел. дела I, 13); — а 'вамо се све *оџимље* да се не види! (И Вукићеве, Цел. дела I, 12); — За такве романе читаоци се, обично, не *оџимљу* (Љ. Недић; О. Голдсмит, Векфилдски свештеник, СКЗ, XVIII); — С њиме пак *оџимље* се од нашег испита ... најзанимљивија страна (Ст. Новковић, Село, СКЗ, 16); — лечи га, *оџимље* од смрти (М. Ђ. Глишић, Приповетке II, СКЗ, 143); — Бе деде, бе деде, *оџимљи* се он (исто; 33); — он би најволео ... да се девојке *оџимљу* (Ст. Сремац, Приповетке II, СКЗ, 135); — [минтан] из којег јој се *оџимљу* прса (Б. Станковић, Ташана, СКГл. XXIV, 1910, 243); — Упорно да се дух *оџимље* сморен (Ст. Луковић, Песме, СКЗ, 32); — Сцена са снахама ... које се *оџимљу* о господство (М. Грол, Позоришне критике, 1931, 37); — Овај се однос понавља ... у таквима [гранана индустрије] које се *оџимљу* од преласка у модерни начин производње (М. Пијаде; К. Маркс, Капитал III, 1948, 519).

Неки од ових писаца, и то више њих, употребљавају и облике са основом *оћима-*. Примери за то налазе се каткад у истим делима у којима су и примери у овом прегледу. И њих ћу дати одвојено. Тако:

аа) — *оћимају* искрњему овому поштење (К. Ш. Ђ а л - с к и, 290); — *оћимају* се о лепше залогаје (Св. Ђ о р о - в и ћ, 222); — Земља се још некако стидљиво *оћима* првом миловању сунца (В. Ц а р Е м и н, Старци, 1917, 22); — *оћима* младост и здравље (В. М и л и ћ е в и ћ, 125); — Поток се буди, *оћима* (Х. Х у м о, 54); — како им се ... *оћимају* тешке ... сузе (П. Петровић-П е ц и ј а, 37); — говорио је дон Петар једва се *оћимајући* црним слутњама (П. Ш е г е д и н, Дјеца божја, 1946, 189); — *оћима* непријатељу оружје (В. К а л е б, 159); — И виде Перо како се инжењер *оћима* воденој маси (Зв. Ш у б и ћ, Фазлића поток, 1934, 106);

бб) — Како дан се још *оћима*, | како нојца *йреоћима* (Б. Р а д и ч е в и ћ, Песме, СКЗ, 301); — *оћима* се управник (Св. Р а н к о в и ћ, Сlike из живота, 1904, 50); — нити се *оћима* да буде независан (Љ. Н е д и ћ, 24); — *оћимају* се из тесног количета (Б. С т а н к о в и ћ, Стари дани, 1902, 125); — граби и *оћима* од среће и живота (М. Г р о л, 131).

Оваквих и сличних примера сигурно има и код других писаца, само они нису регистровани као речничка грађа. Али се и одавде може видети колико су дублетни облици овог глагола обична појава у језику истих писаца. Они их употребљавају напоре, иако је несумњиво да у њиховој свести предност увек имају облици са основом *оћима-*, тако да други, са основом *оћимље-*, могу бити понекад употребљени више подсвесно. Међутим, то не значи да њихово остваривање тада треба сматрати безвредним. За такве облике код писаца овде је дат по један пример, а по два само кад су за прост и сложен глагол или за различите глаголске облике (презент—прилог садашњи). Има писаца код којих

је забележено и по неколико примера (А. Шеноа, Ј. Козарац, Вјенцеслав Новак, П. Петровић-Пеција). Али се не може рећи да су и за њих то били главни облици овог глагола. Пре ће бити да су глаголски облици са основом *оѡимље-* више привлачили пажњу стручних лица која су одређивала речи за обраду речника јер им они, са морфолошке стране, сигурно нису били тако обични као други које су и сами употребљавали. Свакако зато нису пропуштали да их означе за исписивање, можда чак и онда кад није била у питању никаква нијанса у њиховом значењу, како су били позвани да поступају кад су у тексту наилазили на облике са другом основом (*оѡима-*).

Из наведених примера за облике са основом *оѡимље-* може се видети да су такви глаголски облици распрострањени код наших писаца на читавом језичком подручју. Та је чињеница још очигледнија кад се узму у обзир и примери који су остали ненаведени. Али се јасно види и то да сви они нису свуда равномерно заступљени. Наиме, из свега излази да су ти облици распрострањенији код писаца са ијекавским изговором у књижевном језику, док их на другој страни, код екавских писаца, има доста мање, и то углавном код оних из ранијег времена. Међутим — и то треба нарочито истаћи — и најсавременији хрватски писци имају у свом језику облике овог глагола и са основом *оѡимље-*. У њиховим делима срећу се не баш толико ретко да би могли остати незапажени.

51. И у речнику ЈАЗУ глагол *оѡимати* има презент с дублетним облицима: *оѡимам*, *оѡимљем*. Али се о томе ништа не каже. Ти се облици затим потврђују примерима којима се иначе одређују значења ове речи. За облике са основом *оѡимље-* има их неколико. Интересантно је да су примери тек из језика писаца XVIII и XIX века; нема ниједног из ранијег времена. Међу њима су и ова два примера Андрије Качића: — Биху усилници ... на силу све, што најбоље виђаху, *оѡимљући*; и: — Нека знаћеш ... да ти паша *оѡимље* дивојку. Има затим и сличних примера из Вукових народних песама. Али је према свему томе много више потврда за облике са другом основом (*оѡима-*), тако да су, и у прошлости нашег језика, они били ти који су у сваком погледу

знатно преовлађивали употребом код писаца. Дакле, и тада је постојао приближно исти однос према облицима са другом основом.

Осим у српскохрватском ова се реч данас налази и у словеначком и македонском. У словеначком и овај глагол има, као и у нашем језику, двојаку презентску основу — на *-а-* и на *-је-*: *otémati -at* и *-ljet*; друкчији коренов вокал (*e m. u*) није овде од значаја. У другом, суседном македонском књижевном језику основа презента се завршава само на *-а-*: *оѝима, оѝимааѝи* (Правопис, 1970). У речницима бугарског језика који су ми при руци нема ове глаголске речи. Али је зато има и у старословенском језику. Тако у речнику Маријиног јеванђеља (Јагићево издање) од глагола *отѝмати* презент је *отѝмаѝь*, као и у Handwörterbuch-у: *otymti (-jeml'q)*. Међутим, у Миклошичевом Lexicon-у од *отимати* презент је на првом месту са основом на *-а*: *отимаѝь, отимаѝуши* ет *отѝмаѝь, отѝмаѝуши*. Кад се зна да је за израду тога речника узимана и грађа из доцнијих споменика, који зато не представљају старословенски језик, онда је првобитни презентски облик несумњиво онај на *-ѝ-*. У току развитка данашњих живих јужнословенских језика облици са основом презента на *-а-* одавно су преовладали или сасвим овладали у употреби.

Глагол *узимаѝи*

52. По свему је сличан глаголу *оѝимати*. То је, пре свега, глагол имперфективног вида према перфективном *узети*. По постанку је итеративан, са учесталим значењем, које, као и код других глагола, може бити и трајно. По основном саставу је, исто тако, сложен, али се и он више не осећа као такав. Јер је овде стари префикс *въз-*, у духу фонетског развитка нашег језика, измењен у *уз-*, а глаголски део сложенице (*-imati*) етимолошки одговара простом свршеном глаголу (*j)eti*, који — и то је већ речено — у нашем језику одавно нема статус посебне речи. Зато се глаголи *узети* и *узимаѝи* схватају као да су прости. Они се даље слажу са многим другим префиксима и с њима су прави сложени глаголи.

Као што знамо, глагол *узимајти* се не налази у правописном речнику, а наведен је кад је с префиксима. А речено је и зашто је највероватније изостављен. У сваком случају, то је пропуст језичких стручњака који су радили на састављању речника. Ја сам га сада овде узео заједно са сложеним глаголима. Од њих је најглавнија реч глагол *узимајти*, за који речничке грађе садрже више материјала него за све остале, како је то уосталом и код других глагола. Ту су и многи примери за облике који се изводе од презентске основе. Што се тиче примера за облике са основом *узимље-*, њих има више него што је то случај са сличним облицима претходних глагола. Разуме се да ни они не могу бити наведени сви на овом месту. И овом приликом узети су само примери из језика класичних и других познатијих писаца. То су најпре ови:

— Кола даља ближа *обузимљу*, | *ка шар већи што обузме мањи* (П. П. Њ е г о ш, Цел. дела I; — *Луча микрокозма*, 1926, 141); — *Повјесница, вјечна биљежница, од вијекова на перо узимље* | *славне чине, згоде гласовите* (П. П р е р а д о в и ћ, Дјела I, 1918, 314); — *Зашто црне мисли тако* | *заузимљу дух наш лако* (П. П р е р а д о в и ћ; *Речник САНУ*); — „*А ти — ти узимљеш Дору?*“ (А. Ш е н о а, *Златарово злато*, 265); — *Мора бити захвална, што је узимље без мираза* (К. Ш. Ђ а л с к и, *Под старим крововима*, 185); — *за њ се ја не заузимљем* (Е. К у м и ч и ћ, *Зачуђени сватови*, 1910, 180); — *он тебе из љубави узимље* (Ј. К о з а р а ц, *Мртви капитали*, 71); — *једна љубав обузимље* и *испуња Србе* (Јь. В у л и ч е в и ћ, *Моја маи, СКЗ*, 38); — *Ми узимљемо* *васпитање у најширем смислу* (Св. М а р к о в и ћ, *Изабрани списи, СКЗ*, 11); — *Куповина и продаја почињу да заузимљу* *врло важно место у народној привреди* (и с т о, 67); — *одузимљу* *ми сва права личности човека* (и с т о, 110); — *према грађи коју из њега узимљу* *за своје саставе* (Јь. Ј о в а н о в и ћ; И. Вукићевић, *Људско срце I*, 1901, XXXI); — *осветна божанства лагано одузимљу* *што му је највише* (Св. В у л о в и ћ; Е. Фајхтерслен, *Прилози дијететици душе*, 1880, 62); — *узимљући* *у озбиљно своју улогу законодавца* (М. Г а р а ш а н и н, До-

колице, СКЗ, 30); — Она га *узимље* на крило (М. Ђ. Г л и ш и ћ, Приповетке II, СКЗ, 143); — Само свраћаш и *узимљеш* под сво'е (П. Петровић-П е ц и ј а, Пљусак, 1918, 29); — Сахранио сам љубав | дубоко у земљу, | де дуси и вампири | свој конак *узимљу* (Л. К о с т и ћ, Песме, СКЗ, 32); — Ја звучну *узимљем* лиру (В. Ј. И л и ћ; Нолит, 1964, 44); — ... Ах, | каква срећа *обузимље* ме свог (В. Ј. И л и ћ, Песме II, СКЗ, 109); — А правоверни на чесми мошеја | *узимљу* авдес (А. Ш а н т и ћ, Цел. дела III, 163).

Код неких писаца забележени су примери за облике од обе презентске основе. Ја сам њих издвојио. И то су:

— *Узимље* Тонку Мандићеву (Вј. Н о в а к, Посљедњи Стипанчићи, 1899, 13): — Чему си то толико к срцу *узимаш*? (и с т о, 143); — Сви *узимљу* кафу (И. В о ј н о в и ћ, Еквиноцијо, СКЗ, 71): — што вам *узима* снагу (Еквиноциј), 1895, 61); — јер ти ствари *узимље* у руке сам суд (С. С. К р а њ ч е в и ћ, Пјесничка проза, 1912, 42): — силом *узимаш* за жену (Бугаркиње, 1885, 346); — Не би нам фалило него још да оваке животиње *узимљемо* у службу (С. М а т а в у љ, Бакоња фра-Брне, 1945, 105): — Прије но „Бено“ *узима* кад и да се зачуди, она већ заспе ријечима (Из разнијех крајева, 1923, 22); — Све дубље тишина *обузимље* људе (Ј. К о с о р, Изабране приповијести, 1950, 112): — *узимају* они храну господњу (и с т о, 8); — господа не *узимљу* дјевојке без мираза (Св. Ђ о р о в и ћ, Цел. дела I, 354): — *Узимамо* ми и без тебе (и с т о, 290); — грађу *узимљу* из предмета који су око њих (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ, Педагогијске поуке, 1870, 71): — *узима* (Ист. педаг., 257); — Срби *заузимљу* теснац (М. Ђ. М.; Речник САНУ); — масу послова *йредузимљу* (М. Ђ. М.; Рј. ЈАЗУ); — [писатељи] *узимљу* оно за необично, што је баш најобичнија женска врлина! (Ђ. Ј а к ш и ћ, Дела III, 1911, 368): — не *узима* на ум (Дела IV, 1911, 194); — он их [слике и поређења] *узимље* где их год нађе (Љ. Н е д и ћ, Цел. дела I, 110): — Обично се *узима* да су то оне душевне особине ... (Кри-

тичке студије I, 1910, 34); — сваки осећај или покрет душе *обузимље* га свега (Из новије српске лирике, 1893, 31); — *Предузимљући*, с тога, да вам овде изведем анализу карактера Хамлетова (Цел. дела II, 211); — Презирао је оне што се жене и *узимљу* без пара (Ст. С р е м а ц, Приповетке II, СКЗ, 134); — Кад *узима*, послаће поштом (Приповетке СКЗ, 1931, 125); — Пуштала би ... да је *обузимље* ... (Б. С т а н - к о в и ћ, Стари дани, СКЗ, 161); — не *узима* [је] за себе (Нечиста крв, 1933, 92); — *Узимај*, Господе! (и с т о, 17).

Сви ови примери показују да се глаголски облици са основом *узимље-* јављају у језику разних писаца из друге половине прошлога и са почетка овога века. Али таквих облика исто тако има и код новијих писаца, а могу се срести и код оних који припадају данашњем времену. То потврђују примери:

— Чувство мрачне потиштености, што га у овај мах *обузимље* (В. Ц а р Е м и н, Нове борбе, СКЗ, 30); — *узимајући* све више удјела у дебати (Данунцијада, 1946, 552); — Има много важнијих ствари, које *заузимљу* нашу пажњу (М. Б е г о в и ћ; Речник САНУ); — Од овог суда он једино *изузимље* радове Хамса (А. Ш и м и ћ; Речник САНУ); — *Узимље* волове на изор (И. Г. К о в а ч и ћ, Дани гњева, 1936, 173); — „*Узимље* тек смрт“ (Г. К р к л е ц, Жубор живота, 25); — И то јој *одузимљу* (Вл. Д е с н и ц а, Пролете у Бадровцу, 147); — Како не би морала да *одузимље* одвећ жива учешћа (и с т о, 29); — Ево ме сад, срећника, опет *обузимље* димовита раздраганост (М. Б о ж и ћ, Дим, Политика од 17. септ. 1972, 17); — Крчмару се не *узима* за зло то наздравичарење (Неиспакани, 1955, 26); — Не *узимље* те људе на врат (Гр. Б о ж о в и ћ, Приповетке, СКЗ, 102); — сви интернирци, не *изузимљући* ни свештеника, морају војнички вежбати (Влад. Ћ о р о в и ћ; Речник САНУ).

Иако треба сматрати да они који су на одабраним текстовима савременог књижевног језика, схваћеног у целини, одређивали речи за речничку грађу нису при том испуштали из вида облике

са основном *узимље-* јер су им се морали наметати поред стандардних са другом основном (*узима-*), ипак примери за такве облике, колико их год има, могу бити доказ да су они доста укореењени у језику наших писаца. Али се одмах запажа да се ти облици данас налазе, колико-толико, још само код писаца који су из западних крајева. Код оних на другој страни њихова употреба је већ сасвим усахла. Немам ниједан пример који би оспорио такву констатацију. Облици са основном *узимље-* не могу се данас нигде наћи ни у дневној штампи екавског књижевног изговора. Бар ја нисам наишао на такве примере. Ако би се који и нашао, сигурно не би био схваћен као правилан и књижевни облик глагола *узимајћи*, иако је јасно да се засад не може тако окарактерисати. Јер, глаголски облици са основном *узимље-* налазе се употребљени чак и код самих језичких стручњака, што овде треба посебно и нарочито истаћи. Међу њима су и најистакнутија имена наше науке о језику. Зато су такви подаци више него интересантни, и баш зато су драгоцени. Кад то кажем, мислим на ове примере:

— Гријеши се о исто начело по ком се *узимљу* заједно [речи м. и ср. рода] (Б. Д а н и ч и ћ, Ситнији списи, 1925, 394); — Овде нико из паметних људи не *узимље* као неку дефиницију што идете у Берлин (В. Ј а г и ћ, Спомени I, 261); — У сложене основе *узимљу* се и оне речи ... (Ст. Н о в а к о в и ћ, Српска граматика, 1902, 63); — ... *узимљући* облике језика стално у њиховом засебном унутрашњем животу (Ст. Н.; Г л а с X, 34); — Хомер... је изабрао догађаје, који не *обузимљу* више времена него 51 дан (Т. М а р е т и ћ, Хомерова Одисеја, 1882, XVI); — Даничић мјесто њега увијек *узимље* њ (М. Р е ш е т а р, Даничићев Зборник, 1925, 220); — Маретић у својим тумачењима ... *узимље* за темељно значење 'онда' (Стј. И в ш и ћ, Славенска поредбена граматика, 1970, 318); — ова реч [се] понекад *узимље* „у значењу приједлога низ“ (В. Т о м а н о в и ћ; ЈФ XVII, 207).

Овде су, дакле, и примери које су употребили писци врло познатих граматика нашег књижевног језика (Даничић, Нова-

ковић, Маретић). Они су тако одређивали граматичку структуру тог језика. И у време коме припадају неоспорно су били најкомпетентнији за то. Па ипак су, у овом случају, и сами употребили глаголске облике за које су сигурно знали да се у књижевном језику једва одржавају. Новаковићу су, изгледа, то били и сасвим обични облици јер су употребљени више пута. На пример:

— Обично се *узимље*...да су Бугари...идентични са словенским племеном Бугарима (Први основи словенске књижевности, 1893, 13); — Голубински се преварио *узимљући* да се под Београдом овде мисли Београд [Берат] у Албанији (и с т о; у фус-ноти, 146); — ја у „Селу“ старе српске државе *узимљем* једно с другим и белешке из времена старе државе (Село, СКЗ, 4); — У опште *узимљући* може се казати да Србијанка није имала претплатника (Српска књига, 1960, 108).

Уосталом на широком пољу научне делатности Новаковић се највише истакао као историчар књижевности и као писац правних студија, а граматичар је постао, може се рећи, узгред јер је и за то имао природне наклоности и посебног интересовања.

Ни код других писаца примери наведени за облике глагола *узимајти* нису једини. Тако, на пример, више потврда за сличне облике има код П. Прерадовића, Вј. Новака, И. Војновића, Св. Марковића, М. Ђ. Милићевића. Све то значи да такви облици раније код многих писаца нису били случајна појава, како нам се данас чини.

53. У грађи за речник ЈАЗУ глаголска реч *узимајти* налази се већ од XIII века. И за њена многобројна значења наведен је врло велик број примера, знатно више него и за један други глагол са лабијалом у основи — заузимају 14 пуних стубаца штампаног речничког текста. То одговара њеној употребљивости у сталној језичкој комуникацији. Међу свим тим примерима број облика са презентском осномом нешто мало је мањи од четири стотине. И више од једне трећине иде на примере за облике који су са осномом на *-је-* (*узимље-*). У грађама на којима се сада пишу речници савременог књижевног језика и у материјалу који пружа

жају oдабрана дела наших писаца облици глагола *узимаѝи* са двојакoм презентском oсновoм нису у том oдносу јер они који су са oсновoм *узимље-* много више заостају за другим облицима, чак и кад су у питању писци који припадају истoм подручју. Према томе, несумњива је чињеница да је употреба тих облика, са oсновoм *узимље-*, у току језичког развитка стално oпадала, док то није довело до данашњег стања — да се они и на тој страни релативно ретко јављају код писаца, а код других — ни толико. За велику већину представника књижевног језика ти су облици данас изван употребе, и зато их они осећају као застареле, као облике којима сада недостаје и граматичка правилност. Ипак на њих не треба само тако гледати јер су их „старији“ писци употребљавали, а и у наше време се још могу срести, као што смо видели.

Наш глагол *узимаѝи* је стара, прасловенска реч јер се налази и у другим словенским језицима, у јужнословенским — на првом месту. Тако, у словеначком језику, који је најближи српскохрватском, сложени глагол *vzémati* има такође дублетне облике у презенту: у Словеначко-српскохрватском речнику (1964) 1. лице једн. је на *-mat* и *-mljet*. Али овде треба рећи да се та реч ту упућује на прост глагол, без префикса *vz-*, тј. на глагол *jemati*, који исто тако значи: *uzimati*, *oduzimati*, и који у 1. лицу јединице презента има само један облик, са oсновoм на *-je-*: *jemljet*, као што је и у *Slov. pravopisu* (1962), где је дат и императив тог глагола: *jemlji*. — У македонском књижевном језику српскохрватском глаголу *узимаѝи* одговара глагол *зема*. То је облик 3. лица једн. презента, а у исто време то је и глаголска основа. У Правопису (Скопје, 1970) тако је наведен глагол *зема* (као и кад је сложен с префиксима: *над-*, *об-*, *од-*, *идо-*), тј. са презентском oсновoм на *-а-*, а тако је и у речнику македонског језика. Ти се глаголи, као што је познато, мењају по конјугацијском типу: *викам*, *викаш*, *вика*, *викаме*, *викаѝе*, *викаѝи*; императив: *викај*, *викајѝе*. И само тако. — У бугарском језику је као у македонском — што се тиче основе глаголске: она се такође завршава на *-а-*. Иначе, овај глагол у бугарском на почетку има глас *в* (из префикса *вз-*), а има и два гласовна лика: са *е* и са *и* у корену: *вземам*

и *взимам*, — *аш*; тако је и кад је тај глагол сложен с префиксима: *на-*, *над-*, *ид-*; али тако није кад је с префиксом *об-*: само је *обземам* и *обвземам* (Речник на съвременния български книжовен език том I, II, София, 1955, 1957). Ти глаголи имају презент само са завршетком *-ам* и у правописном речнику (1960). Према томе, то су по промени глаголи типа: *ийи́ам*, *ийи́аш*, *ийи́а*, *ийи́аме*, *ийи́аџе*, *ийи́аџи*. И само тако. — У старословенском језику глагол *вѣзимати* има у презенту основу на *-аје-*: *vъzimatī* [-ajr] (Handwörterbuch). Али у Миклошичевом речнику (Lexicon) презент је с дублетним облицима: *-имаџь*, *-имаџши* et *ѣмѣџь*, *-ѣмѣџши*.

Од источнословенских језика ова глаголска реч у руском има основу презента такође на *-аје-*: *взимать*, *аю*, *ѣшь*, а од западнословенских — у чешком језику прост глагол *jímati* има презент на *-át*: *jímatm* (Priruční slovník jazyka českého. Díl I, v Praze 1935—1937).

Дакле, у свим овим словенским језицима заступљена је основа презента на *-а-*, одн. на *-аје-*, а за ону другу, на *-је-*, знају данас западни јужнословенски језици, и у њима то није главна презентска основа овог глагола. Ако је затим морфолошка структура глаголске системе у старословенском језику најближа стању које се узима и за прасловенски, онда је примарна основа глаголска на *-аје-*. У српскохрватском и словеначком језику временом је добивена и основа на *-је-*. Захваћена процесом нормирања граматичких категорија, она је у нашем књижевном језику, уколико је раније и била распрострањена, све више потискивана из употребе, док најзад облици са том основном нису постали ретки.

Глагол *си́џаџи*

54. Тај глагол се употребљава као сложен с многим префиксима, што се види и у правописном речнику, где су ти глаголи наведени. Видели смо да у прегледу који је напред дат највише има тих глаголских речи. Са простим глаголом *си́џаџи* оне су, затим, врло употребљиве у језичкој стварности. Отуда су се у речничким грађама, као и у прегледаним делима, нашли толики

примери за њихова значења и употребу, више него и за један други глагол са лабијалом у општем делу. Такође су бројни и примери за облике с презентском основном *сийље-*. Ја нећу наводити све те примере јер то није потребно. И овом приликом узео сам само оне који су из језика познатијих писаца. Код неких има и по неколико потврда за такве облике. У том случају од њих сам издвојио два, а изузетно и три примера. Тако сам сав одабрани материјал поделио у две групе—према томе да ли су писци са територије где се у књижевном језику употребљава ијекавски или екавски изговор.

У првој групи су ови примери:

— Коса млада на гробље јуначко | *сийље* ли се булах
ка Српкињах? (П. П. Њ е г о ш, Цел. дела I, 1926; Горски
вијенац, 38); — Жена лаже сузе *ѝросийљући* (и с т о, 43);
— Шћепан *ѝросийље* десет дукатах на друм (П. П. Њ е г о ш,
Шћепан Мали, 1952, 30); — ... да ме Млечићи траже и за
мене благо *сийљу* (Стј. М. Љ у б и ш а, Приповијести,
1875, 148); — Бијаше се Змаје љуто уморио *сийљући* онолику
ватру на Јагленца (И. Б р л и ћ-Мажуранић, Приче, 1920,
91); — ... што се на мађарске новине само *сийљу* (А. Ш е -
н о а, Чланци и критике, 1934, 110); — своје злато *ѝросийље*
твојим зеленилом (А. Ш е н о а, Златарово злато, 318); —
Пудари сваки дан долажаху јављати, да се *осийље* јагода
(К. Ш. Ђ а л с к и, На рођеној груди, 1890, 159)); — Давно
сребрено свјетло *расийље* се по смрзнутој земљи (Вј. Н о в а к,
Два свијета, 1901, 248); — Краљ Леополд I ... *обасийље*
кнезове неправдама (Е. К у м и ч и ћ, Урота Зрињско-
-Франкопанска (?), 1895, 200); — *расийљемо* и свој и
туђи иметак (Ј. К о з а р а ц, Мале приповијести I, 1909,
110); — шта ја њима све *сийљем* (В. Ц а р Е м и н, Нове
борбе, СКЗ, 83); — гледа пред собом оне кости како се
ѝросийљу (и с т о, 194); — топлина и свијетло *расийљу* се
по широкој пучини (И. Ћ и п и к о, Са острва, 1903, 107);
— ријечима их *обасийље* (И. Ћ и п и к о, Пауци, СКЗ, 31);
— *ѝросийље* се приблиједјела свјетлост (И. Ћ и п и к о,

Цел. дела I, 257); — а ови *сийљу* огањ из пушака (С. М а т а в у љ, Ускок, СКЗ, 216); — у млину *засийље* кошеве (С. М а т а в у љ; Речник САНУ); — *ѝросийље* [се]... нешто налик на одисај величанствене катедрале (М. Ц а р, Наше приморје, 1910, 39); — само лочете и *сийљете* Циганки новце (Д. Ш и м у н о в и ћ, Изабране приповијетке, 1947, 309); — снијег све *засийље* стари млин (Д. Ш и м у н о в и ћ; Резник САНУ); — Бре, лако је теби зафалживати и аминати, кад ти *сийље* са сваке стране (Св. Ћ о р о в и ћ, Иза јутрења; СКГл. XXVIII, 1912, 642); — гледају у пенџере и *засийљу* их ђулима (Св. Ћ о р о в и ћ, Цел. дела I, 291); — Зар да *расийљемо* црквене паре? (Св. Ћ о р о в и ћ, Записи из касабe I, 220); — Севају и *сийљу* запаљене боје (А. Ш а н т и ћ, Цел. дела III, 167); — *Расийљу* се искре про махале старе (и с т о, 117); — *Изасийљу* сметом путеве ратара (и с т о, 182); — *Сийљу* већ у битци што поче безумно | конфети, пољупци, цвеће, серпентине (Ј. Д у ч и ћ, Сабрана дела III, 64); — Драже га, и јашу, и *засийљу* песком (Ј. Д у ч и ћ, Песме, 1968, 32); — одакле је јуче била нахрупила велика руља ... *сасийљући* кишу камења на српске радње (Ј. Р а д у л о в и ћ, Сумрак на Неретви, 32); — и како ја свуда *расийљем* душу (С. М и л и ч и ћ, Књига вечности, 1922, 165); — Вјетар трга и *ѝросийље* суво, свенуло лишће (П. К о ч и ћ, Цел. дела I, 107); — пробија [се] сунце, *ѝросийљући* зажарену свјетлост (П. К о ч и ћ, С планине и испод планине, СКЗ, 13); — њезине тако неуморне усне | сласт љубави у моју *сийљу* душу (М. Б е г о в и ћ, Изабране пјесме, 1925, 23); — И жеље *ѝросийље* тајне | око твог бијелога врата (и с т о, 3); — *Просийљу* се, звуче, звече (В. Н а з о р, Поезија, 97); — бијаше обичај, да се ... пецкања *ѝросийљу* (И. Г. К о в а ч и ћ, Дани гњева, 1936, 111); — О, *сийљу* се тајне свих небеских снова (М. К р л е ж а, Лирика, 1949, 19); — На главу му *сийљу* клетву (и с т о, 127); — Из грла птица *сийљу* се бисери страсти (Г. К р к л е ц, Нове песме 1922, 86); — За валом вал се *ѝросийље* и пјени (Г. К р к л е ц,

Жубор живота, 227); — или се срце *расиље* од плача? (и с т о, 155); — добри ће се месец, | *ѝросиљући* сребро по процвалој огради, родити (А. Ц е т и н е о; Антологија најновије лирике С. Пандуровића, 61); — *расиљу* [се руже] крај нас појудно и лако (М. К о р о л и ј а, Песме, СКЗ, 17); — *Расиљу* се по ходницима сиве, блиједе, ошишане фигуре узника (А. Ц е с а р е ц, Царева краљевина, 1946, 12); — Звезде су почеле да капљу кроз грање и да се *ѝросиљу* по њима (Х. Х у м о, Приповетке, 1932,); — ситни топот корака *расиље* се по плочаним улицицама (Вл. Д е с н и ц а, Пролјеће у Бадровцу, 1955, 71); — *ѝросиљући* [звоно] своје откуцаје (и с т о, 69); — Земља се опет *осиље* (М. Б о ж и ћ, Курлани, 1958, 13); — *сасиље* тај прегршт исцрпене црнице (и с т о, 14); — људи им приписују, *обасиљу* их животом (Вј. К а л е б, На камењу, 1940, 87); — [сјај] који се *осиље* са образа (Ћ. С и ј а р и ћ, Бихорци, 1963, 239); — *ѝросиљући* тијесто брашном (Н. Л о п и ч и ћ, На камену, 1953, 79); — Срџба поче да *сиље* за њим камење и дрвље (Гр. Б о ж о в и ћ, Приповетке, СКЗ, 183); — *осиљу* се густе пушчани плотуни (М. Л а д и ћ, Извидница, 1953, 73); — Хашек у то доба *обасиље* редакције листова својим хуморескама (Љ. Ј о н к е; Ј. Хашек, Доживљаји доброг војака Швејка, 1953, 460).

Примери друге групе:

— „јавно мњење“ целог народа које *обасиље* презирањем сина или кћер ... (Св. М а р к о в и ћ, Изабрани списи, СКЗ, 53); — Жене *сиљу* ватре у рупе (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ, Живот Срба сељака, 1894, 62); — Његове се куле *осиљу* мало по мало (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ, Кнежевина Србија, 1876, 313); — такве гласове не *расиље* из своје главе (Л. А р с е н и ј е в и ћ - Б а т а л а к а, Историја српског устанка I, 1848, 380); — *ѝросиљући* јед, хоће да изгледа мудар (Св. В у л о в и ћ; Е. Фајхтерслебен, Прилози дијететици душе, 1880, 84); — везан и брзоплет у говору, *расиљући* кад има (Љ. Н е д и ћ; О. Голдсмит, Векфилдски свештеник, IV); — *ѝросиљући* смрт испред себе

(Ст. Н о в а к о в и ћ, Крцалија од М. Чаковског, 1863,—); — Опија се димом љутим, | што наргила отрована | у витешке груди *сийље* (Ђ. Ј а к ш и ћ, Дела I, 1911, 157); — Камења драгог зрна *ѝросийље* (Ђ. Ј а к ш и ћ, Дела IX, 1883, 204); — Ко громови | из облака, | града јака, | *сийљу* огањ грома свога (Ст. Влад. К а ћ а н с к и, Скупљене песме, 1879, 77); — Зумбул цвјета, мирис *сийље* (Ј. И л и ћ, Песме, 1894, 27); — Не може да га дарује ... људомори, да њим *обасийље* нерадина и лијенштину (Ј. К о с т и ћ, Дrame, 1922, 203); — *ѝросийље* (Ј. Ј. З м а ј; В. И. Илић, Песнички језик Б. Радичевића, 127); — Трње *сийљу* по стазама мојим (М. П. Ш а п ч а н и н, Жубори и вихори, 1883, 16); — Ветар урликаше ... *ѝросийљући* страх и стрепњу на срца застрашених сељака (М. П. Ш а п ч а н и н, Цел. дела III, 155); — И *расийље* мирис у одаје тавне (В. Ј. И л и ћ, Песме II, СКЗ, 138); — Ми смо као сунца што *ѝросийљу* зраке (М. Б о ј и ћ, Песме и драме, СКЗ, 135); — Љиљане своје *расийљући* царски (М. Б о ј и ћ, Песме, 1914, 23); — чашице саних ружа *ѝросийље* се (В. П е т р о в и ћ, На прагу, 1913, 38); — и пила, из жежених путира моју крв | *ѝресийљући* је ... (V. M a s s u k a; Антологија најновије лирике С. Пандуровића, 152); — Матере иду и саме, или је *обасийљу* погрдама (Ј. И г њ а т о в и ћ, Стари и нови мајстори, 1883, 138); — покрива уста лепезом, јер је поручник *обасийље* несланим досеткама (Ј. К. Л а з а р е в и ћ, Приповетке II, СКЗ, 4); — Али је живео и примао ... хвале којима га *обасийљу* (Ј. В е с е л и н о в и ћ, Цел. дела IV, 337); — тканине које почеле већ да се *осийљу* (Б. С т а н к о в и ћ, Из старог јеванђеља, 1899, 49); — Ни ока не да отворити; свуд *засийље* (И. В у к и ћ е в и ћ; Речник САНУ); — Они [речни наноси] се *насийљу* по дољама (Ј. Ж у ј о в и ћ, Камено доба, СКЗ, 32); — У Станковића се не *ѝросийљу* изобилно глатке стилистичке фразе (Ј. П р о д а н о в и ћ, Наши и страни, 1949, 190); — повода даје да се у име адвоката *осийљу* онакве сумње (Ј. Р а д о н и ћ, Слике из историје и књижевности, 1938, 258).

Од других књижевних радника код којих се такође налазе употребљени глаголски облици са основом *сиље-* а који овде нису узети, на једној страни су ови: М. Бан, М. Пуцић, В. Врчевић, М. Љубибратић, Ј. Лесковар, М. Лисичар, Ј. Турић, В. Милићевић и др. На другој би био само Б. Ковачевић са примером: — Човек и нехотице ову слику веже са стиховима Горскога вијенца о коси младој која се *сиље* на гробље јуначко (Летопис МС, април 1951, 331). Али је ту презентски облик *сиље се*, са другим речима међу којима је употребљен, по свему изгледа преузет из Његошевог стиха. Пример који је забележен код М. Глишића у реченици: — Волови запели па *сиљу*, као да је камење натоварено (Приповетке II, СКЗ, 35) није за ову глаголску реч: то је облик глагола *сијаћи* „тешко дисати“, који у речнику ЈАЗУ има такође дублетне облике у презенту: *сијам* и *сиљѐм*.

Ово је требало рећи уз преглед примера да би однос писаца једне и друге групе био што реалније представљен. И сада се, дакле, још више потврђује да су облици ових глагола са презентском основом *сиље-* распрострањенији, и то у знатној мери, у језику писаца западног дела језичке територије. Код њих су такви облици раније били доста чести и обични, а јављају се и у делима писаца најновијег времена. Међутим, код писаца на источној страни они су ређи, чак сасвим ретки, а код оних који данас пишу тешко да се могу и срести. На такав закључак упућује целокупан материјал којим располажем а који је овде, као што је већ истакнуто, сведен на примере из језика одабраних писаца.

Код неких писаца забележени су и примери за облике са другом основом (*сија-*), што уосталом, ништа није особито јер су тако, видели смо, употребљавани и други, слични глаголи, тј. у облицима са двојаком презентском основом у језику истих писаца. Као што је за облике са основом *сиље-* наведено највише примера, тако су најбројније и потврде за то да се у делима многих писаца јављају напоредо и једни и други облици. Сада ћу дати изванредан број примера за облике са основом *сија-* које су употребили писци наведени у горњем прегледу. То су:

— По њему се косимице *ѝросијају* сунчеве млаке зраке (И. Ћипико, За крухом, 1904, 178); — Киша *сија*, бије по лицу (Св. Ћоровић, Цел. дела I, 116); — Са ... неба *ѝросија* се ... весела свјетлост (П. Кочић, Цел. дела I, 116); — своје свијетло *сија* са ведрога неба (А. Шеноа, Приповијести IV, 212); — поче Бадро да *сија* (В. Цар Емин, Нове борбе, СКЗ, 74); — И сјајне капи са безброј рубина | *расијају* се (А. Шантић, песма *Једна суза*); — месец на њу | *сија* своје хладно сребро (Ј. Дучић, Сабрана дела I, 50); — Звонцад и прапорци *ѝросијају* ... звекетљиве гласове (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 1936, 110); — И ето *расијам* срце као сејач семе (Г. Крклец, Сабрана дела I—II, 111); — Кроз дугобојне кристале | прашина *сија* се жута (М. Крлежа, Лирика, 1949, 54); — и врућ пљусак стихова | *расија* као пухор (М. Королја, Песме, СКЗ, 53); — по њеној површини *ѝросијају* [их] гранати (Х. Хумо, Приповетке, 1932, 121); — *Сија* своје цвеће на ове големе јунаке (М. Ђ. Милићевић, Разматрања о узроцима величине Римљана, 1866, 55); — Мраз [небо] на црну земљу *сија* (Ђ. Јакшић, Дела I, 1911, 153); — *Сијајуће* мирисе из недара својих (М. П. Шапчанин, Жубори и вихори, 1883, 16).

Од сваког писца наведен је само по један пример за глаголске облике са основом *сија-*, а таквих примера код свих њих има још. Ти писци, дакле — а и многи други — имају у свести и једне и друге облике ових глагола. Они се каткад нађу употребљени у истом писаном тексту и недалеко један од другог. Тако је Ђ. Јакшић употребио презентски облик *сија* на страни 153, а на 157. страни је стих са обликом *сијаје-*; код И. Г. Ковачића на 110. страни је облик *ѝросијају*, а на следећој (111) — *ѝросиљу*. Ђ. Даничић, који је био и изврстан граматичар, написао је на истој страни *узимају се* и *узима се* (Ситнији списи, 394). На таквим се примерима јасно види колико су облици глагола овог типа са основом презента на *-је-* постојани у језичком осећању појединих писаца. То нарочито треба истаћи за глагол *сијајуће*, који се са

таквим облицима може наћи и код писаца нашег времена, као што је напред показано.

Примери који у Речнику ЈАЗУ одређују семантичку вредност тога глагола у исто време можда могу послужити и као доказ да су у ранија времена облици са основном *сиџь-* били у употреби чак равноправни са другим облицима код писаца чија су дела коришћена за речничку грађу. Толико су они бројно приближни. Међу тим примерима, за облике са основном презента *сиџь-*, налазе се и ови: — Мећем, *сиџьем* са свом моћи све, што имам злата и блага (Гундулић); — Из бродова *сиџь* огањ нигда не пристаје (А. Качић-Миошић); — Него плаче и зубми шкрипље | чисто ватра из уста јој *сиџь* (М. А. Рељковић). А видели смо да су такви облици и у савременом књижевном језику најфреквентнији код писаца на тој страни све до данашњих дана.

55. Ово је стара реч, прасловенска, јер се налази не само у старословенском језику већ и у другим словенским језицима. У старословенским споменицима то су глаголи сложени с префиксима: *iz-*, *o-*, *pro-*, *podъ*, *po-*, *vъ-* (Handwörterbuch). Они су наведени с неједнаким облицима у презенту. Наиме, глаголи *isy-rati* и *rasypati* имају дублетне облике, на *-pl'q* *-pl'eši* и *-ajq*, док *osypati* и *prosypati* имају презент само са основном на *-je-*: *pl'q*, — *pl'eši*, а *podъsypati*, *posypati* и *vъsypati* само са основном на *-aje-*: *-ajq*. У Миклошичевом Lexicon-у прост глагол *сџпати* и сложени *просџпати* дати су с презентом на *-пџ* — *пџши*, а *осџпати* и *подџсџпати* — с презентом на *-пџъ*, *-пџъши*. Међутим, глаголи сложени с префиксима: *из-*, *оџ-*, *по-* и *вџ* — имају облике и са једним и са другим презентским завршетком. Прека томе, у промени ових глагола, у старословенском језику, постојале су обе основе презента, и облици са тим основама имали су подједнаку и напоредну употребу. Зато је тешко рећи која је од њих тада била старија, дакле — и првобитна.

У данашњем македонском језику презентска основа овог глагола завршава се на *-е-*: 3. лице једн. презента је *сиџе*, 3. лице множ. *сиџаи*, а императив је *сиџи*, *сиџејте*. У македонском је то глагол са перфективним и имперфективним видским значењем:

сийе — „налее течност во нешто“ и „налива течност во нешто“ (Речник). У бугарском језику *сийя* је само свршени глагол, и основа презента има на крају такође *-е-*: *сийя, сийеш, сийе*, док је несвршени глагол изведен наставком *-ва-*: *сийвам, -аш* (Речник)². — Таква је презентска основа ове глаголске речи у овим јужно-словенским језицима.

На другој страни, у словеначком језику презентска основа је као и у српскохрватском, тј. са двојаким завршетком, на *-а-* и на *-'е-*: *śipati, śipat* и *śipljet, śipraj, śiprajte* и *śiplji; śipljite* (императив); тако је и кад је овај глагол сложен с префиксима: *v-, za-, na-, o-, ob-, po-, pod-, pre-, pri-, se-* (Pravopis).

Као што је већ познато, од источнословенских језика у руском језику презент глагола *сыйайѣ* је само *сыйлю*, — *йлешъ*, дакле, са општим глаголским делом *сый-*+ наставак за основу *-је-*. У Ушаковљевом речнику (Толковый словарь) има да је 2. лице једн. презента и на *-йешъ* — у разговорном језику. А узгред да кажемо и то да код Кошутића, у Речнику, *сыйайѣ* значи „просипати“, што иначе стоји као учестали глагол према свршеном *йросуѣи*. — Чешки и пољски, као западнословенски језици, не слажу се у презентској основи овог глагола, јер је у пољском као у руском, тј. *suраć, pie* (Słownik, 1915), док је у чешком та основа са двојаким завршетком: од *suрати* презент је *сури, супеš ...* и *сура́т*, императив *сур, су́рте* и *су́реј* (Slovník, 1946).

Све ово, дакле, показује да је основа презента на *-а-* овога глагола најразвијенија у српскохрватском (књижевном) језику, где је готово потпуно преовладала у употреби, а онда у словеначком, док се у чешком језику узима на другом месту; у осталим поменутих живим словенским језицима та основа није заступљена.

Глагол *гибати*

56. Са звучним лабијалом *б* у општем делу узет је овде овај глагол. По општој употребљивости он, као прост и сложен

² И у мојем домаћем, расинском говору (централна Србија) облици глагола *сыйайѣ* (нпр. да ти *сыйем, сыйи ми, сыйдо сам му*) имају свршено значење, а са трајним значењем су облици изведени наставком *-ува-*, односно са завршетком *-ује-* у презенту: *сыйѣ ми воду у вино, сыйуѣдо сам му*.

с префиксима, истина, заостаје за другим глаголима ове групе. Али је зато однос његових дублетних облика са презентском основном у нашем књижевном језику сличан оном који постоји код тих глагола. Ипак примера има толико да је стање њихове употребе довољно јасно представљено како у времену када се такви облици јављају, тако и у погледу језичке територије којој припадају писци у чијим се делима они налазе. Примери за облике са основном презентом на *-је-*, који нас сада највише интересују, подељени су у две групе прека овом другом моменту.

Тако су на једној страни ови примери:

— Тко ти не зна и дух онај свети, | којим силно све народе *гибљеш* ... (П. П р е р а д о в и ћ, Дјела I, 1918, 55); — ... видимо да се све *гибље* и миче складно (А. Ш е н о а, Просјак Лука, 1933, 147); — Као да се ништа не миче и не *гибље* (К. Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, СКЗ, 238); — ... јер се чини, кано да се [нос] том пригодом *нагибље* према лијевом уху (А. К о в а ч и ћ, Дјела I, 1950, 86); — [билине] расту међу тим камењем, *гибљући* се тек замјетљиво (Е. К у м и ч и ћ, Зачуђени сватови, 1910, 49); — гдје се *гибљу* прави, живи људи (Вјенц. Н о в а к, Посљедњи Стипанчићи, 1899, 16); — И они се већ мичу, *гибљу*, клепећу (А. Г. М а т о ш, Ново иверје, 1900, 12); — плућа своја *сагибљу* над столом (Ј. К о з а р а ц, Мртви капитали, СКЗ, 58); — А врело надме се, *гибље* ... (М. Б е г о в и ћ, Врело, 1912, 7); — чинило се, да се [облачићи] *гибљу* сад тамо, сад овамо (Д. Ш и м у н о в и ћ, Изабране приповијетке, 1947, 7); — Зрак мекан и топао љупко се *гибље* (Ј. Л е с к о в а р, Пропали двори, 1896, 72); — *гибљу* се и туле стројеви (Н. С и м и ћ, Браћа и кумири, 1955, 83); — како се Насте *сагибље* лако (Вјек. К а л е б, Бијели камен, 1969, 136); — Преде влас и *гибље* таласе и сене (Ј. Д у ч и ћ, Сабрана дела II, 1929, 36); — Неуједначено се *гибљу* двије дуге колоне батаљона (Дервиш С у ш и ћ, С пролетерима, 1950, 62); — мој компас ... једнако дркће те се *гибље* сад на ову сад на ону страну (В. Ј а г и ћ, Спомени I, 1930, 289).

Уз ово ћу дати, одвојено, примере за облике и са једном и са другом основном презента које је употребио исти писац. То су:

— И где вали људи *гибљу* се и плину (А. Шан-тић; Х. Хајне, Лирски интермецо, 1919, 43): — *Гиба* се [маглен плес] доле и горе (и с т о, 34); — и како се сјене Ствари ко Утваре сабласно *гибљу* (М. Крлежа, Лирика, 1949, 64): — Крв и срце човека се *гиба* (и с т о, 205); — *Прегибље* се у удовима (Н. Симић, Прољеће, 1952, 63): — [бокови] што се ... страсно *йрегибају* (и с т о, 55); — [цестом] се *гибљу* кола (Л. Перковић, Новеле, 1935, 126): — од јакога дисања *гиба* се трава (и с т о, 122).

У другој групи су ови примери:

— *Гибље* се, кипи, фијуче, хучи (В. Ј. Илић; СКГл. III, 1901, 399); — Нешто тихо шапће, трза се и *гибље* (М. Митровић, Песме, СКЗ, 77): — А све се скупа нише и *гиба* (и с т о, 66); — А ветар је *гибље* | ко једрало шибље (Р. Кошутић, Песма о аргатару и о шеви, 1938, 25); — Глас који се *гибље* и дрхти од чезнућа и жеља (Ст. Винавер, Приче које су изгубиле равнотежу, 1913, 40).

Само толико. И као што се види, ове глаголске облике, са основном *гибље-* (се), употребили су песници у својим стиховима, осим последњег примера. Али је познато да је Винавер писао и песме, да је чак по природи био најпре песник. У коришћеним речничким грађама то је заиста незнатан број примера забележених код писаца на источном језичком подручју у односу на примере за облике са основном презента на *-а-*. Зна се да су ретке и архаичне речи и такви облици речи углавном ограничени на употребу у песничком језику. То потврђују и ови наведени примери за облике глагола *гибайти*. Међутим, видели смо да код писаца на западу, нарочито код хрватских писаца, ти облици имају општију употребу: налазе се, и не тако ретко, у прозним књижевним радовима колико и у поезији, и то све до најновијег времена. Такође тамо нису усамљени ни примери да исти писац употребљава облике са презентском основном и на *-а-* и на *-'е-*, што је само доказ да се они као такви у језичком осећању међусобно не

супротстављају. Или, другим речима, то значи да се облици са основом *гибље-* још увек упорно одржавају у језику тих писаца.

Глагол *гибаћи* (се) има дублетне презентске облике и у нашим старим речницима, пре Вука, као и у речнику ЈАЗУ (*гибам* и *гибљем*), где стоји да је та реч потврђена од XV века. И примери који се ту затим дају из језика разних писаца у исто време представљају и такве облике презента и глаголског прилога садашњег (нпр. *гибају се: гибљу се, гобајући: гибљући*). То се, уосталом, може и очекивати кад се зна где су сви ти речници настали и на којој су језичкој грађи састављени.

57. И овај глагол није само реч српскохрватског језика; имају га такође и други словенски језици. Тако је у словеначком његова основа презента као и у нашем језику, тј. завршава се на *-а-* и *-је-*: *gibati, gibljem* и *gibam*, императив *gibaj, -te* и *gibljí, -te*. Дакле, за разлику од других глагола, овде је прво место дато облицима са другом основом. Али тако није и код глагола сложених с префиксима (*vz-, z-, za-, na-, pod-, pre-, raz-, u-, upo-*); нпр. *ugibati, -am* и *-bljem* (Pravopis). Питање је да ли то заиста треба да значи да су код простог глагола обичнији облици са једном основом, а код сложених — са другом. — У македонском језику постоји глагол *гиба*. И само је са таквом основом у презенту. Али та реч има друго значење: значи „дирати, задиркивати“ (Речник), што, разуме се, у овом случају није од значаја. У великом речнику бугарског књижевног језика ове глаголске речи — нема. Међутим, у најновијем, етимолошком речнику — Български етимологичен речник (София, 1971) — наведен је глагол *гибам* 'движа' као реч која има локалну употребу. Значи, у овим језицима је презентска основа такође јединствена, и завршава се на *-а-*.

Друкчије је у старословенском језику: у Handwörterbuch-у глагол *gybati* има презент на *-bl'q* — *bl'esi*, а код Миклошича (Lexicon) и Преображенског (Etym. Dictionary) — и са основом на *-аю-*, тј. *гъвати -ваљ, -вајуши и- ваљ, -вајуши*. Према томе, ако се и узме да *gybl'q* у старословенском није био једини облик презента, свакако је то био претежнији облик.

Интересантно је да у прегледаним речницима руског језика нема овог глагола, иако се свуда наводи адј. *гибкій* (*гибокъ*), као и именица *гибкостѣь*, које су речи изведене од општег глаголског дела *губ-*. Истина, Преображенски даје за староруски језик глагол *гибайи* с презентом *гыблю, гыбаю*, али то може бити реч позајмљена из црквеног језика. — Од западнословенских језика, у пољском глагол *gibać* има презент са двојаком основом: 3. лице једн. је на *-ba* и *-bie* (Słownik, 1952). И у чешком језику од глагола *hýbatí* презент је: *hýbu, hýbeš, hýbe*, 3. л. множ. *hýbou* и *hýbát*, импер. *hýbej*, прилог садашњи *hýbaje* (Příruční slovník jazyka eského, 1935—1937.)

Глагол *називаѣи* и ...

58. Ови глаголи на *-аѣи*, са лабно-денталним сонантом *в* у општем делу, постали су од глагола *звѣи* с префиксима. Према томе, то су итеративни глаголи имперфективног вида према глаголима перфективним (*називаѣи*: *назваѣи*, *дозиваѣи*: *дозваѣи* и др). Тих глагола има више јер има више префикса који су у њиховом саставу. У правописном речнику — као што већ знамо — нису наведени глаголи с префиксима *за-* и *иза-* (*зазиваѣи*, *изазиваѣи*), али у језику наших писаца има примера и за употребу њихових облика и са презентском основом на *-вѣе-*. Они овде неће бити изостављени. Међутим, недостајаће примери за такве облике глагола *оѣозиваѣи* и *ѣрозиваѣи* јер можда случајно нису нађени или нису забележени у делима која су употребљена као извор за речничку грађу, као и у онима која сам ја прегледао. Иначе су ови глаголи такође општепознате речи, које се, тако рећи, сваког часа остварују јер у језичкој комуникацији постоји честа потреба за њима. Оне се могу стално чути у говору, а исто тако су присутне и у разним текстовима писаног језика. Отуда је у речничким грађама толико примера за њихову употребу. Као што је то било и код других глагола, и овде је далеко више примера за глаголске облике са основом презекта на *-а-* него са основом на *-вѣе-*. А тако је и у прегледаним књижевним делима. Али и ових других је скоро исто толико колико има и примера

за такве облике глагола *сидиаћи*. Такође је код доста писаца забележено и по неколико примера, што сигурно треба да значи да ти облици нису у њиховом језику случајна појава. Због свега тога морао сам и овога пута одабирати примере. И тако сам одабрао само оне које су употребили писци чија дела најбоље и најпотпуније представљају наш савремени књижевни језик. То су углавном исти писци који су и досад цитирани. Они, пореклом и стварањем, потичу из разних крајева. И сада ћу на првом месту навести примере са територије где је у књижевној употреби ијекавски изговор. То су ови:

— Ни на лаган ступај ногу | *озивљу* се сјајне токе (И. М а ж у р а н и ћ, Смрт Смаил-аге Ченгића, стихови 269. и 270); — Ал' му се *одзивље* зиву мало тко (П. П р е р а д о в и ћ, Дјела I, 1918, 87); — ... којом [гранатом] их *иозивље* да устану на Турке (П. П. Њ е г о ш, Шћепан Мали, 1952, 131); — а из стаје *озивљу* се краве (А. Ш е н о а, Сабрана дјела VII, 1933, 94); — *иозивљући* наш сабор, да неријешена питања заједно с владом ријеши (А. Ш е н о а, Чланци и критике, 1934, 110); — У тамним собама *дозивљу* се далеко минули дани (К. Ш. Ђ а л с к и, Под старим крововима, СКЗ, 11); — што *озивљем* по први пут (А. К о в а ч и ћ, У регистратури, 1919, 246); — као да тим погледом *иозивље* једно другога (Ј. К о з а р а ц, Мртви капитали, СКЗ, 65); — Мајка ... *сазивље* божју помоћ (И. Ћ и п и к о, Са острва, СКЗ, 243); — Једно јутро *дозивље* (Стј. М. Љ у б и ш а; Рј. ЈАЗУ s. v. *дозиваћи*); — Влахо *називље* по стару (И. В о ј н о в и ћ, Еквиноцијо, СКЗ, 22); — са свијех страна *дозивљу* Бога (и с т о, 50); — често га *иозивље* у госте. (С. М а т а в у љ, Приморска обличја, 1899, 147); — Кићун и Суто унесоше двије бадњарице, *називљући* као и кнез ... (С. М а т а в у љ, Ускок, СКЗ, 30); — Но кад је чуо и вапај Мартин, да га *зазивље* и мири ... отвори нагло врата (Д. Ш и м у н о в и ћ, Мркодол, 1916, 148); — и све *дозивље* Бају (Д. Ш и м у н о в и ћ; Речник САНУ); — његови нас људи *називљу* лоповима (В. Ц а р Е м и н, Нове борбе, СКЗ, 155); — а 'нако се *ирезивљем* Кршикапић (Св. Ћ о -

ровић, Цел. дела I, 246); — и жеље *йозивљу* моје (М. Беговић, Изабране пјесме, 1925, 6); — А *дозивљући* Ластину слику у памет, жалио је (Ј. Косор, Миме, 1916, 57); — И *дозивљу* их други | одонуд из далека (А. Б. Шимић, Поезија, 1960, 226); — Сад *дозивљем* их на папир из таме (Гр. Витез, Пјесме, 1950, 86); — Повијест групе, што је овдје ... *називљемо* „Московском школом графике“ (А. Цесарец; Хрв. коло VIII, 451); — И бродови се *озивљу* из луке (Д. Цесарић, Изабране пјесме, 1960, 38); — и небраћом те *називљу* без стида (Г. Крклец, Жубор живота, 1955, 214); — Сви на браник; | *йозивље* нас мати (А. Шантић, Цел. дела I, 125); — А безброј се гнезда *озивљу* у мени (Ј. Дучић, Песме, 1968, 145); — док те тамо ... | велика, чудесна, незнана Звезда | *дозивље* ... чека (А. Цетинео; Антологија најновије лирике С. Пандуровића, 1927, 58); — ... Молитвама *дозивље* бога (М. С. Шантић; исто, 135); — *Дозивљу* се на даљину (Вј. Каллеб, Бијели камен, 1969, 69); — што се као злобна јека *одзивље* (М. Божић, Курлани, 1958, 296); — мајке заостају, *завивљу* децу (Гр. Божовић, Приповетке, СКЗ, 54); — *йризивље* онога ко је највиши (Гр. Божовић, исто, 15); — Тамошњи народ *називље* те воде Кижаме (Ј. Панчић, Из природе, СКЗ, 39); — упутио је ... писмо *йозивљући* (Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије ..., 1925, 75); — Његова неодољива чежња за природним животом *дозивље* нам у памет приморје... (Х. Барич; И. Ћипико, Цел. дела IV, с. XXXV); — сада се први пут *йозивљу* Хрвати ... (Виктор Новак, Натко Нодио, 1935, 150); — полемизирати с ауторима на које се она *йозивље* ... (Јосип Врана; ЈФ књ. XXVIII св. 3—4, 457).

Други примери су из језика писаца који припадају источном (екавском) подручју. Од њих ћу навести ове:

— Зашто се *називље* лекар, а лекарства никад није научно (Д. Обрадовић; РЈ. ЈАЗУ s. v. *називајши*); — *изазивљемо* странце да то исто чине спрам нас (Св. Марковић, Цел. дела II, 1912, 22); — Тада она *йозивље* чла-

нове из других задруга у помоћ (Св. М а р к о в и ћ, Избрани списи, СКЗ, 56); — Други се *йозивљу* на погријешке ... (Ђ. Д а н и ч и ћ, Ситнији списи, 1925, 82); — *Зазивљем* В. Лазића да посвједочи што је казао (Ђ. Д а н и ч и ћ; Речник САНУ); — Прича се да она [куга] ... *дозивље* по имену некога... (М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ, Живот Срба сељака, 1894, 324); — у обрану своје невиности *йозивље* (К. Р у - в а р а ц, Скупљени списи I, 1866, 97); — Они су ... дознали зашто се она *йозивље* (Л. Арсенијевић - Б а т а л а к а, Историја српског устанка II, 1899, 862); — начином мислених именица *називље* оно што значи облик употребљеног глагола (Ст. Н о в а к о в и ћ, Српска граматика, 1902, 112); — „Бог *йризивље*, а *одзивље* се земља и небо...“ (Ст. Н о в а к о в и ћ; Вила год. III, 1867); ... те се жена *дозивље* дужности (Љ. Ј о в а н о в и ћ; Приповетке Л. К. Лазаревића I, СКЗ, XXVII); — обично се *йозивљу* на то да их је и Даничић тако писао (Љ. Н е д и ћ, Цел. дела I, 224); — *одзивље* се (Б. Р а д и ч е в и ћ; В. И. Илић, Песнички језик Б. Радичевића, 1964, 127); — *йозивљ* (Милица Ст. Српкиња; исто, 127); — Воденичаре тако *дозивљи* (Л. К о с т и ћ, Дrame, СКЗ, 39); — Славуја чује, | *йозивљу* нас (В. Ј. Илић, Песме II, СКЗ, 34); — нико се не *одзивље* (Ј. И г њ а т о в и ћ, Вечити младожења, СКЗ, 34); — Не знам, мајко, зашто ме *йризивљу* (Ђ. Ј а к ш и ћ, Дела III; Приповетке I, 1911, 132); — Он ... нареди још нешто помоћнику, *називљући* болеснике познатим начином (Л. К. Л а з а р е в и ћ, Приповетке II, СКЗ, 90); — *дозивљу* се (Св. Р а н к о в и ћ, Цел. дела I, 26); — тражи му лека, *дозивље* лекара (М. Ђ. Г л и ш и ћ, Приповетке II, СКЗ, 143);³ — готовани што се господом *називљу* (Ст. С р е м а ц, Приповетке, СКЗ, 1931, 60); — онда кад све врућине у њој *завивљу* мушкарца (О. Д а в и ч о, Песма, 1953, 123); — Бајеш ли њима — духове *дозивљу* (Б. Н е д и ћ и В. Ж и в о ј и н о в и ћ; В. Шекспир, Цел. дела 8, стр. 110).

³ Интересантно је да је Глишић употребио презентски облик *узимље*—*дозивље*—*ојимље* на истом месту, одн. у једној (сложеној) реченици.

И у материјалу за облике ових глагола има примера који потврђују да исти писац употребљава исту глаголску реч и са једном и са другом презентском основом. Њих ћу такође дати одвојено. То би били ови:

— Тисућу се људих на свијету | *називају* вуци и лавови (П. П. Његош, Цел. дела I, 1926, 310): — Какве су ти они поглавице, | *називљу* се цареви синови (Горски вијенац, стих 690); — у њему се *одзивају* гласови пунога дана (И. Ћипико, За крухом, 1904, 262): — *одзивљу* се уморни момци (и с т о, 206); — неке људе *називају* њиховим именом (Св. Ћоровић, Цел. дела I, 198): — не дам ја да овај дом *називљу* Бранковића (и с т о, 65); — ... које ви иначе *називаше* козама! (С. Матавуљ, Биљешке једног писца, СКЗ, 141): — ... којим се именом и данас школа *називље* Accademia San Luca (и с т о, 136); — закључи своју бојовну приповијед *ѝозивајући* све вјернике ... (В. Цар Емин, Нове борбе, СКЗ, 149): — а усне као да је саме *ѝозивљу*, да их љубе (и с т о, 63); — *ѝризивамо* их додуше (В. Десница, Прољеће у Бадровцу, 1955, 183): — због које је и иначе људи у ... невољама *ѝризивљу* (и с т о, 54); — једва *називајући* једно другом добројутро (и с т о, 155): — Тапшао жену по рамену *називљући* је „моја стара“ (и с т о, 273); — други опет *називају* то кварталом (М. Божих, Курлани, 1958, 83): — Не *називље* добро вече (и с т о, 270); — Он *ѝозива* сваку врсту преда се (М. Ђ. Милићевић, Педагогијске поуке, 1870, 45): — они *ѝозивљу* у школу (и с т о, 50); — Громко *ѝозивам* ... (М. Бојић, Песме и драме, 159): — На свету војну *ѝозивљу* те она [звона] (и с т о, 29).

Као што се види, осим последња два примера сви остали се налазе код писаца из западних крајева. И уопште примери за облике ових глагола са основом — *зивље-* заступљени су више у књижевним делима која су написана на тој страни. Такви облици се тамо јављају све до најновијега времена, иако су, истина, данас много ређи него раније. Међутим, у језику писаца на истоку има

се утисак да их више нигде и нема. Толико су усамљени примери на које се само случајно може још наићи. Њихова употребна вредност временом се све више смањивала, док најзад није сведена на такве примере. У неким стиловима, нпр. у научном и журналистичком, може се рећи да их уопште више и нема. Нити се могу чути у „правилном“ књижевном говорном језику. Они су тако већ сасвим застарели и налазе се изван садашње стандардне употребе. За представнике савременог књижевног поколења на овом језичком подручју ти облици, са презентском основом на *-аље-*, звуче сада као граматички „неправилни“. За све друге представнике књижевног језика они ни дан-данас, колико-толико, нису изгубили свој *raison d'être*.

Примери који се у речнику ЈАЗУ наводе за значења ових глаголских речи потврђују и то да су њихови облици са основом презента на *-ије-*, употребљени у споменицима нашег старог језика, били и раније малобројни у односу на облике са другом основом, на *-а-*. Довољно је за то прегледати само примере за глагол *називаиши*, *називам* (*називљем*), којих има највише. Тај однос је 10 : 56. Толико је мање једних облика од других. Иако ти примери нису одређивани за то, мислим да се они релативно могу узети и у овом смислу.

59. Да видимо сад како се и ови глаголи огледају у другим словенским језицима што се тиче њихове презентске основе. Најпре — словеначки језик. У Правопису и Речнику тога језика глаголи: *nazivati*, *pozivati* и *prizivati* имају 1. лице једн. презента на *-am* и *-vljem*; дакле, као и у српскохрватском. Међутим, глагол *izzivati* („изазивати“) наведен је само с обликом на *-am*. Али то ништа не мења констатацију да се ови језици и овде слажу. — У македонском језику основа презента код ових глагола је на *-а-*. Тако се у Правопису и Речнику наводе ови глаголи: *одзива се*, *се одзивааиш*, *одсива се*, *освива се*, *се освивааиш*, *и́резива*, *и́резивааиш*, *и́розива*, *и́розивааиш*, *и́озива (се)*, *и́ризива*. Интересантно је да у бугарском језику нема тих и сличних глагола, иако се у великом Речнику налазе глаголске именице *и́дзив* и *назва́ние*, као и глагол *озовавам*, који значи „налазити се“, „јављати се“. У старословен-

ском језику презентска основа ових глагола завршавала се на *-aje-*, јер у Handwörterbuch-u глаголи: *pozyvati przyvati, szzyvati* и *vzyvati* имају 1. лице једнине на *-ajr*. А тако је и у Миклошичевом Lexicon-u: называти -ваѣ, призывать -ваѣ, съзывать -ваѣ.

Само такву основу презента ови глаголи имају, даље, у руском језику; на пример: *называѣшь, -ваѣю, -ваеешь, вызываѣшь, -ваѣю, -ваеешь, ѣρίζываѣшь, -ваѣю, -ваеешь* (Р. К о ш у т и њ, Речник), као и у западним словенским језицима, чешком и пољском. Тако је, на пример, глагол *nazývati* наведен у речнику Чешке академије у примерима за презентске облике са основом на *-a-*: *nenazývám nazýváš, nazýváš se, (my) nazýváme, (vy) nazýváte, nazývají*. А иста глаголска реч у Słownik-u пољскога језика (MCMLII) гласи *nazywać, a, al*; ту је такође и глагол *przyzywać, a, al*.

Ослањајући се, и овом приликом, на речнички материјал, излази, дакле, да од ових словенских језика дублетни облици глагола који су сложени од префикса + *zvati* развијени су само у српскохрватском и словеначком језику. Јасно је онда да су облици са основом презента на *-вље-* морфолошка творевина настала у историјском развоју тих језика, а да су други, са основом на *-a-* одн. на *-aje-*, изворни облици у промени ових глагола.

60. Да сумирам досадашње излагање.

Глаголи: *дремаѣи, надимаѣи, оѣимаѣи, узимаѣи, сѣѣаѣи, гѣбаѣи* и *називаѣи* имају облике са двојаким презентском основом — на *-a-* и на *-’e-*. Ти се облици налазе употребљени код истакнутих и познатих писаца савременог књижевног језика узетог у целини, тј. у времену од настанка до данас и на целокупној територији. Од њих су стално у питању само облици са другом основом (*дремље-, надимље-, оѣимље-, узимље-, сѣѣље-, гѣбље-, називље-*). Њих сада многи унапред одбацују као „некњижевне“, па према томе и као „неправилне“ облике. Међутим, видели смо да и такви облици ових глагола постоје у језичком фонду наших писаца, и зато ни са граматичке стране нису ништа спорни. Они тако морају имати своје место и у једном правописном речнику као што је речник последњег правописа, а такође и у другим

речницима књижевног језика. Друкчији третман тих облика уопште не би био исправан и не би ничим оправдан.

Облици ових глагола са основом на *-ље-* нису подједнако заступљени у језику писаца. Примери који су за то наведени и они који су остали ненаведени потврђују да се они много више јављају код писаца на западном него на источном језичком подручју. Треба посебно истаћи да се на тој страни срећу и у најсавременијим књижевним делима, док их у другом делу данас, може се рећи, више нигде нема. Толико су преовладали облици са основом на *-а-* захваљујући граматизацији књижевнојезичких система. И одраније су они узимани као главни облици, а други, са основом на *-ље-*, увек су били на споредној линији и у најновије време звуче већ као сасвим застарели. Али зато што су њих раније употребљавали и писци који су, по општој вредности њихових творевина, класични у правом смислу речи и што се и у наше време могу срести у текстовима такође истакнутих писаца, ти облици треба да буду обухваћени граматичком нормом књижевног језика.

Карактеристични су примери за облике и од једне и од друге презентске основе забележени код истог писца. Такви примери нису ништа особито: видели смо да се налазе нарочито код старијих писаца. Нема сумње да су облици са основом на *-ље-* локална говорна особина, а они други, са основом на *-а-*, усвојени су у току школског и граматичког образовања, као облици који су још од формирања књижевног језика били у првом плану. Познато је да основу тога језика не само у почетку већ и у његовом доцнијем динамичном развоју чине више народних говора који су размештени на великом простору и који зато у извесном смислу нису компактни. И писци, као најпозванији представници говорних амбијената, имају сигурно већу слободу у коришћењу језичких средстава, нарочито у претходним фазама, када се још увек вршило природно стабилизовање појединих граматичких категорија.

Ове глаголске речи налазе се и у другим словенским језицима. Истина, не налазе се све у свим тим језицима: има их, тако, у старословенском и словеначком, а онда свака од њих постоји

још и у неким од других сродних језика. Оне су, дакле, словенског порекла. Према употребљеним речницима тих језика ови глаголи немају у свима њима дублетних облика о којима је овде реч. Од данашњих јужнословенских језика такви облици постоје у српскохрватском и словеначком. И ово, у низу многих других језичких особина, представља материјал на коме се заснива научно мишљење да су ти језици прошли кроз фазу заједничког развитка, а и после је међу њима увек било додирних веза. На другој страни, језици источне групе, македонски и бугарски, имају глаголске облике увек само са једном презентском основом. Ти језици су и иначе, у току развитка, доста упростили морфолошку систему. У старословенском и у осталим словенским језицима, руском, чешком и пољском, ови глаголи, видели смо, у већини имају презентски облик са једном основом.

*

61. Сада ћу се задржати на другим глаголима ове групе. То су: *зибаји*, *йокајаји*, *скајаји*, *шкријаји*, *хријаји*, *заимаји* и *храмаји*. Те су речи, несумњиво, са доста ограниченом фреквенцијом, и зато је релативно мали број примера за њихову употребу. Код неких затим и однос дублетних облика са презентском основом није као код претходних глагола. А онда — свака од њих заступљена је само у понеком од других словенских језика, уколико се уопште налазе у њима, с чиме је у вези и њихово порекло. Све то треба да се види из следећег излагања о њима.

Глагол *зибаји*

62. У правописном речнику и у речницима САНУ и МС и МХ то је акценатски дублет: наведен је с дугим узлазним и кратким силазним акцентом (*зибаји* и *зи̑баји*). Код Деановића и Јернеја дат је само са првим акцентом, а код Вука и Ристића и Кантрге — са другим. У Вуковом речнику од 1818. год. нема ове глаголске речи, а у другом издању поред ње је локална одредба „у Банату“. То значи да ју је Вук тамо чуо и забележио или је добио обавештење да се употребљава у том крају. Глагол *зи̑баји*, дакле, није реч из Вуковог тршићког говора. Зато Вук

у загради упућује на глагол *љуљаји*. Тако је и у речнику Ристића и Кангрге. Та је реч сигурно непозната или је мало позната у многим нашим говорним срединама. Примери за њене облике са презентском основом и други који су дати у речницима показују где и колико се употребљава. Осим неколико, од којих су три забележени код Р. Кошутића, Ј. Поповића и А. Вуча, остали су из језика хрватских писаца. Тиме је у исто време и најближе одређена територијална распрострањеност овог глагола у народном језику. Зато се у речнику Деановића и Јернеја, као и код Ј. Бенеша (Хрватско-пољски рјечник, 1949), даје без упућивања на другу, познатију реч. Толико о томе.

63. У тим речницима, Деановић-Јернејевом и Бенешаевом, глагол *зибайи* има 1. лице једн. презентса само на *-ам* (*зибам*). Међутим код писаца, у њиховим књижевним делима, постоје и облици са презентском основом *зибље-*. Штавише, примери које имам за облике са том основом бројно ништа не заостају за потврдама за облике са другом основом (*зиба-*). Ја ћу и њих дати у избору. Исто тако, ако код којег писца има више таквих примера, навешћу још један, а два — само ако су различити глаголски облици. Ево тих примера:

— ... Круне нишеш и приестоле *зибљеш*!? (П. П р е р а д о в и ћ, Дјела I, 1918, 55; римује се са г и б љ е ш); — вољко ми је и мило, као да ме *зибљу* анђели Божји (А. Ш е н о а, Златарово злато, 44); — Јеси ли када видио како се такви ковачи *зибљу* на вјешалима (Чувај се сењске руке, СКЗ, 37); — други [седи] *зибљући* се на кожнатој сједиљци (Златарово злато, 57); — Стари Франина одјуња сада, нагло се *зибљући*, к Томи Бариловићу (Е. К у м и ч и ћ, Зачуђени сватови, 1910, 6); — Читав свемир око нас *зибље* се и шкрипље (А. К о в а ч и ћ, Сабране приповијести, 1910, 11); — Она би га питала..., на што би он *зибљући* се... (В. Ц а р Е м и н, Иза плиме, 1913, 24); — самотна стабла *зибљу* се на вјетру као авети (А. Б а р а ц, Владимир Назор, 1918, 32); — прохладни вјетар голе врбе *зибље* (М. Б е г о в и ћ, Изабране пјесме, 1925, 60); — шумне *зибљу* се

гране (С. Миличић, Књига радости, 1920, 26); — Кад вјетар дужне *зибљу се* к'о авети (В. Назор, Поезија, 1953, 113); — А сухе се влати траве тако уморно *зибљу* (М. Крлежа, Лирика, 1949, 64); — Оцаци се *зибљу* кроз вијуге дима (Г. Крклец, Сабрана дела I—II, 142); — Ванка га удара штапом, *зибље* самаром и виче (Вј. Калеб, Новеле, 1947, 87); — Појаве се јасно пуни кукови, *зибљу* се шаљиво (Вј. Калеб, На камењу, 1940, 28); — *зибљући* мало више куковима (Вј. Калеб, Бијели камен, 1969, 104); — *зибљу* се равномјерно груди (Н. Симић, Непозната Босна, 1937, 62); — У сводовљу се заправо *зибље* тај шум створених шапата (М. Божич, Курлани, 1954, 220).

Сличних примера има и код других писаца, мање познатих, који зато нису узети.

Од примера за облике са основом презента на *-а-* (*зиба-*), исто тако бројних, да наведем само оне који су забележени код већ цитираних писаца. То су:

— Дивно срце ти се, душо, *зиба* (А. Шеноа, Пјесме, 1933, 39); — *зибајући* главицу своју (А. Шеноа, Клетва, 1934, 746); — Тиело јој дрхташе *зибајући* се (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 1883, 72); — Девојка сања цветак, у колевци га *зиба* (С. Миличић; XX век, 1938, 177); — што се *зиба*, што се љуља (В. Назор, Поезија, 1953, 98); — Руке слободно *зиба* уза се (Вј. Калеб, Бијели камен, 1954, 32); — нити се у пољу *зиба* златни клас (Г. Крклец, Сабрана дела I—II, 10); — и неке зелене очи | у хладној зеници *зибљу* | сребрне, страсне срхове (Г. Крклец, Жубор живота, 1955, 5); — њедра се таласаво *зибају* (Н. Симић, Прољеће, 1952, 84).

Код ових писаца има и више потврда за облике презента и глаголског прилога садашњег. Рекло би се зато да су њима такви облици ипак нешто обичнији од оних са основом *зибље-*. Међутим, и ово треба истаћи као чињеницу да се језичким осећањем истог писца реализују и једни и други облици,

напоредо и како кад им дођу под перо. А свакако је тако и у њиховом говорном језику.

Сад неколико речи о сложенем глаголу *зазѝбаји*, „почети зѝбати“, којѝга нема у правописном речнику. У најновијим речницима — САНУ и МС и МХ — наведен је неједнако: у првом — 1. лице једн. презента је *зѝзѝбѝм* и *зѝзѝбѝѝм*, а у другом је само *зѝзѝбѝм*. Оно што је речено о употреби простог глагола *зѝбаји*, сигурно да вреди и за овај глагол. У речнику САНУ има неколико примера за његове облике које су употребили: А. Шеноа, К. Ш. Балски, Е. Кумичић, А. Цесарец и др. Међу њима је само један пример за облик са основом презента *зазѝбѝѝм*—: — Па *зазѝбѝѝ* главом (Вј. К а л е б). Ја сам код истог писца, у његовом роману Бијели камен, забележио још и ова четири примера:

— Валови јој навале на груди, *зазѝбѝѝ* је у драшкавој игри (с. 13); — *зазѝбѝѝ* воду у корак (20); — *Зазѝбѝѝѝѝ* га — рече Страна (49); — *зазѝбѝѝ* камен покровитељски (60).

Сигурно је да би се овакви примери могли наћи и код других писаца, иако ова реч иначе има још ограниченију употребу.

А кад је реч о употреби глагола *зѝбаји* (и *зазѝбаји*), треба напоследку рећи и ово. Наведени примери за облике простог глагола, а такође и сви други који се налазе у речничким грађама а који овде нису узети у обзир, као и примери за облике са основом *зѝба-*, показују да се та реч претежно јавља у песничким делима и код песника. И као да гласовним саставом даје слици особену боју и тако оживотворава стиховани израз. Писци је користе највише као такву можда зато што су је вероватно најчешће добили из књижевног лексичког фонда, а врло ретко из домаћег говорног народног језика.

64. Овај глагол има и словеначки језик. У правопису тог језика наведен је са акцентом на првом и претпоследњем слогу и са дублетним облицима у презенту: *zibáti*, *zibam in -bljem* и *zibati*, *am in -bljem*; *zazibáti in zazibati -am in -bljem*. Дакле, као у нашем језику. У речницима других словенских језика нема те речи, осим у старословенском: *zybati se [-bl'p -bl'eši]*, *wanken*, *beben* (Handwörterbuch).

Глагол *ѝокаѝаѝи* ...

65. Као што смо видели, глагол *кѝѝаѝи* наведен је у правописном речнику с презентом *кѝѝлѝм* и прилогом садашњим *кѝѝлѝћи*, док сложени глаголи *ѝдкаѝаѝи*, *ѝрдкаѝаѝи* и *ѝкаѝаѝи* имају, у презенту (и императиву), дублетне облике, са основом — *каѝлѝ-* и — *каѝѝ-*. И речено је, за глагол *каѝаѝи*, да се код писаца налазе и облици са презентском основом на *-ѝ-* (НЈ књ. XIX, 77).⁴ Истина је да се они ретко јављају у књижевном језику, али не толико ретко да их уопште не треба узимати у обзир. Тако је и са сложеним глаголима: најчешће се употребљавају у облицима са презентском основом *-каѝлѝ-*, и за то није потребно давати примере. За облике са другом основом (*-каѝѝ-*) има врло мало примера. Управо, могу навести свега неколико за такве облике глагола *ѝокаѝаѝи*. То су ови:

— И ако ко *ѝокаѝа* крвљу њезином хаљину, оно што *ѝокаѝа* нека опере на светом мјесту (Ђ. Д а н и ч и ћ, III књ. Мојсијева, гл. 6, 27; у Рјечнику ЈАЗУ и у Броз-Ивковићевом речнику); — једна од оних посљедњих [ноћи], што их унеповрат *ѝокаѝа* први налет кише и буре (Ј. Д р а ж е н о в и ћ, Дјела III, 169); — Или да натопи марамницу светом водом и *ѝокаѝа* њено чело и груди (И. С е к у л и ћ, Бакон Богородичине цркве, 1920, 39); — Нека се озноји у послу, нек *ѝокаѝа* матер-земљу (Б. Ч и п л и ћ, Стравична звона, 1958, 235); — А ако ти, Рам, по шалу *ѝокаѝа* Шерова крв, шта онда? (Ђ. С и ј а р и ћ, Рам-Буља, 1953, 11).

У речнику ЈАЗУ s. v. *ѝдкаѝаѝи* наведен је и Даничићев пример са обликом императива од друге презентске основе: — Окрени лице своје на југ и *ѝокаѝли* према југу.

У истом речнику I. лице једн. презента *ѝдкаѝѝм* је међу заградама, као што је и у Белићевом Правопису. И сигурно је тако најбоље представљено стање у коме се, својом употребом,

⁴ Овде ћу навести пример за облик *каѝа* који је употребио А. Ш а н т и ћ: — И крв што *каѝа* са душманских рука | то је крв моја из мојијех рана (Песме, 1970, 33).

налазе облици овог глагола са основом *ѝрокаџа-* према другима који су са основом *ѝрокаџе-*, јер су тиме и формално једни обележени као главни, а други као мање обични или као „споредни“ облици. У речнику данашњег Правописа између дублетних облика је везник *и*, што би означавало да се употребљавају напоредо.

За глагол *ѝрдкаџаџи* („почети капати“), односно за његове облике са основом презента на *-а-*, нема сигурних потврда у речничким грађама. Само је у речнику ЈАЗУ забележен пример из Љубишиних Причања Вука Дојчевића:—... приспију код манастира таман кад ударе да *ѝрокаџају* ријетке, али обилате капље дажда.

За сличне облике глагола *џкаџаџи* („усути неколико капи“) — ни толико.

Интересантно је да је у Правопису на првом месту дат облик презента ових глагола на *-ѝџм*, а на другом — на *-ѝљџм*; тако су дати и дублетни облици императива од глагола *џкаџаџи* : *џкаџаџ* и *џкаџџи*. Као што је већ наглашено, то не може одговорати њиховој стварној употреби у језику писаца.

С овим глаголима иде и глагол *накаџаџи*, којег нема у правописном речнику, а у другим нашим речницима наводи се с презентом *накаџљџм*. Међутим, и он има облике и са презентском основом *накаџа-*. То потврђују ова два примера:

— Капља капље у кабао, и *накаџа* пун кабао (Даничићеве Пословице; Рј. ЈАЗУ и Броз-Ивековићев речник); — У тај дрвени суд *накаџа* се из прста Османова неколико капи крви (М. В у ј а ч и ћ; Речник МС и МХ).

Иако се даје и овај други пример, у речнику је уз инфинитив глагола презент само на *-ѝљџм*.

66. Ове глаголске речи имају и други јужнословенски језици. Тако, у словеначком презент глагола *kápati*, *nakápati* и *rokápati* је с дублетним облицима, као и у нашем језику: 1. лице једн. је на *-рат* и *-рђет* (Реџник). У македонском и бугарском (књижевном) језику презентска основа ових глагола завршава се на *-е-*: *каџе*, *каџи*, *каџеџе*, *каџеџки*; *џокаџе*, *џокаџи*, *џокаџеџе*; на-

кайе; *йрокайе* — у македонском; *кайя*, *-еш*, *накайя*, *-еш*, *йокайя*, *-еш*, *йрокайя*, *-еш* — у бугарском језику. Види се, дакле, да источни јужнословенски језици стоје према језицима на западној страни: једни имају јединствене облике са основом презента, а други — облике са двојаком основом презента. За старословенски језик Миклошич, у *Lexicon*-у, наводи глагол капати (*descendere*) такође с дублетним облицима презента: *-пльж* *-пльши* ет *-пльж* *-пльши*, док сложени глагол прокапати (*stillare*) има само прву основу, тј. *-пльж* *-пльши*.

Глагол *скайаџи*

67. Сложен је од префикса *с* и имперфективног глагола *кайџи*, који у Вуковом речнику значи и: *schnachten* (= гинути), *conficiog*. Као такав, перфективног је вида и има резултативно значење, које изазивају разни фактори: може се с к а п а т и — од глади, од жеђи, од зиме, од жалости, од јада, од муке, „од сваке невоље“ и сл. Према томе, његова семантичка вредност садржи се у глаголским речима: *пропасти*, *наћи смрт*, *умрети*, *скончати*, *црћи*, *угинути*, *мањкати*, *липсати* и сл. У Вуковом, Броз-Ивековићевом и Ристић-Кангрином речнику презентски облик глагола *скайаџи* је *скайџем*, а у Белићевом Правопису и у речницима ЈАЗУ и Деановић-Јернејевом је као у правописном речнику (МС и МХ), тј. *скайџам* и *скайџем*. Дакле, презент са основом *скайџе-* налази се у свим тим речницима, док тако није са основом *скайџа-*. Очекивали бисмо зато да су фреквентнији облици са основом која има више лексикографских поена. Међутим, није тако. Јер потврде из језика наших писаца које се садрже у речничким грађама, као и оне које сам нашао у напред наведеним делима, показују, наиме, да су у књижевној употреби обичнији и општији облици са презентском основом на *-а-* (*скайа-*). Зато мислим да треба овде навести примере и за једне и за друге облике овог глагола да би се то видело. И овом приликом даћу углавном само оне који су забележени у текстовима познатих писаца.

а) Примери за облике са основном *скайље-*:

— Тврда мука кад дође на чоска, ваља да трпи док *скайље* (У Црној Гори; Срп. нар. пословице В. Ст. Караџића; Рј. ЈАЗУ s. v. *скайаћи*); — да обоје [сриједа и петак] *скайље* у тој безданој јами (В. В р ч е в и ћ, Нар. прип.; Рј. ЈАЗУ, s. v. *скайаћи*); — ... који ће гладним кувати јела, да не *скайљу* од глади (Ђ. Ј а к ш и ћ; Св. Вуловић, Цел. дела I, 340); — сваки по што приложи, те не дадоше да [лењивац] *скайље* (Р. Д о м а н о в и ћ, Цел. дела II, 401); — Иди промени [воду у валову], Јоле, да не *скайље* живина (И. В у к и ћ е в и ћ, Цел. дела I, 25); — давати [му] је само толико хлеба колико да од глади не *скайље* (Ст. Н о в а к о в и ћ, Први основи словенске књижевности, 1893, 224); — очекујући да [Чича-Јован] што пре *скайље*... (Ј. С к е р л и ћ, Писци и књиге II, 1907, 141); — Оставићу те да *скайљеш* као пас ... (Ст. Ж и в а д и н о в и ћ, Казна; СКГл. XV н. с., 1925, 245); — њима треба воде изобиље, а они им дају да не *скайљу* жедни (С. Пандуровић; Е. Ростан, Романтичне душе, 1920, 56); — дете би морало да *скайље* иако је божји син (Д. Ћ о с и ћ, Корени, 1945, 68); — дошао да *скайље* између црквених зидова манастира (М. В у ј а ч и ћ, Гавран на звонику, 1953, 156).

б) Примери за облике са основном *скаја-*:

— Несам могла манут' да скапа *сироче*, | да са мене *скаја* дете, па ма чије (Ј. Јовановић-З м а ј, Певанија I, 1882, 380); — Да не трпе муку, не *скаја* од глади (и с т о, с. 400); — Неће он оца пустити да *скаја* од зиме и глади (Ј. В е с е л и н о в и ћ, Слике из сеоскога живота II, СКЗ, 42); — Треба је набавити или пустити да стока *скаја* од глади (И. Ћ и п и к о, Цел. дела III, 267); — није но да се *скаја* од сваке невоље (И. Ћ и п и к о, Са острва, СКЗ, 9); — Нек *скаја* она од муке (Св. Ћ о р о в и ћ, Мајчина Султанија; СКГл. XVII, 1906, 245); — Грехота да *скаја* у очи нашег празника (Св. Ћ о р о в и ћ, Поропчилијино путовање; СКГл. XX, 1908, 169); — те би се тиме и крије-

шумом отимала да не *скайа* од глади (П. Кочич, Цел. дела I, 348); — Селјаче, гољо, ти си прах на поду, | тегли и вуци, и у јарму *скайај* (А. Шантић, Песме, 1918, 106); — Мрзио сам је ... мржњом роба ишибаног и привезаног за плот да ту *скайа* без борбе и као шугав пас (М. М. Ускоковић, Живот Данила Перишића; СКГл. XX, 1908, 410); — Кад магарац хоће да *скайа*, онда се скрије (В. Петровић, Померене савести, 1922, 24); — А дотле, зар дијете да ми *скайа*? (И. Андрић, Одабране приповетке II, 1954, 219); — И сећам се неког старог | тужнооког псета | које је имало снаге | да *скайа* од жалости (Д. Максимовић, Мирис земље, 1955, 130); — дође ми да просто *скайам* пред оном гимназиском капијом (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 1940, 154); — Да не гледам, да радим, да *скайам* (Властимир С. Петковић, Гуњ и смокинг, 1940, 12); — Храна да се *скайа* (И. Самоковлија, Носац Самуел, 1946, 184); — Гуши се зато. *Скайај* (Н. Симић, Бркићи из Бара, 1948, 138); — Где ће ти радници да *скайају*? (Д. Ђуровић, Дукљанска земља, 1964, 211); — „... *Скайај* к’о јадник, умри без даха“ (Ј. Радловић, За утехом, 1926, 31); — он ће морати да *скайа* од глади (Ж. Милисавић, Савест једне епохе, 1950, 224); — да не *скайа* од глади (Ј. Радонић, Ђорђе Бранковић, 1929, 243).

За облике такође перфективног глагола *йоскайайи*, који је иначе сложен од префикса *йо* и глагола *скайайи* и који значи „погинути, угинути један за другим“ (Речник МС), имам свега три примера. Два су за презентски облик са основном *йоскайа-*, и то су:

— Велик страх их попадне да у оној пустињи од глади не *йоскайају* (Нар. прип. Вукове; Речник МС); — нека их нек *йоскайају*, пси, сви од глади (М. Глишић; Н. В. Гогољ, Тарас Бульба, СКЗ, 48); —

а један је за облик са основном *йоскайље-*:

— Онде где толики народи клону и *џоскајљу* радећи, па не учине ништа, Србин час сврши посао (Р. Д о м а - н о в и ћ, Целокупна дела I, 335).

Дакле, примери прве групе, за облике са основном презентом (*џо*)*скајље-* ограничени су углавном на екавске писце јер су само прва два из народног језика југозападних крајева. Међутим, примери друге групе — за облике са основном презентом (*џо*)*скаја-*, налазе се и код писаца на босанско-херцеговачком подручју. У грађама које сам прегледао нема таквих потврда из језика других писаца. Питање је да ли то заиста значи да је ова глаголска реч њима сасвим непозната или недостаје зато што су је можда превидели они који су одговорни за лексички састав грађе. Али да се узме и други случај, њена фреквенција сигурно не би много добила у територијалном смислу. У речнику ЈАЗУ дублетни презентски облици глагола *скајаџи* потврђени су и примерима, међу којима су два и овде наведени. За учестали глагол, добивен наставком *-ва-*, *скајаваџи*, којим се означава трајно стање, нпр. — Гледа пред собом огладњелу стоку, што на голети *скајава* (И. Ћ и п и к о, Са острва, 8) — у истом речнику се вели: *Орчено се говори*.

68. О нашем глаголу *скајаџи* узгред и ово. У говору крушевачког краја — а према речничкој дијалекатској грађи и у другим говорним срединама још источније (Алексинац, Ниш, Лесковац, Књажевац, Ресава, као и Призрен) — та реч значи „иструлити“, „распасти се“, и то се стање најчешће односи на разне врсте воћа и поврћа, које, услед извршеног процеса труљења, распадања, постаје неупотребљиво (нпр. грожђе може да с к а п љ е од честих киша, кромпир — на влажном месту, тикве — од мрза; такође и потопљене конопље с к а п љ у у води ако се не изваде на време). Са тим и таквим значењем глагол *скајаџи* има презент само са основном *скајље-*, одн. *скаје-*.

69. Ову реч имају и други јужнословенски језици. Тако, у македонском *скаје* (*се*) значи, на првом месту, „изгњи(ли)ти“, „иструлити“, „иструнути“ (*ке скајаџ* овде крушине — иструлиће овде ове крушке), а онда и „претући (кога)“, „пропасти“, „убити

се“ (ке се *скайе* патувајки — пропашће путујући; Речник III). У бугарском језику такође свршени и рефлексивни глагол *скайя се*, *-еш се* има само прво значење (Јабълките са се с к а п а л и; Речник III). Основа презента је на *-е-* у овим језицима. Словеначки глагол *skápati*, *-pat* и *-pljet* састављен је од префикса *s* и глагола *kápati* (= капати) и значи: 1. отећи у капљама; 2. мало помало опасти (Rečnik).

Глагол *шкриџаџи*

70. Пре свега, у савременом књижевном језику овај глагол се завршава у инфинитиву на *-аџи* и на *-иџи*. Вук, у Рјечнику, *шкриџиџи* упућује на *шкриџаџи*, и ту даје одговарајуће глаголске речи немачког и латинског језика — *knarren* и *strido*. Тако је и код Деановића и Јернеја: *шкриџиџи* в. *шкриџаџи*. За њих, дакле, инфинитив на *-аџи* значи главни лик овог глагола. Међутим, Ристић и Кангрга *шкриџаџи* упућују на *шкриџиџи*, и семантика те речи потврђује се у фразеолошким везама: *кола ш к р и п е*, *снег ш к р и п и*, *крижуља ш к р и п и*, *ш к р и п и* *свила*, *knirschen* (зубима) ... За њих, дакле, предност има лик са инфинитивом на *-иџи*. Вероватно су писци правописног речника глагол *шкриџаџи* узели из речника Вуковог, где је наведен с презентом *шкриџам* (*шкриџљем*). То значи да према инфинитиву на *-аџи* презентска основа је двојака: *шкриџа-* и *шкриџље-*, а према инфинитиву на *-иџи* основа презента је *шкриџи-*. Међутим, у мноштву примера за значење и употребу ове речи, који се налазе и у једној и у другој речничкој грађи, граматички односи глаголских основа добрим делом су поремећени, тако да према презентској основи на *-џ-* (*шкриџиџ-*) стоји инфинитивна на *-а-* (*шкриџа-*). Зато ћу се овде и на томе задржати. Али најпре о облицима са презентском основом *шкриџа-* и *шкриџље-*, који одговарају инфинитиву овог глагола на *-аџи*. Потребно је да наведем и једне и друге облике.

а) Облици са основом презента на *-аџ-*:

— Кроз ходник улазиш на онижа — ваљда стога да не *шкриџају* — обично отворена врата у кухињу (Б. Б у д и -

с а в љ е в и ћ; Бранково коло VIII, 1902, 866); — *шкријају* зубима (Ф. Маглајић, Из старог вилаета, 1909, 82); — нека иза тога осовина *шкрија* (Т. Маретић; Дјела П. Вергила Марона, 1932, 84, [?]); — Коло *шкрија* и стење (В. Назор, Стоимена, 1916, 6); — ... *шкријају* оси ударајући на махове о металне плоче (В. Назор, Приповијетке, 1947, 58); — *шкријајући* зубима (Стј. Михалић, Теле и одресци, 1956, 162); — *шкријајући* јако зубима (Н. Симић, Прољеће, 1952, 55); — ципеле *шкријају* (Мато Ловрак, Три дана живота, 1957, 35); — ... пијесак на стази *шкрија* под корацима (И. Дончевић, Безимени, 1946, 111); — и доље, негдје на пољском путу, *шкријају* сеоска кола (И. Ћипико, Пауци, СКЗ, 76); — дречао је Аћим бјешње ... *шкријајући* зубима (Св. Ћоровић, Цел. дела VII, 254).

б) Облици са основом презнета *шкриљѐ-*:

— *Шкриљу* вози, брашно носе (А. Михановић; Језик 2—3, 1971—1972, 60); — оком с'јева, а зубима *шкриље* (Л. Ботић, Дјела, 1949, 46); — Вјетар се вани надимље, *шкриље* и хуји (Ј. Драженовић, Дјела II, 113); — Под мојом ногом *шкриље* пиесак жут (А. Харамбашаић, Изабране пјесме, 1895, 18); — кораци се одаљују од зида *шкриљући* по пиеску (Е. Кумичић, Зачуђени сватови, 1910, 76); — све грми и *шкриље* у устима ... (А. Ковачић, Дјела II, 1950, 193); — Кости си глођућ Јуде зуби *шкриљу* (С. С. Крањчевић, За народ, 1933, 83); — пијесак под његовим ногама *шкриљѐ* (В. Цар Емин, Иза плиме, 1913, 208); — Он мисли и *шкриље* зубима (М. Крлежа, Господа Глембајеви, 1928, 25); — цестом *шкриљу* лијено волујска кола (И. Дончевић, Безимени, 1958, 133); — кости *шкриљу* (Стан. Шимић, Далекозор духа, 1937, 86); — Вал дашће. Рало *шкриље* (В. Назор, Поезија, 1953, 232); — *Шкриљу* врата од сухога злата (В. Назор, Пјесме, 1930, 21); — Повијају се јеле; гране им *шкриљу* (В. Назор, Приповијетке,

1947, 11); — Наново јој се учини да нетко *шкриџље* (П. Шегедин, Дјеца божја, 1960, 53); — он [ветар] захуји, онда *зашкриџље*, зашуми ... (И. Козарц; Речник САНУ); — Што би волови рикали, то кола *шкриџју* (Б. Даничић, Пословице; из загребачког рукописа, 121); — Ушим стриже, а зубима *шкриџље* (Хрватске нар. пјесме. Јуначке пјесме II, 1897, 392).

Као сасвим природно подразумева се да ови и други писци, који употребљавају облике са основном презентом *шкриџа-* и *шкриџље-*, имају, у свом језику, инфинитивну основу на *-а-* (*шкриџа-џи*). То, уосталом, показују и примери:

— Страшно је *шкриџао* државни stroj (Е. Кумичић, Урота Зрињско-Франкопанска, 1895, 526); — Његове су кости *шкриџале* под теретом (В. Назор, Стоимена, 1916, 173); — *шкриџао* зубима (В. Царемин, Под сумњом, 1918, 20); — *Шкриџале* су дрвене степенице (М. Крлежа, Излет у Русију, 1926, 121).

Ако су овде наведени сви важнији примери који се налазе у грађама за речнике САНУ и МС као и они који су из прегледаних књижевних дела, онда би се, на основу тога, као доста сигурно могло рећи ово.

Прво. Пада одмах у очи да има више потврда за облике са основном презентом *шкриџље-* него за облике са другом основном (*шкриџа-*). Отуда излази да су тим писцима такви облици глагола *шкриџаџи* ближи и обичнији, што иначе није случај са облицима многих других сличних глагола.⁵

Друго. Сем последња два примера у првој групи — за облик презентом *шкриџају* (Ћипико) и прилога садашњег *шкриџајући* (Св. Ђоровић) — остали су сви из језика писаца хрватске књижевности (последња два у другој групи су из хрватских народних умотворина). Могло би се зато закључити да су облици овог глагола са двојаким презентском основном, *шкриџа-* и *шкриџље-*, углавном

⁵ Код Ј. Бенешиха, у Хрватско-пољском рјечнику (1949), од глагола *шкриџаџи* презент је само *шкриџљем*.

у употреби ограничени на писце у тако одређеном делу наше језичке територије.

71. У материјалу за ову глаголску реч највише има примера за облике са основном презентом на *-й-* (*шкрийи-*). Они се налазе употребљени у делима писаца најпознатијих и мање познатих, старијих и најновијих. И ти су писци пореклом из разних крајева, што је посебно значајно. Зато се може сматрати да ти облици имају општу употребу у књижевном језику. Ја ћу сада навести већи број потврда за то, без цитирања и дела у којима су забележене јер мислим да такво одређивање овога пута није неопходно.

— Зубима *шкрийи* (Ј. Рајић); — *шкрије* врата (Б. Радичевић); — *шкрийиш* зубима (А. Гавриловић); — што ви ... *шкрийише* и *шкријећи* питате (Ил. Руварац); — зубима *шкрије* (И. Великановић); — *шкрийи* снијег (Ст. И. Самарцијић); — брод се лагано лелујао, *шкријећи* тужно (Т. Довијанић); — чуло се како *шкрије* рабациска кола (Л. К. Лазаревић); — вратаоца *шкрије* (П. Марковић - Адамов); — [кола] *шкрије* (М. Глишић); — по неке ципеле *шкрије* (Св. Ранковић); — *шкрије* зубима (Р. Домановић); — *Шкрийи* снег испод ногу (Ст. Сремац); — *шкрипе* зубима (П. Кочић); — у прсима почело да му нешто *шкрији* (Св. Ћоровић); — кад погледаш, *шкрийи* нешта (Зв. Шубић); — Поворка иде, стење, *шкрийи* (Е. С. Петровић); — Крвав песак *шкрийи* (М. Бојић); — *шкрийи* снијег (Ј. Хорват); — Свуда *шкрийи* (Вл. Дедијер); — Под ногама *шкрийи* снијег (Р. Чолаковић); — с којим се помирио тешка срца и *шкријећи* зубима (В. Ћоровић); — *шкријећи* зубима (Љ. Јонке); — пар угојених чилаша, што су *шкријећи* вукли плуг (Ј. Бенешић); — Глас му крут, *шкрийи* у њему нека свађа (М. Лалић); — довели [би] кревете ... јаке да не *шкрије* (Вј. Калеб); — а оне [кости] *шкрије* (М. Божич); — Кола *шкрије* као да се растачу (Б. Чиплић); — ветар *шкрийи* њима [вратницама] (Д. Ћосић); — Кревети *шкрије* (М. Ристић); — у општини нешто „*шкрийи*“ (Љ. Манојловић); —

Масна кола не *шкрије* (Српске нар. пословице В. Ст. Караџића).

Ови примери, дакле, очито сведоче о великој распрострањености облика са основном презентом на *-и-*. Питање је сада какав завршетак има инфинитивна основа у језику оних који такве облике употребљавају. Граматички би то био инфинитив на *-иши* (као нпр. *носим : носиши*). И ми смо видели у којим се нашим речницима наводи глагол *шкријиши* с презентом *шкријим*.⁶ Облици са таквом инфинитивном основном (*шкрији-*) налазе се затим код писаца. На пример:

— снег је на друму *шкријио* (Ст. Новаковић);
— *шкријила* су врата (Ј. Лесковар); — Духало је јако, кућа је све *шкријила* (Ј. Бенеш ић); — *шкријило* дрво (Вј. Калемб).

Разуме се да се глаголски облици са радним придевом *шкријио* код ијекавских писаца — на пример: — А под њиховим ђоновима реско је *шкријио* снијег (И. Г. Ковачић) — не могу узимати у обзир јер исти завршетак у мушком роду (*-ио*) имају и глаголи на *-џти* (*џ = ј а т*).

А онда — и овај глагол, као глагол стања, може такође бити са инфинитивном основном на *-е-* (*шкрије-ти*). За то су примери:

— Старац је *шкријео* зубима (Б. Јакшић) — Перо је *шкријело* (Д. Васић); — *шкријео* зубима на своје господство (М. Настасијевић); — Столица би жалосно *шкријела* под њим (М. Горки, Дела IX, 1950, 231; редактор М. Јурковић); — *кријиџи*, *шкријеџи* (Жумберак: П. Скок, Archiv fur slav. Philologie, Band 32—33, Berlin 1911—12, 364).

У најновијем Српскохрватско-енглеском речнику од М. Бенсона (1971) *шкријаши*, с презентом на *-ам* и *-иљем*, упућује се („see“) на *шкријеџи*, *шкријиџи*.⁷

⁶ Тако је и у Хрватско-пољском рјечнику Ј. Бенеш ића (поред *шкријаши*).

⁷ На једном листићу речничке грађе за презентски облик *шкрије* у наведеној реченици Л. К. Лазаревића (—чуло се како *шкрије* рабациска кола)

родици Јанка Грабовца ... *шкријало* је кад мање кад више (и с т о, 233).

Ст. Ј а к о в љ е в и ћ: — она врата *шкрије* (Ликови у сенци, 1956, 193): — Снег је *шкријао* под нашим ногама (Српска трилогија I, 1938, 385); — Дугачка колона сељачких кола *шкријала* је лагано низбрдо (и с т о, 252); — Врата бараке су *зашкријала* (Ликови у сенци, 1956, 193);

И. А н д р и ћ: — цео се дрвени дућан љуља и *шкрији* у саставима (Одабране приповетке I—II, 1954, 292); — [светла чоја] не *шкрији* под руком (и с т о, 38); — *шкрије* зубима (Травничка хроника, 1948, 144): — фратри су плакали или псовали и *шкријали* зубима (Одабране приповетке I—II, 1954, 125);

М. К р л е ж а: — Велики меканизам у торњу цвили и *шкрији* (Три кавалира, 1920, 116); — звијезде *шкрије* под ногама (Хиљаду и једна смрт, 1933, 29): — *Шкријале* су дрвене степенице ... (Излет у Русију, 1926, 121);

Д. В а с и ћ: — само попац досадно *шкрији* међу дрвима код пећи (Утуљена кандила, 1922, 147); — она циганштина по целе ноћи *шкрији* и дрличе (Црвене магле, 1922, 36): — под његовим тешким корацима *шкријао* је и угубао се иструлио патос (Црвене магле, СКЗ, 13);

Б. Ћ о п и ћ: — Невидљива сила дрма и *шкрији* расушеном и црвоточном грађом (Изабране приповетке, 1946, 81): — Рањени Јовандека читаву је ноћ хукао и *шкријао* креветом (Пролом, 1952, 397).

То, међутим, не значи да у језику ових писаца (и других који употребљавају такве и сличне облике) постоји само основа презента *шкрији*-(м) према инфинитивној *шкрија*-(ти). Има код њих примера и за облике са основом инфинитива на *-и*. Тако су код Л. К. Л а з а р е в и ћ а и М. К р л е ж е забележени ови:

— Снег је био нападао за једну судланицу и *шкријио* је под ногама (Приповетке I, СКЗ, 24); — ... где је песак *шкријио* под ногама (Књижевна Република, 1923, 116, [?]).

Али је овде од значаја сама чињеница да се код истог писца налазе употребљени облици овог глагола са презентском основном *шкрији-* и са основном инфинитива *шкрија-*, иако, поред њих, могу постојати и други — са одговарајућом основном *шкрији-(ти)*. Штавише, код тих писаца облици са основном инфинитива на *-а-* несумњиво су у употреби претежнији од ових других — са основном на *-и-*. Мислим да се тако може гледати и на оне примере наведене за облике који имају основу презента на *-и-* (*шкрији-*). Наиме, сигурно је да они код већине писаца, у чијем се језику налазе, стоје према облицима са инфинитивном основном *шкрија-(ти)*. Истина, и код других писаца овај се глагол јавља у облицима са двојаком основном *шкрија-(ти)* поред *шкрији-(ти)*; на пример:

— ... снег је на друму *шкријио* (Ст. Н о в а к о в и ћ, Крцалија, 1863, 76) и: — Гдеко *шкријаше* зубима (Калуђер и хајдук, 1915, 239); — реско је *шкријио* снијег (И. Г. К о в а ч и ћ, Дани гњева, 1936, 73) и: — креда је *шкријала* (и с т о, 172).

Али такви примери, ма колико да их има, представљају само једну особиту морфолошку појаву у употреби ове глаголске речи.

Кад је реч о тим основама инфинитива, онда се може слободно тврдити да у књижевном језику, на целој територији, облици са основном на *-а-* у употреби стоје испред других, чија се основа завршава на *-и-*. Иако се у Ристић-Кангргином речнику *шкријаји* упућује на *шкријији*, таква инфинитивна основа није нимало обична ни код екавских писаца. И на том подручју употреба је на страни облика са основном *шкрија-(ти)* не само у писаном већ и у говорном језику. Јасно је да су Ристић и Кангрга, као лексикографи, граматички одређивали гласовни лик инфинитива: према презентској основи *шкрији-* инфинитивна је такође на *-и-*, као што је то, уосталом, и код других глагола. Међутим, то не одговара реалном стању ствари. Јер овде однос основа *шкрија-(ти)* : *шкрији-(м)* показује изразиту стабилност. Видели смо колико су примери за облике са таквом инфинитивном ос-

новом бројнији од оних других — са основом *шкрийи*-(ти). Да наведем сада и ове:

— Кола су *шкријала* (Ј. Јовановић-Змај, Певанија I, 284); — *шкријале* неподмазане шарке (Д. Радић, Наковањ, 1937, 66); — [ракита] *шкријала* је под ногама (М. С. Московљевих; М. Шолохов, Тихи Дон III, 1947, 199).

Зато се може узети да је овај глагол најтачније дат у старом и мало познатом Речнику српскога и немачкога језика (II) Ђ. Поповића (Панчево, 1881) кад је у питању његова употреба у источним крајевима. У том речнику стоји: *шкријайи*, *-ийи*, *ийи*.

На овом месту треба нарочито истаћи да у материјалу нема ниједног примера за облике с презентском основом *шкрија*- код екавских писаца, а такође ни са основом *шкријље*-, иако би такви облици одговарали основи инфинитива *шкрија-йи*, која је, као што је показано, у њиховом језику највише заступљена. Код других писаца, видели смо, није тако. И кад се сагледа све што је о овоме досад изнесено, онда се на основу тога може са сигурношћу констатовати да у савременом књижевном језику има доста неуједначености и мешања граматичких облика ове глаголске речи која има три инфинитивне и три презентске основе: *шкрија*-(ти), *шкрийи*(ти), *шкрије*-(ти) и *шкрија*-(м), *шкријље*-(м), *шкрији*-(м). Треба такође истаћи да се то доста често огледа и у језику једног истог писца, што несумњиво значи да је у таквом случају језичко осећање за основни гласовни лик глагола, а нарочито за његове конјугацијске облике, поремећено, а самим тим и — неодређено.⁸

72. Сад о томе како је у језичкој стварности успостављен однос глаголских основа *шкрија*-(ти) : *шкријй*-(м), тј. *-а-* : *-й-*. Другим речима, треба показати како је дошло до тога да се те две основе у свести спрегну у један систем облика. Подсетимо

⁸ Исп. и примере забележене код Св. Ћоровића: — дрчао је Аћим бјешње ... *шкријајући* зубима (Цел. дела VII, 254): — у прсима почело да му нешто *шкрији* (Цел. дала IV, 315).

одмах да то, у нашем језику, није усамљен пример; наиме — да је однос основа створен тако што су два односа основа једне исте глаголске речи комбинацијом дали и трећи однос (од $A : B$ и $C : D$ добивено је $A : D$). У овом случају, мислим, може се рећи ово. Познато је да у нашем (књижевном) језику има изванредан број глагола на *-аћи* у инфинитиву, а са презентском основом на *-и-*; то су глаголи типа *бежаћи*, *бежим*. Њихова инфинитивна основа завршавала се некада на *-ѐ-* (*јаѝ*) ($< -\acute{e}-$).⁹ Ти су глаголи највише ономатопејског порекла; на пример: *звучаћи*, *звечаћи*, *дречаћи*, *вречаћи*, *режаћи*, *зујаћи*, *хујаћи*, *шшијаћи*, *џишијаћи*, *џљушијаћи*, *звиздаћи* и др. А таквог је порекла свакако и глагол *шкријаћи*. Могућно је зато претпоставити да су по тој линији непосредно доведене у везу — инфинитивна основа *шкрија-*(ти) и презентска *шкрији-*(м). То тим пре јер су оне већ постојале, и постоје, као такве у саставу одређених граматичких односа (*шкрија-*(ти) : *шкрија-*(м), *шкријље-*(м) и *шкрији/е-*(ти) : *шкрији-*(м). Нема сумње да основа инфинитива на *-а-* тако добива све општију употребу у говорном и писаном књижевном језику.

73. У речнику ЈАЗУ глагол *шкријаћи* наведен је с презентом *шкријаћ* и *шкријљем*, а такође је наведен и глагол *шкријиши*, *шкријим*. За значење ове друге речи има само неколико примера и они су са облицима презента (*шкрији*, *шкрије*), док су потврде за глагол *шкријаћи* доста бројније, што сигурно значи да је и у нашем старом језику био више у употреби. Међутим, још је интересантнији податак да у наведеном материјалу има 15 примера за његове облике са презентском основом *шкријље-*, а само су два за облике са другом основом (*шкрија*, *шкријајући*). Напред смо видели да је и код писаца савременог језика на западном подручју слично стање тих облика. Уосталом, и данас се у разговорном језику на тој страни више могу чути облици са основом *шкријље-*. У Бенешиневом *Hrvatsko-poljskom gječniku* (1949) глагол *шкријаћи* дат је једино с презентом *шкријљем*, толико су писцу речника били блиски такви глаголски облици.

⁹ Т. Маретић, Граматика хрватскога или српскога књижевног језика, III изд., 1963, 68.

У истом речнику (ЈАЗУ) *шкријаџи* и *шкријиџи* упућују се на глаголе са почетним сибилантом *с*: *скријаџи* и *скријиџи* (*шкријаџи* ..., *vidi скријаџи*; *шкријиџи* ..., *vidi скријиџи*). Први је наведен на свом месту с презентом *скријаџ* и *скријиџ*, и за ту се реч затим вели да се у грађи овога речника налази од XV века. И примерима су потврђени облици са презентским основама *скрија-* и *скријџ-*. Међутим, за глагол *скријиџи*, *скријиџ* има само један пример: — [врата] *скрије* около (Палмотић). У речницима савременог језика нема ни *скријаџи* ни *скријиџи*, што треба да значи да су сасвим потиснути из употребе истом глаголском речју са гласом *ш* м. *с* на почетку.

74. И овај глагол је прасловенска реч јер се налази и у другим словенским језицима. Али је њено порекло још даље: у речнику ЈАЗУ s. v. *скријаџи* испоређују се глаголи „сродних и сличних значења и у индоевроп. језицима“ — у латинском (*stridere*), литавском (*skrebù*, „шуморим“), санскртском (*kfatē*, „оплакујем“), старонемачком (*scran*), немачком (*schreien*, „кричати“, „викати“). Од словенских језика само је у данашњем словеначком језику као и у српскохрватском: *škrpati* и *škrpāti*, *škrpat* и *škrpljet* (Rečnik). У речнику македонског језика *шкрији* и *скрији* упућују се на *чкрији*, *чкријаџи*; дакле, са африкатизованим фрикативом *ш* у *ч* испред експлозивног *к* на почетку речи (*шк* — *чк*) и са основом презента на *-и-*. Бугарски језик има глагол *скријиџ*, *-иџ*, *скријиџл*, *скријиџели* (Речник, т. III); дакле, са денталом *џ* у општем делу. Али према речнику ЈАЗУ има и *скријаџ*. Исту гласовну сугласничку групу *skr-* ова реч има и у осталим словенским језицима, на првом месту — у старословенском: у речнику ЈАЗУ s. v. *с к р и п а т и* за тај се језик наводи глагол *скријаџи*, као што је и код Миклошича: *скрипати -аџ -аџи*, где је означено да је из тројезичног речника (Dictionarium trilingue...), који је изашао у Москви 1704. год. Међутим, у речнику стандардних старословенских текстова (Handwörterbuch) нема те речи. — У руском језику је *скријеџи* (*скриџџџ*), *џлю*, *џиш* (Снег под ногама *скријиџи* от мороза) (Толковий словарь русского языка, 1940), а у украјинском је *скријаџи*, *џаю*, *џи* и *скријаџи*, *џю*, *џиш* (Б. Д. Гринченко, Словарь украинского языка,

Кијев, 1907). — У западнословенским језицима, пољском и чешком, инфинитив овог глагола има такође двојаку основу: *skrzuраć, a, al* и *skrzupieć, i* (Słownik języka polskiego, 1952), *skřipati, -pu -pou* || *-pat, -rej, -raje* и *skřipěti, -pí* (Slovník jazyka českého, 1946).

Овај глагол, дакле, са инфинитивном основном на *-а-* има дублетну основу презента у чешком и словеначком језику, а у српскохрватском постоји и трећа основа, на *-и-* (*шкриџа-ти* : *шкриџи-м*), која се заснива на материјалу из дела писаца савременог књижевног језика, али која није регистрована у досадашњим речницима. Затим се види да је инфинитив са основном на *-е-* (*-ѝ-*) више заступљен у другим (словенским) језицима него што би се то могло рећи за наш језик. А што се тиче инфинитива на *-ићи*, има га и у украјинском језику; у српскохрватском су врло ретки облици са таквом глаголском основном.

Глагол *ш њ и ѝ а њ и*

75. Наши писци из разних крајева употребљавају овај глагол у облицима са основном презента на *-а-* (*шџиџа-*). У грађама за израду речника Српске академије и Матице српске највише примера има из дела писаца новијега и најновијега времена. Од њих ћу навести ове:

— ... *Шџиџа* не само њега ... него и Ерцеговце (В. Караџић); — *Шџиџа* га по ногама (Л. Лазаревић); — *шџиџамо* се (М. П. Шапчанин); — *шџиџају* га (В. Пелагић); — па је кришом *шџиџа* (Ст. Сремац); — И осећаш маглу што *шџиџа* и гуши (М. Бојић); — Дуге врпце *шџиџају* тла (Т. Ујевић); — *шџиџа* за голо месо (Св. Ђоровић); — [дим] *шџиџа* за очи (Б. Нушић); — њих закон јакo *шџиџа* (М. Мијаде); — Гурају се, *шџиџају* (Д. Буровић); — Зима *шџиџа* лице (Е. С. Петровић); — Дим *шџиџа* за очи (Ст. Јаковљевић); — текао горак зној ... *шџиџајући* као сапун (М. С. Московљевић); — леди дах и *шџиџа* за образе (Р. Чолаковић); — Ноздрве *шџиџа* дим (Ч. Миндировић); — „Не *шџиџај* га! ...“ (И. Самоковлија);

— да удара по њој или да је *шћийа* (Вл. Десница); — *шћийају* га за табане пинцетама (М. Лалић); — голицајући га и *шћийајући* (Д. Ђосић); — *шћийа* га попут рака (Н. Симић); — *шћийајући* млохава њедра (Н. Симић); — Узалуд матере *шћийају* дјецу (В. Јелић); — мраз *шћийа* за нос (Ј. Кушан); — [дим] *шћийа* старчеве очи (Б. Ђопић); — [ручице] *шћийају* и гребу (Миливоје Ристић).

На другој страни има само неколико примера за облике са презентском основном *шћийље*-. То су:

— Снијези, кише, вјетрови још *шћийљу* кожу (Т. Ујев ић, Ојађено звоно, 1933, 99); — у сну и грлу *шћийље* (Д. Шимуновић, Изабране приповијетке, 1947, 7); — хватају их око паса, стишту их, *шћийљу* (В. Цар Емин, Старци, 1917, 151); — Уживале су да *шћийљу* Огореве бедрице (Вј. Калеб, Бијели камен, 1969, 108); — *шћийље* их, гура (М. Бож ић, Курлани, 1958, 179); — *шћийље* жену (Ј. Косор, Изабране приповијести, 1950, 68).

Код С. Матавуља забележена су ова два примера у говору лица:

— тај ваш дуван смрди, вире ми, ка куга, и *шћийље* за очи (Бакоња фра-Брне, 1893, 24); — А сам кажеш да те од никога времена *шћийље* за палце од ногу (Бакоња фра-Брне, 1945, 139).

И у речнику ЈАЗУ глагол *шћийајати* је с презентом *шћийајам* и *шћийљем*. Затим су облици са тим презентским основама потврђени и примерима који се наводе за њихова значења. Од њих сам издвојио ове:

— Гује кољу, јакрепи га *шћийљу* (Нар. пј. Вук.); — *Шћийље* и онога те игра мачке (В. Врчевић, Срп. нар. игре, 1968); — Змије звижду, а јакрепи *шћийљу* (Дувно у Босни).

То значи да облике са основом *шџиџиље-* у књижевном језику употребљавају хрватски писци, а налазе се и у језику народних умотворина, као и у народним говорима западне језичке зоне. Изван те доста ограничене територије као да их нема. Сигурно је да временом њихова употреба постаје све ограниченија и ређа. Ипак лексикографи нису у праву кад глагол *шџиџиџи* наводе само с презентом *шџиџиџам*, као што су то учинили Деановић и Јернеј и Ристић и Кангрга у својим речницима. Нарочито — Деановић и Јернеј, јер смо видели да су облици са основом презента *шџиџиље-*, колико-толико, присутни у језику писаца на подручју на којем је њихов речник настао. А Ристић-Кангргин речник, истина, садржи у основи источни, екавски изговор, и у материјалу нема ниједног примера за такве облике код писаца на тој страни. Али то, разуме се, не мора значити да их нигде и нема.

76. Овај глагол се такође налази и у другим сродним језицима. Тако у словеначком основа презента му је као у нашем језику, тј. завршава се на *-а-* и на *-плје-*: *ščrpati*, *-am* и *-pljet*. Двојаку основу има и у западнословенским језицима: у чешком *štrpati*, *štrpi* и *štrpám*, а у пољском *szczyrać*, *pie* и *pa*, *pal* (Słownik języka polskiego, 1952). Међутим, у источнословенским језицима та основа је јединствена, али различита: у руском је *щипать*, *щиплеть*, а у украјинском *щипати*, *щипати*, *еш*. Што се тиче македонског и бугарског језика, у њима овај глагол има основу презента на *-е-*: у македонском је *шџиџије*, *шџиџиџи*; *шџиџији*, *шџиџије* (Правопис), а у бугарском *щипя*, *-еш* (Речник). И најзад, у Миклошичевом Lexicon-у је штипати *-пљж* *-пљвши*. Према томе, презентска основа на *-је-* одн. на *-е-* заступљена је у свим овим језицима, осим у украјинском.

Глагол *хрџиџи*

77. Значење те речи је „тешко кашљати, дисати, промукло говорити“. А она се иначе не употребљава тако често. Као што смо видели, у речницима се глагол *хрџиџи* наводи с дублетним облицима презента: *хрџиџам* и *хрџиџем*, а тако је и код Белића и

Боранића, у њиховим правописима. Облик *хриѿаѿ* узима се на првом месту, осим код Белића где је *хриѿѿѿѿѿ* = *хриѿаѿ*. У првом издању Вуковог речника и у речнику Л. Бакотића дат је само с обликом *хриѿаѿ*. За њих је, дакле, то једини презентски облик овог глагола, а у првом случају том облику се даје место испред облика са 'основом *хриѿѿѿѿѿ*-. То, међутим, не одговара стању које се огледа у језику наших писаца. У њиховим се делима, наиме, срећу много више облици са овом другом презентском основом. Штавише, у материјалу има само један пример за облик са основом *хриѿѿ*-. И то је овај:

— Он по цио дан *хриѿѿа*, шишти, псује и рачуна (И. А н д р и ћ, За логоровања; СКГл. књ. V н. с. 1922, 322).

На другој страни су примери за облике са основом *хриѿѿѿѿѿ*-. Има их више, и ја ћу их навести све.

— На земљу је пао, | *хриѿѿѿѿѿ* тежко (А. Х а р а м - б а ш и ћ, Пјесничке приповијести, 1889, 89); — па ли- тајући, *хриѿѿѿѿѿ* (А. Тресић-П а в и ч и ћ, Љутовид Посавски, 1894, 46); — отимље се *хриѿѿѿѿѿ* (и с т и, Finis Republicae, 1909, 10); — „Прости, ах, прости!“ — тешке прси *хриѿѿѿѿѿ* (С. Ст. К р а њ ч е в и ћ, За народ, 1933, 83); — А старац се смијао *хриѿѿѿѿѿ* прсима (В. Н а з о р, Приче ..., 1927, 101); — Стаде да кашље, *хриѿѿѿѿѿ* и куне (Е. К о ш, Као вуци, 1958, 186); — И већ чујем како *хриѿѿѿѿѿ* нада мном (Н. С и м и ћ, Прољеће, 1952, 195); — Јечао је потмуло *хриѿѿѿѿѿ* (и с т о, 21); — Милан, *хриѿѿѿѿѿ* покушава да изговори нечије име (М. Б у л а т о в и ћ, Ђаволи долазе, 1964, 227); — Зуб? — *захриѿѿѿѿѿ* он срдито (Р. М а р и н - к о в и ћ, Руке, 1956, 213).¹⁰

Ако је ово макар и приближан показатељ опште употребе једних и других облика глагола *хриѿѿѿѿѿ* у књижевном језику, онда облици са основом презента *хриѿѿа*- не могу се, у речницима, узимати испред других који су са основом *хриѿѿѿѿѿ*-, а поготову

¹⁰ Сложени глагол *захриѿѿѿѿѿ* није наведен у правописном речнику.

не могу стајати сами, без њих, јер су очигледно у великој мањини према овима. — Наведени примери у исто време откривају зону где се ова глаголска реч употребљава: забележени су код писаца са територије ијекавског књижевног изговора, а не и код других, који су из источних крајева. То значи да је тамо у народним говорима уопште нема или, у сваком случају, да живи без потребне изразитости, због чега је многима и непозната као таква.

78. У речнику ЈАЗУ, где је наведен и један пример за презентски облик *хрӣѣ̄љу* (М. А. Релковић), стоји да је корен глагола *хрӣѣ̄а̄ӣи* ономатопејски и да је то прасловенска реч, која у руском и чешком језику има инфинитивну основу на *-ě-* (*ја̄ӣи*): *хрӣѣ̄ѣ̄ӣѣ̄*, *-ѣ̄лю̄*, *-ѣ̄ӣӣѣ̄* у руском и *chr̄ip̄ěti* чешком језику. Међутим, ја нисам нашао ту реч у речницима чешког језика које сам прегледао. У пољском језику, поред *chr̄ypieć*, инфинитив овог глагола гласи и *chr̄upać*, а у украјинском је на *-ӣӣи* : *хрӣѣ̄ӣӣи*, *ѣ̄лю̄. ѣ̄ӣӣи*. — Од јужнословенских језика налази се и у словеначком, и у том језику све је као и у српскохрватском — и инфинитивни завршетак и основа презента: *hr̄ipati*, *-am* и *-pl̄jet* („промукло говорити“). У словеначком има и глагол *hr̄ipěti*, *-im* у значењу „бити промукао“.¹¹ У речнику ЈАЗУ за старословенски језик наводи се придевска реч *hripl̄jivъ*, тј. хрипливъ, а у Миклошичевом речнику дат је и свршени глагол хрипнѣти.

Глагол *хра̄ма̄ӣи*

79. Тај се глагол неједнако наводи у нашим речницима и правописима. Наиме, у речницима и у Боранићевом правопису је с презентом *хра̄м̄ѣ̄ѣ̄м*. А тако је, на два места, и у часопису *Наш језик* (год. II, 157; год. III, 255). Дублетне облике у презенту (*хра̄мам* и *хра̄м̄ѣ̄ѣ̄м*) има, као што смо видели, у речнику најновијег Правописа и у Белићевом Правопису. А тако је

¹¹ И. Мажуранџ је употребио облик презента са основом на *-и-*, који би одговарао таквој инфинитивној основи — у стиху: — и уздише, пишти, цичи, *хрӣѣ̄ӣи* (Смрт Смаил-аге Ченгића, изд. 1935, 61). — Исти облик је и у примеру: — Сапа му се у гркљану згусне: | хроче, *хрӣѣ̄ӣи*, | хрче, ѣ̄ипи... (А Тресић-Павичић, Валови мисли и чувстава, 1903, 123).

и у сарајевском Правописном приручнику, само што је ту облик *храмам* стављен међу заграде. У првом случају, с једним презентским обликом, глагол *храмаи* није тачно представљен, јер се употребљава и у облицима са основом *храма-*, а не само са основом *храмље-*. Није најтачније представљен ни у правописном речнику јер презентски облици са основом *храма-* ни по чему нису приоритетни. Штавише, у употреби ове глаголске речи такви облици видно заостају за облицима са основом *храмље-*, који се у правом смислу могу сматрати стандардним облицима књижевног језика. Уосталом, то ће се видети и из примера које ћу сада навести.

а) Облици са презентском основом *храма-*:

— Срби не *храмају*, кад се иде к слави (Љуб. П. Ненадовић, Цел. дела II, 1892, 7); — *рамајући* мало, јер га убијају нове лагиране ципеле (Ст. Сремац, Зона Замфирова, СКЗ, 104); — *исмејава...* богаљеве како *храмају* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 1954, 297); — *Храмајући* пође до пет пута потоку (В. Назор, Дјечја књига, 14); — Уморио сам се ... *храмајући* путем (С. Муслић; Ст. Жеромски, Прах и пепео II, 1947, 9); — Први је тумарао *храмајући* ... (М. Ђорђевић; А. Доде, Жак, 1950, 385); — *осећајући* како *храма* [у састављању композиције] (Б. Петровић; Летопис МС, април 1951, 346); — а затим, *храмајући*, измиљеше и два посљедња (М. Лалић, Изабране приповијетке, 1950, 77); — Београђани ... *храмају* у одбрани (Политика од 22. јан. 1970, 12); — Ћосић играо *храмајући* (исто, 24. окт. 1968, 10); — Облак је видно *храмајући* рекао (Вечерње новости, 2. јул 1947, 24); — „Од чега ли онолико *храма*?“ (Ђ. Сијарић, Биорци, 1963, 30).

Није сигурно да је последњи облик (*храма*) презент, јер може бити и аорист несвршеног глагола.

б) Облици са основом *храмље-*:

— Он се хвата рукама за ноге, и нагиње се као да *храмље* (Вук, Нар. пјес.; Рј. ЈАЗУ); — Како хроми *храмље*

ногама својим (Б. Д а н и ч и ћ; Рј. ЈАЗУ); — Лети, трчи, *храмље*, | плази (П. П е р а д о в и ћ; Књижевност и језик 1, 1960, 64); — не сам пресуди ... које мање *храмље* (И. Р у в а р а ц, Две студентске расправе, 1884, 57); — А ти, лењивче, *храмљи*, гегај (Мита Р а к и ћ; В. Иго, Јадници XII, 1886, 26); — Касније је ствар почела да *храмље* (В. Б у к о в а ц, Мој живот, 1925, 59); — Он је пошао *храмљући* (М. и Станка Г л и ш и ћ; Л. Толстој, Рат и мир IV, 1968, 202); — стихови не *рамљу* много (Љ. Н е д и ћ, Из новије српске лирике, 1893, 218); — досјетка му и уједалица *храмље* ... (А. К о в а ч и ћ, Дјела I, 1950, 129); — онако *храмљући* пут врата, прожвака (Стј. М. Љ у б и ш а, Приповијести, 1924, 9); — опази свекрва да јој добросјетња невјеста *храмље* (Причања Вука Дојчевића I, 1902, 66); — Тројка наша помало *рамље* (И. С е к у л и ћ, Кроника паланачког гробља, 1962, 162); — *рамље* низа степенице (и с т о, 93); — учила их [децу] да *храмљу* (И. А н д р и ћ; А. Пецо, Звончићи звоне, 1970, 144); — на коју ногу *храмљу* ови његови Ријечани (В. Ц а р Е м и н, Данунцијада, 1946, 489); — *храмље* без станка (М. К а ш а н и н; СКГл. V, 1922, 17) — Поред ње, *храмљући*, прође блед Сергеј Платонових (М. М о с к о в љ е в и ћ; М. Шолохов, Тихи Дон I, 1946, 165); — Гриша само у туђим селима *храмље* (Тихи Дон III, 344); — Језик и његова синтакса, то је оно у чему данашњи књижевни нараштај ... највише *храмље* (А. Б е л и ћ, НЈ, 1932, 225); — Па и сами Зборници Академије наука у овом правцу *рамљу* (С. Т р о ј а н о в и ћ, Ватра ..., 1930, 2); — да не гледају како *рамље* (М. Л а л и ћ, Хајка, 1967, 415); — гледао је како Ладо *рамље* (и с т о, 452); — а ипак *храмљу* и праве се јунаци (и с т о, Свадба, 1950, 26); — треба да *храмље* (Ч. В у к о в и ћ, Висине, 1952, 244); — То поређење с точкићем које *храмље* као и свако поређење... (Књижевне новине бр. 20, 1948, 1); — Ицинови — *рамљу* (Веч. новости 24. окт. 1968, 10); — Зашто *храмље* Југохром (Политика, 23. април 1971, 8); — *Храмље*

нам наука (Експрес Политика, 22. II 1972, 11); — Нек доцкан *дорамље* спас (Свет. Стефановић; Речник САНУ); — или је ишао *нарамљујући* на коју ногу (Св. Ђоровић, Целокупна дела I, 263).¹²

Из речника ЈАЗУ узео сам ова три примера:

— А ђогат му у три ноге *храмље* (Нар. пјес. Петр.); — Знам ја у коју ногу *храмљем* (Вук. Нар. посл.; у Дубровнику); — *Храмљи* мени у три ноге, ђого (Нар. пјес. Нџт.).

Последњи примери, као што се види, потврђују да облици овог глагола са основом *храмље-* постоје и у народним умотворинама из западних крајева.

У материјалу има још примера за овакве облике глагола *храмайти*. Изостали су, поред осталих, и они које су употребили старији и мање познати писци. Али нема сумње да и наведени примери сасвим јасно показују колико је, у књижевном језику, доминација облика које представљају. Према њима су они други, са основом *храма-*, заступљени толико у малом броју да се има утисак као да се једва одржавају у употреби. Зато су они остали без неке нарочите перспективе у даљем језичком развоју. Нису боље стајали ни у нашем старом језику: за презентски облик *храмам* у речнику ЈАЗУ каже се да је „риједак“. Такви облици овог глагола, дакле, још одраније су били потискивани од облика са основом *храмље-*, а и данас их они све више потискују не само у говорном него и у писаном језику. Њихов развој је изразито виталнији и све интензивнији, док облици са основом *храма-* имају све мање животворности. И једно и друго може се закључити на основу примера који су за то наведени.

80. У прегледу тих примера видели смо да су неки облици написани без почетнога гласа *х* (*рамајући*, *рамљу*, *рамље*, *дорамље*, *нарамљујући*). Налазе се тако написани у књижевним делима истакнутих писаца, а то су: Љ. Недић, Ст. Сремац, Св. Ђоровић, Исидора Секулић, Свет. Стефановић, М. Лалић, Таквих глаголских облика има затим више у грађи за речник књижевног и

¹² У правописном речнику нема глагола *нахрамайти*.

народног језика САНУ. Позната је судбина веларног фрикатива *x*. При том је од посебног значаја чињеница да је тај глас нестао и у народним говорима који су се нашли у ужој основици нашег новог књижевног језика. Али правописна одредба недвосмислено гласи да се *x* пише на почетку (и на крају) речи кад му је ту место по пореклу, сем у изузетним и усамљеним случајевима. Разуме се да је писање речи без етимолошкога *x* допуштено и онда кад је у књижевном делу означено да је дотичну реч у реченици употребило одређено лице које писац препушта да се изрази својим, локалним језичким (и граматичким) средствима. У литерарном пишчевом језику то се не може и не сме чинити. Такви примери, баш зато што се налазе и код писаца чија су дела од стварне уметничке вредности, представљају више ортографски куриозитет него свесно одступање од строгих прописа које налаже правопис књижевног језика. Они су, написани без изворнога *x* на почетку, и онако донекле „загонетни“ јер ти писци, који тако пишу облике овог глагола, у другим случајевима нигде не пропуштају да обележе глас *x*; дакле, ни кад је на почетку речи и испред сонанта *p* (нпр. *храмиѝи*, *храсѝи*, *храбар*).

81. За глагол *храмаѝи* у речнику ЈАЗУ вели се да је стара реч. И обрађивач се при том позива на старословенски глагол *храмаѝи*, који је, сигурно, нашао у Миклошичевом речнику, где је наведен као *храмати -мѝж -мѝши*. Међутим, у Handwörterbuch-у Sadnik-a и Aitzetmüller-a нема те речи. Од данашњих живих јужнословенских језика има је у словеначком. Али у том језику инфинитивна основа глагола завршава се на *-e-* и на *-i-*, а у корену је изворни самогласник *o* јер је реч постала од придева *hrom*, а наше *hramati* добивено је „ојачањем вокала *o* на *a*“ (Pj. ЈАЗУ). У словеначком је, дакле: *hrométi*, *-im* — „постајати сакат“ и *hromíti*, *-ím* — „чинити [кога] хромим“. Тако је ова глаголска реч, са инфинитивом на *-eti* и *-iti*, слична са глаголима у српскохрватском језику типа *белеѝи* и *белиѝи*, који су по значењу, у првом случају, медијални, а у другом — фактивни.

У источнословенским језицима инфинитивна основа овог глагола завршава се на *-a-*, као и у нашем језику, али коренски

вокал може бити двојак: *-о-* и *-а-*, што овде није ни од каквог значаја. Тако је у руском језику: *храма́йть, аю, дешь* и („устар.“) : *хро́млю, хро́млешь*, а у украјинском: *храма́йши, маю, єш* (= *хромайши*). — Ове глаголске речи има и у западнословенским језицима. У пољском је са основом инфинитива на *-а-* и *-іе-*: *chromać, а, chratać* || *chromieć, chramić*, а у чешком језику је на *-ати*: *chromati* (Кобылка *mně chromá*) и *chrámati* (*chrámu*, импер. *chrámej*); у речнику уз њих стоји ознака да су дијалекатске речи (*dial.*).

82. Према речнику ЈАЗУ у нашем старом језику главни презентски облик глагола *храма́йши* био је *хра́мљѣм*, јер је други облик, *храмам*, као „риједак“, дат у загради. Ако је, затим, у старословенском презент био *храмльъ* -вши и ако су у руском језику *хра́млю, хра́млешь* постали архаични облици, онда се може узети да је у презенту старија основа на *-је-* с јотованим претходним назалом (*мь*). У српскохрватском језику има се утисак као да се облици са другом основом, *храма-*, сада нешто чешће чују у говору и као да се нешто више јављају нарочито у дневној штампи. Наравно да и поред тога облици са основом *храмље-* имају и даље општу стандардну употребу у говорном и писаном књижевном језику.

Глаголи: префикс + *има́йши*

83. Као што смо видели, у правописном речнику су наведени и ови глаголи: *заима́йши, њозаима́йши, узаима́йши, наима́йши, изнаима́йши, унаима́йши, њоима́йши, уима́йши, обуима́йши, њредуима́йши*. На њима ћу се сада задржати.

Пре свега, то су глаголи имперфективног вида са учестало-трајним значењем. Као такви стоје према перфективним глаголима који им одговарају. Тако постоје односи: *зајми́йши* : *заима́йши, њо-зајми́йши* : *њозаима́йши, узајми́йши* : *узаима́йши, најми́йши* : *наима́йши, изнајми́йши* : *изнаима́йши, унајми́йши* : *унаима́йши, њојми́йши* : *њоима́йши, ујми́йши* : *уима́йши, обујми́йши* : *обујима́йши*, а према Речнику Матице српске и *њредујми́йши* („примити предујам“, „дати предујам“): *њредуима́йши*.

Ни у једном речнику, затим, не налазе се сви ови глаголи. На пример, код Вука нема глагола *изнаимати* и *изнајмити*, *унаимати* и *унајмити*, *ћредуимати* и *ћредујмити*, као ни *обуимати*; *ћредуимати* нема ни код Ристића и Кангрге и Деановића и Јернеја. А онда — ни са лексичко-граматичке стране нису сви једнако представљени. Тако, Вук и Ристић и Кангрга глагол *обујмити* упућују на *о б у х в а т и т и*. А у речнику МС и МХ *зајмити* је и свршени и несвршени глагол: „узети, узимати у зајам, позајмити, позајмљивати“. Глагол *ћоимати* (и *ћојимати*) Деановић и Јернеј упућују на *п о ј м и т и*, који је имперфективног вида. У речнику Л. Бакотића *наимати* значи: узети под најам, дати под најам; дакле, перфективног је вида, као и *ћоимати*, који под 1. има значење „узети“. Тај глагол и Ристић и Кангрга упућују (под 1) на *у з е т и*. Није такође безначајно ни то што је глагол *ћозаимати* у речнику МС потврђен само једним примером. А нарочито треба нагласити да су од перфективних глагола *изнајмити*, *ћозајмити* и *узајмити* добивени имперфективни са учесталим (и трајним) значењем: *изнајмљивати*, *ћозајмљивати* и *узајмљивати*, који су, као што је познато, постали преко **изнајмљати*, **ћозајмљати* и **узајмљати* наставком *-ива-*, и који у језику сигурно имају општу употребу.

Мислим да је и оволико доста о томе како су ови глаголи као лексичке јединице одређивани у речницима. То што понеки од њих недостаје у овом или оном речнику или се упућује на други глагол, доказ је да то нису општепознате речи и да нису у живом и свакодневном саобраћају. Колико су оне необичне и далеке многим представницима нашег језика, може се видети из овог примера. На једном листићу речничке грађе за облик *ћозајмао* у реченици: — Од њега је он ... *ћозајмао* мотиве (Јљ. Н е д и ћ) исписивач је ставио као одредницу глаголску реч *ћозајмити* м. *ћоза(ј)имати*, не водећи при том рачуна ни о видском значењу употребљеног глагола, које су значење, видели смо, каткад погрешно одређивали и сами лексикографи. Наравно да, на основу употребе у књижевном језику, овде сада треба показати колико се ови глаголи, као слични глаголи на *-аћи*, о којима је реч, јављају у облицима са једном основном презентом (—*има-*), а

колико—са другом (—*имље*-). За неке од њих нема довољно, или чак нема уопште, потврда у речничким грађама, као ни у прегледаним књижевним делима. У таквом случају о њима се не може ништа посебно рећи.

84. Глаголи: *заимаџи*, *узаимаџи*, *йозаимаџи* и *наимаџи*. — По семантичкој сродности и блискости они могу да иду заједно. У материјалу има примера за њихову употребу, али их ипак, све у свему, нема много. Међутим, важно је то да се они налазе употребљени највише у делима наших новијих писаца. Од свих да поменем само врло познате. То су: Ђ. Јакшић, М. Глишић, Св. Ранковић, Ст. Сремац, Ј. Веселиновић. Љ. Недић, Св. Ђоровић, Д. Шимуновић, И. Горан Ковачић, И. Секулић, И. Андрић, Ђ. Сијарић, Д. Ђосић, И. Франгеш. На први поглед ово може демантовати пређашњу констатацију о ограниченој фреквенцији ових речи. Али чињеница је да се код наведених и других писаца налази по једна потврда за глаголске облике. Зато су ти примери, више-мање, усамљени у њиховом језичком фонду. Ипак је тешко отети се утиску да се те речи још увек „користе“ у најчистијем књижевном стваралаштву, иако је, све то, на крају крајева, оскудан материјал, чак толико оскудан да се чини да је њихов животни потенцијал стварно минималан.

Од облика у којима се ови глаголи јављају нас, разуме се, једино интересују облици са презентском основом на —*имљѣ*-, јер су други, са основом —*има*-, као и код многих сличних глагола, сасвим обични. Примера за такве облике, и кад се узму сви, има само толико да могу потврдити своје постојање у књижевном језику. Зато треба и да их наведем све. То су ови:

— *Заимље* коња у армираље (П о с л о в и ц е Ђ. Даничића; Рј. Броз-Ивековића); — У нас се све *заимље* (Св. Ђ о р о в и ћ, Цел. дела I, 247); — да има свега да не *заимље* по селу (и с т о, 247); — Овај ти [крст] не даривам него ти га *заимљем* за неко време (К. Ц в ј е т к о в и ћ; Речник САНУ); — И други њима *заимљу*, па ... тако једни другима зајам враћају (Л. фра-П е п е л; Речник САНУ);

— Ко *узаимље*, тај је и дужан (В. Караџић, Срп. нар. п о с л о в и ц е; Рј. Броз-Ивековића); — Ниједан [владика] не *узаимље* на себе него на епархију (В. К а р а џ и ћ, Милош Обреновић; Рј. Броз-Ивековића); — У Каштелима ... имају нарикаче, које пријатељи и познаници покојникови *наимљу* и шаљу му кући да га жале (В. Ст. Караџић, Срп. нар. пјесме I, 89); — у кући ће бити од користи, зашто да *наимљемо* стране... Ј. Бенеш и ћ; Reumont, Сељаци I, 1951, 32).¹³

Као што се види, међу овим примерима два се налазе у пословицама које су настале негде у народу и које су тако записане (*заимље* и *узаимље*) и два — које је сâм Вук употребио (*узаимље* и *наимљу*). У његовом речнику облик I. лица једн. презента ових глагола дат је у загради, као што је случај и код многих других, сличних глагола. А напред је речено да је Вук те глаголе употребљавао у облицима са основом презента на *-а-*. Иако то није било и апсолутно тврђење, ипак су ови примери за мене били неочекивани. И сада треба претпоставити да то нису и једини примери за такве облике у Вуковом језику. Али је сигурно да ће они, ма колико их било, увек изгледати као да су се случајно нашли на месту где су употребљени.

Затим се види да од писаца који су употребили ове глаголе, једино су код Св. Ђоровића нађени облици (истог глагола) са основом *заимље-*; други и они који нису поменути имају облике са основом — *има-*, наравно, у случајевима кад су употребљени глаголски облици који се изводе од презентске основе. Код Јљ. Недића забележен је прилог садашњи од глагола *џозаимати*: — не *џозаимајући* од других, а облик презента — од глагола *џозајмљивати*: — *Позајмљују* од других. Иначе, тај глагол (*џозајмљивати*) врло је обичан код писаца у савременом језику, као и у говору, што је већ речено.

85. Од ових глагола први има у старословенском језику основу презента само на *-је-*: *zaimati* [-eml'q -ml'esi] borgen, leihen (Handwörterbuch).

¹³ Од глагола *џозаимати* употребљен је облик презента *џозаимљ* у преводу Л. Зубана (1834).

86. Напоследку, узгред треба рећи да су код неких писаца облици ових глаголских речи написани и са предњонепчаним сонантом *j* између самогласника *a* и *и*; на пример: *узајимам* (Глишић), *узајимао* (Веселиновић), *узајимали* (Ђопић), *узајимаш* (Московљевић), *иозајимао* (Љ. Недић). Примера за то има и у речнику ЈАЗУ. Међутим, у Правопису те се речи наводе без *j*. Према томе, једино такав треба да буде њихов гласовни лик у књижевном језику. Али код писаца, као што је наглашено, има одступања од тога. И свакако се *j* ту јавља у вези са сталним присуством тог гласа, у писању и говору, код одговарајућих свршених и учесталих глагола (*узајимџи* — *узајимљиваџи*, *иозајимџи* — *иозајимљиваџи*).

87. Глагол *обуимати*. — Напред је речено да те глаголске речи нема у Вуковом речнику; нема је ни у речнику Деановића и Јернеја, док је перфективни глагол *обујмиџи* наведен. Код Ристића и Кангрге глагол *обујимаџи* иде заједно са глаголом *обујмиџи*. Видели смо да они, као и Вук, ту реч упућују на *обухватити*. У речницима ових наших лексикографа нема ни итеративног глагола *обујимљиваџи*. Међутим, у најновијим речницима ове глаголске речи чине саставни део лексичког блага које је у њима заступљено. Јер је у грађама потврђена њихова употреба у књижевном језику. Истина, глагол *обуимаџи*, о коме је углавном реч, по остварљивости сигурно заостаје за глаголима *обујмиџи* и *обујимљиваџи*, али се ипак код писаца јавља толико да се преко тога не може прећи. Навешћу само неке од њих, у чијим је књижевним делима употребљена. То су, на пример, ови: Вј. Новак, Т. Маретић и Стј. Ившић, М. Беговић, Ј. Веселиновић, Св. Ђоровић, Б. Поповић, Ј. Поповић, Ст. Јаковљевић, Д. Максимовић, Св. Стефановић, В. Живојиновић-Massuka. На основу тога јасно је да глаголска реч *обу(j)имаџи* има сасвим сигурну литерарну подлогу.

Кад се из примера за њену употребу код писаца издвоје они који имају облике са основном презентом на — *има-* и — *имље-*, онда остаје да се покаже у каквом се односу ти облици налазе.

Одмах треба рећи да има само по неколико примера за то. Да их наведем.

а) Примери за облике са основом *обу(ј)имā-*:

— [пламен] који *обујима* и зидове (Ј. Веселино-
в и ћ); — ружичаст тон ... *обуима* целу слику одозго (Б.
Поповић); — лака дрхтавица *обујима* тело (Ст. Јаков-
љевић); — Удружени у љубави тако, | двапут лепши
свет *обујимају* (Св. Стефановић); — Пење се, пење
радосна ватра | и цело тело *обуима* (Д. Максимовић);
— роман *обујима* тај психолошки израз у целини (В.
Живојиновић - Massuka).

б) Примери за облике са основом *обу(ј)имље-*:

— Он је *обујимље* (Р. Каталинић-Јеретов, Нашим
морем и нашим крајем, 1911, 18); — као што кад жена плаче
обуимљућ милога мужа (Т. Маретић и Стј. Ившић,
Хомерова Одисеја, 1950, 126); — рукама снажним и злат-
ним | ведри *обујимље* свијет (М. Беговић, Изабране
пјесме, 1925, 109); — његова је *обујимље* рука (М. Беговић,
Дуња у ковчегу, 1921, 180); — на то се ... окрене на другу
страну раширених руку, *обујимљући* њима сваки скут (Р.
Šovary; Н. В. Гогољ, Приповијетке, 1950, 507).

Навео сам све ове примере зато што их нема много и још
више зато да би се видело који писци употребљавају једне а који
— друге облике. Али то не мора значити да су ти облици, у књи-
жевном језику, искључиво тако разграничени, иако материјал у
речничким грађама очигледно упућује на такву констатацију.
Свакако ће пре бити тачно ако се и сада претпостави да се облици
са основом *обу(ј)имље-* највише налазе у језику писаца са по-
дручја коме припадају и писци овде цитирани. Нема сумње да је
то најмање спорно.

88. И облици овог глагола често су са сонантом *ј*, чак чешће
него облици претходних глагола. То показују и наведени примери.
Као што се зна, у Правопису је без тога гласа (*обуимайи*, а не

и *обујимайи*). Међутим, питање је да ли није исправније прихватити и оно што је у пракси толико већ уобичајено.

89. Глагол *п о и м а т и*. — Перфективни глагол *ѿојмиѿи* у књижевној употреби значи „схватити смисао, садржај чега“, а остала су му значења са покрајинским обележјем (Речник МС). Код имперфективног (и учесталог) глагола *ѿоимайи* у Вуковом речнику стоји „у Сријему“, и има само таква значења: 1) *виде узимати*; 2) извучити вуну за поучицу; 3) *поима* (хоће да умре), а као рефлексивни глагол (*ѿдимайи се*) значи *unternehmen*, *sf. потхватити се*. То значење (*unternehmen*) код Вука има и перфективни глагол *ѿѿимѿи*; а пример је: — *ѿоимих* да га ударим, тј. поћох. Рефлексивно *ѿѿимѿи се* Вук упућује на *сегнути се*. А Деановић и Јернеј импф. *ѿоимайи* и *ѿојмайи* упућују на *pf. ѿојмиѿи*, који значи: *comprehendere, capire, intendere, concipere*. Код Ристића и Кантрге *ѿдимайи* под 3. има значење *begreifen*, а *ѿѿимайи* само то — *begreifen, auffassen* (он то не *ѿојима*). Код њих је, дакле, настала пометња у вези са писањем и неписањем *ј* у истој глаголској речи, коју писци савременог књижевног језика готово увек употребљавају у том значењу, што потврђују и многобројни примери у речничким грађама.¹⁴

Ти примери, затим, показују да глагол *ѿо(ј)имайи* има облике са двојаким основом презента: *ѿо(ј)имā-* и *ѿо(ј)имљē-*. Али од свих њих за облике са другом основом могу се навести само ова три:

— Старац се најприје уплаши и погледа не *ѿоимљући...* (Д. Шимуновић, Ђердан, 1914, 110); — ... не *ѿојимљући* још шта се управо то дешава (М. Јакшић, Црно маче, 1921, 67); — Само као да *ѿоимље* ђедов глас, који му ... сухо шапће (Ч. Вуковић, Гуслар; Књижевност св. 7—8 год. III, 1968, 512).

¹⁴ Ј. Веселиновић је употребно презентски облик овог глагола у значењу које има у наведеном примеру код Вука: — а она у положају онога што *поима* да устане, али се још није дигао (Цел. дела VIII, 52).

Међутим, за облике са другом основом презента има доста велик број примера. Да наведем ове:

— А што разум студен не *йојима* ... (Б. Јакшић); — Ил', ако је *йоима* | то је ка од беде (Ј. Ј. Змај); — ја *йојимам*, ја осећам сву његову несрећу (Л. К. Лазаревић); — *йоима* свијет (Вј. Новак); — не *йоимајући* још цео смисао овога поступка (Св. Ранковић); — сад тек *йоима* њихову праву драгоцену вредност (Св. Ранковић); — он и не *йојима* ништа (Ст. Сремац); — Па ипак, ја не *йоимам*: откуд то мора да неминовно води у брак (М. Ускоковић); — *йојимам* зашто су људи веровали (М. Јанковић); — И једва што нам мозак поче да *йојима* (В. Петровић); — Ја *йоимам* добро неминовност зала (М. Ракић); — Зашто те тако свако не *йоима* ... (Ј. Радловић); — од тренутка кад је *йоима* као антитезу (О. Давичо); — Младен *йоима* (Ч. Вуковић); — и он осјећа, да се негдје диже ... ни сам не *йоима* гдје (А. Наметак); — Прагматичну санкцију *йоима* (J. Nagy; Hrv. kolo XIII, 1932, 59).

Нема сумње да овакав однос облика са презентским основама овог глагола значи да у књижевном језику увелико преовлађују они који су са основом *йо(j)има-*, док други представљају врло ретке, могло би се рећи, чак усамљене примере. А сав материјал речничких грађа сведочи затим о великој распрострањености ове речи уопште за разлику од других речи са којима се овде износи. Толико примера наведених за њене облике и других који постоје у тим грађама такође су потврда да се она не остварује у значењу које имају рефлексивни глаголи, имперфективни и перфективни, у Вуковом речнику, где су заступљене изворне речи народног језика.

90. О самој глаголској речи *йоимаићи* као таквој треба рећи ово. У Језичном савјетнику s. v. р о ј а т, Begriff, T. М а р е т и ћ вели да су глаголи *йојмићи* и *йоимаићи*, *begreifen*, начињени од те именице, која је настала од чешке речи *pojet*. Међутим, у речнику ЈАЗУ он, као обрађивач лексичке одреднице *йоимаићи*,

о томе ништа не каже. Управо, ту стоји да је *ṛđimati*, *ṛđimāt* (*ѡдимлѣм*) *impf.* према *pf.* *ṛojeti*, *ṛoimiti*, *ṛojmīti*, да се пише *-i-* и *-ji-* и да су најстарије потврде „у *Magulića*“. Затим, даје, с примерима, глаголска значења: а) узимати, б) примати, с) хватати, д) схваћати (умом), докучивати, разумијевати, е) извлачити вуну за поучицу, ф) бити на умору. Дакле, под *a* и *f* су иста значења која се налазе и код Вука, у Рјечнику, а значење под *d* (*beigreifen*) такође је једно од значења које ова реч има. Према томе, у семантичкој обради глагола *ѡоимати* садрже се две речи: једна је добивена од именице страног поракла (и у чешком језику има глагол *ṛojĭmati* у облицима са основом само на *-a-*: *ṛojĭmá*, *ṛojĭmáš*, *ṛojĭmáte*, *ṛojĭmajĭ*), а друга представља стару реч, која се налази и у старословенском: *ṛoimati* (*-jeml'q -ml'eši*), *ergreifen*, *angreifen*, *hinnehmen* (*Handwörterbuch*); код Миклошича је презент на *-имаѣ* *-имаѡши* et *-ѡмѣ* *-ѡмѡши* (*Lexicon*). — У словеначком језику глагол на *-iti*, *ṛojmīti*, на који се, у речнику, упућује *ṛojm/ovati*, *-újet*, има значење: појимати, схватити, разумевати. Ову реч има и пољски језик, али само на *-ovać* у инфинитиву: *ṛojmovać*.

91. И облици овог глагола налазе се каткад написани са *j* између *o* и *i* (*ѡојимати* ...). Састављачи правописног речника нису ни то узели у обзир или су такво писање превидели. Јасно је да је и овде *j* дошло према перфективном глаголу *ѡојмиѡи*, који тај глас (*j*) има увек у изговору и писању. Истина, код Св. Ранковића је употребљен и овај пример: — Капетан одмах *ѡоими*, да се ... Ђурица одметнуо (Горски цар, СКЗ, 49), али то је, свакако, изузетан пример, који је тако написан у једном тренутку и под снажним осећањем гласовне слике имперфективног глагола (*ѡоимати*), или је то далеки траг старијег лика ове речи, са *-i-* (исп. Рј. ЈАЗУ s. v. *ѡоимиѡи*: „*p o i m i t i* је јамачно старије од *p o j m i t i*“).

92. Глагол *доимати* се —

У правописном речнику наведен је с презентом *доимам се*; дакле, нема и други облик — са основом *доимѣ-*. Зато не спада у глаголе који се овде разматрају. Али то не одговара правом

стању јер се и тај глагол јавља у облицима и са једном и са другом презентском основом, што писцима речничког дела Правописа сигурно није било познато. Због тога сам сматрао да се и на њему треба задржати, и то на овом месту јер је формално, по гласовном склопу, сличан овим глаголима, које чини префикс + и м а т и.

И *доимати се* је глагол имперфективног вида према перфективном *дојмити се*; отуда му је значење учестало-трајно. Такав однос, видели смо, постоји и код других глагола који спадају у ову групу. Глагола *доимати се* нема у Вуковом, Броз-Ивековићевом и Ристић-Кангргином речнику, а у речнику Деановића и Јернеја упућује се на глагол *дојмити се*, који се наводи у свим овим речницима. А то значи да је лексикографима та реч била блиска, док је глагол *доимати се* био стран њиховом осећању.¹⁵ У часопису *Наш језик* (год. III, 1935, 30) штампана је „језичка поука“ у којој се каже да место „дојимати се“ треба узимаги глагол *тицати се*. У цитираној реченици („Ту је изнесено све што се *дојмало* нашег народа“) таква се замена може прихватити као умесна. Али је значење „тицати се“ само једно од више значења која има глаголска реч *доимати се*. Тако су у речнику САНУ дата ова: 1. а. производити утисак (на расположење, схватање и сл.), утицати, бити од интереса, значаја (за некога), тичати се; б. оставити утисак, изгледати, чинити се. 2. необ. водити рачуна о нечему, показивати, посвећивати пажњу. И у вези с тим је и питање да ли ову реч треба заиста сматрати непотребном. У речничким грађама има доста примера за њену употребу, више него што би се можда очекивало. Налази се употребљена и у делима писаца, као што су: А. Шеноа, Вј. Новак, Балски, Е. Кумичић, Лесковар, Матош, Јагић, Д. Шимуновић, Крлежа, Барац, Ћипико, П. Петровић, Десница, Давичо. И зато се она морала наћи у најновијим речницима нашег језика. Истина, у речнику МС и МХ упућује се на глагол *дојмити се*, али се, по правилу, тако поступало и у другим случајевима: материјал за несвршено-учестале глаголе није обрађиван, већ само за свр-

¹⁵ Колико та реч може бити многиме далека, показује и овај податак. На листићу у грађи МС за презентски облик *доимље се*, у реченици која ће на свом месту бити наведена, исписивач је као лексичку одредницу ставио инфинитив *доимљати се* (!).

шене, од којих су они изведени. Међутим, у речнику САНУ глагол *доимати се* наведен је с презентом на *-ам се* и *-мљем се* (овај други облик је у загради) и са примерима за његова различита значења.

Све то потврђује да ова реч није без дубљег корена у нашем књижевном језику и зато не може бити сувишна. Уосталом, судбина таквих речи је у слободној језичкој пракси: оне саме нестају ако постоје стварни разлози за то. Глагол *доимати се*, и поред тога што у широј употреби није толико позната реч, засад се, и као таква, упорно одржава у језику, и чини се — више у писаном језику него у говорном.

93. Речено је да и овај глагол има облике са двојак-ом презентском основом: *доимā- се* и *доимљē- се* и да је у речнику САНУ наведен с дублетним облицима у 1. лицу једн. презента. Иако је забележених примера за основу *доимљē- се* скоро исто толико колико и за *доимā- се*, ипак се, сигурно, не би могло тврдити да ти облици имају подједнаку употребу у књижевном језику. Јер при одређивању глаголских речи овога типа, потребних за израду речника, облици са јотованим лабијалом у основи презента, баш зато што су у данашњем стандардном језику највећим делом потиснути у други план, а неки чак имају само спорадичну употребу, несумњиво су увек били упадљивији за стручна лица којима је тај посао био повераван. И треба веровати да нису испуштали из вида такве облике. Код облика са другом основом (на *-а-*) при том је одлучивао једино семантички моменат, свакако не и морфолошки. Отуда се из постојећих примера у речничким грађама не може добити реалан однос једних облика према другима, већ само приближан — у најбољем случају. Све то, наравно, вреди и за облике у којима се јавља глагол *доимати се*.

Даћу сада примере само за оне са основом *доимљē-* (се):

— ... Познато је, да се ни историје велепјесника Shakespeareа ка позоришту не *доимљу* човјека толико, колико остале драме (А. Ш е н о а, Казалишна извјешћа II, 1934, 130); — Амадеј није био на чисту, како га се *дојимље* тај човјек (Вј. Н о в а к, Два свијета, 1901, 102); — од-

више се привикао да се *доимље* догађаја око себе (К. Ш. Балски, Под старим крововима, СКЗ, 24); — Како чудно, како тужно се *доимље* ње тај глас (Ј. Лесковар, Сјене љубави, 1898, 45); — Садржај се *доимље* као пикантна новела из Бокачијева Декамерона (А. Vencelides [Дубровник], Босанска Вила, 1911, 125); — ... како вас се *доимље* биједна љубав мојег друга и брата ...? (М. Кошћина, Suor' Maria immacolata, 1917, 73); — ... лиеност није ни самому њему могла разјаснити, зашто га се тако силно *доимље* сваки одлазак (М. Нехајев, Биег, 1917, 5); — ... сазнајемо само како се он *доимље* њихових чула и душе (А. Б. Шимић, Сабрана дјела II, Проза I, 1960, 349); — Кипови Ивана Мештровића *доимљу* се такођер донекле као карикатуре према оним киповима ... (исто, 407); — па се читава та околина пријатно *доимље* човјека (Ф. Тућан, По Македонији, 1921, 25); — Она се наиме у цијелости *доимље* као крајње неукусно и неозбиљно подметање „Документима“ тенденција ... (Ф. Фанцев; Hrvatsko kolo XVI, 1935, 38); — То је поезија човјека, којега се исто толико *доимље* знанствена идеја колико и људски осјећај (Ј. Торбарина; Hrv. kolo XVIII, 1937, 121); — Било је јасно да *да* се то *доимље* (Ј. Торбарина; V. Woolf, Године, 1946, 85); — Град је још тако средовјечан, да се електрични трамвај *доимље* као анахронизам (Ј. Бенешић, Разговори, [?] 38); — Ја не знам како да вам кажем, како ме се ваше ријечи у бити *доимљу* (М. Крлежа, Три драме, 1955, 461); — Брзо [је] увидео да се та његова самосвест *доимље* гротескно (Зв. Шубић; Речник САНУ).

Досад је на многим примерима сличних глагола показано да исти писац употребљава облике и од једне и од друге презентске основе. Тога има и у материјау за употребу ове глаголске речи. Тако се код А. Шеное налазе и примери:

— Чудно се *доима* таква галерија човјечјега срца;
— то се *дојима* срца.

А Пеција Петровић је у Причама (1931, 17) употребио у једној реченици облик *дојимље се* (— *Дојимље се час као испужени нижи официр, час као шупљоглави ... учитељ*), а одмах у следећој — облик *доима се* (— *једном ријечју, сав се доима као хрпа нечег нескладног ...*).

Ови и овакви примери више него ишта показују колико каткад може бити лабилно језичко осећање за такве облике глагола који их, у промени, имају.

Из прегледа примера види се да су наведени облици глагола *доимати се* употребљени у делима писаца на хрватском језичком подручју. И други писци код којих је, у речничким грађама, та реч такође забележена пореклом су отуда. Са њима не иду само Драг. Ј. Илић (с примером: — ... тихо се *доима* људске душе) и О. Давичо (— Мића [би] изнео ... своје мишљење што се *доимало* безлично, несубјективно). Према томе, фреквенција употребе ове речи територијално је углавном тако ограничена. Код писаца у другим областима сведена је скоро на изузетне примере.

Кад се, затим, погледа на све примере наведене за облике са основом *доимљѐ-* (се), онда се такође види колико је неоснован и неоправдан поступак састављача правописног речника — да се оглуше о такве облике овог глагола. Али је зато у речнику Правописног приручника (Сарајево, 1972) глагол *доимати се* дат с презентом *доимам се* и *доимљем се*. Његови писци сигурно су имали пред собом и наш последњи Правопис с најобимнијим речником. И у овом случају они су исправно додали оно што тамо недостаје.

94. У поменутој „језичкој поуци“ за глагол *дојимати се* каже се да је „према чешком *dojímati*“ и да му као таквом одговара наша реч „тицати се“. А у Маретићевом *Jezičnom savjetniku* именица *dojam* значи *Eindruck* (утисак, знак), а то значење има и чешка реч *dojet* „од које је наша постала“. Ако су од именице *dojam* добивени глаголи *dojímiti*, *doimati*, онда се и од *dojam* могу начинити глаголи *dojímiti се*, *doimati се*, наравно, са значењем које одговара или је слично значењу основне именичке речи. У Броз-Ивековићевом речнику и у речнику ЈАЗУ перфек-

тивни глаголи *дојмићи се* (реч која се употребљава „у наше време“), и *јојмићи*, као и други слични глаголи, формално су сложени од префикса *до-*, *јо-* и *-имићи*, које је код нас у изговору дало *-јмићи*. На истом месту Маретић, као лексички обрађивач, вели да „самоме *имићи* нема потврде“. Међутим, даље „постање“ ових глаголских речи у вези је са кореном *-ѡт-*, који је и у старословенском (и прасловенском) глаголу *ѡти*, *имѡ*, са значењем „узети“ (*ј-ѡт-* > *-ит -јт-*). Ни у речнику загребачке Академије нема ништа о томе како су после и презентска и инфинитивна основа добиле *-и-* (*-ит, -ити*). А што се тиче итеративних глагола, они су, као и у другим случајевима, постали од глагола перфективног вида (са првобитним кореном или општим делом *-ѡт-*) врло продуктивним наставком *-а-*.¹⁶

95. Кад је реч о овом глаголу, треба рећи и то да у правописном речнику посебно стоји написано: *дојмаћи се* не него *доимаћи се*. Дакле, тражи се да у књижевној употреби његови облици буду без *ј*. Међутим, и ова се реч јавља — иако, истина, нешто ређе — и са обележеним тим гласом, што смо досад видели и код других, сличних глагола. Очита је колебљивост у таквом писању свих ових глаголских речи не само у савременом језику већ је тако било и у прошлости, као што се то може видети из историјског речника ЈАЗУ. Није такође редак случај да се и код истог писца нађу глаголски облици написани без *ј* и са *ј*. Тако је, на пример, у наведеним реченицама код А. Шеное једном написано *доима се*, а други пут — *дојима се*; код П. Петровића: *дојимље се*, а одмах затим — *доима се*. То је сада правописно питање. Мислим да је најприкладније решење да се прихвати оно што је у самој језичкој стварности и пракси довољно укорењено. Јер прописи којима се то игнорише или се изричито оквалификује као неправилно писање могу, и поред свега другога, остати без жељеног резултата.

¹⁶ Са овим глаголима иде и свршени глагол *јримийи*, од *pri-jmiti* („*j* је отпало иза *i*“) према коме је имперфективни и учестали глагол *јримаји*, за који се сада каже да је од *pri-imati*.

96. На крају, о глаголу *до(ј)имати се* и ово. Та се реч не налази ни у речнику ЈАЗУ. То значи да није потврђена у грађи из старих књижевних споменика, на којој је речник заснован. Међутим, перфективни глагол *дојмити се* наведен је, и рекли смо да је означен као реч нашег времена. У старословенском језику нема ни *доимати се* ни *дојмити се*. Од живих јужнословенских језика само словеначки има глагол *dojémati*, с презентом на *-at* и *-jetljjet*, у значењу: примити [утиске]; схватити, разумевати — који је, нема сумње, постао од именице *dójet*, *-jta* = утисак, дојам.

*

97. Као што се види, у овом прегледу се не налазе сви глаголи са лабијалом у општем делу а који су наведени у правописном речнику. Недостају ови: *сажимати* (*ижимати*, *нажимати*); *исклејати*, *чейати* и *ширайати*. О њима ћу сада колико-толико рећи на овом месту.

98. Најпре, у материјалу нема потврда за облике сложеног глагола *исклејати* или нема таквих које би се могле односно које би требало овде употребити. А тако је и са глаголом *ширайати*. Уосталом, та реч је у Правопису означена као покрајинска. У Вуковом речнику је нема, као ни у речнику Ристића и Кангрге, а Деановић и Јернеј *ширайати*, *ширайљем* само упућују на глагол *шкропити*. Дакле, о облицима ових глаголских речи који се изводе од основе презента не би имало шта да се каже.

99. Што се тиче глагола *сажимати*, у грађама има доста примера за облике од основе презента *сажима-*, као што је то и код већине прегледаних глагола на *-ати*. Њих такође нећу наводити. А за облике са основом *сажимљѐ-* има свега три примера. И то су:

— Зури у посао и *сажимље* уснице (Ј. Драже-
новић, Дјела I, 156); — Јам ... окрете главу *сажим-*
љући раменима (Тилија Довијанић; Пјер Лоти, Ис-
ландски рибар, 1899, 37); — свак једнако *сажимље* плећима
и вели (В. Цар Емин, Нове борбе, 1926, 103).

Код Ј. Драженовића је забележен и облик прилога садашњег са презентском основом на *-а-*: — помисли опет, *сажсимајући* осласно усницама (Повјест једнога вјенчања, 1901, 29). — Глаголи с другим префиксима, *ижсимаћи* и *нажсимаћи*, имају у језику много ређу употребу и зато изостаје потребан материјал о њиховим облицима.

100. За глагол *чејааћи*, тј. за његове облике с презентском основом, има још више примера него за облике глагола *сажсимаћи*. И овде је исти однос једних и других облика: знатно су бројнији они који су са основом *чеја-*. Од њих ћу навести ове:

— ... Исцепао много ђонова, *чејајући* око туђих прозора (Св. Марковић); — Пролазим редом, улице *чејам* (Љуб. Ненадовић); — Дворова туђих *чеја* прагове [(Б. Јакшић); — по овијем врлетима *чејаш* (Б. Јакшић); — само *чејају* и блену по улицама (М. Ђ. Милићевић); — прошло [је] више година, од како *чејаше* једно око другог (М. П. Шапчанин); — Онда се ревносно *чејају* ногама (Л. К. Лазаревић); — Што се *чејаш* (Ј. Веселиновић); — једно друго *чеја* (Ст. Сремац); — потискујући и *чејајући* једно друго (М. Јакшић); — То су они што пешке не *чејају* по овој земљи (И. Секулић); — професор је, сметено *чејајући* ..., млатао рукама (В. Петровић); — сељак *чеја* на пете дворанину (С. Пандуровић); — по калдрми овуда да вам *чејају*? (М. Настасијевић); — ... нешто је шуштало, као да *чејају* нечији немирни кораци (Д. Ђуровић); — по љешевима *чеја* ... (Ск. Куленовић); — упловио у чаршију ... *чејајући* људе (Ђ. Сијарић); — *чеја* дјецу (И. Војновић); — Туђинац сад му земљу *чеја* (С. С. Крањчевић).

За глаголске облике са другом основом, *чејље-*, има свега неколико примера. И то су, најпре, ови:

— ... да се закунеш срећом и душом да *чејљеш* своју земљу (Стј. М. Љубиша, Приповијести ..., 1875, 162); — пак га зато и не можемо звати нашијем, него докле га

чейљемо (Стј. М. Љубиша, Приповијести, 1924, 5); — То су душе оних те још *чейљу* по грешном земаљском шару (М. Павићевић, Црногорци ..., књ. XXIII, 1939, 93); — Индустријалац *чейље* лако по кући (Ј. Ђонових, Хронике и путописи, 1950, 250); — *чейљући* по „Апијском друму“ (М. Цар, Сава Бјелановић, 1911, 72); — не знајах готово ништа о овоме, по коме *чейљемо* (М. Цар, Наше приморје, Дубровник 1910, 48).

Затим је такав облик овог глагола забележен и код Вука у примеру:

— Жетеоци се обично *чейљу*, особито на моби (Српски рјечник, s. v. чепати се).

Ово је још један пример више за облике глагола на *-аји* са оваквом основном презентом (општи глаголски део + *је*) који се налазе и код Вука, у његовом језику. Али је такође у речнику, s. v. моба, Вук употребио и облик са основном *чеја-*:

— Цијели дан жањући пјевају, *чејају* се, шале се и веселе.

Облици с двојакном презентском основном код истог писца налазе се и у овим примерима:

— Све би нам то напомињало да по позорници не *чејају* католички попови него берлински грађани (Мита Ракић; Х. Хајне, Из Италије ..., 1880, 20): — овако јадно и кукавно *чейљу* (исто, стр. 28).

Овде су, дакле, облици с јотованим сугласником *ј* (*-јљ-*) у основи заступљени код писаца из југозападног дела наше језичке територије. Кад се зна да књижевни језик Вука Караџића у ствари представља херцеговачки (дробњачки) говор, онда од тога није далеко ни пример који је нађен у његовом Српском рјечнику. Само је последњи по томе издвојен јер је М. Ракић из ваљевске Мионице. А облици с другом основном (*чеја-*) налазе се, готово с незнатним одступањем, код писаца источног подручја. И као

да су тако, у погледу облика с презентским основама овог глагола, супротстављене зоне исток—југозапад. Јер све друго, према материјалу, ништа битно не мења такав однос граматичких облика ове глаголске речи — што се тиче презентских основа које се у њима садрже. Примери који су овде за то наведени, као и остали који се налазе у речничким грађама, одређују, ако не потпуно а оно бар приближно, и фреквенцију њене опште употребе: она је у језику доста честа тамо где има облике са основом презента на *-а-* (*чеја-*), тј. на територији којој припадају писци у чијим су делима такви облици највише забележени, док је, по свему изгледа, много ређа у другим језичким подручјима.

★

101. После излагања о глаголима : *дремајџи*, *надимајџи*, *оџимајџи*, *узимајџи*, *сџимајџи*, *гибајџи* и *називајџи* — дат је општи поглед на стање њихових облика са основом презента на *-а-* и на *-е-* испред којег је јотован лабијал. Видели смо да су глаголски облици са другом основом ретки у језику нашега времена, и уколико их има, забележени су у делима аутора са западне језичке територије; на другој страни као да се уопште више не употребљавају. Затим је показано како то стоји код осталих глагола са општим делом на *б*, *џ*, *м* — од *зибајџи* до *чејајџи*. Сада у закључку да кажем ово.

Према материјалу који је узет највише из грађа за израду речника САНУ и МС (и МХ), а онда и из прегледаних књижевних дела, излази да су неки од тих глагола и данас чешћи у облицима са основом презента на *-'е-* (на пример, глаголи *зибајџи* и *храмајџи*). Ипак су код већине у знатном преимућству облици са основом на *-а-*, тако да су други, са основом на *-'е-*, сведени готово на усамљене примере, као што је то и код горњих глагола ове групе. Од свих се издваја глагол *шкријајџи* јер према облицима са таквом инфинитивном основом (*шкрија-*) све се више употребљавају облици са „суплетивном“ основом презента на *-и-* (*шкрији-*). Али затим треба подсетити да за облике многих глагола постоји доста

оскудан, за неке чак и врло оскудан, број примера на основу којих се дају нужне констатације, јер их у целокупном материјалу није било више. Ове глаголске речи сигурно немају такву примену у језику да би ти примери могли бити бројнији. Ја сам узео у разматрање и те глаголе зато што су и они наведени у речнику данашњег правописа. Глаголи *искле-йаџи* и *шифрайаџи*, тако рећи, само су поменути, без примера за њихове облике који се граде од основе презента.

За већину ових глагола сада је посебно изнесено како су наведени у нашим речницима, да би се на истом месту могло видети колико су поједини лексикографи били упознати са стварним стањем њихових облика са презентском основом у савременом књижевном језику. Овде се, наравно, не мисли на најновије и још недовршене речнике — МС и САНУ, који су засновани на богатим грађама, већ на друге, који су у овом раду такође прегледани. И може се рећи да су писци тих речника више по личном нахођењу одређивали презент ових глагола или су то можда чинили према сазнању да тако гласи у говорном књижевном језику њихове средине, а могли су се каткад угледати и на који други речник. На неким местима наведено је и значење глагола (на пример, значење глагола *скайаџи*), иако семантички моменат није битан за судбину дублетних глаголских облика.

(Свршиће се)

Бранислав Милановић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Прво се ѝ р а з и л у к а о ѝ е р е, ѝ а з а ѝ ѝ м и с е ѝ ц к а.* — Пре неко јутро нашли смо се поред радија у друштву из ког је неко желео да саслуша један кулинарски рецепт. На радију је давано обавештење како се справља јело, свеједно је какво, у које се као зачин поред осталог ставља и празилук. Ја не знам је ли ко од присутних упамтио тај рецепт, али је више њих поставило питање: да ли је правилно казати *П р а з и л у к а с е ѝ р в о о ѝ е р е...* и одмах затим — какав је то језик који слушамо преко радија? А тај језик, мислимо на оно што смо тог тренутка чули, изузимајући једну једину особину, био је сасвим коректан да се по њему не би могло говорити о оскудности образовања сараднице Београдског радија (не знам само зашто ју је радио представио као слушаоца, а не сарадника). Ми уосталом немамо потребе да овде говоримо о образованости сарадника радија. А особи која је горњу реченицу употребила у облику у коме смо је горе исписали не замерамо на језичкој неисправности која се састоји у употреби облика генитива (другог падежа) у функцији субјекта реченице, где је требало употребити номинатив (први падеж).

Своју замерку за ову грешку ми чинимо Радију, који је, заједно с целим обавештењем, преноси својим слушаоцима. У једном од последњих бројева нашег часописа ми смо говорили о одговорности дневних и недељних листова за немар према језику, за неисправности, некоректности и нејасности, које срећемо у језику новинских дописа и обавештења сваке врсте, од стручних прилога до огласа, које установе и појединци у њима објављују. Језик мора бити непрекоран у свим средствима комуникације, како у

дневној штампи, тако и на радију и телевизији — да овде о другој не говоримо. Овај се културни захтев мора, а и може, свакако задовољити. Као год листови, тако и радио и телевизија имају, и морају имати своје редакторе, и језичке дакако. Сасвим је свеједно како се они зову, овим именом или именом лектора или коректора, у сваком случају за језик стручних сарадника, одговорних за оно што им је поверено, не само редакцијама којима припадају него и слушаоцима, целој друштву, које је дужно да се стара о подизању културе, и језичке културе дакако, свих својих чланова. А њу не изграђују само учитељи и професори у школама, већ и средина у којој живимо, и сва средства информисања, међу којима је радио, ван сваког је спора, једно од најмасовнијих.

А сада неколико речи о језичкој неисправности, која је скренула нашу пажњу на себе. Она, прво, није индивидуалног већ локалног, дијалекатског карактера, доста распрострањена код нас, честа нарочито у селима и доскорашњим паланачким срединама централне Србије. Заснована је на искључивој партитивности неких појмова у језичкој пракси, и огледа се, како рекосмо, у употреби облика за означавање дела, тј. у облику генитива, место номинатива и акузатива, којима се претежно означавају целине. И сасвим је разумљиво зашто то, када се има на уму да се употребљава само од имена појмова који се у пракси не јављају као целина, нити се као целина замишљају, — најчешће несумњиво од именица *сир* и *лук* (и *йразилук* дакако), а знатно ређе од именице *хлеб* зато свакако што се *хлеб* у представи јавља не само као део необухватне целине ове намирнице, већ и као целина у којој се справља и узима; *сир* и *лук*, као год и *йразилук*, међутим, замишљају се искључиво као део, у било којој количини их узимали. И зато на тржницама (пијацама) означене средине сваки час чујемо: „Пошћо *ћи* је овај *сир* а?“, „Изволийте ко воли *м л а д и л у к а*“, „Пошћо *й р а з и л у к а*?“

Ово објашњење појава о којима говоримо треба схватити само као објашњење, а не никако као оправдање употребе облика генитива место номинатива и акузатива. И једино је исправно говорити: *Пошћо *ћи* је овај сир?*, *Изволийте ко воли млади лук*, *Пошћо йразилук?*, па тако, наравно, и *Прво се йразилук ојере*,

иа зайим исејка. — Уосталом, број случајева дијалекатске употребе облика на који смо скренули пажњу, доста је ограничен. Он се, прво, јавља само од именица м. рода, и то од доста малог броја њих. А није нам позната таква употреба дотичног облика од било које именице ж. или ср. рода. Занимљиво је, осим тога, што уз облике оно неколико именица м. р. што знају за појаву о којој говоримо придеви стоје у облику који функција именице захтева. И то је опет врло редак, ако не и јединствен случај да се придев у падежном облику не слаже с именицом коју одређује, што свакако налаже тенденција да се у синтагми (групи речи) именице с придевском речју чува бар неки знак који реченична функција дотичне синтагме захтева.

2. *Обоје родишеља или обојица родишеља?* — Ово су нам питање поставили неки гледаоци, односно слушаоци, опет у вези са нечим што су чули, не сада преко радија већ на телевизији, у расправљању о проблему напуштене, или боље рећи од родитеља одбачене деце. А чули су, рекоше нам, прво, тужне приче деце како су од родитеља занемаривана, за преступе, па и за безазлене несташлуке, од њих строго, понекад и свирепо кажњавана, а најзад и сасвим напуштена. Затим су се у вези са овим јадиковкама појављивали учесници саветовања са својим мишљењима о овоме тешком злу неспоразума између родитеља и сопствене деце, углавном са оправданим прекорима таквим родитељима, лишеним, на жалост, родитељских и општељудских осећања, несвесних ни својих родитељских, ни друштвених обавеза.

Пренеражени оним што су чули и дирнути положајем такве деце, сви су, кажу, једнодушно изразили мишљење да овакве појаве нису достојне нашега друштва, у коме их ево има, и да је оно управо позвано да их санкцијама према виновницима, неодговорним и бескрупулозним родитељима, отклони и искорени. Извињавајући се својим читаоцима што им на ово прикивамо пажњу, као да се расправља о проблемима етике, ми ћемо прећи на оно што читаоце Нашег језика занима.

Један од културних радника на том саветовању је, како нам је пренесено, дословно о родитељима рекао: „*Они су обојица*

їодједнако дужни да се брину о својој деци и да с њима родитељски њосїуїају“. А на то је неко приметно — „Не обојица него обоје ваљда“. Говорник на телевизији — видећемо пре свега да ли је он добро употребио бројну именицу на *-ица*, — баш ту именицу је узео ваљда зато што је реч *родитељ*, на коју се она односи, мушкога рода. Међутим, иако је у питању живо биће, управо човек, па би се зато могло претпоставити да је *обојица* ту добро употребљено, то се ипак не може рећи јер се основна реч овде тиче и женског, колико и мушког рода. И зато је неко од слушалаца већ у току емисије бројну одредбу *обојица* исправио у *обоје*. Али ову другу искључује облик м. рода именице *родитељ*. Ни *обоје*, значи, ту не задовољава, колико ни *обојица*; *обоје* због облика, а *обојица* због суштине значења именице на коју се односи.

Можда ће ко помислити да би *обоје* могло означавати два одређена *родитеља*, као што је сасвим обично када се каже, рецимо, *Обоје коња смо їпродали*. Када су у питању коњи и кобиле (надамо се да нам се неће замерити што узимамо пример с коњима — ми то чинимо зато што је ово најсроднији, упрво једини случај сродан са оним о којем говоримо). Ипак ту разлика постоји. Коњи се у збиру мешаног рода (мушког и женског) на први поглед уопште не разликују; родитељи се пак по дикку међусобно знатно разликују, и њихова се заједница због тога не одређује збирним бројем, колико ни бројном именицом — видели смо зашто ни једним ни другим. Према томе, не ваља ни *обојица* *родитеља*, ни *обоје* *родитеља*, већ је исправно једино — *оба* *родитеља*, па дотичног учесника на саветовању треба исправити да је реченицу коју је он почео са: *Обојица* *родитеља* *судужни* ... требало дати у облику: *Оба* *родитеља* *судужна* *да се брину о својој деци и да с њима родитељски њосїуїају*.

3. У фељтону о занимљивим и узбудљивим доживљајима извесног учесника народноослободилачког рата дневни лист у коме се тај фељтон штампа једног дана је уз текст донео фотографију испод које пише:

„Н. Н. из села... код кога сам
се лечио и који је бринуо о мени

*и Мићи Беслаћу, оба са Жедног
врха рањеници...*“

И то привлачи, односно задржава пажњу читалаца зато што је дато у облику који природа нашег језика не допушта. Читаоци ове белешке ће свакако одмах погодити да овде мислимо на облик истакнуте одредбене синтагме— *оба са Жедног врха рањеници*, одредбе, дакле, са именским речима (именицом *рањеници* и бројем *оба*) у падежном облику управног дела реченице, а у горњем наводу тако није дато. Управни део реченице (*о мени и Мићи Беслаћу*), има, како видимо, облик локатива, а одредба тога дела (*оба ... рањеници*) дата је у номинативу. И то наведену реченицу чини немогућом. Њу је требало дати у неком другом облику, у коме би мисао остала иста, у облику, рецимо, ... *о мени и Мићи Беслаћу, обојици рањеницима са Жедног врха* или још једноставније — ... *о мени и Мићи Беслаћу, рањеним на Жедном врху*. Али је још најбоље било рећи: *о мени и Мићи Беслаћу као рањеницима са Жедног врха*.

4. *Данас се њо њрви њуш а њриказује*.— Наш часопис је у овој рубрици указивао на бесмисленост облика овога израза. У првој послератној свесци (в. књ. I н. с., стр. 63—65) дато је и шире објашњење зашто је бесмислено давати мултипликативан облик прилошком изразу *њрви њуш*. Овде ћемо краће, али ипак довољно јасно поновити оно што је главно. Рећи ћемо, наиме, да прилог *њо*, као ознака мултипликације, долази само уз изразе који се понављају: *њо други њуш* значи да се оно што се казује глаголом понавља; *њо њрећи њуш*, да се вршило раније два пута и сада још једанпут итд. Уз израз пак који означава вршење нечега само једанпут, одредба која означава поновљеност вршења не може доћи. Израз *њрви њуш* управо не значи никакво понављање. И *њо* уз њега права је бесмислица. И још нешто. Сви изрази са редним бројем у вези са именицом *њуш* употребљени у функцији прилога имају облик номинатива, односно акузатива (*њрви њуш*, *други њуш*, *њрећи њуш* итд.), а не облик генитива. Овај други облик имају изрази с простим бројем уз који именица *њуш* долази у облику који тај број захтева; дакле— *два њуша* (јер број *два* захтева именицу

у облику ген. јединине); тако исто бројеви *й̄ри* и *чей̄ири* (*й̄ри й̄уша*, *чей̄ири й̄уша*) и даље *й̄еш̄ й̄уш̄а*, *шест̄ й̄уш̄а* итд. Број *један* се, међутим, у падежном облику потпуно слаже с именицом коју одређује. Друкчије речено именица с бројем *један* стоји у облику ном. (одн. акузатива). Она се управо с њим слаже у једну реч, и употребљава се, изговара и пише, као прилог *један̄й̄уш̄*. А као уз број *један* тако исто и уз номинатив редног броја *й̄рви*, и уз све редне бројеве, дакако, пошто су они придеви који с обликом именице долазе искључиво у облику истог падежа. Израз *йо й̄рви й̄уша* је, дакле, двоструко неисправан, и нема му места у добром језику културне комуникације, већ му се ту мора давати облик *й̄рви й̄уш̄*. И горе истакнута реченица је требало да гласи: *Данас се й̄рви й̄уш̄ й̄риказује*.

5. *На дневном реду је двадесет̄ и чей̄ири к о м њ о з и ц и ј а*. — И ову реченицу управо у овој форми, с неисправно употребљеним обликом именице *ком̄позиција* уз број *двадесет̄ и чей̄ири*, чули смо у речи познатог иначе спикера и водитеља појединих емисија на београдској телевизији. И зато је управо и наводимо да на њој укажемо на језичку неисправност, коју често срећемо код културних радника код којих је не би смело бити, а поготову је недопустива у језику спикера, који би у свакоме погледу морали имати исправан језик. То нас присиљава да и ову, као и друге типске језичке грешке, у овој истој рубрици часописа понављамо. Понављамо, дакле, и не знамо по који пут, да се само уз основне бројеве од *й̄еш̄* надаље именица употребљава у облику гентива множине, а уз бројеве *два*, *й̄ри* и *чей̄ири*, дакако и уз све веће бројеве који се завршавају неким од ова три броја, именица женског рода мора доћи у облику номинатива (одн. акузатива) множине, па се и у овоме случају морало рећи — *На дневном реду су двадесет̄ и чей̄ири ком̄позиције* (и с глаголом, значи, у облику множине).

На често понављање ове поуке гони нас изузетно често грешење које исправљамо. Сутрадан пошто смо чули с телевизије потрешно употребљен број двадесет и четири прочитали смо у једном нашем реномираном дневном листу:

Б. У. је једна од четири ж е н а које врше контролу листа.
— А доиста је недопустиво да тако пише један новинар, а да ова његова грешка не буде исправљена од редакције листа. И ми се питамо како је могуће да се бар на туђем тексту не уочи овако тешка грешка и да се *четири ж е н а* не исправи у *четири ж е н е*. Другде у културном свету, овакве језичке неисправности ни замислити се не могу.

X.

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у њеј годишњих свезака од најмање четири табака; њеј свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 30 дин.; цена поједином броју је 6 дин. Претплату слајти Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35/I, на текући рачун број 60806-740-030-864. Рукописе слајти Уређивачком одбору или др Даринки Горјан-Премк, секретару Одбора, на адресу Института за српскохрватски језик.

— Рукописи се не враћају —

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СР Србије, број 413-97/73-02 од 6. фебруара 1973. године, овај часопис ослобођен је плаћања посебног пореза на промет производа.

491.82

N241

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

STACKS
NOV 19 1975

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXI/3

СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД ДАНИЧИЋЕВОГ РОЂЕЊА

БЕОГРАД
1975

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милица БАБИЋ-ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ, др Берислав НИКОЛИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Михаило СТЕВАНОВИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредњак др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десет књига у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињавају у књиге. Издаје их и прима рукописе и прешилашћу Института за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35. Прешилашћу од најмање 50 динара слаћи на шекући рачун Института 60806-740-030-864. Цена ове свеске је 6 динара.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXI (нова серија)

Св. 3

САДРЖАЈ

	стр.
СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД ДАНИЧИЋЕВОГ РОЂЕЊА	135
Научници и књижевници о Даничићу (припремио МИЛИЈА СТАНИЋ)	137—140
Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ и његов први уредник Ђуро Даничић (ПАВЛЕ РОГИЋ)	141—150
Око неких старосрпских личних хипокористика (РАДОСАВ БОШ- КОВИЋ)	151—157
Фреквенција сажетих и несажетих облика у зависним падежима заменаца <i>мој, твој, свој</i> и <i>који</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	158—166
О једној појави дисимилације у речима страног порекла (<i>конџинџенџи-</i> <i>-конџинџенџи</i> и сл.) (СЛОБОДАНКА БОШКОВ)	167—171
И з о р т о е п и ј е :	
Акцент презимена на <i>-овић (-евић)</i> са двосложном и вишесложном основом (МИЛИЈА СТАНИЋ)	172—183
Д и с к у с и ј а :	
(1) Још о акценту презимена на <i>-овић (-евић)</i> (МИТАР ПЕШИКАН)	183—186
(2) Подаци анкете о акценту презимена на <i>-овић (-евић)</i> (средно МИ- ЛОСАВ ТЕШИЋ)	186—193
Х р о н и к а :	
(1) Четврти међународни састанак слависта у Вукове дане	194—195
(2) Награда Радио-телевизије Београд Речнику САНУ	195—196
(3) Оснивање комисије за српскохрватски језик у Радио-телевизији Београд	196—197
С п о м е н и	
Уз годишњицу смрти проф. Миљивоја Павловића	198—199

СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД ДАНИЧИЋЕВОГ РОЂЕЊА

Г. Даничић

„Што сам још радио, радио сам по дужности својој. И вас молим да чините сваки своју дужност. За ошарбину се не иде само на бојном пољу. За ошарбину се може умирати на сваком корисном раду. И оно што смо узели који на се или што нам је пало у део, дужни смо радићи свом снагом својом, свом крејошћу своје воље“ (Г. Даничић — омладини).

НАУЧНИЦИ И КЊИЖЕВНИЦИ О ДАНИЧИЋУ

„Први у јужних а од првих језикословаца у Славена у обће јест неприепорно *наш* Ђуро Даничић” (Ф. Рачки).

„Даничић је био уз Вука главни борац и главни израђивач српскохрватског књижевног језика . . . Настављајући Вуково дело, Даничић му је у лингвистичком правцу дао још бољу научну основу . . . Писао је кристално јасним језиком, који ће остати трајни углед” (Ј. Цвијић).

„Код Вука се удубљивао у изучавање српскога језика, а код Миклошића проучавао је савремене резултате науке о словенским језицима . . . У својој 22-ој години јавља се првим својим радом као савршен научник-филолог каквога у српству није било” (Ј. Стојановић).

„Уз Даничићево име . . . као и уз Вуково, везана је читава историја постања модерног књижевног језика, хрватскога или српскога. Прве и најстарије темеље томе језику урадио је Вук, а Даничић је даље наставио да дограђује и улепшава ово велико уметничко здање” (В. Новак).

„Даничић је био један необичан, један велики човек. Величина његова познаје се најбоље по ширини и богатству његовог необичног ума, и по крепости његове снажне воље. Још није ни довољно осветљен, ни потпуно процењен добротворни утицај Даничићевих радова на српску књижевност, на српску реч, на српски ум” (М. Милићевић).

„Ђуро Даничић је, као што се често у историји обрне ратна срећа кад се у борбу унесе ново оружје, истинску науку унео у борбу за Вука, и изнео Вукову заставу победносно на бедем нашега народнога живота” (В. Петровић).

„Колико лепих могућности игре духа над његовим [Даничићевим] студијама о богумилству, над његовим упорним премећањем закона о аксану у нашем језику и над његовим погнутим профилом над књигама Старог и Новог завета . . . Могућност једне велике студије, игре духа, могућност доказа о једном језику, дубоке лепоте Балкана” (М. Црњански).

„У нашем народу неће се заборавити имена: Доситеја, Вука и Ђуре Даничића, која ће се вековима спомињати у свесном и захвалном им потомству” (Ђ. Магарашевић).

”Вук је сав здрава памет, пракса, узус — он је сав од народа, сав из народа; Даничић је пре свега — ерудиција, школа, знање, он је сав од лингвистичке анализе, он је сав од науке . . . Вукова концепција књижевног језика и правописа, народнога језика и фонетског правописа у Даничићевим радовима добијала је и добила научно образложење своје . . . Даничић је дао, у својим списима и својим преводима, обрасце класичнога књижевног језика нашег. Овде је Даничић ненадмашан, овде је Даничић директно — несхватљив . . . Даничић прискаче у помоћ нашем књижевном језику, који је, лингвистички речено, био тада више пред својим формирањем него у своје формирању: почиње своје чувене језичке оцене савремених дела, и оних која се тичу књижевности, и оних која се тичу граматике и свих осталих. Из тих оцена Даничићевих бије дах регламентације: у свима њима Даничић иде за нормализовањем, граматичким уоквиравањем књижевнога језика, граматичке стране његове. Даничић је овде — чист граматичар, али граматичар: он прописује, декретује, узаконује држећи се искључиво граматичке линије” (Р. Бошкових).

„Услуге које је Ђура Даничић учинио науци о српском језику, у оно доба када је требало методски доказати истинитост Вукових начела о правопису и народном језику у књижевности, и кад је на основи упоредне науке о словенским језицима требало систематски изградити науку о српском језику — једва да се могу оценити” (Р. Врховац).

„У „Рату за српски језик и правопис” од 1847 год. он одговара Милошу Светићу место Вука и, подвргавајући врло оштроумној и смишљеној критици све што је о својој ортографији износио Светић, доводи његове предлоге ad absurdum доказујући, врло убедљиво, да је једини излаз из хаоса који су створили у књижевности нашој противници Вукови — да се прими Вукова реформа у потпуности. По логичном извођењу, по оштрини суда, по опширном знању и по лепоти излагања — та је расправа Даничићева задивила чак и противнике . . . Овим делом својим Даничић је заиста показао да је савладао научни материјал тадашње филологије и да је даље могао самостално радити“ (А. Белић).

„Рјечник из књижевних старина српских . . . има двоју вредност и двоју корист: једна је за српски језик, што је овдје потпуно скупљено и протумачено читаво богатство старосрпскога језика, како нам се у старих писмих и књигах сачувао почам од времена великога народнога просветитеља Саве све до новијега народнога препорода; друга је за српску историју, што су овдје имена хисторичка и друге за старински наш живот значајне ријечи потпуно поређене, те се много и много пута једно мјесто, које је у неком споменику само по себи тамно и нејасно, тумачи и разјашњује осталими примјери” (В. Јагић).

„Најбољи међу члановима основане, али још не отворене академије [у Загребу], Рачки и Јагић, дочекаше Даничића с одушевљењем и с најбољим надама у велику корист коју ће Академија имати од Даничића. У својим надама не преварише се ни Рачки, ни Јагић, ни Штросмајер” (Т. Маретић).

„За свога боравка у Загребу од г. 1866—1973 Даничић је, поред онолико послова неуморнога рада што их је ту свршио, започео још један, који је круна свега његова дјеловања, а то је велики историјски критички рјечник језика хрватскога или српскога” (А. Павић).

„Даничић је испитао целу област нашега језика. И акценте, и облике, и синтаксу, и речник старог и савременог језика, основе и корене — све је то подвргавао својој даровитој научној анализи. И оно што је он одредио и као облик, и значење и звук или акценат — имаће првостепени значај у нашој науци и у будућности. Сем тога, Даничић је издао и проучио велики број споменика наше старе литературе. Најславнији њени споменици, и Теодосије, и Доментијан, и Данило, да о другима и не говоримо, изашли су у његовој редакцији. У исто време он им је издао и речник, свој многозаслужни Речник из књижевних старина српских (1863—4 г.)” (А. Белић).

„Истина је да је за Даничића било главно беспрекорно и свестрано утврдити чињеничко стање у нашем језику. Ту је он достигао ону висину коју још нико ни достигао ни премашио није у нашој науци. Даничић је у том правцу дао дела која ће остати као споменик тачности и дубине посматрања. То не вреди само за његове акценатске радове који су у извесном правцу бесмртни, то вреди и за одређивање употребе речи у његовим синтаксичким испитивањима и свих прелива значења речи, и старијих и новијих епоха нашег језика, у речницима његовим” (А. Белић).

„О Даничићевој Српској синтакси — Ф. Миклошић је рекао да таквога дела нема ниједан словенски народ; њу је А. Шлајхер назвао „изврсном књигом”; Руска академија је изабрала Даничића, поводом његова Речника из књиж. старина, за свога дописног члана; Срезњевски је назвао тај речник најбољим од свих словенских историјских рачника” (А. Белић).

„Ђуро Даничић је, својим *Рајом за српски језик и његовост*, и практично и теоријски, снажно подупро Вукову реформу: практично је показао да се и сложени научни проблеми могу јасно направљати простим народним језиком, а теоријски је, као већ формиран научник, непобитним доказима, дао истински научно образложење Вукове реформе разголићујући, у исто време, неодрживост, наивност и бесмисленост поставки главног Вукова противника Јована Хацића” (М. Стевановић).

„И ако ичим можемо да се одужимо успомени тога великог и заслужног сина нашега народа, јест да, у духу његову радећи, уз дужно, дакако, вођење рачуна о позитивним резултатима и напретку модерне науке о језику, проследимо и што пре крају приведемо то од њега започето велико дело, па да онда дође на ред обрада једнако тако у великом стилу Речника нашега живогa народнога говора у свим његовим дијалекатским нијансама, чије је остварење, јамачно, такође . . . било у смеоним и жениалним научним интенцијама Ђуре Даничића” (Р. К. Булат).*

(Припремио Милија Сџанић)

* Извори цитата. Фр. Рачки: *Ђуро Даничић*, Виенац, Загреб 1877, стр. 350; Ј. Цвијић: *Сџојодишњица Ђуре Даничића*, Научници, Нови Сад — Београд 1972, стр. 269—271; Љ. Стојановић: *Из младосџи Ђуре Даничића*, Српски књижевни гласник, н. с., књ. VII, стр. 434; В. Новак: *Вук и Хрваџи*, Београд 1967, стр. 508; М. Милићевић: *Помени о Даничићу*, Годишњица Николе Чупића, књ. V, Београд 1883, стр. 1; В. Петровић: *Вукови, Бранкови и Даничићеви џоршреџи*, Књижевност II, бр. 9—10, Београд 1947, стр. 251; М. Црњански: *Есеџи*, Београд 1968, 35; Ђ. Магарашевић: *Ђура Даничић*, Летопис Матице српске, књ. 142, Нови Сад 1885, стр. 2; Р. Бошковић: *Ђуро Даничић и наш књижевни језик*, Просвјетни рад, 1.VI 1970, Титоград, стр. 7; Р. Врховац: *Прослава сџојодишњице од рођења Ђуре Даничића*, Годишњак СКА XXXIV, Београд 1925, стр. 4; Т. Маретић: *Прослава сџојодишњице од рођења Ђуре Даничића*, Београд — Земун 1926, стр. 85; А. Павић: *Ђуро Даничић умро 17. сџуденоја 1882*, Рад ЈАЗУ, књ. XXVII, Загреб 1885, стр. 127; А. Белић: *Вук и Даничић*, Београд 1947, стр. 159—160, 171, 180, 189, 204; М. Стевановић: *Савремени срџскохрваџски језик (Грамаџички сџстџеми и књижевнојезичка норма)*, књ. I, Београд 1970, стр. 56; П. К. Булат: *Даничић у свейлу Академској „Рјечника”*, Даничићев зборник, Београд — Љубљана 1925, стр. 294.

РЈЕЧНИК ХРВАТскоГО ИЛИ СРПСКОГО ЈЕЗИКА ЈАЗУ И ЊЕГОВ ПРВИ УРЕДНИК ЂУРО ДАНИЧИЋ

Од дана када је Управа тек основане Југославенске Академије знаности и умјетности у Загребу, на приједлог свог првог тајника Ђуре Даничића, у једној од својих првих радних сједница 1867. г. уврстила Рјечник хрватскога или српскога језика као примаран задатак у свом радном програму, прошло је до данас више од једног стољећа. Рад на Рјечнику завршен је поткрај 1959. г. и штампање Рјечника налази се сада у свом завршном стадију. У том дугом временском периоду обрада Рјечника прошла је у процесу и методици рада кроз неколико фаза. Како се ове године навршава 150 година од рођења Ђуре Даничића, првог уредника Рјечника, покушаћемо у овом чланку да освијетлимо и прикажемо главне етапе на том дугом и вијугавом путу којим је морало проћи ово досад наше највеће лексикографско дјело, у коме се огледа историја наше писане ријечи од њене најстарије појаве до средине 19. стољећа. Све што је у том дугом временском периоду штампано хрваткосрпским језиком и што представља било какву вриједност у језичком погледу, све је то ушло у ово големо дјело, које на тај начин пружа драгоцену грађу за пручавање нашега језика у свима правцима савремене науке о језику.

I

Између свих славенских народа Хрвати имају најстарију и најбогатију лексикографску прошлост, и у складу је с том чињеницом што се први историјски рјечник нашега језика јавља баш међу Хрватима. Од првог штампаног рјечника 1595. г. до појаве Вукова Рјечника 1818. г. прошло је нешто више од два стољећа, и у то вријеме штампано је седам рјечника¹, а пет их је сачувано у рукопису², и сви доносе грађу нашега језика из крајева у којима су њихови аутори живјели.

¹ Ф. Вранчић, у Млещима 1595; Ј. Микаља, у Лорету 1649; Ј. Хабделић, у Немшком Градцу 1670; А. Дела Бела, у Венецији 1728; И. Белостенец, у Загребу 1740; А. Јамбрешић, у Загребу 1742; Ј. Волтићи, у Бечу 1803; Ј. Стули, први дио у Пешти 1801, други и трећи дио у Дубровнику 1806. и 1810.

² Задранин И. Заноти-Танелингер, Сењанин П. Р. Витезовић, кајкавац А. Патачић, Шибеничанин Ј. Јурић, Славонац М. П. Катанчић.

Сви ти рјечници имају једну заједничку особину, сви су што се тиче језичне грађе коју доносе везани на поједине области и поједине дијалекте и носе на себи више или мање печат регионалности, као што је то уосталом случај и с нашом старијом књижевношћу. Аутори готово свих тих рјечника били су свећеници и припадници црквених редова, и њихови су рјечници имали не само практични циљ, да се наши људи што боље упознају с латинским језиком као језиком цркве, тадашње школе, науке и политике, него су имали вјеројатно и други, дубљи циљ: да у смислу закључака Тридентског сабора или концила (1545—1564) и борбе против реформације, шире и учвршћују католицизам међу Јужним Славенима и да наше народне свећенике одврате од глагољског писма и црквенославенског језика. Не треба се стога чудити што ти стари лексикографи нису били начисто ни с именом за наш језик и за наше народе, што им је предоуба о цјелокупности и јединству нашега језика била мутна и замагљена. За прошлост језика и његову сродност са другим језицима, што је данас од највеће важности за филолога, они у вријеме у које су живјели и писали нису могли ни имати разумијевања и склоности.

У том погледу оштро се издвајају Вуков „Српски рјечник” и Броз-Ивековићев „Рјечник хрватскога језика”. У њима је јединство нашега језика јасно и прецизно изражено, и штокавско нарјечје, као основа јединственом књижевном језику, обухваћено је у цијелој својој ширини, у сва три говора, са тачним биљежењем изговора. У Вуково доба писало се у српској књижевности чудном и вјештачком мјешавином рускоцрквенославенском и Вук се у свом Рјечнику као живе ватре чувао свега што је књишко, вјештачко и народу туђе. Он је прогласио начело да основа књижевном језику може бити само чисти народни говор, и у том није допуштао никаквог компромиса.

Даничић је и као велики познавалац језика и стручњак и као најприснији Вуков сарадник био свјестан и важности и вриједности Вукове језичне реформе и предности његова Рјечника према нашим старим рјечницима, али је као рођени и школовани филолог осјетио и схватио да Вуков Рјечник представља само савремено стање нашега језика, стање какво је било у Вуково доба, да је и језик његова Рјечника ограничен временски и просторно, да у њему нема језичне грађе свих наших области и да нема историјске подлоге, а без историје и историјског проматрања језичне грађе не може се ни замислити научно испитивање и изучавање језика.

Начело филолошке школе 19. стољећа било је да свака ријеч у језику има свој животни сок и свој животни пут и на том је путу треба пратити од њезина рођења у свима фазама и мијенама фонетичким, морфолошким, синтактичким и семантичким. Један од главних представника те школе, Нијемац Јаков Грим, аутор

(са својим братом Вилхелмом) познатог Њемачког рјечника, поставио је то начело као темељ у обрађивању свога Рјечника. У предговору свога Рјечника Грим каже: „Ништа горе не би било него поглед од старине одвојити и њемачки рјечник на кратак временски одсјек садашњости ограничити, као да би се ма које вријеме могло само од себе разумјети и лишити се старијега које је изишло из употребе”³. Сличну мисао, само другим ријечима, изриче и велики француски лексикограф тога времена Е. Литре у предговору свога Рјечника: „Сваки језик има три временска периода: савремену употребу на којој се оснива особеност идућих епоха; архаизам који је некада био савремена употреба, који садржи у себи објашњење и који је кључ за разумијевање онога што касније долази; на посљетку неологизам који ... с временом и сам постане архаизам”⁴.

II

Истовремено са оснивањем Југославенске академије у Загребу родила се и идеја о стварању великог хисторијског рјечника, који ће, поред своје друштвено-политичке мисије као носилац хрватско-српског језичког јединства, испуњавати и свој научни задатак, пружајући југославенској и славенској лингвистици богату и стручно уређену језичну грађу за специјалне студије о језику у свима правцима. Оснивачи Академије, бискуп Јурај Штросмајер и Фрањо Рачки, упућују стога 1866. г. позив Ђури Даничићу, познатом професору Велике школе у Београду и признатом филологу и код нас и у научном свијету, да дође у Загреб и да оствари ту велику замисао. Својим дотад штампаним радовима Даничић је испуњавао све услове за посао који му је био намијењен. Године 1847, у војој двадесет и другој години, штампао је Рат за српски језик и правопис и у тој књижици изнио непобитном научном аргументацијом исправност Вукове језичне реформе и апсурдност критике његових противника, а 1851. године почиње писати акценатске студије, које и данас чине основу у изучавању нашега акцента. Године 1858. штампа Српску синтаксу, која и данас има своју вриједност, а од 1859. као професор за стару српску књижевност и језик у Лицеју и касније у Великој школи издаје дјела старе срп-

³ J. Grimm, Deutsches Wörterbuch I/XVIII—XIX, Leipzig 1854: „Das allerverkehrteste wäre, den Blick vom Alterthum abzuwenden und das deutsche Wörterbuch selbstgenügsam auf die kurze Spanne der Gegenwart anzuweisen, als könnte irgend eine Zeit aus sich allein begriffen werden und das veralteten ausser Brauch gesetzten entraten”.

⁴ E. Littré, Dictionnaire de la langue Française, Préface, III—IV, Paris 1873: „Toute langue ... présente trois termes: un usage contemporain qui est le propre de chaque période successive; un archaïsme qui a été lui-même autrefois usage contemporain, et qui contient l'explication et la clef des choses subséquentes; et, finalement, un néologisme qui, lui aussi ... sera un jour de l'archaïsme”.

ске књижевности и Рјечник из књижевних старина, у коме се огледа његова велика лексикографска акрибија. Ако споменемо Историју облика, штампану 1874, онда је разумљиво зашто је избор Штросмајеров пао на Даничића. Даничић се позиву одазвао, дошао у Загреб ,прихватио се посла и на једном од првих радних састанака новоосноване Академије 1867. г. као њезин члан и први тајник предложио како да се организира сакупљање и исписивање грађе за хисторијски Рјечник. Познато је било да су већ постојале збирке ријечи које су поједини сакупљачи у својој околини били скупили и Академија је имала, по приједлогу Даничићеву, да дође до тих збирки. До 1868. Академија је већ располагала са више збирки сакупљене лексичке грађе у народу. Споменућемо само неке важније. Гимназијски професор из Вараждина М. Ваљавец, каснији уредник Рјечника, послао је збирку кајкавских ријечи, Миховил Павлиновић, жупник у Подгори код Макарске, велику збирку из околине Подгоре, Стојан Новаковић грађу из Србије, идуће 1869. послао је фра Јаков Групковић збирку ријечи из околине Сиња, 1970. свештеник Живојин Радоњић из околине Шапца, архимандрит Никифор Дучић из Херцеговине, жупник Пајо Брантнер из Тополовца и Херцеговца (околина Сиска и Гарешнице). У свима тим збиркама сакупљена је лексичка грађа које нема у Вукову Рјечнику. Од 1868. почиње и исписивање грађе из књига. Исписивача има у Загребу и изван Загреба. Тако се спомињу М. Ваљавец и С. Жепић, професори у Вараждину, Ф. Петрачић, професор у Сењу, С. Новаковић из Београда, М. Дивковић у Загребу, И. Милчетић, Т. Маретић, И. Броз, С. Ившић и др. студенти филологије у Загребу. У почетку је било у плану да се скупљена грађа штампа, а кад буде сва грађа штампана, узимаће се при обради Рјечника оно што буде потребно.

Даничић остаје у Загребу до априла 1873, кад прима позив из Београда да се врати као професор Велике школе. У Београду остаје до 1877. и за то вријеме даје исписати из више књига грађу за Рјечник. Међу исписивачима били су студенти, Даничићевци ученици, од којих је један био и Момчило Иванић. Даничић се враћа у Загреб 1877. ради обрађивања Рјечника и остаје у Загребу до своје смрти 1882.

Што се тиче грађе за Рјечник, Даничићев план је у почетку обухваћао сва наша нарјечја и сву књижевност хрватску и српску од најстаријих времена до његових дана. Међутим, што се више приближавало вријеме да се почне с обрађивањем грађе, Даничићу је постајало све јасније да грађа за Рјечник ностаје сувише велика и да је треба ограничити, јер досадашњи начин скупљања и исписивања грађе ствара с једне стране велике трошкове, а с друге стране остварење Рјечника одлаже се за далеку будућност. У настојању да се нађе најбоље рјешење, Даничић 1878. штампа

„Оглед”, у коме укратко износи оно што историјски Рјечник Академије треба садржавати, правила према којима се грађа има обрађивати и обраду 35 натукница или одредница слова А и Б. Према томе, Рјечник ће садржавати: 1) све ријечи нашега језика које се јављају у писаним споменицима, у књижевности и изван књижевности, од најстаријих времена до нашега времена, дакле од 10. стољећа наше ријечи у изворима писаним латинским и другим језицима, од 12. стољећа у споменицима књижевним и историјским, писаним нашим језиком, од 13. стољећа у књигама и споменицима црквенославенским, све то до, отприлике 19. стољећа, кад се почео формирати књижевни језик међу Хрватима и Србима; 2) властита имена (лична и мјесна); 3) кајкавске ријечи које су ушле у друге говоре, а чисте кајкавске треба оставити за рјечник тога нарјечја⁵. Затим се у „Огледу” доносе правила којих се треба при обради придржавати: 1) одреднице ће бити обиљежене акцентом (и у облицима) ако су из Вукова Рјечника, а без акцента ће остати све одреднице којима се акценат не може сигурно утврдити; 2) Рјечник ће доносити: а) гласовне промјене које су се у одредници јављале у току времена, б) морфолошке промјене, са ознаком када су се јавиле; 3) у обради одреднице треба навести вријеме када се појавила, докле се јавља и у којим рјечницима, да се види ширина њезине употребе; 4) свакој одредници, колико се може, одредити коријен; 5) свакој одредници дати значење, са свима разликама и промјенама у значењу, све потврђено примјерима из времена кад се односно значење јавља. Одреднице ће се објашњавати кратким дефиницијама и потврђивати примјерима из књига, а гдје је потребно и одговарајућим ријечима из других језика, нарочито из латинског. Уз мање познате одреднице иза дефиниције додати синоним. Даља значења, развијена из главнога, објашњавати нашим језиком и потврдити примјерима, а по потреби додати и одговарајућу латинску ријеч.

„Оглед”, као и каснији Рјечник, написан је новим књижевним језиком, у духу реформе Вука Ст. Карацића и Бечког књижевног договора, и новим правописом. У латиничком писму су тада први пут употребљена четири нова знака: ђ, љ, њ, џ.

Управа Академије, на приједлог Даничићев, послала је исте године по један примјерак „Огледа” тадашњим истакнутим научним радницима и ауторитетима за славенску филологију, с молбом да одговоре у чему се слажу са начином обрађивања у „Огледу”, акве промјене предлажу. Писма су била упућена Фрањи Миклошичу и Ватрославу Јагићу, универзитетским професорима у

⁵ Даничић је у Загребу измијенио своје мишљење о припадности кајкавског нарјечја, за које су у његово доба истакнути слависти као Копитар, Миклошич, Облак, Ваљавец и Мурко сматрали да припада словеначком језику.

Бечу и Берлину, Измаилу Срезњевском, члану Академије у Петрограду, и Стојану Новаковићу, професору Велике школе у Београду. Миклошич је први одговорио (одговор је на њемачком језику). Наводимо из кратког одговора његове ријечи (у пријеводу Управе Академије): „По мојој мисли Ваш. Рјечник биће међу рјечницима словјенских језика први, најбоље одговарајући захтјевом знаности, једнак у вриједности Рјечнику славнога Грима. Ви кажете да бих ја могао Вас од погрјешака одвратити и у добру утврдити и охрабрити. Драге воље бих учинио и једно и друго, али погрјешака нашао нисам, и, што се другога тиче, Вас ће у добру утврдити *mens conscia gestii*”.⁶

И Срезњевски се радује што Југославенска Академија издајех историјски Рјечник, који ће стајати упоредо с најбољима у редовима своје врсте, али ставља и напомене да Рјечник, осим грађе из штокавског и чакавског нарјечја, треба да доноси и грађу из кајкавског нарјечја, да велике потанкости у објашњавању значења одредница нису потребне и да уз цитате из старих споменика треба наводити и вријеме кад су писани и мјесто гдје су писани⁷.

Најопширнији је био одговор Стојана Новаковића. То је управо научна расправа на готово педесет страна⁸, у којој Новаковић с дубоким познавањем анализира дотадашњу нашу лексикографију и износи своје мишљење какав треба да буде нови историјски рјечник нашега језика. У својој анализи Новаковић долази до занимљивих констатација. Он истиче да је немила и зла судбина наших народа, који су зарана потпали под разне туђинске власти, у језичком погледу била од користи. Политичко и вјерско цијепање наших народа имало је за посљедицу да се писменост и књижевност јављала на неколико мјеста, под разним утјецајима и потпуно самостално једно од другога. Та су се књижевна средишта јављала готово увијек на периферији националних граница (хрватски глагољашаи, дубровачко-далматински пјесници, хрватска протестантска књижевност, католичка реакција, босанска франјевачка књижевност, ресавска школа, српскословенски и рускословенски писци), развијајући своје језичне индивидуалности. И док се на хрватској страни, у западним споменицима, јавља чистији језик, јер у тим књижевним средиштима није сметао толико утјецај привилегираног старословенског књижевног језика, дотле на српској страни жишу народног језика треба распознавати испод српскословенске и рускословенске навлаке, јер је у тим књижевним средиштима црквенословенски језик био врло дуго надмоћан. Пратити ријеч и њено значење кроз сва та средишта, кроз све дијалекте, видјети и наћи јединство у значењу и употреби, тако често

⁶ Рад ЈАЗУ, књ. 45, стр. 158.

⁷ О. с., стр. 159—161.

⁸ Л. с., стр. 165—213.

поновљено не по каквом договору нити по сили каквог централног књижевног утјецаја, него по сили језичне заједнице, то треба да буде главни задатак хисторијског рјечника. Зато Новаковић даје велику важност и значење потврдама и примјерима који најбоље освјетљавају биографију сваке ријечи. Волтерова изрека да „un dictionnaire sans citation est un squelette” има овдје пуну вриједност. Преко примјера осјећамо дах различитих времена, епоха, школа, писаца, различитог стила и мишљења, а то је баш оно чиме се улази у живот језика и појединих његових дјелића, оно што одговара Литреовој „certaine tendance historique de l'esprit moderne”. Ни Новаковић се с Даничићем не слаже у питању етимологија. Тражити индоевропске коријене, како је Даничић поступао, Новаковић држи да је на штету самога Рјечника, јер то значи напуштати земљиште реалности и губити се у хипотезама. Индоевропским коријенима и поређењу међу индоевропским језицима може се приступити тек онда када се живот ријечи утврди у свима славенским језицима. Могло би се поставити као правило да је све оно што је у ком славенском језику индоевропско да је то уједно и заједничко славенско, па према томе један хисторијски рјечник не може бити без поређења у славенским језицима. Новаковић је прихватио Даничићу реформу латинице и у свом одговору на „Оглед” служио се новим знаковима.

Од чланова Југославенске Академије у Загребу послао је своје напомене на „Оглед” познати наш језикословац Адолфо Вебер. Он се слаже с Даничићем да треба издати хисторијски рјечник, али обради каква је у „Огледу” ставља неколико замјерки. Вебер приговара Даничићу што је Рјечник стегнуо у тијесне границе пјесништва и богословља старијег доба, што није узимао грађу из хрватских писаца 19. стољећа и пучког некњижевног говора. Замјера Даничићу да при избору ријечи из старих књига не поступа критички, тј. да не одваја оно што је добро од онога што није правилно према духу савременог књижевног језика, приговара обиљу примјера, претјераном диференцирању у значењу одредница, због чега ће Рјечник сувише нарасти, тако да га један човек неће моћу завршити. Као и Новаковић, Вебер одбацује Даничићеве етимологије и тражи славенске компарације. Напосљетку, Вебер се не слаже ни с Даничићевим језиком ни с његовом реформом латинице.

Јагић се јавио са својим одговором нешто касније, кад су му већ биле познате све напомене и замјерке на „Оглед”. Он има потпуно повјерење у Даничићев рад, препоручује управи Академије да остави Даничићу потпуну слободу у раду и жели да му се „ситничавим приговорима не загорчује тешки рад”. Што се тиче примјене самог Рјечника, Јагић истиче да Академијин Рјечник није никакав практичан приручник нити рјечник савременог књижев-

ног језика, него треба да постане „у славенској лексикографији једини историјски рјечник Срба и Крвата од најстаријих времена до почетка 19. вијека”.

Мишљење Миклошичево било је за Даничића мјеродавно. Његове су ријечи „Кад је први славенски филолог потпуно задовољан с мојим радом и толико га хвали, јамачно је тај рад добар и не треба га мијењати”⁹. Држећи се строго правила у Огледу, Даничић је наставио рад и прва књига Рјечника појавила се 1882. Исте године Даничић је и умро. У његовој заоставштини нађено је у рукопису још три и по табака друге књиге, до „чобо”.

Послије Даничићеве смрти наставио је рад на Рјечнику филолог Матија Ваљавец, који је обрадио у другој књизи одреднице *choia* — *ћузићи*, тј. слово Ч и Ћ. Од слова Д рад на Рјечнику прима Дубровчанин Перо Будмани, филолог, дијалектолог, полихистор и полиглот, и у двадесет и четири године рада (до 1907) завршио је четири књиге (до одреднице „маслински”). Будмани уноси у Рјечник дубровачку акцентуацију. И он и прије њега Ваљавец држали су се у своје Даничићевих правила. Кад је Будмани напустио земљу и преселио се у Италију, рад на Рјечнику прихвата нестор хрватских филолога, академик Т. Маретић, и неуморно ради на Рјечнику до своје смрти 1938. У тридесет година обрадио је шест књига, од „масло” у 6. књизи до „провртотина” у 12. књизи, а у рукопису од „пршутина”. Послије десетогодишњег интензивног рада, Маретић је под наслово „Цртице о Рјечнику наше Академије”¹⁰ опширно писао о своме искуству у раду на Рјечнику. Критичке напомене односе се у првом реду на исписивање трађе за Рјечник. Упутства која су дата исписивачима била су непотпуна и стога у раду није постојало јединство и усклађеност. Тако су неке одреднице на листићима писане фонетски, а друге етимолошким правописом, па се листићи са истим одредницама налазе на разним мјестима. При писању одредница које су по својој творби сложенице једни су исписивачи писали као одредницу основну ријеч сложенице (нпр. *ненад*, *криво*, *мало*), други опет као сложеницу (*изненада*, *накриво*, *йомало*). Цитати из књижевности неки пут су сувише кратки, па је обрађивач морао накнадно да допуњује такве потврде. И Даничићева реформа латинице стварала је тешкоће, нарочито у исписивању потврда за одреднице типа „веселе, владање” из старије књижевности. Све је то при обрађивању стварало непотребне тешкоће. Међутим, као највећи недостатак, Маретић је сматрао што је Рјечник за наше прилике и потребе преко мјере велик и његов завршетак не може се предвидјети. Даничић је за углед имамо Гримов рјечник, али је, по суду Маретићеву, превршио мјеру.

⁹ Љетопис ЈАЗУ 31, св. I, стр. 106.

¹⁰ Љетопис ЈАЗУ 31, св. I, стр. 25—114, у Загребу 1916.

Стога је Маретић, да би убрзао рад на Рјечнику, скраћивао обраду не улазећи „у превелике и непотребне танкоће”. Он нарочито смањује број примјера, не наводи акценатске и морфолошке промјене, етимологију Даничићеву своди на најмању мјеру, дефиниције су му краће и противи се исписивању нових извора, а сумњиве, рђаве и наказне ријечи из Кавањина, Занотија, Стулија и Мартића напросто избацује. Своје критичке напомене о Рјечнику завршава ријечима у којима Рјечник, и поред свих његових недостатака, назива „најрећим дјелом наше Академије, у којему сваки пријатељ прошлости и садашњости нашега језика може наћи изобила поуке и занимљивости гдје год га отвори”¹¹.

Послије смрти Маретићеве престаје сваки рад на Рјечнику. Разлози су били углавном политичке природе. Рјечник је од свога почетка био носилац идеје језичног јединства хрватскокрпског, а та је идеја у току рата доживјела своје најтеже искушење. Тек у нашој новој држави, у социјалистичкој Југославији, кад је Југославенска академија обновљена, оживљена је поново мисао да се то монументално дјело доврши. Управа Академије узима тај посао као један од својих главних задатака, а народне власти стављају Академији на располагање потребна новчана средства. Редовни члан Академије, пок. проф. Антун Барац, упућује, по одлуци Управе Академије, позив познатим нашим лингвистима и филолозима, и у Загребу је 1948. одржано савјетовање на коме је закључено да се образује колектив стручњака који ће наставити рад на Рјечнику. Организација тога посла повјерена је познатом нашем језиколовцу и писцу граматика, професову Стјепану Мусулину. Под његовим руководством колектив стручњака наставља рад у новооснованом Институту за језик ЈАЗУ. У начину рада одржан је у основи континуитет са радом ранијих обрађивача, али се у многим појединостима критериј поострио. Тако је у грађи извршена контрола листића (око 450.000) и многи су недостаци уклоњени, сви старији рјечници као важни извори темељитије и прегледније су исцрпени, у обради оно што је семантички блиско и сродно не цијепа се и не раздваја сувише, него се спаја и на тај начин обрада постаје краћа и што је могуће више сажета, синоними у дефиницији наводе се у већим броју, примјери су заокружени (из Библије доносе се и у латинском оригиналу) тако да значење одреднице постане што видљивије, доносе се више славенске паралеле, а етимологије према најновијим научним резултатима. Обогаћује се и грађа, исписани су накнадно и неки нови извори, нарочито за топономастику и ономастику. Колективни рад у Институту за језик имао је и своју предност у томе што су се сва питања, стручна и техничка, на која су обрађивачи у својој раду наилазили, могла непосредно расправљати и доносити најбоља рјешења. У радном колективу

¹¹ О. с., стр. 100.

била је стално присутна мисао да у раду на Рјечнику не смије више да дође до прекида и застоја, без обзира на то што се због смрти и личних разлога број обрађивача непрестано смањивао, Захваљујући томе, послје једанаест година интензивног рада, од 1948. до 1959, посао на Рјечнику коначно је завршен. Паралелно с радом на Рјечнику вршило се и штампање обрађене грађе. Тако је до 1960. штампано двадесет свезака или пет књига, од књ. 13. до једног дијела књ. 17. Рукописе тих књига читали су и одобрили за штампање, по одлуци Управе Академије, а на приједлог уредника, и двојица координатора, академици Д. Боранић (умро 1955) и П. Скок (умро 1956). У свакоме свеску Рјечника, на полеђини насловне стране, налазе се имена аутора са обиљеженим странама текста на којима је обрада појединог аутора штампана.

Послије смрти академика С. Мусулина, који је до своје смрти 1969. био уредник Рјечника, редакцију врши члан Института и обрађивач Рјечника Славко Павлеша, који је тај посао заједно с уредником вршио већ од г. 1967. Од 1960. до данас штампано је петнаест свезака (недавно је изишао из штампе 89. свезак). Рачуна се да ће свих свезака бити око 94 или 24 књиге енциклопедијског формата, са више од 22000 страна штампаног петита у два ступца, са близу 300.000 одредница, Како је у току рада на Рјечнику исписивана грађа из нових извора, а то се врши и сада, и како ће због тога настати извјесна разлика у документацији између обрада у свесцима који су раније штампани и новијим јавила се потреба да се приступи организираном раду на допунама Рјечника. Тај посао ради се сада у Институту за језик ЈАЗУ. Предвиђа се да ће допуне износити око осам свезака или двије књиге.

У овом големом дјелу наћи је мјеста све врсте ријечи. Поред опћих ријечи доносе се топоними, антропоними, етници и ктетици, наше и туђе ријечи, саме и у разноврсним синтактичким везама и фразама, онако како су се јављале у употреби на читавом нашем језичном простору и у сва три наша нарјечја, од најстаријих времена до, отприлике, средине 19. стољећа. Гдје је год било могуће, ријечима се наводи поријекло, одређује старост и распрострањеност, једном ријечи дају се сви елементи који сачињавају биографију ријечи. За свакога који се жели бавити проучавањем нашега језика ма у ком правцу Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ пружа богату и драгоцјену грађу. И студиј упоредне славенске и индоевропске филологије наћи ће у тој големој ризници нашега језика занимљиву и богату рађу. Наши народи издавањем тога дјела иду у ред оних културних народа који испунише свој дуг према прошлости свога језика, а уједно и према минулим судионицама у томе великом послу, посебно према Ђури Даничићу, првом уреднику Рјечника ЈАЗУ.

Павле Ројић

ОКО НЕКИХ СТАРОСРПСКИХ ЛИЧНИХ ХИПОКОРИСТИКА

У дечанским хрисовуљама — у обема, и само у њима — налазимо две врло интересантне категорије хипокористика. Налазимо — хипокористике типа *Draglje* (*Dragle*) и хипокористике типа *Budlja*.

Да наведемо најпре све примере тих хипокористика, и то онако како су они у тексту написани. Тако ће њихова проблематика одмах избити на видело; то јест — биће јасно да они представљају проблем не само а) по томе како их треба лингвистички интерпретирати него б) и по томе како их треба читати (дешифровати).

Ево тих примера.

Најпре из прве повеље: *Draglja* (20), *Budlja* (21), *Dragьlje* (22), *Prible* (51), *Dragle* (53), *Dušle* (53), *Dragle* (54). А затим из друге: *Budlja* (89), *Prible* (123), *Dušle* (126), *Dragle* (126).

Више их, ја мислим, нема.

Први се с овим хипокористцима — као с проблемом — срео Б у д м а н и, као трећи, по реду, уредник Рјечника Југославенске академије. Он их је — готово сваки пример — по лексикографској дужности унео у Рјечник; али није пропустио да скрене пажњу на то да код неких од њих ортографија замагљује утврђивање првобитнога лика њихова суфикса. На пример: хипокористик *Dušlje* дао је с овом резервом, ортографском и антропонимијском: „*Dušle* или *Dušlje*?, као да је име мушко”. Хипокористик *Draglje* ослободио је ове друге недоумице, али ортографску сумњу није ни с њега скинуо. Наиме: навео је у тексту, као потврду за њ, не само несумњиви пример *Dragьlje* него и двосмислени — по ортографији — облик *Dragle*. И то основни облик (*Dragьlje*) без заграде, а варијанту у загради.

Анализу — и то тачну — горњих имена као суфиксалне категорије дао је М а р е т и ћ, дајући „пријеглед наших имена по наставцима” (Rad 82, 81 — 155). За разлику од Будманија, њега нису спутавале никакве акрибијске „скрупеле”. Једноставно: конструисао је, полазећи од морфолошкога зглоба датих примера, суфикс *ьlja* и под њим дао хипокористике *Budlja*, *Draglja*, и суфикс *ьlje* и под њим дао хипокористике *Draglje*, *Priblje*, *Dušlje* (о. с. 150). Уз то, додао је првој групи хипокористика пример *Pavljа*

из Новаковићевих Поменика. И ту је несумњиво погрешно. Прво, то је женско име; друго, код њега је *lj* саставни део основе, а не суфикса; и треће, то је име, највероватније, постало преко посесивнога придева *Pavl-ja* = Павловица; као што је *Desimirja* сь дѣтију у повељи краља Милутина из 1293 — 1302 (МС 57) = *Desimrѣja* (стари посесивни придев на њъ), Десимиrowица, а не мушко лично име, како је тај облик, очигледно омашком, објаснио Д а н и ч и ћ (Рјечник I 266), или женско лично име, како је Даничића кориговао, очигледно од ока, Б у д м а н и (Рјечник JA II 354).

Као што се види, Маретић није улазио — и то му није плус — ни у ортографске неприлике код имена на *-lje* ни у питање постанка и првобитнога лика тих имена и имена на *-lja*. На тај начин, он је заобишао суштину питања.

А у чему је она, та суштина?

Она је у томе да се покаже: 1) шта значи ортографска неуједначеност *Prible*, *Dragle*, *Dušle* (8 пута) : *Dragљje* (само једанпут) у једној повељи која је иначе врло прецизна у обележавању палаталнога сугласника испред *e*? и 2) јесу ли евентуални суфикси *љje* и *љja* резултат еволуције једнога основнога суфикса, и којега, или су они од искона били два различита суфикса, и која то два суфикса?

Одговор на прво питање.

За мене су за разумевање ортографских варијанти *Dragle* || *Dragљje* од великога значаја два примера у дечанским хрсовуљама која су криво прочитали — по моме мишљењу — Даничић и Будмани. Први пример био би лично име *Dudьbь*, *Dud'ьbь*, *Dud'ьbь*, (16, 24, 84, 92), које је Будмани прочитао и криво транскрибовао као *Dudao*, *Dudla* (Рјечник JA II 853), уместо *Dudalj*, *Dudlja* < *Dudьljь*, *Dudьlja* = даљи хипокористик од *Dudь*, *Duda*, *Dudilo*. Други пример — то је име *Božlinь* (79), које је Даничић криво прочитао и транскрибовао као *Božlin* (Рјечник JA I 573), уместо *Božljин* < *Božьljь* + *инь* = даљи хипокористик од *Božь*, *Božo*, *Boža*.

Потврду за ово своје читање: *Dudьljь*, а не *Dudьbь*, *Božьljь*, а не *Božьbь*, ја налазим не само и толико у поменутих паралелним и тако исто необјашњеним хипокористичима на *љja*, колико у факту — несумњивоме факту — што суфикса *љь* код личних имена у словенским језицима — нема (*S v o b o d a*, *Stagočeská osobní jména* 168 — 171). А затим — и српскохрватска топонимија пружа пуну подршку облицима на *љљь*. Исп.: *Bratljevo* (село код Ужица) < *Bratљљь* (или *Bratљje*), *Dražljevo* (село у Херцеговини) < *Dražљљь* (или *Dražљje*), *Dragljevc* (село у Метохији) < *Dragљљь* (или *Dragљje*), *Dragljane* (село код Макарске) < *Dragљљи* + *ane*, *Dragљи* (село код Сарајева) < *Dragљљи* (= номинатив множине од *Dragљљь*), *Radljevac* (село код Книна) < *Radљљь* (или *Radљje*),

Radljevo (село у Тамнави) < *Radyljъ* (или *Radylje*). Сви примери — из RJA.

Од наведених примера најнепосреднији доказ за некадашње *yljъ* представљају топоними *Draglji* и *Dragljane*, који могу бити само од *Dragyljъ*.

Од *Dudyljъ*, *Božyljъ* до *Dragle*, *Prible*, *Dušle* — у ортографској линији — није далеко. Треба само поћи од ове поставке, више него претпоставке: прво, да су постојали — још у 14. веку — хипокористици *Dragyljъ*, *Pribyljъ*, *Dušyljъ*; и друго, да су хипокористици *Dragle*, *Prible*, *Dušle* (с генитивима на *-ete*) по пореклу њихове суфиксалне варијанте. Даље — од познате истине: да су хипокористици типа *Pribyljъ* у средњовековним ћирилским споменицима писани — и могли бити написани — једино с крајњим *lъ* у номинативу једине. И најзад из свега тога извући логичан закључак: да су писари према основним хипокористичима на *lъ* подешавали и номинативе секундарних хипокористика, пишући их, најчешће, са *'le*.

Толико о ортографији.

Одговор на друго питање.

Он — нити је прост нити компликован. Наиме: ноторна је истина да су словенски језици, у старијим епохама свога развитака, били пуни хипокористика на *jbъ*, од такозваних скраћених имена. То јест — хипокористика типа српскохрватско: *Dešъ* < *Des-jbъ* (< *Desislavъ*), *Gradъ* < *Grad-jbъ* (< *Gradislavъ*), *Miljъ* < *Mil-jbъ* (< *Miloslavъ*), *Něžъ* < *Něg-jbъ* (< *Něgoslavъ*), *Radъ* < *Rad-jbъ* (< *Radoslavъ*), *Stañъ* < *Stan-jbъ* (< *Stanislavъ*), *Vladъ* < *Vlad-jbъ* (< *Vladislavъ*) — Маретић, о. с. 134 — 135; староруско: *Žižka* < *Žid-jbъ* (< *Židoslavъ*) + *ьka*, *Roža* < *Rod-jbъ* (< *Rodislavъ*) + *a*, *Dorožъ* < *Dorog-jbъ* (< **Dorgoslavъ*), *Dorožajъ* < *Dorog-jbъ* (< **Dorgoslavъ*) + *+a+jbъ*, *Dorožka* < *Dorog-jbъ* (< **Dorgoslavъ*) + *ьka*; све из Т у п и к о в љ е в а речника; старочешко: *Beř* < *Ber-jbъ* (< *Beřislavъ*), *Buz* < *Bud-jbъ* (< *Budislavъ*), *Draž* < *Drag-jbъ* (< *Dragoslavъ*), *Muc* < *Mut-jbъ* (< *Motimirъ*), *Miř* < *Mir-jbъ* (< *Miroslavъ*), *Stañ* < *Stan-jbъ* (< *Stanislavъ*), *Vrac* < *Vrat-jbъ* (< *Vratislavъ*), *Raz* < *Rad-jbъ* (< *Radoslavъ*) — Svoboda, о. с. 130; старопольско: *Budza* < *Bud-jbъ* (< *Budislavъ*) + *a*, *Radzk* < *Rad-jbъ* (< *Radoslavъ*) + *ьkъ* (Rozwadowski, МРКJ IV 447, 461).

Суфиксом *jbъ*, прављени су, тако исто, и хипокористици од скраћених имена типа *Domъ* (DH 34,113) < *Domogadъ*, *Domonegъ*; тј. од имена са основном на лабијални сугласник. Тако смо добили специјалан тип ових хипокористика, с развитаком новог сугласничког елемента после основинских лабијала; бар у српскохрватском језику. Конкретно — имали смо некада серију српскохрватских хипокористика типа: *Pribljъ* (исп. средњовековно име *Pribljan*) <

Prib-jь (< *Pribislavь*, *Pribiněgь*), *Domljь* (исп. презиме *Domljanović*) < *Dom-jь* < *Domagojь*, *Domogađь*, *Domoněgь*, *Tomljь* (исп. презимена *Tomljanović* и *Tomljenović*) < *Tom-jь* < *Tomidragь*, *Tomimigь*, *Dabljь* < *Dab-jь* < *Dabiživь*, *Dabislavь*, *Prvljь* < *Prv-jь* < *Prvoslavь*, *Prvoněgь*. И тако даље.

За разлику од хипокористика *Ra-dь*: *Radь*, *Radoslavь*, *Sta-ńь*: *Stanь*, *Stanislavь* — с фонолошким односом, бар у почетку, као носиоцем хипокористичности (*d*:*d*, *n*:*n*) — код хипокористика типа *Prib-jь*: *Pribь*, *Pribislavь*, *Pribiněgь*, *Dom-ljь*: *Domь*, *Domogađь*, *Domoněgь* носилац хипокористичности постао је — одмах у почетку — такозвани сугласнички суфикс *ljь* (*lj-* без фонолошкога партнера код основних имена).

Од 12. века — путем фонетичкога акта — хипокористици типа *Pribljь* добили су нове и потпуно регуларне фонетичке ликове: *Pribьljь*, *Domьljь*, *Tomьljь*, *Dabьljь*, *Prvьljь*, и нову и потпуно логичну суфиксалну интерпретацију: *Prib-ьljь*, *Dom-ьljь*, *Tom-ьljь*, *Dab-ьljь*, *Prv-ьljь*. На тај начин добијен је нов хипокористички суфикс *ьljь*; разуме се, на основу односа *Prib-ьljь*: *Pribь*, *Pribislavь*, у коме је интерпретација језичкога осећања даје епохе морала протумачити и издвојити — по сили суфиксалнога зглоба и такозване објективне анализе — *ьljь* у *Pribьljь* као суфикс.

Поставши суфикс, завршетак *ьljь* брзо је прекорачио оквире своје првобитне употребе; тј. почео је да се шири и преноси и на оне случајеве где му етимолошки није било место. Тако су поникли основни хипокористици типа: *Dudьljь*, *Božьljь*, *Dušьljь*, *Dragьljь*, *Bratьljь*, *Radьljь*. И многи други и такви.

Као сва скраћена лична имена, и ова су могла имати своје деривате, такозване даље хипокористике. Тако су постали: а) хипокористици *Budьlja* (= *Büdljā* или *Büdlja*), *Dragьlja*, *Pribьlja*, *Domьlja*, који образовани од основних имена — хипокористика на *ьljь* помоћу хипокористичкога суфикса *a*; исп.: *Raša*: *Rašь*, *Raja*: *Rajь*, *Građa*: *Građь* у старосрпским споменицима; б) хипокористици *Pribьlje* (по Даничићу: *Pribljě*, *Pribljěta*, *Pribljěte*), *Dragьlje*, *Dušьlje* < *Dušьljь* < *Dušь* и *Dušmanь*, **Domьlje*, који су образовани од основних хипокористика на *ьljь* помоћу хипокористичкога суфикса *e* < *ę*; исп.: *Drade*: *Dradeь*: *Dađe* према *Dađь*, *Miše* према *Mišь* у старосрпским споменицима; и с) деривати *Pribljanь* < *Pribljь* + *ань*, **Domljanь* < *Domljь* + *ань*, **Tomljanь* < *Tomljь* + *ань*, **Tomljєнь* < *Tomljь* + *єнь*, који су образовани од основних хипокористика помоћу суфикса *ань* и *єнь*.

Толико о хипокористичцима типа *Dragьlje* (*Dragle*). А сад — још једна потврда — или псеудопотврда — о егзистенцији хипокористика типа *Pribьljь*, *Radьljь* у старосрпском језику. Она би била суфикс *љєвь* код посесива типа *Miroslavljev*, *Bratoslavljev* (од *Miroslav*,

Bratoslav). Наиме: ја не верујем — као што сви тврде и доказују — да су придеви *Miroslavljevъ*, *Bratoslavljevъ* добијени од старих придева *Miroslavlъ*, *Bratoslavlъ* којима је дометнуто — из буди којих разлога — посесивно *евъ* (Белић, Наука о грађењу речи 188). По моме мишљењу, посесивни суфикс *ljevъ* постао је — по свима законима грађења речи — код хипокористика типа *Priblъljъ*, *Domъljъ*. Од њихових основа — и м е н и ч к и х основа *Pribljъ*, *Domljъ*, прављени су, нормално и законито, посесивни придеви суфиксом *евъ* (*овъ*). Тако је добијена категорија придева *Pribljevъ*, *Radljevъ*, у којој је — секундарном везом тих придева с основним именима *Pribъ*, *Radъ* — издвојен, путем морфолошке декомпозиције, суфикс *ljevъ*. Он је после пренесен и на имена *Miroslavъ*, *Bratoslavъ*, за која је дефинитивно везан и код којих је једино остао кад су скраћена имена типа *Pribъ*, *Radъ* — током 15. века — изишла из употребе.

Не упуштајући се — у овоме краткоме и специјалном саопштењу — у исцрпнију анализу, лингвистичку и филолошку, момената који су били од значаја за формирање и стабилизацију категорије на *ljevъ* код имена типа Мирославъ, рећи ћу овде и засад још само ово и оволико:

1) придеви типа *Miroslavljevъ* нису посведочени у нашим средњовековним споменицима — ни на западу и југозападу, где их ни данас ваљда нема од личних имена, ни на (екавскоме) истоку, где они од поодавно као посесивна категорија несметано „газдују”. Презимена типа *Miroslavljević* забележена су тек у 17. веку у Славонији (*S mičićl a s*, *Spomenici o Slavoniji u XVII vijeku*, *passim*).

2) Придеви типа *Miroslavljev* не могу бити непосредни грама-тички и историјски континуанти старих придева типа *Miroslavlъ* < *Miroslavъjъ* ни због тога што стари посесиви на *jъ* нису добијали — ни у једноме словенском језику — даље придевске суфиксе као функционално или морфолошко појачање. Упростијено речено, то значи: *овъ* (*евъ*) по правилу никад није додавано п р и д е в с к и м образовањима на *jъ* <’ъ (то јест у српскохрватском на *ń*, *lj*, *ć*, *đ*, *č*, *ž*, *š*). У историји словенских језика — напротив — налазимо само обрнуте случајеве: да је придевима на *овъ* (*евъ*) дометан какав секундарни суфикс; на пример *lji* у српскохрватском и словеначком језику; исп. српскохрватско *брашовљи*, *мужевљи*, *синовљи*, *Исаковљи* или словеначко *didovlji*, *sinovlji*, *bratovlji* (Вајес, *Besedotvorje* II 8).

Нама је овде, наравно, потуно свеједно да ли је *lji* код наведених примера — српскохрватских и словеначких — заменило старо *ъљ* или је оно некадашње *bratovъ*, *muževъ*, *sinovъ* увело директно у категорију *Radoslavlji*. Али додајемо — као *memento* — да српскохрватско *синовљи* није препоручљиво изводити из **sinovъlji*, како то чини Белић (о. с. 89). Томе се одлучно противи хронологија: *синовји* се јавља у нашим споменицима већ у 15. веку (Рјеџник JA XV 35),

а имају га и архаични чакавски говори, које није захватио талас новог јовања. Тако исто ни *мужевљи* неће бити од **muževjŕi* и *брашовљи* од **bratovjŕi*: *мужевљи* се јавља у споменицима већ почетком 16. века, а *брашовљи* имају градишћански Хрвати.

3) Adiectiva possessiva типа *Radoslavljŕ* јављају се — као жива категорија, то јест ван топонима — у нашим средњовековним споменицима (13—15. века) у два лика: а) у неодређеном облику, као *Radoslaljŕ* (*Radosaljŕ*), *Radoslalja* (*Radosalja*), *Radoslalje* (*Radosalje*); исп. примере: *mati Bratoslalja*, за гроб *Bratoslaljŕ* (Призренска хрисовуља 305), *što godŕ najde Radosalja* (= Радосављева), *Radosaljŕ pristavŕ*, *Radosalju* (= Радосављеви) *vladaniju* (Рјечник ЈА XII 915); и б) у одређеном облику, као *Radoslavljŕi*, *Radoslavljŕjŕ*, *Radoslavljŕe*; исп. примере: *kraljica Vladislavljŕjŕ* (MS 30), *ljudŕe Radoslavljŕe* (MS 45), *Budislavljŕa dŕtŕca* (Светостефанска 7), *Bratoslavljŕjŕ ŕena* (С т о ј а н о в и ћ, Хрисовуље 13), *Pribislavljŕjŕ hŕci* (AC 186).

Облици типа *Avramaljŕ*, *Jakovaljŕ* — којих је, ваљда, највише на окупу у Никољском јеванђељу (Лука III 25—35) и који нису изведени од имена типа *Radoslavŕ* — држим да су црквенословенске творевине. И не узимам их у обзир.

Ни облици типа *Radoslaljŕ* (*Radosaljŕ*) ни облици типа *Radoslavljŕi* нису остали — као жива категорија — у српскохрватском језику. Први су сасвим изгубили граматичку везу с основним речима, и јављају се крајем 15. и почетком 16. века као лична имена, дакле именице (може бити да је први забележени пример имена овога типа хипокористик *Dragosaljŕjiŕŕ* у ДХ I 14); исп. имена *Milosaljŕ* и *Radosaljŕ* у Новаковићевим Поменицима (80, 94); и сасвим обична имена типа *Hranisaljŕ*, *Radosaljŕ*, *Stojisaljŕ*, *Vladisaljŕ*, *Branisaljŕ*, *Dobrosaljŕ*, *Milosaljŕ*, *Vukosaljŕ*, *Iskrosaljŕ*, *Borisaljŕ*, *Gradisaljŕ* у турским катастарским пописима 1476—1566. године (Ш а б а н о в и ћ, Турски извори за историју Београда I, passim). А други су оставили несумњиве трагове у ретким — старим и данашњим — топонимима типа *Baoŕljŕe* < *Balŕŕ-lje* (MS 151), *Radljŕi kamen* (Рјечник ЈА XII 900), *Radosljŕjŕ Vas* (MC 195).

Код облика типа *Radoslaljŕ* (*Radosaljŕ*) није могао постати суфикс *ljevŕ*. То је више него очигледно. А ја мислим да он није могао бити добијен ни код облика типа *Radoslavljŕi*, из простог и основног разлога што би „претварање“ категорије *Radoslavljŕi* у категорију *Radoslavljŕevŕ* значило у конкретном случају необјашњив потез језика: морфолошко враћање једне категорије уназад, на њене полазне морфолошке позиције.

Из свега реченог произилази закључак који смо већ између редова рекли: а) на истоку нашега језичкога подручја — у екавском дијалекту — пренесен је из некадашње категорије *Dragljŕevŕ*, *Radljŕevŕ* готов посесивни суфикс *ljevŕ* на лична имена типа *Radoslavŕ*, *Miro-*

slavъ, који је на томе сектору потиснуо — не знам да ли свугде и потпуно — старо посесивно *ovъ* код тих имена (облик *Něgoslavovъ* забележен је на истоку већ 1336. године — Гласник XI 133); б) на нашем језичком југозападу и западу — у јекавском и икавском дијалекту — или до тога преношења није уопште дошло или је у тим дијалектима старо посесивно *ovъ*, током времена, истиснуло ново посесивно *ljevъ* код имена с основом на лабијални сугласник; према томе — с) — између *Radoslavlъ* и *Radoslavljevъ* континуитета — нема.

Одступања и нејасних детаља — овде има. Преко њих прелазим. 4) Мислим да иде кривим путем проф. Вајан (*Grammaire Comparée II, 2, 603*) кад узрок губљењу категорије посесива на *јъ* тражи у језичкој тенденцији за избегавањем промене основинских сугласника испред *ј*. Узрок ће томе бити дубљи и други.

А наиме: по моме мишљењу, придеви на *јъ* елиминисани су у словенским језицима — то се најбоље види на материјалу српско-хрватскога језика — зато што је однос *йалайџал*: *велар*, на коме је у извесној епохи развитка словенских језика почивало њихово грађење, био и постао граматички неодржив у категорији придева, пре свега из два разлога: а) због тога што код придева палатални сугласник (носилац придевскога значења и најчешће члан сугласничке алтернације) није могла објективна језичка анализа издвојити као аутономни суфиксални елеменат (односи: *Vojisilъ* — *Vojisilъ*, *Radomilъ* — *Radomilъ*, *Raděň* — *Raděňъ*, *Brataň* — *Brataňъ*, *Bratoradъ* — *Bratoradъ*, *Dragoradъ* — *Dragoradъ*); и б) због тога што је опозиција *йалайџал*: *велар* постала, врло рано и свугде, знак суфиксалнога односа у категорији хипокористика од личних имена (односи: **Voldjъ* > *Vla-dъ* > *Vla-d-a*: *Vla-dislavъ*, као што показује *Dra-dъ* > *Dra-da*: *Dragoslavъ*, или **Desjъ* > *De-jъ* > *De-š-a*: *De-sislavъ*, као што показује *Ra-šъ* > *Ra-ša*: *Radoslavъ* и сви такви хипокористици, с такозваним етимолошким палаталом — суфиксом; или *Grubeňa* < *Gruben-jъ* + *a*: *Gruběň*, *Domaňa* < *Doman-jъ* + *a*: *Domaňъ* < *Domagojъ*; или *Milujъ* < *Milovъ* + *јъ*: *Milovъ* < *Milovъ*).

Рагосав Бошковић

ФРЕКВЕНЦИЈА САЖЕТИХ И НЕСАЖЕТИХ ОБЛИКА У ЗАВИСНИМ ПАДЕЖИМА ЗАМЕНИЦА *МОЈ*, *ТВОЈ*, *СВОЈ* И *КОЈИ* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

I

Још је Вук у *Српској грамаици* уз прво издање *Рјечника* (1818) на стр. LI навео двојаче облике ген., дат., ак., и лок. сингулара мушког и средњег рода посесивних заменица *мој*, *твој* и *свој*: неконтраховане типа *мојеја* (-*ѐја*), *мојеј* (-*ѐј*) и контраховане облике типа *моја*, *мој*.¹

Након Вука то су чинили и сви наши значајнији граматичари², додајући овим посесивним и релативну заменицу *који*, са истим особеностима парадигме. То чини и проф. Михаило Стевановић у своме делу „Савремени српскохрватски језик, I“: „Заменице *мој*, *твој*, *свој* и *кој* употребљавају се и у облицима у којима се, после испадања *ј* између *о* и *е*, извршила прогресивна асимилација и саживање; *својеја* и *својему* (преко *својеја* и *својеја*, *своје* и *своје*) дало је *своја* и *своје*. Тако су од *својеја*, *мојеја*, *којеја* и *својему*, *мојему*, *којему* добивени облици: *своја*, *моја*, *која* и *своје*, *моје*, *које*. Подједнако правилни, ови облици се с онима првим употребљавају напоредо (*својеја* друга и *своја* друга, *својеја* сина и *своја* сина)“³.

¹ Проф. А. Белић сматра да „присвојне заменице: *мој*, *твој*, *свој* имају сажете облике: *моја*, *твоја*, *своја*, *моју* итд. од врло раних времена“ и за то наводи неколико потврда: *своја* MS 30, 47, *своја* MS 36, 112 и др., *моја* MS 193, 203 и др.; *мом* MS 108, 385, *свој* MS 461, *твој* MS 35 (*Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. I: *речи са деklinацијом*, Београд 1965, стр. 128).

² В., нпр., Т. Марећ, GRAMATIKA hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb 1963, стр. 194.

³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I*, Београд 1964, стр. 315.

И Језични савјетник s граматиком групе аутора (уредио др Славко Павешкић), Загреб 1971, истиче (на стр. 149, под *мој*) да су „у косим . . . падежима и у књижевном језику правилни двоструки облици, неконтрахирани и контрахирани, и то дужи и краћи: *мојеја*(а) и *моја*(а) за генитив [треба подразумевати и акузатив кад су у питању бића — М. Н.] и *мојем*(у) и *мом*(у, -е) за датив и локатив“.

II

У жељи да утврдим фреквенцију једних и других облика ових заменица у савременом књижевном језику прегледао сам првих сто страница текста (не рачунајући празне странице) у двадесет белетристичких дела двадесет значајних савремених писаца из разних крајева српскохрватске језичке територије:

- 1) Иво Андрић, ПРОКЛЕТА АВЛИЈА, Београд 1972.
- 2) Милош Црњански, СЕОБЕ И ДРУГА КЊИГА СЕОБА, Београд 1962 (првих сто страница друге књиге).
- 3) Бранко Ћопић, НЕ ТУГУЈ БРОНЗАНА СТРАЖО, Сарајево 1958.
- 4) Михаило Лалић, ЗЛО ПРОЉЕЋЕ, Београд 1953.
- 5) Меша Селимовић, ДЕРВИШ И СМРТ, Београд 1969.
- 6) Оскар Давичо, РАДНИ НАСЛОВ БЕСКРАЈА, Београд 1958.
- 7) Добрица Ћосић, ВРЕМЕ СМРТИ I, Београд 1972.
- 8) Антоније Исаковић, ПРАЗНИ БРЕГОВИ, Београд 1969.
- 9) Васко Попа, ПЕСМЕ, Београд 1965.
- 10) Стеван Раичковић, ПЕСМЕ, Београд 1963.
- 11) Мирослав Крлежа, ТРИ ДРАМЕ, Загреб 1955.
- 12) Иван Дончевић, МИРОТВОРЦИ, Загреб 1956.
- 13) Вјекослав Калеб, ПРИПОВИЈЕТКЕ, Загреб 1951.
- 14) Петар Шегедин, ДЈЕЦА БОЖЈА, Загреб 1946.
- 15) Мирко Божић, КУРЛАНИ, Загреб 1952.
- 16) Владан Десница, ПРОЉЕЋА ИВАНА ГАЛЕБА, Београд 1960.
- 17) Ранко Маринковић, КИКЛОП, Београд 1965.
- 18) Војин Јелић, АНЂЕЛИ ЛИЈЕПО ПЈЕВАЈУ, Загреб 1956.
- 19) Јуре Каштелан, ИЗБОР ПЕСАМА, Београд 1964.
- 20) Весна Парун, ВИДРАМА ВЈЕРНА, Загреб 1957 (цела) и ПРОЛАЗИМ ЖИВОТОМ, Београд 1972 (38 стр.).

III

Резултате до којих сам дошао дајем у табелама (1—4). У њима се види не само фреквенција контрахованих и неконтрахованих облика заменица *мој, твој, свој* и *који*, него и одређене тенденције карактеристичне за наш савремени језик у целини, за језик књижевника појединих средина и, коначно, за сваког од овде наведених писаца посебно.

У посебним се напоменама и табелама (5. и 6) дају подаци о фреквенцији ових облика код неких писаца из 19. века (од којих сам такође прегледао првих сто страница текста одређене књиге).

Табела 1. — Облици заменице *МОЈ*

име писца	свега	контраховани облик				неконтраховани облик			
		G/A	D/L	свега	%	G/A	D/L	свега	%
И. Андрић	4	3	1	4	100%	0	0	0	0%
М. Црњански	2	2	0	2	100%	0	0	0	0%
Б. Попић	2	0	2	2	100%	0	0	0	0%
М. Лалић	21	14	7	21	100%	0	0	0	0%
М. Селимовић	25	18	7	25	100%	0	0	0	0%
О. Давичо	16	11	5	16	100%	0	0	0	0%
Д. Ћосић	1	0	1	1	—	0	0	0	—
А. Исаковић	3	2	1	3	100%	0	0	0	0%
В. Попа	10	8	2	10	100%	0	0	0	0%
С. Раичковић	8	5	3	8	100%	0	0	0	0%
М. Крлежа	9	6	3	9	100%	0	0	0	0%
И. Дончевић	3	2	0	2	66,6%	0	1	1	33,3%
В. Калеб	4	3	1	4	100%	0	0	0	0%
П. Шегедин	1	1	0	1	—	0	0	0	—
М. Божић	2	2	0	2	100%	0	0	0	0%
В. Десница	32	15	17	32	100%	0	0	0	0%
Р. Маринковић	8	5	3	8	100%	0	0	0	0%
В. Јелић	20	14	4	18	90%	0	2	2	10%
Ј. Каштелан	3	2	0	2	66,6%	0	1	1	33,3%
В. Парун	6	2	4	6	100%	0	0	0	0%
свега	180	115	61	176	97,8%	0	4	4	2,2%

Табела 2. — Облици заменице *ТВОЈ*

име писца	свега	контраховани облик				неконтраховани облик			
		G/A	D/L	свега	%	G/A	D/L	свега	%
И. Андрић	0	—	—	—	—	—	—	—	—
М. Црњански	2	1	1	2	100%	0	0	0	0%
Б. Попић	8	5	3	8	100%	0	0	0	0%
М. Лалић	1	0	1	1	—	0	0	0	—
М. Селимовић	4	3	1	4	100%	0	0	0	0%
О. Давичо	2	1	1	2	100%	0	0	0	0%
Д. Ћосић	1	0	1	1	—	0	0	0	—
А. Исаковић	0	—	—	—	—	—	—	—	—
В. Попа	7	3	4	7	100%	0	0	0	0%
С. Раичковић	13	8	5	13	100%	0	0	0	0%
М. Крлежа	4	1	3	4	100%	0	0	0	0%
И. Дончевић	3	1	2	3	100%	0	0	0	0%
В. Калеб	0	—	—	—	—	—	—	—	—
П. Шегедин	1	1	0	1	—	0	0	0	—
М. Божић	2	2	0	2	100%	0	0	0	0%
В. Десница	0	—	—	—	—	—	—	—	—
Р. Маринковић	0	—	—	—	—	—	—	—	—
В. Јелић	0	—	—	—	—	—	—	—	—
Ј. Каштелан	9	2	7	9	100%	0	0	0	0%
В. Парун	2	1	0	1	50%	1	0	1	50%
свега	59	29	29	58	98,3%	1	0	1	1,7%

Табела 3. — Облици заменице *СВОЈ*

име писца	свега	контраховани облик				неконтраховани облик			
		G/A	D/L	свега	%	G/A	D/L	свега	%
И. Андрић	22	13	9	22	100%	0	0	0	0%
М. Црњански	39	22	17	39	100%	0	0	0	0%
Б. Ђопић	33	25	8	33	100%	0	0	0	0%
М. Лалић	5	3	2	5	100%	0	0	0	0%
М. Селимовић	24	12	12	24	100%	0	0	0	0%
О. Давичо	17	12	5	17	100%	0	0	0	0%
Д. Ђосић	20	10	9	19	95%	0	1	1	5%
А. Исаковић	5	4	1	5	100%	0	0	0	0%
В. Попа	9	5	4	9	100%	0	0	0	0%
С. Раичковић	11	3	8	11	100%	0	0	0	0%
М. Крлежа	21	12	9	21	100%	0	0	0	0%
И. Дончевић	34	15	19	34	100%	0	0	0	0%
В. Калеб	21	3	5	8	38%	6	7	13	62%
П. Шегедин	61	47	14	61	100%	0	0	0	0%
М. Божић	32	19	13	32	100%	0	0	0	0%
В. Десница	37	25	12	37	100%	0	0	0	0%
Р. Маринковић	41	32	9	41	100%	0	0	0	0%
В. Јелић	11	5	5	10	90,9%	0	1	1	9,1%
Ј. Каштелан	5	1	4	5	100%	0	0	0	0%
В. Парун	6	4	2	6	100%	0	0	0	0%
свега	454	272	167	439	96,6%	6	9	15	3,4%

Табела 4. — Облици заменице *КОЈИ*

име писца	свега	контраховани облик				неконтраховани облик			
		G/A	D/L	свега	%	G/A	D/L	свега	%
И. Андрић	35	15	19	34	97%	1	0	1	3%
М. Црњански	18	7	9	16	88,8%	1	1	2	11,2%
Б. Ђопић	14	8	6	14	100%	0	0	0	0%
М. Лалић	14	0	1	1	7%	4	9	13	93%
М. Селимовић	25	6	16	22	88%	1	2	3	12%
О. Давичо	24	8	11	19	79%	5	0	5	21%
Д. Ђосић	11	2	7	9	82%	2	0	2	18%
А. Исаковић	6	1	4	5	83%	0	1	1	17%
В. Попа	1	1	0	1	—	0	0	0	—
С. Раичковић	9	6	2	8	89%	1	0	1	11%
М. Крлежа	4	1	1	2	50%	2	0	2	50%
И. Дончевић	25	6	3	9	36%	6	10	16	64%
В. Калеб	12	2	0	2	17%	7	3	10	83%
П. Шегедин	37	1	0	1	2,7%	16	20	36	97,3%
М. Божић	20	7	3	10	50%	6	4	10	50%
В. Десница	22	4	17	21	95,5%	0	1	1	4,5%
Р. Маринковић	19	0	14	14	73,7%	4	1	5	26,3%
В. Јелић	15	0	0	0	0%	6	9	15	100%
Ј. Каштелан	2	0	0	0	0%	1	1	2	100%
В. Парун	11	0	1	1	9%	10	0	10	91%
свега	324	75	114	189	58,4%	73	62	135	41,6%

IV

На основу бројки изнетих у табелама долазимо до следећих констатација.

1⁰ Не постоји — у погледу (не)контрахованости — разлика између облика ген.-ак., с једне и дат.-лок., с друге стране.

2⁰ Посесивне заменице *мој, њвој и свој* понашају се, у односу на особину о којој говоримо, на идентичан и један начин⁴, а релативна заменица *који* на други начин.

3⁰ Контраховани облици посесивних заменица неупоредиво су чешћи од неконтрахованих. Ови други толико су ретки да их код већине писаца уопште и не налазимо, а и тако где се јаве обично су веома малобројни. То, пре свега, потврђују ови подаци: а) 673 или преко 97% контрахованих : 20 или мање од 3% неконтрахованих облика; б) од 20 неконтрахованих облика чак 13 или 65% отпада на једног писца — В. Калеба (код којег, уосталом, у неким другим делима имамо претежније контраховане облике ових заменица), а 2 су из поетског текста (који и иначе тежи као неуобичајеном језичком изразу).

4⁰ У односу на употребу (не)контрахованих облика посесивних заменица књижевни језик није у већој мери регионално маркиран, а и разлике између појединих писаца су незнатне (изузимајући већ помињаног В. Калеба).

5⁰ Ослањајући се на податке које даје табела 4. можемо констатовати, у целини, приближно једнаку фреквенцију контрахованих и неконтрахованих облика релативне заменице *који*. Однос: 189 или 58,4% контрахованих : 135 или 41,6% неконтрахованих облика (на 2 000 стр.) показује, ипак, превагу оних првих.

6⁰ Употреба (не)контрахованих облика релативне заменице *који* у савременом књижевном језику је у великој мери регионално обележена, а бројне су варијације и између појединих писаца. Тако писци из Хрватске и Црне Горе (нпр. М. Лалић)⁵ чешће употребљавају неконтраховане облике ове заменице, а остали ређе. Од укупно 135 примера таквих облика (в. табелу 4) чак 120 или 88,8% припада писцима из тих република, а свега 15 или 11,1%

⁴ Отуда релативно ниска фреквенција првих двеју заменица (особито заменице *њвој*) не умањује умногоме вредност изнетих података.

⁵ В. и за С. М. Љубишу табелу 6.

осталима. (Стога је интересантан однос облика заменице *који* у језику В. Деснице (21 или 95,5% контрахованих : 1 или 4,5% неконтрахованих) и у језику Ј. Ђоновића⁶ (10 или 91% контрахованих : 1 или 9% неконтрахованих облика).

⁷⁰ У савременом књижевном језику постоје, дакле, у фреквенцији (и не само у фреквенцији) контрахованих и неконтрахованих облика ген.-ак. и дат.-лок. сингулара евидентне и значајне разлике између посесивних заменица *мој, твој* и *свој* — с једне стране и релативне заменице *који* — с друге стране. Поред онога што је већ речено, ту разлику потврђују и ови моменти: а) И они писци који готово доследно употребљавају *не контраховане* облике заменице *који* најчешће имају доследно *контраховане* облике посесивних заменица. Тако, нпр., П. Шегедин има 36 или 97,3% неконтрахованих облика заменица *који*, а 61 или 100% контрахованих облика заменице *свој*. б) Само код Б. Ђопића нисам (на сто страница текста) нашао ниједан неконтраховани облик заменице *који*, а код свега шест писаца (од чега су пет из Хрватске) налазимо неконтраховане облике (и то обично с минималним бројем примера) посесивних заменица.

V

Поређења и целовитости ради у табелама 5. и 6. навешћемо податке о фреквенцији једних и других облика ових заменица код неких писаца из 19. века⁷.

Из табеле 5. се види да се ситуација у вези са контрахованошћу облика посесивних заменица код писаца из 19. века, у суштини, не разликује од онога што смо констатовали за модерни књижевни језик. Наиме, и код тих писаца чешћи су сажети облици него несажети, и то — што је веома важно — код свих њих.

⁶ НА ВЛТАВИ, Цетиње 1948.

⁷ 1. Вук Стеф. Караџић, МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ, у Будиму 1928 (Вук 1); 2. Вук Стеф. Караџић, ПРАВИТЕЛСТВУЮЩИЙ СОВѢТЬ СЕРЬСКИЙ, у Бечу 1860, III+92 (Вук 2); 3. Степан Митров Љубиша, ПРИПОВИЈЕСТИ ЦРНОГОРСКЕ И ПРИМОРСКЕ, у Дубровнику 1875; 4. Богобој Атанацковић, ДВА ИДОЛА, у Београду 1893; 5. М. Ђ. Милићевић, ЗИМСКЕ ВЕЧЕРИ, Београд 1879; 6. Свет. Ђоровић, ИЗ МОЈЕ ДОМОВИНЕ, у Моставу 1898; 7. Аугуст Шеноа, САБРАНА ДЈЕЛА, књига IV, Загреб 1932; 8. Јосип Козарац, МАЛЕ ПРИПОВИЈЕСТИ, I, Загреб 1909.

Табела 5. — Облици присвојних заменица

име писца	свега	контраховани облици					неконтраховани облици				
		МОЈ	ТВОЈ	СВОЈ	свега	%	МОЈ	ТВОЈ	СВОЈ	свега	%
Вук 1	26	6	0	20	26	100%	0	0	0	0	0%
Вук 2	28	1	0	16	17	60,7%	0	0	11	11	39,3%
Љубиша	31	1	1	23	25	80,6%	2	0	4	6	19,3%
Атанацковић	72	36	1	35	72	100%	0	0	0	0	0%
Милићевић	24	1	1	20	22	91,7%	0	0	2	2	8,3%
Ђоровић	11	0	1	10	11	100%	0	0	0	0	0%
Шеноа	51	23	1	16	40	78,4%	6	3	2	11	21,6%
Козарац	30	3	2	20	25	83,3%	1	1	3	5	16,7%
свега	213	71	7	160	238	87,2%	9	4	22	35	12,8%

Табела 6. — Облици заменице КОЈИ

име писца	свега	контраховани		неконтраховани	
Вук 1	14	12	85,7%	2	14,3%
Вук 2	27	10	37%	17	63%
Љубиша	26	5	19,2%	21	80,8%
Атанацковић	38	34	89,5%	4	10,5%
Милићевић	10	10	100%	0	0%
Ђоровић	5	5	100%	0	0%
Шеноа	6	4	66,6%	2	33,3%
Козарац	21	10	47,6%	11	52,4%
свега	147	90	61,2%	57	38,8%

Па ипак, подаци који су дати у овој табели (5) указују и на извесне специфичности. а) У целини посматрано, проценат неконтрахованих облика већи је код писаца 19. века него код савремених (однос је 12,8%: 3%). На основу овога може се констатовати тенденција постепеног елиминисања неконтрахованих облика ген.-ак. и дат.-лок. посесивних заменица. б) Старији писци показују много већу неуједначеност од новијих. Та неуједначеност последица је непостојања чврстог стандарднојезичког система у 19. веку, веће изолованости појединих културних центара на српскохрватској језичкој територији и, нарочито код неких писаца, већег ослањања на народне говоре⁸.

⁸ Тако, на пример, Љубиша употребљава неконтраховане облике у приличној мери (иако и он ређе од контрахованих). М. Пешикан (*Сшароцрногорски средњокашунски и љешански говори*, СДЗБ XV, 154) каже да су у овим говорима несажети облици „ређи — али их има“, а у *Црмничком говору* Б. Милетића налазимо само несажете облике: *мдеја*, *мдеја*, *свдеја*, *свдеме* (СЗДБ IX, 321). С друге стране, код Црмничанина Ј. Ђоновича констатовали смо 21 контрахован облик заменице *свој* према једном једином.

То је, уосталом, и логично, Наизглед је нелогично то што се модерни књижевни језик опредељује за облик који је по пореклу секундаран⁹, иако неки од народних говора који су у његовој основици још увек знају и за примарни, неконтраховани облик.¹⁰ То се, међутим, може разумети ако се узме у обзир велика старина контрахованих облика, већи утицај на књижевни језик оних говора који имају само (или чешће) такве облике и уобичајена тежња стандардног језика ка нивелацији у употреби језичких средстава.

У вези с табелом 6. важно је истаћи да се и код писаца 19. века (из чијих су дела наведени подаци у последњој табели) јављају чешће неконтраховани облици заменице *који* него исти такви облици посесивних заменица (однос је 38,3% : 12,8%), али разлика очигледно није тако велика као код савремених писаца (у којих је тај однос 41,6% : 3%)¹¹.

неконтрахованом. Видели смо да и М. Лалић и Д. Ђосић употребљавају (у тексту који сам прегледао) само (или готово само) контраховане облике посесивних заменица, иако М. Стевановић за источнорногорске говоре наводи облике: *мо'џа, тво'џа, сво'џа* (ЈФ XIII, 28), а Д. Јовић за трстенички: *мдеја, свеја, швдеја* (СДЗБ XVII, 125).

⁹ Код Вука смо запазили управо обрнуту појаву. У „Милошу Обреновићу“ (из 1828. године) јављају се само контраховани облици (што је у складу с оним што су дијалектолози — Ј. Вуковић, односно Б. Николић — констатовали за дробњачки (ЈФ ХФ XVII, 59), односно тршићки говор (СДЗБ XVII, 418). Међутим, у Правителствујушчем совјету, који је Вук писао „пред крај свог живота, у време, дакле, кад је био већ потпуно формиран и као теоретичар језика и као писац“ (М. Ивић, Зборник за филологију и лингвистику I, 116), Вук често употребљава и неконтраховане облике. У томе се, свакако, огледа и његов став према овој проблему.

¹⁰ На пример, у говору источне Херцеговине су „од замјеница *мој, твој* и *свој* у употреби . . . и сажети и несажети облици“ каже А. Пецо (СДЗБ XIV, 137), али додаје: „Сажети облици [су] знатно чешће у употреби него несажети“.

¹¹ Разлике у погледу (не)контрахованости између посесивних заменица — с једне стране и релативне заменице *који* — с друге запажају се и у неким народним говорима. Тако су у староцрногорским средњокатунским и љемашким говорима несажети облици посесивних заменица ређи од сажетих (в. напомену 8), а „облици од којј [су] у в е к [разред мој] несажети“ (СДЗБ XV, 154). Слично је и у говору источне Херцеговине (бар што се тиче посесивних заменица, в. напомену 10), само што у њему „замјеница *који* има у зависним падежима јединине и сажете и несажете облике“ (СДЗБ XIV, 142).

И новопазарско-сјенички говори знају за двојке облике ових заменица, али се из података које налазимо у СДЗБ XVI, 91. не може видети који су од њих чешћи, односно постоји ли у том погледу разлика између посесивних заменица и заменице *који*.

Други се, међутим, неки говори генерално опредељују за једне или друге облике (без обзира на то које су од ових заменица у питању), али ваља истаћи занимљиву чињеницу да су говори са доследно (или готово доследно) неконт-

VI

Дуже и упорније чување неконтрахованих облика заменице *који* у савременом српскохрватском књижевном језику, као и релативно бројно њихово јављање у језику писаца чија сам дела прегледао, подстакнуто је сигурно хомографијом (у нестандартној ортоепији и хомонимијом) контрахованих облика ове заменице с облицима ген.-ак. и дат.-лок. именичке заменице *ко*¹². Зато употребом неконтрахованих облика *којеј(а)*, *којем(у)* писац, односно говорник (пошиљалац поруке) олакшава читаоцу, односно слушаоцу (примаоцу поруке) да такве облике лако препозна као ген., ак., дат. или лок. сингулара релативне заменице *који*. Облици *кој(а)*, *ком(е,у)* не могу се често тако лако идентификовати, поготову у позицијама у којима окружење или контекст томе мало доприносе.

Сличне хомографије (или евентуалне хомонимије) нема код посесивних заменица *мој*, *твој* и *свој*. Отуда употреба неконтрахованих облика ових заменица није функционално и семантички релевантна. Кад се уз то додају и разлози који су довели до промене *-оје-* у *-о-* и разлози језичке економије, јасно је и зашто су тако ретки.

Мирослав Николић

трахованим облицима углавном тзв. старији новоштокавски (као, нпр., црмнички, СДЗБ IX, 270, 321, 536, 537, трстенички, СДЗБ XVII, 125. и 126. или левачки, СДЗБ XIX, 355—357), а да су они у којима се јављају само (или готово само) контраховани облици најчешће тзв. млађи новоштокавски или најпрогресивнији штокавски говори (као, нпр., пивско-дробњачки, ЈФ XVII, 59. и 61, усочки, СДЗБ XX, 211. и 212, горобилски ужички, СДЗБ XIX, 677. и мој материјал или тршићи, СДЗБ XVII, 418).

¹² У чланку: *Замјенице „ко“ и „који“ и њихови облици*, Наш језик, год. VI, Београд 1939, стр. 234—235. Слободан Ковачевић истиче да се „врло често односно-упитне замјенице „ко“ и „који“ замјењују кад стоје у којем зависном падежу [али не, наравно, и у инструменталу — М.Н.]. Управо оне се не замјењују при правилном изговору, али се замјењују у писму.“

О ЈЕДНОЈ ПОЈАВИ ДИСИМИЛАЦИЈЕ У РЕЧИМА СТРАНОГ ПОРЕКЛА (*КОНТИНГЕНТ* — *КОНТИГЕНТ* И СЛ.)

Уношење страних речи за сваки језик представља нежељену, а ипак врло често неопходну и неминовну појаву, поготово када су у питању тзв. интернационализми, који у великој мери олакшавају споразумевање и комуницирање у ширим размерама, и који и у другим језицима а не само у нашем чине знатан проценат целокупне лексике, посебно у области стручне и научне терминологије. У прихватању и одомаћивању страних речи постојала је одувек разумљива тежња да се њихова структура прилагоди у сваком погледу општем систему нашег језика, што је у начелу сасвим оправдано. Та тежња се може пратити још од прасловенског доба и она је заслужна за успешну прераду и прилагођавање многих позајмица, за очување обличких и гласовних система и за избегавање оптерећења изговора склоповима који су природни за изворни језик али одударају од структуралних правила важећих за наш језик.

С развојем нове културе та моћ као да слаби и нове речи све чешће се примају у свом оригиналном, неизмењеном виду. То нарочито важи за интернационализме, а разлоге тој појави треба тражити у чињеници што су они део многих језика, па стога постоји разумљива тежња да остану слично уобличени у разним језицима а исто тако и да се сачува прозирност њиховог лика. Сем тога, ту најчешће нису у питању изоловане речи него читави разгранати системи, и отуда се развијају системска и типска, а не појединачна правила у њиховом прилагођавању. Она су најприметнија код латинизама, али се у знатној мери примењују и на грцизме и неке галицизме.

Напоредо с тим све је јачи отпор стандардног језика народским покушајима прилагођавања. Често није ни потребно деловање језичких стручњака у том правцу, јер је све шири број оних који, познајући изворни језик, свако мењање осећају као кварење а често и излажу подсмеху, иако су разлози тих народских прерада обично засновани на стварним законима језика. Као доказ овој тврдњи могу се навести неки латинизми у којима се гомилају назални сугласници. Нема никакве сумње да од наших гласовних склопова одударају речи као што су: *инстинкиј*, *команданиј*, *иниендант* и сл., и стога нису само дијалектолозима познати ликови *командај*, *комаданиј*, *иниендант* и сл., али упркос томе они уопште не продиру у књижевни језик.

Ипак неке речи као да пробијају те препреке и срећу се и код аутора који иначе брижљиво негују свој језик. Овде је уочљива веза између стручности термина и правилности његове употребе. Ако је неки термин везан за само једну уску научну област, по правилу његов лик остаје дуже неизмењен, јер га користе стручњаци којима је он близак. До „кварења” долази код термина који нагло добијају општу употребу. Списак таквих речи без сумње је много већи¹, али овде ће бити говора само о речима: *дели(н)квенџи*, *конџинџенџи* и *коресџонџенџи*, и то искључиво на основу материјала који пружа грађа за *Речник срџскохрвајској књижевној и народној језика САНУ*. Самим тим овај чланак не претендује на исцрпност, већ само на објашњења неких појава у смислу њиховог нормирања.

Наиме, и на основу ових неколико речи може се запазити да у њима и другим речима тог типа, понекад а не по правилу, долази до процеса дисимилације услед јављања назалног *н* у позицији првог члана двеју или више консонантских секвенци у непосредном суседству, и то по следећем принципу: уколико се назална компонента јави у две суседне консонантске секвенце, губи се регресивно, у првој од њих (*коресџонџенџи*), уколико их има три, губи се у медијалној (контигент). Таква дисимилација логички је сасвим разумљива јер, као што је речено, обезбеђује лакши изговор, али није прихватљива из других разлога. Да се врши недоследно, види се из следећих примера:

1. *дели(н)квенџи*

а. *џимери са дисимилацијом*: То су *деликвенџи* и робијаши одбегли из казних завода (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, Бгд. 1946, 84). *Деликвенџи* (је) морао протрчати кроз вртворед царског-краљевских солдата (С. Батушић, Пејзажи и дрвуде, Згб. 1959, 495). Читава дивизија зна да је код мене . . . кажњеник, *деликвенџи* (Ч. Миндеровић, Облаци над Таром, Бгд. 1947, 82). Филм обрађује тему млађих *деликвенџи* (Борба, 1957, 301/5).

б. *џимери са изворним ликом*: Прије казне треба *делинквенџи*е да прегледа лијечник (А. Г. Матош, Иверје, Мостар, 1899, 103). Кажњивост је искључена ако код *делинквенџи*а није било намере . . . да дело учини (Ж. Периф, Једна погрешна надлежност, Бгд. 1950, 7). Само је несавесан (тр. несавестан) трасант *делинквенџи* у смислу овога прописа (Д. Јанковић, Коментар меничног закона и Закона о чеку, Бгд. 1930, 197). Оклеветати човјека . . . да је рођени злочинац, убојица, *делинквенџи* (М. Крлежа, Лица и крајолици, Згб. 1954, 113).

¹ Овога типа су и речи: *џреџенџенџи*, *редунџанџан*, *џрансценџенџан* и др.

2. *коншиниенѝ*

а. *ѝримери без дисимилације*: Немци (су), пребацивши из Сарајева велике *конѝиенѝе* . . . за Вишеград, потпуно загосподарили долином Лима (Ч. Миндеровић, Наша књижевност 1946, 526). Изгледало му је врло zgodно, да ове *конѝиенѝе* . . . састави тако, да и даље задржи своје команданте на челу (Љ. Балтић, Наоружани народ, превод Колмара, Фрајхера фон дер Голца, Бгд. 1904, 34). Хоћете ли да нам одбијете тих сто хиљада људи, које треба да нам пружи годишњи *конѝиенѝ* од десет хиљада (Б. Нушић, Реторика. Бгд. 1924, 356). Увозници су . . . подносили прописан законски *конѝиенѝ* (Филмски алманах 1946—47, 19).

б. *ѝримери са изворним ликом*: Федерални савез одређује колики *конѝиенѝ* ставља поједина држава на располагање федерацији (В. Петровић, Времена и догађаји, Н. Сад. 1954, 378). Не морају (се) тражити никакви нарочити *конѝиенѝи* радне снаге (Политика 1950, 13623/1). Пољска се обавезује да ће дати извозне дозволе за шећер од репе у границама општег експортног *конѝиенѝа* (Месечник за законодавство, правосуђе и администрацију, 1924, 358). Канадска влада разматра захтев Уједињених нација да се канадски *конѝиенѝ* повећа (Борба 1957, 36/ 1). Према утврђеном *конѝиенѝу* . . . вриједност размјене износила је 12 милијарди динара (Ж. Стазић, Економска географија европских држава, Згб. 1955, 183).

3. *коресѝонденѝ*

а. *ѝримери са дисимилацијом*: Одређено (је) плаћање у местима у којима Банка има своје *коресѝонѝе* (Месечник за законодавство, правосуђе и администрацију, 1924, књ. III, 164).

б. *ѝримери са изворним ликом*: Кореспонденција њихова почиње тек пошто се Копитар обратио Стратимировићу, молећи га да назначи *коресѝонѝа* (Ј. Радовић, ЛМС 202—203, 173). Господин *коресѝонѝ*! Белај је с тима дописницима (М. Шапчанин, Целокупна дела III, Српски писци, Бгд. б. г., 28). Лондонски *коресѝонѝ* Сулцбергер публиковао је једно саопштење (В. Дедијер, Дневник, II, Бгд. 1946, 97).

Очигледност гласовне и структуралне логике упрошћавања несумњива је и не захтева објашњења.

Секвенце *n*+*консонанѝ* одстрањене су још у прасловенско доба; додуше оне су се обновиле испадањем полугласа али у ограниченој мери — са изузетком положаја између основе и суфикса (*n*-ѝ, *n*-ѝ-ка и сл.), а у другим случајевима остале су стране, као један од најизразитијих знакова туђег порекла речи, поготово у

случајевима кад се такав склоп вишеструко понови, што доводи до снажне дисимилативне тежње.

Ипак такав склоп је изговорив и у најнужнијој мери прихватљив за језик, тим пре што ни етимологија ових речи не пружа ослонац за лик без *n*. Све оне воде порекло из латинског језика: *гели(н)квенѝ* < *delinquere*, *конѝиенѝ* < *contingere*, *коресѝонгенѝ* < *cum + respondere* — дакле сваки пут са обавезним присуством консонанта *n*. Додуше, путеви њиховог уношења нису ишли директном линијом и данас је веома тешко установити из којег је језика и када нека од њих преузета, али за објашњење појаве о којој је реч, та чињеница и није релевантна, јер без обзира на то да ли су у питању галицизми или германизми, процес дисимилације овога типа не може се везати ни за једне ни за друге. У француском ове речи гласе: *délinquant*, *contingent*, *correspondant*, а у немачком: *Delinquent*, *Kontigent*, *Korrespondent*, што је очигледан доказ да ни оне не пружају основ за вршење дисимилације. Изузетак је лик *деликв-*, толико присутан да га је и Правопис морао признати. Поред спонтане тежње за лакшим изговором, свакако је битна и улога ослонца на реч *деликиѝ*, што је исправно, јер се ослања на латинско *delictus*.

Занимљиво је да у неким случајевима упрошћеног и прилагођеног лика долази и до даљег корака истог смера у смислу прилагођавања нашем језичком моделу, само овде и обличком, а не само фонетском. У питању је, наиме, још једна могућност разбијања тешких фонетских група овога типа — уметањем непостојаног *a* између консонаната *n* и *иѝ* у крајњем слогу. Та могућност се не користи само као алтернатива дисимилацији, већ, као што се може видети у облику речи *конѝиенѝаѝ*, и паралелно с њом, као даљи корак у прилагођавању домаћим системима.

Примери за оба случаја:

1. Потребни *конѝиенѝаѝ* робова добијао се у освајачким походима (Б. Зихерл, Дијалектички и историски материјализам, II, Бгд. 1952, 63).

2. Овај додељени *конѝиенѝаѝ* може свака пољопривредна фабрика шпирита отуђити (Трошарински зборник, Згб. 1929, 176). Пољаци су гласовали за *конѝиенѝаѝ* војске (Ј. Бенешѝ, Разговори, Згб. 149). Главни *конѝиенѝаѝ* радника и радница био (је) запослен из овога савеза (Д. Лапчевић, Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији, Бгд. 1928, 191).

Код осталих речи нису нађене потврде за овакву комбинацију дисимилације и непостојаног *a*, што је само случајност, а никако доказ да је нема.

Систематичније испитивање које би узело у обзир и говорни језик и стање у дијалектима, а такође и фреквенцију употребе ових речи, дало би свакако тачнију и одређенију слику о овој појави, појави, али вероватно не би битно изменило закључак који се намеће и на основу ове ограничене анализе:

— Као стандардну треба признати само варијанту без дисимилације. Иако је по гласовној структури нешто тежа, она има ту предност што, одржавајући континуитет у односу на језик из кога је преузета, истовремено подржава заједништво са другим језицима као судеонцима својеврсне међународне културне заједнице, у којој важну улогу има заједнички, интернационални фонд речи и системска доследност његовог уобличавања у појединим језицима.

— Због створеног узуса, културног обичаја, као и због наслона на основу реч *деликџи* — из овога правила треба изузети пример *дели(н)квениј* и изведенице и признати обе варијанте као допуштени дублетизам.

При избору између варијаната страних речи не треба, међутим, губити из вида могућност (често и потребу) да се реч туђег порекла замени домаћом, где то допушта значење. Тако се уместо *дели(н)квениј* обично може рећи *ипресџуиник*, речју *дойисник* понекад можемо заменити *коресџондениј* итд. — а таква замена често је у складу са наменом текста и потребама језичке културе.

Слободанка Бошков

АКЦЕНАТ ПРЕЗИМЕНА НА -ОВИЋ (-ЕВИЋ) СА ДВОСЛОЖНОМ ИЛИ ВИШЕСЛОЖНОМ ОСНОВОМ

I

1. Утврђивању књижевног акцента ове категорије презимена (типа *Јовановић*) прилазимо, прво, са разлога што се таква презимена у нас и данас разнолико наглашавају, а друго — што је ова врста презимена квантитативно врло богата, тако да је — не само из научних већ и из практичних разлога — потребно утврдити, колико се год то може, како та презимена треба изговарати у нашем књижевном језику.

У савременој српскохрватској акцентуацији постоје два начина наглашавања презимена типа *Јовановић*.

Први начин: *Јовáновић, Сјојáновић, Сјејáновић, Срејéновић, Обрéновић, Продáновић, Ииња́шовић, Тодóровић* итд. — тј. са уједначеним акцентом, дугим узлазним на слогу непосредно испред суфикса *-овић (-евић)*.

Други начин: *Јòвановић, Сјòјановић, Срèиєновић, Сјèйèиáновић, Òбрєновић, Прòдáновић, Ииња́шовић, Тòдоровић* итд. — тј. са акцентом основне речи (имена): *Јòван, Срèиєн, Сјèйèиáн, Òбрєн, Прòдáн, Ииња́и, Тòдòр, Сјòдáн* итд. или, тачније, са акцентом ген. једн. тих имена: *Јòвана* и сл., или придева изведених од тих имена: *Јòванов* и сл.

2. Истоветна појава запажа се и у штокавским говорима са старијом акцентацијом, из које је проистекла и књижевна. Ми форму *Јòван*, у време преласка старе у нову акцентуацију, и нисмо могли друкчије добити него од форме *Јовáн*. Према томе је и форма *Јòвановић*, у књижевном језику, природни наследник форме *Јовáновић*, која још живи, као некњижевна, на неким нашим теренима. Исто тако у старијим говорима постоји и *Јовáндвић* (која одговара типу *Јовáновић*) поред форме *Јовáновић*. Према томе, у анализи ове појаве од значаја су и подаци из тих говора.

3. У случајевима какви су: *Ковáчевић* (ковáч > кòвáч, ген. ковáчá > ковáча, прид. ковáчѐв > ковáчев, през. *Ковáчевић*), *Кайејáновић, Барјакйáревић* и сл. слажу се, разуме се, сви говори, и њихов третман није споран. Наиме, ово је категорија која задовољава обе тежње: акценат се истовремено подудара и са акцентом основне речи (у

косим падежима и придеву) и са типом који тежи томе да постане општи модел, без обзира на акценат основне речи.

4. Сад се поставља, чини и се, најтеже питање: која су то имена или категорије имена која служе као основа за стварање презимена двојаког акцента (*Јовáновић — Јовановић*). Мислим да на ово типање са сигурношћу не могу одговорити. Оно што се сигурно може рећи јесте да су то имена двосложне и вишесложне основе, да су акценатски веома разноврсна имена која служе за извођење овог акценатског дублета (*Јовáновић — Јовановић*). Али је, разуме се, исто тако сигурно да међу те многобројне, разноврсне типове не улазе сва наша властита имена, нпр. презимена типа *Рађојевић*, *Блајојевић*.

5. Ваља да овде наведем акценте које сам лично слушао на разним странама: *Ма̀риновић* и *Ма̀риновић*, *Ми́ловновић* и *Ми́ловновић*, *Бу̀лашовић* и *Бу̀лашовић*, *Ма́ксимовић* и *Ма́ксимовић*, *А̀ниџијевић* и *А̀ниџијевић*, *А̀ранђеловић* и *А̀ранђеловић*, *Са̀вићевић* и *Са̀вићевић*, *Ла̀кићевић* и *Ла̀кићевић*, *Дра̀ићевић* и *Дра̀ићевић*, *Ни́кићевић* и *Ни́кићевић*, *Ђу̀рановић* и *Ђу̀рановић*, *Ђу́кановић* и *Ђу́кановић*, *Ра̀дуловић* и *Ра̀дуловић*, *Ма̀ишијашевић* и *Ма̀ишијашевић*, *Па̀вићевић* и *Па̀вићевић*, *Ш̀ћепановић* и *Ш̀ћепановић*, *Си́ћеић* и *Си́ћеић*, *Си́џадиновић* и *Си́џадиновић*, *То̀доровић* и *То̀доровић*, *Ву̀кићевић* и *Ву̀кићевић*, *Обра̀довић* и *Обра̀довић*, *Кр̀смановић* и *Кр̀смановић*, *Го̀лубовић* и *Го̀лубовић*, *Ра̀дивојевић* и *Ра̀дивојевић*, *До̀мановић* и *До̀мановић*, *Об̀реновић* и *Об̀реновић* итд.

6. Да би се јасније уочили акценатски односи, прегледаћемо подробније сама имена која су у основи оваквих презимена. Ево акценатско-морфолошких типова имена у оквиру којих у презименима имамо двојак акценат:

а) *Јован*, *Ма̀шан*, *Ду̀шан*, *Бу̀лаи*, *До̀ман*, *Јван*, *Ма̀шан*, *Дамјан*, *Ђу́кан*, *Ђу́ран*, *Дра̀иан*, *Ји́њаи*, *Обра̀д*, *Аврам*, *Кара̀н*, *Си́џан*, *Кокан*, *Во̀јин*, *Ма̀ришин*, *Го̀ран*, *Ми́лан*, *Ми́јаи*, *Ви́шан*, *Зла̀шан*, *Ђокан*, *Давид*, *Ми́лић*, *Па̀вић*, *Дра̀ић*, *Бџић*, *Ву́кић*, *Ра̀дич*, *Ла̀кић*, *Јовић* и сл. Има још једна ствар у неких од ових имена о којој треба рећи реч-две. Наиме, нека од ових имена, као *Ду̀шан*, *Јован* и сл., имају каткад и гдегде дуг вокал пред завршним консонантом (сонантом): *Јовáн*, *Душáн* и сл., тим самим прелазе у сферу имена (и општих именица) типа: *кџвáч*, *Аи́шић*, *Нџвáк* итд. и постају основа за стварање презимена типа *Кџвáчевић*, *Новáковић*, *Аи́шић* итд., која у књижевном језику могу имати само тај, дугоузлазни, акценат. Слично колебање запажа се и код апелатива: *ђу̀ран* и *ђу̀ра̀н*, *сирџи́ан* и *сирџи́ан* итд.

б) *Срџи́ен*, *Об̀рен*, *А̀ним*, *Јџксим*, *Кџзман*, *Кр̀сман*, *Нџсџор*, *Дџсџи́ош*, *Млџден*, *Јрош*, *Ми́лош*, *Тџдор*. итд. Акценти именица типа

II

Пре него што пређемо на коментрансање ове појаве, да прегледамо неке податке и ставове о њој у нашој филолошкој литератури — општој, лексикографској и дијалектолошкој, додајући и још нешто материјла.

1. Вук у *Рјечнику* није давао презимена, сем неких ређих, као *Дѣсјошовић*, *Мрђавчевић*, *Шеремешовић* („А четврту у Дрекаловиће На Милића Шереметовића”), па се из *Рјечника* не може ни видети оште акцентатско стање презимена. Ови примери (*Мрђавчевић*, *Дѣсјошовић*, *Шеремешовић*) иду у прилог подударности акцента са именом од ког се изводи презиме. Ни у својим другим списима Вук нема опширнијег материјала који би могао помоћи у решавању овог питања.

2. У „Српским акцентима” Ђуро Даничић има Вуково *Шеремешовић* (стр. 54), затим: *Мрђавчевић*, *рђаковић* (52), *кољикоњевић* (54), *Дрекановић*, *незналовић*, *Ошмановић*, *омаковић* (48).

У „Основама српскога или хртатскога језика” Даничић такође нема много материјала ове врсте. Док имена типа: *Анџоније*, *Арсеније* (74), *Глџорије* (74—75), *Димитрије* (75), *Веселин* (148), *Дрдиомир* (31) итд. има доста, дотле презимена ни ове врсте ни других нема довољно: *Радивојевић*, *Милдшевић*, *Сиднимировић* (233). На истој страни има: *Десјошовић* (неакцентовано), али и: *дѣсјошовић* (тј. акценовано). У вези са тим Даничић вели: „од основа које се налазе у адјектима посесивнијех . . . *бабовић*, *бановић* и *бановић*, *дѣсјошовић* . . . *гуџдевић*, *краљевић*, *сѣричевић*, *царевић*. Тако преко адјектива постају презимена од свакога имена мушкога (као што и гдјекоје између предњих ријечи могу бити и презимена, као *Десјошовић*, *Краљевић*): *Васојевић*, *Милдшевић*, *Радивојевић*, *Сиднимировић* итд.”

Даничићева схватања о овом акцентатском питању нешто се шире илуструју у првом и другом тому *Рјечника* ЈАЗУ (*а-чобо*): *чобановић*, *чишаковић*, *Аранђеловић*, *Арсенијевић*, *Аврамовић*, *Арнаушовић*, *Акшановић*, *Алаовић*, *Андријашевић*, *Анђелковић* (према *Анђелко*), *Анџићевић*, *Ашанасијевић*, *Авдурмановић*, *Бдишевић*, *Борисављевић*, *Беривојевић*, *Берисављевић*, *Будисављевић*, *Цијановић* (према: *цијан*, нема: *цијан* или *цијан*), *Црнобрчевић*, *Цуцуловић*, *Цвијетиновић* (према: *Цвијетин*, име), *Чдлуковић*.

3. Тиме долазимо и до најбогатијих извора грађе — великих лексикографских дела. Наиме, два главна извора за материјал који овде разматрамо јесу: *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности (РЈА) и *Речник српско-хрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ). Ова два велика речника садрже, поред свега

в. Презимена са оба акцента: *Авакумовић* и *Авакумовић*, *Аврамовић* и *Аврамовић*, *Аксенјијевић* и *Аксенјијевић*, *Арслановић* и *Арслановић*, *Арсеновић* и *Арсеновић*, *Божјићевић* и *Божјићевић*, *Борашиновић* и *Борашиновић*, *Вишановић* и *Вишановић*, *Вукмировић* и *Вукмировић*, *Гађиновић* и *Гађиновић*, *Главановић* и *Главановић*, *Главаревић* и *Главаревић*, *Гдљубовић* и *Голубовић*, *Горановић* и *Горановић* и многа друга.

4. У новосадском „Правопису српскохрватског књижевног језика” нема, разуме се, ни близу толико овог материјала колико га има РЈА и РСАНУ, али га ипак има:

а. са оба акцента: *Милчиновић* и *Милчиновић*, *Милићевић* и *Милићевић*, *Миличевић*, и *Миличевић*, *Мијајшовић* и *Мијајшовић*, *Михановић* и *Михановић*, *Михајловић* и *Михајловић*, *Миховиловић* и *Миховиловић*, *Недџљковић* и *Недџљковић*, *Недџљковић* и *Недџљковић*, *Павићевић* и *Павићевић*, *Прибићевић* и *Прибићевић*, *Прибичевић* и *Прибичевић* итд.;

б. само повучен акценат: *Јовановић*, *Михајловић*, *Михаљевић*, *Павичевић* итд.;

в. само акценат основне речи: *Михуновић*.

4. Ни у једном од ова три извора (РЈА, РСАНУ, Правопис) изричито се не коментарише ова појава, али већ сама пракса у њима има донекле карактер изјашњења и опредељења њихових аутора. Један од коаутора РЈА, Томо Маретић, и изричито је коментарисао разматрани акценатски однос, о коме у својој знаменитој граматици вели:

„Именице на *-овић* држе се понајвише акцента темељне ријечи ... И презимена се држе темељне ријечи: *Јованић* и *Јовановић* од: *Јован*, *Ковачевић* од *ковач*, ген. *ковача*, *Мајсиминовић* од *Мајсими*. У многим се крајевима говори *Јовановић*, *Мајсиминовић*, *Прерадовић*, *Веселиновић* мјесто правилнога *Јовановић*, *Мајсиминовић*, *Прерадовић*, *Веселиновић* (: *Јован*, *Мајсими*, *Прерад*, *Веселин*) и.т.д., а то је аналогија према презименима, којима такав акценат по закону припада, на пр. *Ковачевић*, *Маринковић* (од: *Маринко*) [у Рјечнику ЈАЗУ стоји: *Маринко* (*Маринко*) и *Маринковић* (*Маринковић*) — што се не уклапа сасвим у Маретићева схватања; обрадио Будмани — нап. М. С.], *Новачковић* (од: *Новак*, ген. *Новака*) и др.”¹

5. И Берислав Николић је разматрао ову појаву, о којој, поред осталог и у вези са тим, каже: „Презимена изведена од присвојних придева на *-ов* којима је у основи именица која не припада акц. типу *ковач*, *ача* немају доследно акц. основних придева. Поред

¹ Т. Маретић: *Грамаишка и сиилисишка*, Загреб 1931, стр. 279.

примера с очуваним акц. (*Пáвловић, Пѣйровић, — Мѣксимовић; — Јовановић, Прерадовић; — Милѣшевић; — Веселиновић* и сл.) врло је чест и акц. (') на слогу трећем од краја: *Пáвловић: — Максíмовић; — Јовáновић, Прерáдовић; — Милѣшевић; — Веселиновић*. Маретић оправдано овај дуги акц. тумачи утицајем примера типа *Ковáчевић* (о. с. 279). Разуме се да је тај утицај још логичнији у говорима где се јавља акц. *Јовáн*"².

6. Код М. Стевановића, у „Савременом српскохрватској језику”, има само: *Јовáновић, Милѣшевић, Милићевић, Раѓичевић, Барјак-ићревић, Кайеићновић, Ковáчевић, Борисáвљевић, Будисáвљевић, Раѓосáвљевић, Љубисáвљевић*. Како ово дело има и нормативну намену, наведени примери имају карактер принципијелног изјашњења.

7. Наши ранији дијалектолози нису, уопштено говорећи, поклањали посебну пажњу презименима ове врсте. То се, међутим, не може рећи за нова и најновија дијалектолошка испитивања и одговарајуће радове. Навешћу пример-два.

Берислав Николић, у чланку „Прилог за утврђивање српскохрватске нормативе акцентуације” наводи: „Ова презимена колебају се у акценту: *Аврамовић* (Прич. [Причиновић у Мачви] 5) — *Авра́мовић* (Прич.); *Дамјановић* (Прич.) — *Дамља́новић* (Прич.); *Недељковић* (Прич.), *Неде́љковић* (Прич.)... Лично име *Маринко* такође има двојак акц.: а) *Ма́ринко* (БР [Баново Поље у Мачви] X 5, Прич. X 4) и б) *Ма́ринко* (Н [Ноћај], Прич., Бад. [Бадовинци])”³. В. Николић вели „колебају се”, што би се могло протумачити да је реч о истим презименима.

8. Мирослав Николић, у свом раду „Говор села Горобиља”⁴, наводи: а) акценат основне речи: *Гáврилиовића* брдо, *Димийиријевића* поток (703, 85), *Јѣсимовића* поток, *Урошевића* брдо, *Чѣланковића* потес (704, 86), *Авакумовић, Бѣићевић, Вјѣáковић, Вилѣијевић, Вукѣшиновић, Гáврилиовић, Димийиријевић, Јѣксимовић, Кѣлáревић, Маићевић, Мијáиловић, Обрадовић, Пáвићевић, Ракићевић, Симѣуновић* (706, 88); б) повучен акценат: *Јакѣвљевића* брдо (703, 85), *Јовáновић, Милићевић, Миловáновић, Трифунѣновић, Филйиовић* (706, 88). Као што се види, акценат основне речи је ипак претежнији посред једног села крај Ужичке Пожеге! Усмено ми је саопштено да је у Прилипцу код Ужичке Пожеге *Мајстиоровић*, а никако *Мајсти́ровић*. Он ми је исто тако рекао да је, испитујући златиборске говоре, чуо у селу Бјелуши *Раѓосављевић*.

² Акцентај изведених именица у српскохрватском књижевном језику, Наш језик, књ. XIII, св. 1—2, стр. 108.

³ Наш језик, и. с., књ. XIII, св. 3—5, стр. 255.

⁴ СДЗБ XIX, Београд, 1972.

9. У мом, ускочком говору је само: *Крџмановић, Тодоровић, Пердшевић, Булашковић, Јовановић, Јовићевић, Милићевића* долина итд., дакле акценат основне речи.

III

У анализи ове појаве требало би пре нормативне оцене (утврђујући, у ствари, елементе за њу) одговорити на два питања:

прво, етимолошко: који акценатски односи представљају старо наслеђе, а који су нови, аналошки, резултат угледања на друге случајеве и акценатске продуктивности;

друго, из области дијалектологије или лингвистичке географије: каква је територијална распрострањеност једног и другог типа, односно једне и друге тенденције.

1. а) Није спорна старина односа *ковѡч, ковѡчев: Ковѡчевић*, одн. *ковѡч, ковѡчѡв: Ковѡчѡвић*.

б) Као дублетски, овај однос је и шире заступљен, јер форма *Јовѡн* и данас живи у неким нашим говорима; исп. и св. (односно Св.) *Јовѡна* (ген.) у цркв. и иначе. Тако је и форма *Душѡн*, поред *Душан*, доста распрострањена. Према томе, форме *Јовѡновић, Душѡновић, Тешиѡновић* итд. можемо посматрати као изворне, а не аналошке (у односу на тип *Јовѡн*).

в) И други изговор (*Јовановић, Вукѡживновић* итд.) теоријски је сасвим јасан и није спорна његова етимолошка изворност. Он почива на акценту генитива једине имена од којих су презимена ове врсте изведена или на акценту придева: ген. једн. *Јована*, прид. *Јованов* — презиме *Јовановић*. Исто тако није спорно да су акценти типа *Милѡшевић, Филипѡвић, Обрѡдовић, Веселиновић* млађег типа, добивени аналогизом.

2. Што се тиче територијалне распрострањености ове категорије акцената, систематски скупљаних података засад немамо, али мислим да се могу констатовати неколике поуздане ствари:

а) на западу и југозападу српскохрватске језичке територије преовлађује акценат основне речи у показаним презименима; у источним и источнијим крајевима српскохрватске језичке територије обичан је превучени акценат, али је чест и непревучени; ово је главна и генерална, уопштена констатација у вези са теренском распоређеношћу ових акцената;

б) зоне, у погледу овог акцента, нису искључиве, и у западној се, додуше ређе, изговара превучени акценат, тј. дугоузлазни, док се у источној изговара, поред редовног превученог, и акценат основне речи, и то доста широко;

в) већ се створио извешан слој оних који изговарају исто презиме са оба акцента.

Видели смо у одељку II неке податке који сведоче о оваквој распрострањености наших типова.

Могу још рећи да је већина презимена наведених у т. 5 одељка I била акценатски различита у двама поменутих главним сферама: *Крсмáновић, Обрáдовић, Ђурановић, Сáвићевић, Мáришиновић* итд. (западна и југозападна сфера) и *Крсмáновић, Обрáдовић* итд. (источна сфера).

IV

Још је сложеније одговорити на питање: који од та два система наглашавања има књижевну предност, онај први: *Јовáновић* или онај други: *Јòвановић*? Или можда књижевну вредност треба признати за оба система: *Јовáновић* и *Јòвановић*?

1. Мора се рећи да су обадва ова начина наглашавања (*Јовáновић* и *Јòвановић*) сасвим у духу општег система наглашавања у нашој модерној акцентуацији, тј. да су одлика наше савремене, књижевне акцентуације, да су књижевна оба ова изговора.

2. У вези са схватањима акцента презимена типа *Јовановић* од стране Маретића налазим да треба дати неке напомене, јер би се могла двојако схватити Маретићева констатација: „У многим се крајевима говори *Јовáновић, Максáмовић, Прерáдовић, Веселиновић* мјесто правилног *Јòвановић, Мáксимовић, Прерáдовић, Веселиновић* (: *Јòван, Мáксим, Прерáг, Веселин*)“. Наиме, појмови „правилан“ и „неправилан“, не само на другим пољима већ и на лингвистичком, релативни су: о њима се може говорити у нормативном смислу (нпр. правилно и неправилно писање) и у смислу одржавања одређених категоријских односа и образаца (нпр. правилни и неправилни глаголи). Само у овом другом смислу може се говорити о правилности презимена *Јòвановић* различито од његове акц. форме *Јовáновић*. Прва форма је законито, правилно настала од *Јòванов* < *Јòван*. Форма *Јовáновић* доцнијег је, постериорног, секундарног постања; настала је, по Маретићевим речима, према презименима типа *Ковáчевић*.

3. Макар Маретићеве речи и немале никакав нормативни сми-сао, типу *Јòвановић* давала се извесна предност у РЈА, мада је приметна и одређена еволуција. Видели смо, наиме, да је Даничић у својој секцији РЈА дао изразиту предност непревученом акценту, што је касније ублажено. Карактеристично је за ову тезу то што су у РЈА презимена типа *Љубисављевић* акцентована углавном по источном типу: *Љубисáвљевић* (обрађивач Будмани), *Милосáвљевић* (обрађивач Т. Маретић) итд., а не по западном, као што је у

овом речнику раније чињено: *Борисављевић* (обрадио Ћ. Даничић). Мора бити да су се све више увиђале снага и распрострањеност овог акценатског типа (*Љубисављевић*), па је тако и поступљено. Међутим, доста времена после оног *Борисављевић* и *Љубисављевић*, у РЈА нису акцентована истоврсна презимена као *Рагосављевић*, *Стианисављевић*, (али јест *Владисављевић* — ранији систем акцентовања) итд. Можда је то због тога што и многе друге речи — опште и властите — нису акцентоване у неколико завршних томова овог великог рјечника. Процент акценатског типа *Јовановић* према проценту типа *Јовановић* врло је мали у РЈА, а још је мањи проценат дублетских акцената.

4. Напротив, у Речнику САНУ дублетска решења су најчешћа, Извукао сам свега 118 презимена и од тога је било дублета 77, акцената основне речи 19, а са превученим акцентом 22. Као што се види, број презимена са двојаким акцентом далеко је изнад остала два појединачна типа акцената. Одавде се, најпре, види да се у РСАНУ без резерве признаје књижевна вредност и превученом акценту (правилност оног другог типа није ни била спорна), за што свакако има довољно основа.

Маретићева констатација да се тип *Јовановић* говори у многим крајевима и Николићева да је врло чест речит су аргуменат у прилог књижевне вредности тог типа. Врло је карактеристична за овај случај, тј. за утврђивање књижевне вредности оба ова акцента, и констатација „сад је по сријемском говору обичније *Јовановић*“, дата у РЈА иза одреднице *Јовановић*. То значи да је још Будмани (он је обрадио овај део *Рјечника*) могао констатовати живо присуство превученог акцента ове врсте презимена.

С друге стране, за третман у Речнику САНУ карактеристичан је врло велики степен заједништва овог дублетског акцента: *Авакумовић* и *Авакумовић*, *Аврамовић* и *Аврамовић*, *Живађиновић* и *Живађиновић*, *Јовановић* и *Јовановић* итд. Свакако су се тог принципа држали наши правописци у Правопису наших двеју Матица. Као што смо већ навели, у том Правопису највећи је број ових презимена са дублетским акцентом: *Милићевић* и *Милићевић*, *Мијашиновић* и *Мијашиновић*, *Михановић* и *Михановић*, *Негелковић* и *Негелковић* итд. Даља чињеница која иде у прилог заједништва овог дублетског акцента јесте да у нас данас има доста људи који изговарају исто презиме са оба акцента (*Аћимовић* и *Аћимовић*). Да је то тако, свакодневно нас уверавају, поред свега другог, наши телевизијски спикери као и спикери радио-станица широм српско-хрватске језичке територије.

У оквиру ових општих принципа у Речнику САНУ долазе до изражаја и поједини специфични моменти. Мислим, на пример, да је сасвим природно што је даван само један акценат у случајевима

кад се сматрало да неко презиме није целонародно, већ да је везано за један крај, нпр. *Јорѓановић* (име *Јордан*). И сам редослед навођења равноправних варијаната није увек случајан, механички. Тако би се могло узети да је намерно у РСАНУ метнуто нпр. прво *Гађинових* (зато што се онде, у Босни и Херцеговини, првенствено тако каже), па *Гађинових* (зато што свет из источнијих крајева тако изговара то презиме), али је, насупрот томе, стављено *Јовановић* (зато што свет из источних крајева готово само тако каже), па *Јовановић* (зато што тог акцента нема на истоку, али је правилан). Али мислим да ово одређивање по првом месту није, у овом случају, битно, не чак ни значајно. Форме *Јовановић* и *Јовановић* су оглашене за равноправне, и то је битно, а то што се форма *Јовановић* налази на другом месту — није битно, јер обе форме нису могле бити стављене на прво место.

5. Извршио сам и једну анкету међу шест чланова Института за српскохрватски језик, од којих су два била са западних и југозападних страна, један из Новог Сада, а један из Београда, један из западне Србије и један из источне Србије. Изговарали су 30 презимена. Готово сви су изговорили сва презимена са дугоузлазним акцентом, чак и они са запада и југозапада, што значи да су прихватили источни акценат. Новосађанка је све изговорила са дугоузлазним (*Анијонијевић*, *Крсмјновић* итд.), сем *Домановић*, које је изговорила и *Домановић* и *Домановић*. Троје је изговорило *Домановић*. Презиме *Маршиновић* већином је тако изговорено, али и *Маршиновић*. Троје је изговорило и *Сидејановић* и *Шидејановић*. Троје је изговорило *Продановић*, а троје *Продановић*. Као што сам већ рекао, основна оријентација је дугоузлазни, али се каткад осећа и превирање, колебање и наученост.

6. Мислим да је сад, после свега што је овде речено у вези са тим питањем, јасан и недвосмислен одговор, који може поелужити и као општи закључак:

У српскохрватском књижевном језику правилна су и равноправна оба акцента: акценат основне речи и повучени акценат у презименима типа *Јовановић*, тј. књижевно је и *Јовајновић* и *Јовановић*.

При овоме треба имати на уму да у нашем књижевном језику има дублета чија су оба дела подједнако вредна, равноправна у језичком осећању наших људи, али их има таквих од којих је један дублетски члан својствен, познат, близак једнима, а други другима, има, дакле, дублета чији чланови не покривају целу територију српскохрватског језика, већ поједине њене делове. Тако се, рецимо, *вући* појављује на једним, а *вџи* на другим теренима, а оба су облика — и *вући* и *вџи* — књижевна. Нешто слично могло би се рећи и за презимена о којима овде говоримо. Негде се изговара само

Тодоровић, а негде само *Тџдоровић*. И нека! Обоје је добро. Овај дублет није, дакле, јединствен у нашем језику, већ се цепа на регионе. Само једним својим делом, као што смо рекли, он је јединствен, тј. оба су акцента обична у језичком осећању говорника.

7. Стиче се утисак да се у ову акценатску категорију уклапа огроман број етника нашег језика. Вук у *Рјечнику* има *Кџранџчанин* и *Каранџчанин* („Еiner von Каранџас“). У РСАНУ налазимо: *Дџбрџчанин* и *Дубрџчанин* итд. Као што се види, исти су акценатско-квантитативни односи као и у презименима типа *Недџљковић* и *Недџковић*, па би се на основу тога могло рећи да се решавањем акценатског питања презимена типа *Јовановић* решава и акценатско питање етника типа *Дубрџчанин*. Међутим, овде има доста формацијских и других, па отуда и акценатско-квантитативних специфика, што изискује посебну подробну анализу.

Милија Станић

Дискусија

ЈОШ О АКЦЕНТУ ПРЕЗИМЕНА НА *-ОВИЋ*/*-ЕВИЋ*

(уз чланак М. Станића)

Питање изворних и аналошких ишивова. У цуцком и осталим староцрногорским говорима, чијим сам се испитивањем и сам бавио (исп. Српски дијалектолошки зборник XV), одлучно преовлађују презимена која задржавају акценат основне речи: *Томџновић*, *Баирићевић*, *Вурићковић*, *Михићновић* итд. Ипак има примера и за тип *Јовановић*. Такво је, као усамљен случај, најпре само то презиме (*Јованџовић*), иако је име искључиво *Јован* (констатовано сам, међутим, колебање *Милан* и *Милан*, али ми није познато одговарајуће презиме). Остали случајеви чине одређену категорију, јер се изводе само од једног типа имена: *Томџићевић* од *Тџмџић*, *Боџанџовић* од *Бџџан*, *Новџковић* од *Нџван*, *Шеџанџовић* од *Шџџан*.

Ово ће бити изворни акценат, а не аналошки. Уједначавање по аналогји у овим крајевима пре је текло у супротном смеру, потискујући суфиксални акценат присвојног придева и презимена у корист акцента основне речи, тако да је данас само *Бџџанџов*, *Милошев* итд. Ипак се старији акценат чува у неким топонимима (*Боџанџов Крај*, *Драџићев Дџ*). То би значило да је постојао још један основ (поред утицаја типа *Ковџчевић* и дублетизма *Јован*

-*Jovān*) за ширење типа *Jovānoviћ*: стара акцентатска алтернација иницијалног и потиснутог акцента, слична односу *иділѣд*: у *ѡіолѣду*, *ѡријашељ*: *ѡријашеља*, или можда *идсиођа*: *Госидђиндѡн* и сл. На тај начин би се акценат типа *Миловāновић*, *Милорāдовић*, можда и *Радосвѣљевић* (према старом иницијалном акценту имена: *Міловāн*, *Мілорāд*, *Рāдосав*) могао сматрати релативно старијим него *Міловāновић*; уз ову претпоставку била би разумљивија изразита експанзивност типа *Jovānoviћ*.

Питање нормирања акцената презимена. У области ономастике нормирање је условно, у много чему друкчије него код речи општег значења. За саме носиоце презимена једини је ортоепски захтев да своје презиме изговарају стандардном артикулацијом, у складу с новоштокавским четвороакцентатским системом — а у тим оквирима изговор носиоца презимена је најаутентичнији и у извесном смислу најправилнији. Сложеније је, међутим, питање шта изговорна норма треба да захтева од људи који се нађу у прилици да акцентују или просто изговоре туђе, а то у много случајева значи не по о з н а т о презиме.

Ма како био наоко оправдан захтев да се треба придржавати изговора својственог самим носиоцима презимена, он је неостварив. па и погрешан, јер је супротан најосновнијим захтевима језика: тежњи језичкој економији и тежњи системским решењима у обликовању језичке материје. Чак и да постоје сређени и потпуни подаци о томе како ко наглашава своје презиме, било би штетно и бесмислено захтевати да се све те многе хиљаде посебних случајева уче и памте; језичка норма и уопште лингвистичка обрада треба да установљава категоријске и системске појаве, законитости, узусе — а не конкретне случајеве везане за ово или оно презиме.

Отуда је на првом месту захтев онима који на неки начин нормирају акценат презимена (у изради језичких приручника, у спикерској служби и др.): *не сујројсѡстављаши се сионѡнимѡ тежњама ка катѡјоријском и сисѡемском ѡрилоѡђавању и уједначавању акцената ѡрезимена, ѡѡшѡваши деловање закона ѡродукѡивности акценатѡшких ѡиѡвоа.*

Како у овом творбеном типу постоји двојака системска тежња (и једна и друга потпуно природна и сагласна с језичким законима) — наслон на основну реч и тежња уједначавању у оквиру творбеног типа, треба ту двострукост признавати и допуштати где год она реално постоји у знатнијој мери. Задатак је језичке обраде да установи стварну меру и домашај овог акценатског колебања, као и његову категоријску и регионалну условљеност. То је сложено питање, зависно од разноликих момената.

— Пре свега, презимена на *-овић* (*-евић*) нису једнако присутна и немају једнак значај у ономастичком фонду свих говорних

зона, па ће регије за које су типична на њихов акценат пресудније утицати него оне у којима се јављају нередовно, спорадично. Познато је, наиме, да се у западним крајевима уместо типа *-овић* јавља просто *-ић* (*Јованић* и сл.), или и други типови творбе.

— И у оквиру типа *-овић (-евић)* има модела који су више својствени једној зони него другој. Тако имена на *-ијевић* (*Димитријевић* и сл.) и *-ељевић* (*Рагосављевић, Јаковљевић*) нису карактеристична за Црну Гору, а за Србију јесу.

— Територијалну везаност појединих презимена и њихових творбених типова не треба схватити буквално. У питању су дијалектолошке и етногенетске чињенице, а не актуелне друштвене, од којих мора полазити свако нормирање. Многобројна пресељења — старија и новија, појединачна и групна — готово су неутралисала некадашњи резмештај. Да и не говоримо о масовним колонизацијама, довољно је погледати телефонски именик којег већег града у Србији — па ћемо наћи многобројне породице са презименима која познајемо као типично црногорска, херцеговачка, босанска и др. То у језичком смислу значи да многи људи не изговарају своје презиме сагласно типу својственом њиховом матичном крају, а они имају једнако право да се поштује њихов изговор као и нерасељени делови породица.

— Ређи је случај да се акценат презимена диференцира према породицама (родовима) у случајевима „хомонимије” презимена, нпр. да *Јовановићи* буду једна породица *Јовановићи* друга. Обично је, напротив, да акценат зависи од језичког осећања и опредељења: онај коме је својствен изговор *Јовановић* примениће га без обзира на породицу и регију (нешто је сложенији случај уопштавање типа *Јовановић*). Ипак се за поједине познате личности и ликове зна везати одређено наглашавање њиховог презимена, макар одступало од општег опредељења говорника (*Милош Обреновић* рећи ће и они који неку породицу у своме крају зову *Обреновићима*).

— Опредељење за један или други акценат није једнако чврсто у свим творбеним моделима (теже ће се нпр. у корист другог типа одступити од акцента *Војислављевић* него од *Филиповић*), а ни отпор усвајању „туђег” акцента није за све моделе једнак. Најтеже се прихвата други тип наглашавања за презимена које знамо са друкчијим акцентом (као појединачна или као категорију), док се много лакше шири акценатски тип својствен једној регији ако је и творбени модел углавном везан за њу.

Акцентаић презимена у Речнику САНУ. У Речнику САНУ презимена се акцентују мање-више редовно, али се тим открива и извесна условност тога поступка. Ауторски колектив Речника, наиме, нема никакву картотеку или други систематски извор аутентичних података о акценту презимена, него се он по правилу означава кате-

горијски, тј. тежи се томе да се на творбене моделе примене акценатски типови који су им начелно својствени. То практично значи да акценат презимена у Речнику више представља нормативну сугестију и оцену да је дати нагласак начелно у духу новоштокавског система — него у строгом смислу филолошки податак, конкретно сведочанство.

И настојања да се даље усаврши третман акцената презимена у овом лексикографском делу зависиће од тога колико ће се тачно уочити и идентификовати карактеристични творбени модели и њихове акцентске карактеристике (у структуралном и регионалном смислу), јер се тиме омогућава да дублетски акценат не изостаје тамо где га реално има, као и да се не даје тамо где представља само теријску могућност.

При томе треба имати у виду да ономастика у оваквом речнику општег типа представља специфични, могло би се рећи периферни део речничког фонда, па се од обраде не може очекивати да се упушта у појединости и разрађује особеније појаве у акценту презимена, него ће довољно бити ако се тачно примене начелни продуктивни типови и идентификују реални оквири дублетизма.

М. Пешикан

ПОДАЦИ АНКЕТЕ О АКЦЕНТУ ПРЕЗИМЕНА НА *-ОВИЋ* (*-ЕВИЋ*)

Како у Институту за српскохрватски језик има сарадника из разних крајева наше језичке територије којима је у свести жив акценатски систем родног краја, у оквиру дискусије у стручном клубу (поводом рада М. Станића) спроведена је анкета о акценту презимена на *-овић (-евић)*. Анкетом су од учесника тражени конкретни подаци о наглашавању презимена у њиховом крају, а такође се испитивало њихово категоријско опредељење, тј. како би изговорили презиме одговарајућег склопа (нпр. читајући списак непознатих презимена).

У анкети су дали податке: за Лику *Милка Половина-Десићовић* (скраћеница МП), за Дрвар *Милораг Дешић* (МД), за Мостар *Фахра Мајијашић* (ФМ), за Требиње *Милан Огавић* (МО), за Гацко *Милица Вујанић* (МВ), за Никшић *Пејар Славојевић* (ПС), за Црквичко Поље (Пива) *Милица Раговић-Тешић* (МР), за Горобилје (код Ужичке Пожеге), околна села и златиборски крај *Мирослав Николић* (МН), за Обаде (код Сребренице) *Милораг Симић* (МС), за Љептанско (код Бајине Баште) *Милосав Тешић* (М Т

рину *Живан Лукић* (ЖЛ), за Шабац *Берислав Николић* (БН), за Лајковац *Олиа Банковић-Тодоровић* (ОБ) и за Деспотовац — *Гордана Јовановић* (ГЈ).

Податке за акценат презимена на *-овић* (*-евић*) у крајевима у којима су рођени дали су још и Височанин *Бојдан Дабих* (БД) и Требињац *Рајшомир Салашић* (РС).

У анкети су још учествовали и: Дубровчанка *Таијана Бајишић*, Београђанка *Даринка Горџан-Премк* (ДГ), *Олиа Цвијић* (околина Београда) и Новосађанка *Слободанка Бошков*. (Ове три учеснице анкете дале су само податке за категоријско опредељење).

Ево најпре засведочених података о акценту презимена на *-овић* (*-евић*) у крајевима у којима су рођени учесници анкете:

Лица: *Будисављевић*, *Влаисављевић*, *Вукмировић*, *Дамјановић*, *Ивановић*, *Мајсџоровић*; *Булашовић*, *Радјковић* (МП);

Дрвар: *Рађеновић*; *Војиновић*, *Келечевић*, *Миланковић*, *Миланшиновић* (МД);

Високо: *Васиљевић*, *Драгишиновић*, *Јовановић*, *Милановић*; *Вукићевић*, *Голубовић*, *Јовашевић*, *Јоксимовић*, *Карамехмеџовић*, *Свијединовић* (БД);

Мостар: *Аиановић*, *Васиљевић*, *Вукашиновић*, *Габричезић*, *Главадановић*, *Ивановић*, *Јовановић*, *Кокотиновић*, *Милинковић*, *Новићезић*, *Павлековић*, *Сардановић*, *Селимовић*; *Бакамовић*, *Демировић*, *Дилберовић*, *Јусуфовић*, *Мијашиновић*, *Муслибеџовић*, *Оручевић*, *Радуловић*, *Рицановић*, *Садиковић*, *Салаховић*, *Сеферовић*, *Тдиузовић*, *Фазлибеџовић*, *Хасанбеџовић*, *Хаџиџмеровић*, *Хусрефовић*, *Џаферовић*; *Маршиновић* = *Маршиновић*, *Милићевић* (муслиманско), *Милићевић* (каатоличко) (ФМ);

Требиње: *Булашовић*, *Даниловић*, *Ђукановић*, *Иванковић*, *Прдјановић*, *Радуловић*, *Раичевић*, *Шћепановић* (МО);

Требиње и околина: *Вукосављевић*, *Вуксановић*, *Драјељевић*; *Авдаловић*, *Вујадиновић*, *Вукојевић*, *Вучуровић*, *Глдићевевић*, *Давидовић*, *Дамјановић*, *Јокановић*, *Љејојевић*, *Мариновић*, *Масиловић*, *Мушићовић*, *Окиљевић*, *Пешијевић*, *Тејавчевић*, *Тешановић*, *Тдмановић* (РС);

Гацко: *Масиловић*; *Видојевић*, *Зиројевић*, *Јанђушевић*, *Милошевић*, *Окиљевић*, *Тејавчевић* (МВ);

Никшић: *Даниловић*, *Јовановић*, *Милошевић*, *Радовановић*, *Стефановић*, *Шћепановић*; *Булашовић*, *Велимировић*, *Величковић*, *Вилд-*

шијевић, Вујиновић, Ђукановић, Ђвановић, Јањушевић, Јаксимовић, Мајксимовић, Мијајновић, Мићуновић, Ошашевић, Радојевић, Радуловић, Радуновић, Раичевић, Савићевић, Секуловић (ПС);

Црквичко Поље: *Блдијевић, Вдјиновић, Давидовић, Даниловић, Живановић, Ђвановић, Јокановић, Милошевић, Мићуновић, Обрадовић, Прдгђановић, Радуловић, Раичевић, Тдгоровић* (МР);

Горобиље, околна села и златиборски крај: *Вучићевић, Јаковљевић, Рагосављевић; Вдгђковић, Вилдишијевић, Вукдишиновић, Гдврлиловић, Димитријевић, Јаксимовић, Радојевић, Радуловић, Ракићевић, Сидјановић* (МН);

Обади: *Вокановић, Вукановић, Ивановић, Јовановић, Максимовић, Миловановић, Прођановић, Рагивбјевић* (МС);

Љештанско: *Васиљевић, Вукосављевић, Миливођевић, Милошевић; Бдићевић, Гдврлиловић, Глјиоријевић, Давидовић, Дрдјдловић, Ђвановић, Крсмановић, Мајксимовић, Милисављевић, Сидсојевић, Сиднојевић; Вилошјевић = Вилдишијевић, Јовановић* (понекад и: *Јовановић*), *Раговановић = Раговановић, Тодоровић = Тдгоровић* (Тдгоровић) (МТ);

Поцерина: *Јовановић, Миловановић, Сшевановић, Трифуновић; Гдврлиловић, Дрдјојевић, Ђукановић, Јаксимовић, Мајксимовић, Урошевић* (ЖЛ);

Шабац: *Алимјијевић, Вучићевић, Гавриловић, Драгишиновић, Иванковић, Јовановић, Кузмановић, Милађиновић, Миленковић, Милбјковић, Милошевић, Младеновић, Рагивбјевић, Раговановић, Рагосављевић, Савићевић, Трифиновић; Вдличковић, Ђукановић* (БН);

Лајковац: *Живојиновић, Миловановић, Раговановић; Вдличковић, Ђвановић, Јовановић* (ОБ);

Деспотовац: *Аврамовић, Веселиновић, Јевремовић, Јосифовић, Љубисављевић, Милановић, Милорадовић, Милосављевић, Обрадовић, Пејтронјјевић, Рагисављевић* (ГЈ).

Неће бити сувишно да наведемо и податке о опредељењу учесника, које ћемо дати у табели, означајући са А тип са превученим акцентом (*Јовановић*), са Б друге типове (наклон на основно име), а са = неопредељеност, тј. допуштање једног и другог типа. У случајевима кад је учесник анкете био неодлучан у опредељењу, у табели ће, на одговарајућем месту, бити празан простор, белина.

	МП	МД	ТБ	ФМ	МО	МВ	ПС	МР	МН	МС	МТ	ЖЛ	ВН	ОБ	ГЈ	ДГ	ОЦ	СБ
Радовљевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Будисаљевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Јаковљевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Вилогијевић	А	А	А	А	А	Б	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Димитријевић	А	А	А	А	А	А	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Алипијевић	А	А	А	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Миливојевић	А	А	А	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Радиојевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Ралојевић	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б
Радаковић	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б
Стојаковић	Б	Б	Б	Б	Б	=	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	=
Милековић	Б	А	А	=	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	=
Вучковић	Б	А	А	Б	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	=
Милојевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Васиљковић	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Иванковић	А	А	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Милековић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А

	МП	МД	ТЕ	ФМ	МО	МВ	ПС	МР	МН	МС	МТ	ЖЛ	БН	ОБ	ГЈ	ДГ	ОЦ	СБ
Јањаковић	=	Б	=	Б	Б	Б	Б	=	Б	Б	Б	=	Б	Б	Б	Б	Б	А
Милацковић	=	Б	=	Б	Б	Б	=	=	Б	А	Б	Б	Б	Б	Б	Б	=	Б
Величковић	=	А	=	Б	Б	А	Б	=	Б	Б	=	Б	Б	Б	Б	Б	Б	А
Милашковић	=	А	=	Б	Б	А	=	=	Б	А	А	Б	Б	Б	Б	Б	Б	А
Даниловић	А	Б	А	Б	А	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Гавриловић	А	А	А	А	А	А	=	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Секуловић	Б	Б	А	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	А	Б	А	Б	А	Б	Б	=
Радуловић	=	А	Б	Б	=	Б	Б	Б	А	А	А	Б	Б	А	Б	=	=	=
Јоксимовић	=	Б	А	Б	Б	А	Б	Б	Б	Б	=	А	Б	Б	А	Б	А	=
Максимовић	А	А	А	Б	=	А	Б	Б	Б	=	=	А	=	А	А	Б	А	=
Ђукановић	А	=	А	Б	=	А	Б	Б	=	А	=	А	А	А	А	Б	А	А
Ивановић	А	=	А	А	А	А	Б	=	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Јовановић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Кузмановић	А	А	А	А	А	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Продановић	А	А	А	А	Б	А	А	=	=	А	А	=	Б	А	А	Б	А	А

	МП	МД	ТВ	ФМ	МО	МБ	ПС	МР	МН	МС	МТ	ЖЛ	БН	ОБ	ГЈ	ДГ	ОЦ	СБ	
Стевановић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Шћепановић	А	А	А	А	Б	А	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Миловановић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Радовановић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Младеновић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Комненовић	А	А	А	А	=	А	=	А	Б	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Миљеновић	А	А	А	Б	=	А	=	=	Б	Б	А	А	А	А	А	А	=	А	А
Горчиновић	А	А	А	Б	Б	А	Б	=	=	Б	А	А	А	А	А	А	=	А	А
Војновић	Б	Б	А	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	Б	А	Б	=	А
Милединовић	А	А	А	А	А	А	А	А	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Драгутиновић	А	А	А	А	А	А	А	А	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Микашиновић	А	А	А	А	А	А	А	А	Б	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Радунковић	Б	А	А	Б	=	=	Б	=	=	Б	А	А	А	А	А	А	Б	Б	=
Миђуновић	Б	А	Б	Б	Б	=	Б	Б	Б	Б	А	А	Б	А	А	Б	Б	Б	А
Трифунковић	Б	А	А	А	А	А	А	=	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Вукмировић	А	А	А	А	=	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Љубомировић	А	А	А	А	=	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Велимировић	А	А	А	А	А	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А

	МП	МД	ТБ	ФМ	МО	МВ	ПС	МР	МН	МС	МТ	ЖЛ	БН	ОБ	ГУ	ДГ	ОЦ	СБ
Булагових	Б	А	А	Б	Б	=	Б	Б	Б	А	=	Б	Б	А	А	Б	Б	=
Мијагових	Б	А	А	Б	Б	А	Б	Б	Б	=	А	Б	Б	Б	А	Б	=	=
Вучићевих	А	А	А	А	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Савићевих	А	А	А	А	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Вулићевих	А	А	А	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Раичевић	А	А	А	А	Б	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	Б	А	А	А
Радићевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Живанчевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Миланчевић	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Оташевић	А	А	А	А	А	Б	Б	Б	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Драгашевић	А	А	А	А	А	А	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Милешевић	А	Б	А	Б	А	А	А	А	=	А	А	А	А	А	=	А	=	А
Врањешевић	А	Б	А	Б	=	А	А	А	А	Б	А	А	А	А	А	А	А	А
Вујошевић	А	А	А	Б	Б	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А	=
Милошевић	А	Б	А	Б	Б	А	А	А	=	Б	А	А	А	А	А	А	А	А
Радушевић	А	А	А	А	А	А	А	А	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А
Јанушевић	А	А	А	А	А	Б	Б	=	=	А	А	А	А	А	А	А	А	А

Из једних и других података види се да би било занимљиво даље испитивање територијалног распореда разматраних типова, као и зависност репартиције од склопа презимена. Ипак и оваква импровизирана анкета омогућава неке прелиминарне констатације. Нпр. што се тиче опредељења учесника анкете за превучени или непревучени акценат у презименима на *-овић (-евић)*, може се закључити:

а) Тенденција уопштавања превучених акцената ни у Србији не обухвата све склопове. Она није обухватила нпр. тип *Радојевић*, нити је превучени акценат доминантан у презименима на несонантни сугласник + *-ковић (Јањаковић и сл.)*, а и у типу *Радаковић* добро се чува непревучени акценат;

б) Појаве уопштавања превучених акцената нису никако ограничене на учеснике анкете из Србије. Практично је опште опредељење за превучени акценат у презименима типа *Радослављевић (Јаковљевић)*, у презименима на сонантни сугласник + *-ковић, -чевић (Милојковић, Живанчевић и сл.)*, у типовима *Стевановић, Миловановић*, а у знатној мери превучени се акценат јавља у презименима типа *Вилошијевић, Миладиновић, Вучићевић, Рагичевић* и др.

Сређо Милосав Тешић

ХРОНИКА

IV Међународни научни састајанак слависта у Вукове дане

У Београду, Тршићу и Новом Саду је, у Вукове дане — од 12. до 18. септембра 1974. године, одржан IV међународни научни састанак слависта. Организатор је, као и ранијих година, био Међународни славистички центар СР Србије. У раду овог значајног научног скупа учествовало је 125 научника из Југославије и иностранства. У центру пажње биле су две теме: прва — укључивање наше народне књижевности и културе у шокове свештске књижевности и друга — сарадња Јакова Грима и Вука Караџића. Теме су одабране поводом две значајне годишњице: двеста година од објављивања баладе о Хасанагиници у Фортисовом делу: „Viaggio in Dalmazia” и сто педесет година од штампања Гримовог немачког превода Караџићеве Српске граматике.

На Састанку су поднета 73 реферата и 3 саопштења. Више учесника суделовало је у дискусији.

Првој теми научници су прилазили са становишта саопствених интересовања за ову проблематику и сопственог метода истраживања. Тако је ова значајна тематска област размотрена и осветљена из различитих својих аспеката. Можемо истаћи неколико ужих тематских средишта (премда смо свесни тога да изван њих остаје изван број сасвим специфичних истраживања која су пружила значајне резултате): делатност Алберта Фортиса; културна атмосфера у нашим крајевима и страним земљама у вези са интересовањем за нашу народну књижевност под крај XVIII века; балада „Хасанагиница”, њена структура, версификација (проучавању је приступљено са различитих становишта — историјског, правног, социолошког и других); преводи баладе на стране језике (немачки, шведски, холандски, мађарски, румунски, француски, руски, енглески); балада о Хасанагиници и баладе других словенских и несловенских народа (типолошка поређења); двеста година изучавања „Хасанагинице”; структура баладе као форме (поређење фолклорне баладе са књижевном); литерарно транспоноване баладе о Хасанагиници у драму (драмско дело Милана Огризовића, Алексе Шантића, Љубомира Симовића); општи проблеми изучавања народне књижевности.

Свестраном сагледавању, поред широког спектра тема, допринели су и различити углови посматрања — примена више метода истраживања и њихово комбиновање. Навешћемо овде само неке, важније: књижевно-историјско, књижевно-теоријско сагледавање, психолошки, социолошки, лингвистички, стилистички, текстолошки приступ и др.

Поменимо да су у овом значајном програму учествовали: Н. Банашевић, М. Беговић, П. Влаховић, П. Ивић, Ђ. Живановић, В. Јанковић, Д. Јовић, Р. Јосимовић, Р. Куић, С. Марковић, Н. Милошевић-Ђорђевић, Д. Мирковић, В. Неђић, М. Пантић, М. Павловић, А. Пецо, Р. Пешић, З. Ружић, Љ. Самуровић, Е. Секви, Н. Стипчевић, М. Стојнић и Р. Флора (Београд); А. Младеновић, Б. Новаковић (Нови Сад); В. Вуковић, С. Пенчић, А. Чета (Приштина); К. Пенушлиски, Х. Поленаковић, А. Спасов, Љ. Тодорова (Скопље); Н. Килибарда (Никшић); С. Кољевић, М. Ризвић (Сарајево); М. Бошковић-Стули, Т. Чубелић (Загреб); В. Анић (Задар); Ђ. Пиераци (Трст); Л. Варђас, В. Војт (Будимпешта); Б. Ничев (Софија); О. Сироватка (Брно); Ж. Муљачић (Берлин);

М. Обен (Париз); К. Давидсон (Упсала); Б. Н. Путилов (Лењинград); Ф. Ојнас (Блумингтон); Е. Станкјевич (Њу Хевн).

На другом делу научног састанка била је на одређени начин поново присутна тема о путевима укључивања наше народне књижевности и културе у токове светске књижевности. Свестрано је оцењен значај Вуковог рада и његових концепција о језику и књижевности које су наишле на велики одјек у немачкој културној јавности, а посебно значај Гримовог превода Вукове Српске граматике и увода томе преводу. Више референата осветлило је југословенско-немачке културне везе у Вуково и Гримово време. И овде би било могуће издвојити неколико приступа теми са становишта методолошких позиција рефераната.

Интересантно би било истаћи интересовање библиотекарске науке за Вуково дело (Ф Краузе, Берлин: Вук и библиотекарство). Истичемо и неколико књижевно-историјских и културолошких сагледавања сарадње Ј. Грима и В. Караџића (М. Мојашевић Београд: Јакоб Грим и Вук Караџић; М. Јенихен, Берлин: Сарадња Вука Караџића и Јакова Грима — једна традиција која обавезује; Ј. Денек, Касел: Јакоб Грим и његови пријатељи). Веома су интересантна и лингвистичка истраживања, у чијем је средишту био Вуков језик и Гримово схватање реченице као и језик народне поезије уопште. За ова истраживања не можемо рећи да су искључиво језичка, јер су у неким од њих присутни и стилистички и литерарни моменти (З. Константиновић, Инсбрук: Проблем пуризма код Вука; П. Редер: Гримови коментари у његовим приручним примерцима Караџићеве Српске граматике; Р. Симић: значај Гримова схватања реченице; П. Јакобсен, Копенхаген: Слог у српскохрватској поезији).

Посебну пажњу заслужују и појединачна истраживања Вуковог дела и његових интересовања (В. П. Гудков, Москва: Осврти на Вуково дело у петроградском „Журналу Министарства народне просвете“; И Ајети, Приштина: Вуково интересовање за албански језик и културу; Ш. Плана, Приштина: О раду Вука Караџића на укључивању албанске народне књижевности у европске оквире).

Нови прилаз овој проблематици био је присутан и у рефератима Т. Чубелића (Загреб), Д. Хенига (Касел), С. Витановића (Београд), Ј. Миловића (Задар), Ј. Ђукановића (Београд), В. Ковачека (Н. Сад) и М. Кривокапића (Београд). И реферати Д. Перишић (Београд), С. Костића (Н. Сад), О. Вестерхолта (Копенхаген), М. Партдриц (Нотингам), С. Витановића (Београд), С. Петровића (Н. Сад), Н. Прибића (Талахасе), В. Милинчевића (Београд), Ј. Деретића (Београд), М. Веселиновић-Шулц (Н. Сад) и саопштење Д. Живковића (Н. Сад) употпуњавају и складно заокружују ову област, истовремено доприносећи да она добије још неколико правих тумачења.

IV међународни научни састанак слависта дао је значајан придодаток развоју научне мисли о нашој народној књижевности и њеним везама са страним књижевностима, представио низ резултата и покренуо мноштво нових питања.

Сва излагања на научном састанку (реферати, саопштења, прилози дискусии) биће објављени у IV броју Зборника Међународног славистичког центра СР Србије, који ће изаћи из штампе крајем априла 1975. године.

Љиљана Јухас

Награда Радио-телевизије Београд Речнику САНУ

Специјални жири за додељивање Годишње награде Радио-телевизије Београд за дело које доприноси унапређењу културе говора наших народа у саставу: Ђорђе Костић (председник), др Бранивој Ђорђевић, др Драгиша Вито-

шевић и др Мирослав Савићевић једногласно је одлучио да се ова награда (у износу од 10 000 динара) додели Институту за српскохрватски језик у Београду као ауторском колективу за „Речник српскохрватског књижевног и народног језика“, од којег је осма књига изишла из штампе почетком 1974. године у издању Српске академије наука и уметности.

У образложењу овакве одлуке наводи се да Речник српскохрватског књижевног и народног језика, који израђује Институт за српскохрватски језик, а издаје га Српска академија наука и уметности, по типу представља велики академијски речник, чији је циљ да што богатије представи све мноштво речи нашег језика и њихова значења. Он може служити лингвистичким стручњацима као основа за најразличитија проучавања речи, њихових категорија и система, особина и састава нашег речничког блага. За људе од пера, за све оне који теже да негују и усавршавају свој језик он пружа изванредне могућности богаћења и усавршавања израза, а за шире кругове служи и као тумач великог броја недовољно познатих речи домаћег и туђег порекла. Треба при томе имати на уму да је ово речник изузетног обима и богатства, један од најбогатијих у свету, и да по броју речи и обрађених значења вишеструко надмашује наше постојеће речнике.

Грађа за овај речник почела се прикупљати још крајем прошлог века, на иницијативу нашег истакнутог филолога Стојана Новаковића. Српска академија наука је више од пола века скупљала грађу за овај речник, што је касније наставио и Институт за српскохрватски језик. Тек после рата и победе народне револуције могло се приступити и изради речника, тако да се 1959. године појавила прва књига, чији је главни уредник био Александар Белић.

Објављивању осме књиге, која је изишла из штампе почетком 1974. године, треба придати и симболични значај, јер се оцењује да је са њеном појавом извршена трећина посла на изради овог фундаменталног дела непролазног значаја. Заједно с тим иде и чињеница да већ досад објављене књиге по богатству и разноврсности материјала омогућују да се Речник већ сад може корисно употребљавати, и у стручне сврхе и као средство подизања језичке културе наших народа.

Чланови жирија посебно истичу велики значај оваквог дела за раднике новинарске струке, с обзиром на њихов големи утицај на говорну и изражајну културу, јер им омогућује да свој израз стално богате, усавршавају и унапређују.

М. Николић

Оснивање Комисије Радио-телевизије Београд за српскохрватски језик

Радио-телевизија Београд је, на основу одлуке свог Савета, формирала Комисију за српскохрватски језик коју сачињавају следећи чланови: *др Мишаљ Пешикан*, научни саветник, и *др Мирослав Николић*, асистент Института за српскохрватски језик у Београду, *др Асим Пецо*, професор, и *др Славоко Вукмановић*, доцент Филолошког факултета у Београду, *Ворђе Косић*, директор Института за експерименталну фонетику и патологију говора у Београду, *др Драгиша Вишошевић*, члан Удружења књижевника СР Србије, *др Бранивој Ворђевић*, професор Факултета драмских уметности у Београду, *Рагмила Видак* и *Нада Андрејић*, лектори — акцентолози у Радио-Београду, *Олиа Влашкиновић*, уредник програма за децу Телевизије Београд, *Миле Жеирац*, помоћник главног и одговорног уредника I програма Телевизије Београд, *др Мирослав Савићевић*, руководилац Центра за истраживање програма у Центру РТБ за истраживање програма и аудиторјума.

Чланове Комисије именовала је Скупштина РТБ на основу предлога поменутих институција.

Друштво за српскохрватски језик СР Србије и Удружење књижевних преводилаца СР Србије нису још увек предложили своје представнике.

На првој седници Комисије за председника је изабран Ђорђе Костић, а за секретара Персида Стефановић, самостални истраживач у Центру РТБ за истраживање програма и аудиторијума.

Комисија за српскохрватски језик треба, између осталог, да разматра питања функције РТБ у изграђивању језичке културе становништва, да проучава програме РТБ са језичког становишта и предлаже начине решавања конкретних језичких проблема.

М. Николић

С п о м е н и

УЗ ГОДИШЊИЦУ СМРТИ ПРОФ. МИЛИВОЈА ПАВЛОВИЋА

У време припремања ове свеске навршила се година дана од смрти проф. др Миливоја Павловића. Овај тешки губитак наше науке болно је одјекнуо у јавности, посебно у лингвистичким круговима. Приказе животног дела пок. проф. Павловића донели су не само дневни листови него и низ лингвистичких и стручних публикација.

„Наш језик”, због услова припремања и штампања прошле књиге, није био у прилици да непосредно обележи овај тужни догађај. Придружујући се општем признању на које је наишло животно дело пок. професора, које ће задржати трајан значај у нашој науци, уредништво „Нашег језика” са посебном захвалношћу истиче дугогодишњу и плодну сарадњу проф. Павловића у нашем часопису, на коју ћемо подсетити и читаоце.

Библиографија радова пок. проф. Миливоја Павловића у „Нашем језику”

1. Три случаја народне етимологије, књ. IV, св. 5 (1936), стр. 139—141.
2. Кафенисање у Сарајеву, књ. V, св. 9—10 (1937), стр. 275—278.
3. Стан-поглед, књ. V, св. 9—10 (1937), стр. 281—284.
4. Прилози речнику — 1. Из ватрогасних организација, књ. VII, св. 2—3 (1940), стр. 40—45.
5. Ситнице језикословне (1. Требало би . . . , 2. Исто-исто тако, 3. Песто-шесто-осамсто), књ. VII, св. 2—3 (1940), стр. 53—58.
6. Прилози речнику страних речи (Апарта, Андробус, Банка у сребру), књ. VII, св. 2—3 (1940), стр. 58—61.
7. Синтакса и интерпункција, књ. III, н. с., св. 3—4 (1952), стр. 79—90.

8. Значење придева с наставком *-астӣ* и његовим варијантама, књ. IV, н. с., св. 1—2 (1953), стр. 9—24; св. 3—4, стр. 99—114; св. 5—8, стр. 175—195.

9. Апстрактне именице с наставком *-астӣ*, књ. IV, н. с., св. 9—10 (1953), стр. 296—307.

10. Значење и варијанте значења придева *ваздушастӣ*, књ. V, н. с., св. 1—2 (1954), стр. 35—44.

11. Шарац вода ладна, књ. IX, н. с., св. 3—4 (1958—1959), стр. 108—109.

12. Корелације и поремећаји у њима, књ. XI, н. с., св. 5—6 (1961), стр. 194—195.

13. Објашњење једне појаве формалне неконгруенције у броју, књ. XI, н. с., св. 7—10 (1961), стр. 226—228.

14. Рекције и функције, књ. XII, н. с., св. 3—6 (1962), стр. 90—93.

15. Структура семантичке мултиваленције, књ. XIII, н. с., св. 1—2 (1963), стр. 11—17.

16. Посесивни генитив и присвојни придев, књ. XIV, н. с., св. 4—5 (1964—1965), стр. 235—238.

17. Пасторални ономастички термини типа *диџ* и *баџ*, књ. XVI, н. с., св. 3 (1967), стр. 115—118.

18. Глагол *сӣаӣи* и семантичка супротност уз инфинитив, књ. XVII, н. с., св. 1—2 (1968—1969), стр. 10—22.

19. Покушај стварања нових термина из астронаутике, књ. XVII, н. с., св. 4 (1968—1969), стр. 196—197.

20. Семантичке девијације и интерференције, књ. XIX, н. с., св. 2—3 (1972—1973), стр. 119—134.

Штампа:

Београдски издавачко-графички завод, Београд, Булевар војводе Мишића 17

191.82
1241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
AUG 8 1977

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXI/4—5

БЕОГРАД
1975

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

мр Милана БАБИЋ-ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, Бранислав МИЛАНОВИЋ, мр Драгана МРШЕВИЋ, др Берислав НИКОЛИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асям ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ, др Олга ЦВИЈИЋ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уређивао седам књига преграјне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послерајној серији часописа. Од књ. X|3—4 до XXI|1—2 уредник часописа је био Михаило Сивановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињавају у књиге. Издаје га и њима рукописе и прейилашу Института за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Прейилашу од најмање 50 динара слаши на шекући рачун Института 60806-603-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXI (нова серија)

Св. 4—5

САДРЖАЈ

Стилистичка схватања Александра Белића (уз петнаестогодишњицу смрти нашег великог научника) (БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ)	203—214
Три старе именице које нису то (РАДОСАВ БОШКОВИЋ)	215—222
Граница слога и неке појаве у вези са њом (АСИМ ПЕЦО)	223—229
Прилог проучавању Ђура Даничића као акцентолога (БЕРИСЛАВ М. НИКОЛИЋ)	230—232
Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (свршетак) (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	233—239
Писање арапских речи у српскохрватском језику (ДАРКО ТАНАСКОВИЋ)	240—254
Прилози и дискусија:	
(1) Замена арапских гласова у традиционалним српскохрватским арабизмима (НИКОЛА РОДИЋ)	254—261
(2) Транскрипција арапских имена у светлу наше правописне и језичке норме (МИТАР ПЕШИКАН)	261—266
(3) Неколико примера транскрипције арапских имена (ДАРКО ТАНАСКОВИЋ)	266—267
Текућа питања језичке културе	
(1) О етнику <i>Косовац</i> и <i>Косовар</i> (НИКОЛА РОДИЋ)	268—269
(2) Род именице <i>миџо</i> (МИЛИЦА ВУЈАНИЋ)	269—270
(3) О употреби двају глагола: 1. користити (се); 2. захвалити (се) (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	270—274
Хроника	
(1) Савјетовање у Сарајеву о раду на пројекту „Школска терминологија“ (МЕВЛИДА КАРАЦА-ГАРИЋ)	275—276
(2) Пети међународни састанак слависта у Вукове дане (ЈБИЉАНА ЈУХАС)	276—278
(3) Прва југословенска ономастичка конференција (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	278—279
Спомени	
Трајни лингвистички значај Симоновићеве термилошке грађе (In memoriam аутору „Ботаничког речника“) (МИТАР ПЕШИКАН)	280—281
Регистар	282—287

СТИЛИСТИЧКА СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА (Уз петнаестогодишњицу смрти нашег великог научника)

1. Ове године навршава се петнаест година од смрти нашег највећег лингвисте Александра Белића. Можда ће та годишњица најбоље бити обележена на тај начин ако се проговори која реч о оној области много-струког и толико значајног Белићевог научног рада о којој се обично мало говори — о његовим стилистичким погледима.

У деветој књизи послератне, нове серије Нашег језика, св. 1—2, у уводу је одштампан Белићев програмски чланак *Поводом језичких испитивања и излажења нашег часописа* (стр. 1—4). Белић указује нашим језичким стручњацима на нове, крупне обавезе: „... и код нас као и другде у свету, семантичке студије, стилистичке, лексичке у ширем и ужем смислу речи, тј. нарочито у вези са животом и социјалистичким преображајем наше земље, поред општих студија о природи и развоју нашег језика, треба да побуде у наших испитивача знатно већу пажњу неголи досада. Јер све је то само даље проучавање језика, његове природе па звале се оне грађењем речи и променом или синтаксом, проширено и удубљено. Каткада су те особине врло танане и тек у главним потезима остварене, али ипак су оне и тада врло знатне за разумевање савременог стања нашег језика и врло карактеристичне за његов даљи развој“ (стр. 4).

Овде ће бити показана: 1) Белићева стилистичка схватања уопште; 2) Белићеве напомене о језику и стилу писаца наше новије књижевности (од Вука до Белићевог времена). На крају, у закључку, изнећу своје мишљење о Белићевим схватањима.

1.

2. Иако није писао обимније студије о општим стилистичким питањима, Белић је ипак изнео своје основно мишљење о предмету и задацима стилистике као и о односу стилистичке анализе према граматичкој. О предмету и задацима стилистике Белић је говорио пре свега у вези са схватањима Шарла Балија и Бенедета Крочеа а о односу стилистичке анализе према граматичкој у вези са схватањима Јона Риса.

3. *Предмет стилистике*. — У седмој књизи предратне серије Нашег језика објављена је Белићева расправа *Стилистика у светлости женевске школе* (стр. 33—39, 97—101, 129—133). У тој расправи Белић говори о стилистичким схватањима Шарла Балија. Најсажетије речено предмет Балијеве стилистике било би „изношење осећајне или емоционалне стране

разговорног језика једног друштва“ (стр. 39). Или, како каже Белић на другом месту: „Два су огромна ограничења . . . која је проф. Бали унео у стилистику: 1) она обухвата особине само разговорног језика књижевно образованих људи и 2) из тог језика она узима само оно чиме се обележавају особине емотивног или осећајног исказивања мисли“ (стр. 129).

Од посебног је значаја тачна Белићева оцена оваквог Балијевог поступка:

„Иако је несумњиво било врло корисно да се — на основу грађе која је добила општи *ирисџанак* тиме што се употребљава код свих претставника једног друштва — утврде главни елементи стилских средстава једног друштва, ипак је недостатак таквог излагања што је индивидуални језик сасвим искључен. Јер и поред свих тешкоћа које испитивање таквог језика претставља, ипак је Бали то учинио, вероватно, само зато што је де-Сосир искључио *ragole* (језик појединца) из своје лингвистике. Али, с друге стране, заслуга је Балијева у том, што је својим испитивањем остао у границама једног друштвеног слоја и једне епохе. На тај је начин могао дати синхроничну стилистику која у себи мора имати унутрашње јединство. Али ова стилистика не би искључивала и стилистику књижевних дела, која би у себи садржавала тако исто особине пренесене са разговорног језика на књижевни, са засебним посвећивањем пажње свему ономе што би се томе противило или што би од тога отступало“ (стр.133).

4. У расправи *Појединац и друштво у језичком стварању* (*Око нашег књижевног језика*, СКЗ, коло XLV, књ. 312, стр. 11—17), Белић се осврће на схватања Бенедета Крочеа о овим питањима. Иако је овде више реч о односу појединца и друштва према језичком стварању уопште, све се то — *mutatis mutandis* — може применити и на стилистику. Белић исправно истиче да „језик није онолико индивидуалан колико би то излазило из онако апсолутно схваћеног стваралачког сазнања појединаца [како то сматра Кроче], већ да и друштво утиче на појединца још знатно више него што појединац утиче на целину“ (стр. 12). Закључна је Белићева мисао ова: „Два су главна чиниоца у стварању сваког језика, па и нашег књижевног. То је појединачни стваралац чији језик стално отступа у понечем од језика извесног друштва, и то друштво које то отступање прима или не прима. На којим основама оно то чини? Опет на основу онога што је у осећању целине и у ономе како целина схвата унутрашњи садржај или унутрашње садржајне могућности речи и њихових веза у говору“ (стр. 16). У истој расправи Белић поставља и питање: у чему је значај великих писаца у стварању књижевног језика и, између осталог, одговара: „Могло би се помислити да је он у новим речима које су они дали језику свога времена. Не. Има међу њима и таквих књижевника који су у том правцу сасвим мало привредили, па ипак нису били без значаја за књижевни језик свога народа. То долази отуда што је тај значај још већи и много дубљи у стварању нових вредности речи, новог, сложене, многостручније садржаја њихова. Обогаћити језик — значи обогатити претставе и појмове који се његовим речима обележавају. Обога-

тити претставе и појмове — значи откривати нове стране онога света предмета, појава и њихових односа који се обележавају речима и њиховим везама у говору“ (СКЗ, књ. 312, стр. 13).

5. Истичући да је поље стилистике „бескрајно велико“, Белић одмах додаје: „... али оно није безгранично. Нема сумње да сам језик својим особинама ставља границе стилским могућностима. Преко тих граница сви они што слободно стварају, били они књижевници или не били, у писаном делу или говору, ако хоће и духовно да остану у границама једног језика — не могу ићи. Али су те границе врло простране. Замислимо напр. само речник. Колико нових, оригиналних метафора, колико нових комбинација може у сваком језику бити у којима се из појма једне речи извлачи неки њен атрибут да се нешто у појму друге речи осветли или истакне! [...] Колико таквих могућности пружа синтакса! Зар из група речи употребљених као делова једне реченице не излази увек неко ново значење које може постати у току времена синтетично значење целог израза и учинити да се цео израз скамени као група засебних речи које све заједно учествују у једном простом значењу? Итд.“ (СКЗ, књ. 312, стр. 144).

Мало даље Белић наставља: „Али, наравно, и поред све опширности поља посматрања стилистике — замислимо још значај ритма, сазвучја речи, висине и различне модулације тона у говору, размештаја речи и њихова поремећаја у везаном и слободном слогу итд! — сами људи, писци и они остали, ограничавају те могућности на тај начин што највише и најчешће употребљавају оне начине изражавања који највише годе њихову карактеру и њиховим мислилачким особинама. На тај начин обично се неколико особина јавља као оно што је карактеристичније у њихову стилу. По њима се њихов стил одређује иако оне не претстављају никада све њихове стилске особине“ (исто, стр. 145).

6. *Задашак стилистике* као науке Белић је овако сажето изнео: „Лингвистичко разматрање језика показује природу језичких појава. Природом или духом језика одређују се могућности за мисаони или осећајни начин исказивања мисли или изражавања, писања или говора; свима тим могућностима, са њиховим везивањем за потребе, обзире и циљеве нашег стваралаштва, ма које врсте оно било, бави се стилистика. А стил појединаца или право стила појединаца у избору је тих могућности и употреби за одређене циљеве извесног књижевног дела или ма каквог саопштавања или саобраћања. Тај избор, који никада не може бити потпуно исти у различних људи, и даје оно што се назива стилем појединаца“ (*Стил и језик, Око нашег књижевног језика*, стр. 145).

7. Као што је познато, Јон Рис говори о субјективној и објективној стилистички. Део пасуса из Белићеве расправе *Стилистичка и драматичка* (Наш језик, књ. VII, год. 1939, стр. 1—5) показаће не само однос између субјективне и објективне стилистике већ и *однос стилистичке анализе према драматичкој*: „... уколико једно уметничко дело, рад једног књи-

жевника, једне групе књижевника или епохе показују индивидуалне црте према другим посебним или групним књижевним појавама или делима, и са стилистичког и граматичког гледишта, утолико они улазе као целина у излагање субјективне стилистике. Међутим уколико један испитивач буде у делу субјективне стилистике расправљао о вредности, врсти, утиску стилских елемената у њему, он се јавља у улози претставника објективне стилистике, а ако буде расправљао о правилности или неправилности каквог израза или какве речи уопште, он се јавља у улози граматичара“ (стр. 5).

8. Још ваља рећи какве, према Белићу, особине треба да има научник који се бави стилистиком. Он подвлачи да „испитивање стила појединих писаца — тражи улажење у најскривеније стране књижевног стварања. Ту је прво питање: да ли сви испитивачи осећају подједнако дубоко и јасно све што им писци својим стилем кажују: јесу ли способни, по своме образовању и своме духу, то да осете. Ако јесу, како да дођу до тога сазнања? То ће постићи — самосталним испитивањем, често микроскопски ситним, књижевних дела. Јер и ту све зависи од добро упућене анализе. И када се она изврши на целом реду писаца, појавиће се сами собом главни елементи стила нашег језика и наше епохе. Јер се не треба варати: исто онако као што је јасно да је онолико стилова колико је књижевника, тако је исто поуздано да је и онолико стилских система колико је књижевних језика и епоха у којима се они испитују“ (СКЗ, књ. 312, стр. 82).

2.

9. Иако није писао обимније студије о језику и стилу ниједног писца наше новије књижевности, Белић је у великом броју својих радова износио своје мишљење у вези с овим питањима о многим нашим књижевницима. Само је у својој књизи *Око наше књижевне језика* (СКЗ, књ. 312) дао такве напомене о четрдесет петорици наших књижевника. Побројају их овде из два разлога. Прво, зато што хоћу да наведем и стране на којима се налазе те напомене, јер су у регистру оправдано наведене и оне стране на којима се само наводи какав пример из одговарајућег писца. Друго, зато што се у регистру, опет оправдано, наводе и они писци из чијих се дела само наводи какав пример као илустрација за одговарајућу језичку појаву. Ово су, дакле, књижевници о чијем језику и стилу Белић даје напомене: Андрић Иво (31, 128, 189, 190, 218, 221, 300), Бан Матија (65, 215), Веселиновић Јанко (31, 218, 227), Вуловић Св. (216), Глишић М. (213), Даничић Ђуро (140, 228), Дучић Јован (141, 211—212, 218, 221, 228), Змај Ј. Ј. (211, 212, 227), Илић Војислав (211, 214, 216, 219), Илић Јован (214), Јакшић Ђ. (212, 227), Јовановић Вл. (221), Јовановић С. (228), Караџић Вук (19, 20, 30, 49, 81, 110—115, 129, 130, 139, 140, 199—200, 216, 221, 225, 228), Косор Јосип (133—137), Костић Лаза (227), Кочић Петар (31, 128, 221), Крлежа М. (31), Лазаревић Лаза (31, 211, 212, 227), Љубиша Стј. М. (31), Мажуранић Иван (31), Марковић Св. (214, 227), Матавуљ С. (31, 215, 218), Мијатовић Ч. (228), Милићевић М. Ђ. (213, 214, 227), Милутиновић С. (125), Настасијевић Момчило (120—126), Недић Љ. (214, 216,

219, 220, 228), Ненадовић Љ. (211, 221, 227), Николајевић Св. (228), Николић А. (228), Новаковић Стојан (228, 273—275), Његош (19, 31, 45, 285), Панчић Ј. (215), Поповић Богдан (214, 216, 219, 220, 228), Прерадовић П. (31), Продановић Јаша (219), Радичевић Б. (31, 45, 185, 211, 212, 227, 285), Ракић Милан (89, 216, 218, 219, 220), Ракић Мята (213, 214, 227), Секулић Исидора (206—210, 218), Скерлић Јован (141, 214, 216, 218, 219, 220, 228), Сремац Стеван (218), Ћопић Бранко (31), Шапчанин М. П. (31).

Треба, међутим, нагласити да у овој књизи нису ни издалека сви Белићеви радови у којима има напомена о језику и стилу појединих књижевника. Треба још свакако навести ове Белићеве огледе објављене у књизи *Вук и Даничић* (изд. Просвета, Београд, 1947): 1) *Вуков дух и наша национална култура* (стр. 54—70); 2) *Вук Караџић и наша народна култура* (стр. 134—149); 3) *1847 година у нашој култури* (стр. 193—200). Такође треба узети у обзир ове чланке из нове серије *Нашег језика*: 1) *Говор и језик* (књ. VII, н. с., св. 5—6, стр. 131—139); 2) *Поводом језичких исцртавања и излажења наше часописа* (књ. IX, св. 1—2, стр. 1—4); 3) *Поводом Ракићева језика* (књ. IX, св. 7—10, стр. 217—219). Исто тако треба навести текстове Белићевих говора на свечаном скупу Српске академије наука (21. 1. 1946) када су Вељко Петровић и Иво Андрић проглашени за праве чланове Академије (*Наша књижевност*, св. 2, фебруар 1946, стр. 285—287). Такође треба навести и Белићев говор на комеморативној седници Српске академије наука (12. 4. 1958) у спомен преминулог академика Исидоре Секулић (*Гласник Српске академије наука*, књ. X, св. 2, стр. 147—149).

10. Разни су поводи овим Белићевим напоменама: расправљање о Вуковој револуцији, излагање о развоју савременог српскохрватског књижевног језика, размишљања о појединим писцима и сл. Разуме се да сада овде није могуће навести све ове Белићеве мисли. Приказашу најпре Белићев општи поглед на развој нашег савременог књижевног израза од Вука до његовог времена а затим неколико најкарактеристичнијих оцена језика и стила појединих писаца. Претходно бих хтео истаћи да би било веома корисно скупити и на једном месту објавити све Белићеве текстове и фрагменте како о стилистици уопште тако и о стилу и језику појединих наших књижевника од Вука до Белићевог времена.

11. Као што је добро познато, у основици су нашег савременог књижевног језика млађи новоштокавски говори који су раширени на великим просторијама наше језичке територије. Вук Караџић га је увео у нашу књижевност налазећи се под утицајем крупних револуционарних догађаја с почетка 19. века и романтичарског покрета (иако је сам Вук у свом револуционарном раду више био рационалист и практичар). За победу Вукових начела, поред историјских услова и Караџићевих личних квалитета (које је открио и правилно усмеравао Јернеј Копитар), од значаја су били и чињеница што је то био и језик народних умтоворина и што је заснован на говорима тако простране територије. Неопходно је истаћи да је већ Вук писао књижевним језиком са свим потребним одликама. Те су одлике, како каже Белић, „у културном мишљењу које је Вук износио у сво-

јим делима“ (СКЗ, књ. 312, стр. 139). Белић даље подвлачи да „чим се једним језиком улази у велику културу света, обрађују предмети културне, научне и књижевне области, он постаје књижевни језик. Није питање у томе да ли се он облички, синтаксички или речнички довољно развио, већ у томе шта се њиме износи“ (на истом месту). У другој половини 19. века ми брзо улазимо у европску културу. То доводи до стварања великог броја стилова у нашем књижевном језику — за разне културне потребе. У 20. веку тај се развитак још више грана. Тако је наш књижевни језик постао поуздано оруђе за стварање и освајање нових културних тековина.

12. Тиме што је у нашу књижевност увео народни језик заснован на пространим млађим новоштокавским говорима, Вук је омогућио да сваки онај наш књижевник који је добро владао тим говорима постане у извесном смислу Вуков сарадник у стварању нашег савременог књижевног језика. Сви су књижевници наше новије књижевности прихватили основно Вуково начело да у књижевном језику треба да се огледа дух народног језика. Вук је утврдио и „опћениту“ правилност коју мора да има сваки књижевни језик. Не може се рећи да су се сви књижевници и ње придржавали. Даничић јесте. Он је у усвајању свих особина Вуковог језика ишао дотле да је стално писао ијекавским наречјем (једино је 1857—1858. писао екавским), иако је Војвођанин и иако су војвођански књижевници били за екавско наречје. Други наши књижевници, међутим, свесни да владају духом вуковског књижевног језика, помало су и несвесно одступали од Вукове „опћените“ правилности, али ипак само у појединствима без већег значаја. Тако, нпр., већ у језику Бранка Радичевића има трагова војвођанских говора, у језику Милована Ђ. Глишића — ваљевског, а у језику Јанка Веселиновића — мачванског. Као што каже Белић, још се, бар кад је реч о источном делу наше језичке територије, прво поколење после 1847 (Бранко, Змај, М. Ђ. Милићевић, Лаза Костић и др.) „и освртало чешће на Вуков књижевни језик и његова дела, а нарочито на речник; али многи и од ранијих књижевника и доцнији књижевници (Љуб. Ненадовић, Лаза Казаревић, Ђ. Јакшић, Свет. Марковић, Пера Тодоровић, Мита Ракић, Војислав Илић, Јанко Веселиновић и др.) нису ни то чинили, не бар у већој мери. Већ по томе што се у њихову језику подударало народни језик са књижевним, они су писали добрим књижевним језиком, развијајући у њему све нове стране. Доцније су га на тој истој основици и нови књижевници и критичари (Чед. Мијатсвић, Љуб. Недић, А. Николић, Св. Симић, Св. Николајевић, Б. Поповић, Ј. Дучић, Јован Скерлић, Љуб. Стојановић, Слободан Јовановић и толики други) развили још јаче, стварајући у своје стилу ону гипкост и спосбност за исказивање прелива мисли којима се одликује данашњи књижевни језик добрих писаца наших“ (СКЗ, књ. 312, стр. 227—228).

13. У овом реду идеја треба поменути и Белићево мишљење о ономе што се понекад звало београдским језиком и стилем. Белић сматра да се, иако несумњиво постоје сличности у језику писаца београдског круга,

„не може рећи да је код тих писаца језик [. . .] толико уједначен да се може говорити о нечем заједничком или једнаком у том правцу“ (СКЗ, књ. 312, стр. 219). „А стил?“ — наставља Белић — „По себи се разуме да се о јединственом стилу београдских књижевника не може говорити, јер се уопште не може говорити о истоветности стила код различитих књижевника, ма где се и ма када се јавили, ако стварају оригинална дела“ (на истом месту). Но, ипак, Белић поставља питање: „ . . . у чему је заједнички отисак који ипак има на себи стил и језик београдских књижевника“ (на истом месту). Његов је одговор приближно овај. Већ у другој половини 19. в. и књижевници београдског круга дефинитивно су се вратили народном језику у својим делима испунивши на тај начин основни захтев Вука Караџића. Тако се изишло „на ширину правога и слободнога језичкога стварања“ (СКЗ, књ. 312, стр. 221—222). Језиком књижевника београдског круга на тај начин управља велика стваралачка слобода. Осећајући да потпуно владају тим књижевним језиком који је заснован на народном, они знају да стварају у истом духу као и Вук. Разуме се да се у томе смислу с њима налазе на истој линији и сви други наши књижевници са целокупне територије нашега језика који тако чине. Отуда су сви они примани и примају се у београдском књижевном кругу „као домаћи људи, као слободни ствараоци“ (СКЗ, књ. 312, стр. 221). Белић најзад истиче да се у вези са стварањем књижевника београдског књижевног круга може поставити питање да ли они у овим пословима увек поступају исправно. Оцена о томе мора бити „на висини стваралачког рада књижевника“ (на истом месту).

Толико о Белићевом општем погледу на развитака нашег савременог књижевног израза од Вука до његовог времена. Приказаћу сад неколико најкарактеристичнијих Белићевих напомена о језику и стилу појединих писаца.

14. Вук Караџић. — Истакао бих две констатације.

Сам је Вук — то је прва констатација — дао беспрекорне обрасце књижевног језика заснованог на народном. Када о томе говори, Белић, поред народних умотворина, наводи и остале Вукове списе: историјске, етнографске, географске, језичке; с разлогом централно место даје преводу *Новой завети* и другом издању *Српскога рјечника*. Сем свега другога, превод *Новой завети* значајан је и због рационалног Вуковог става према туђицама и кованицама. Иначе Вуков стил Белић квалификује као еписки а за Даничића каже да је преводом *Сјарага завети* створио наш библијски стил.

Другу ћу констатацију цитирати:

„Када сам испитивао језик Вука Караџића, који је био врло даровит књижевник, ја сам морао доста често констатовати да се многи сстаци од прошлости у облику какве конструкције, која се налазила и у нашим народним песмама, нису могли одржати у доцнијем књижевном језику. Друштвена критичност, која тежи потпуној јасности у језику, — одбацивала их је“ (СКЗ, књ. 312, стр. 20).

15. И у вези с осталим књижевницима само ћу цитирати Белићеве напомене. Нећу ни о једном писцу навести све, већ ћу показати само оне најкарактеристичније напомене. Одлучио сам се за непосредно цитирање и зато што су у питању донста тачно дати портрети па је боље показати оригинал него репродукцију.

16. *Његош*. — „Владика Његош, син Црне Горе, прави претставник језика Катунске Нахије, није писао потпуно онако како је Вук тражио и како је сам Вук писао, али је у потпуности задржао дух народног језика и показао како се домаћи говор може издићи до изванредне књижевне висине. Свако је, према томе, могао да види како би и у своме случају могао поступити“ (*Вук и Даничић*, стр. 194—195).

„Иако је „Горски вијенац“ испеван десетерцем, он је у делу Владичину — нов десетерац. Не мислим да се ту Његош угледао на стране узоре, као што се каткада претпостављало, већ сматрам да је дао стих који одговара драмској садржини дела која претвара и дијалоге и монологе у сажете пословичке изразе и мудре изреке, са свом лапидарношћу одабраног народног језика и стила који одговарају богатом унутрашњем свету Владичине природе и тешким искуствима, нагомилавањем у његовим грудима, која је Црна Гора преживела у току векова. Тако је добивен стих који је на нарочити начин, да би одговорио високој намени овог дела, уобличавао свакидашњи језик дајући му ритам везаног слога, али сасвим друкчији него што је у народној поезији. У складу са тим, ипак је радња, а не приповедање, остала као његова особина. Дубока национална преживљавања, изванредни Владичини доживљаји и лирска непосредност у појединим случајевима дају необичну узбурканост ритма и покрета његовим стиховима“ (исто, стр. 195—196).

17. *Бранко Радичевић*. — „Бранков језик није онако чист као Даничићев. Он је сасвим у другом правцу значајан. Ја мислим да се он може у извесном правцу пре успоредити са Његошем. Бранко је писао онако како је требало да пише Србин из Војводине. Вук је у својим идејама о заједничком књижевном језику за све Србе отишао знатно даље него што је то било у Бранка примењено. Њих се у потпуности држао Даничић. Међутим Бранко је из Вукове науке извукао само главну поуку: да треба писати онако како народ говори, да се треба вратити себи, језику очева и мајки који нису учили школе и нису свој језик искварили. Бранко, на пр., не употребљава *x*, има много облика војвођанске деклинације (на пр. дат. пл. *устии*, лок. инстр. пл. *џробови* итд.) и сл., иако је Вук већ раније био прописао (почевши од 1836 г.) да се *x* пише и да у облицима књижевни језик мора бити једнак у свима деловима српског народа. Вук би лако нашао код њега по коју неправилност на којој је замерио и неким непријатељима својим. Али је Бранко извршио основни захтев Вуков: одбацио је туђинштину и вратио се народном језику. У много прилика је узео понешто и од Вука, али је, у главном, остао свој. Писао је источним наречјем, и ту је чак у понечем пошао за Вуком (Вук је, пишући рет-

ко источним наречјем, употребљавао *несам*, *неси* и сл. преводeћи их са јужнога *нијесам*, *нијеси* и сл., па тако и Бранко). Тако је Бранко остао свој, као што је био и Његош који је дао само општекњижевно обележје своме покрајинском изговору (није писао полугласника, већ свугде *a* и сл.)“ (*Вук и Даничић*, стр. 64—65).

„Ја сматрам да је, под непосредним Вуковим утицајем, Бранко у својој поезији пошао за народним узорима. Класична простота, прозрчаност и лапидарност његова стила воде порекло из народне лирске поезије. Има ли штогод простије и сажетије испевано од Девојке на студенцу:

Кад сам синоћ овде била,
И водице завила,
Дође момче прна ока,
На коњицу лака скока,
Поздрави ме, зборит оде:
„Дајде, селе, мало воде“ итд.

То је она простота у књижевности за којом су жудели толики изванредни духови свих књижевности, а која се давала Бранку тако лако, тако непосредно.

Ја мислим да је под Вуковим утицајем, а у пуној сагласности са својим расположењем према тадашњој књижевности, Бранко допустио себи и извесну слободу и тема и обраде. Он је био, несумњиво, добар познавалац народних поскочица и сличних узречица у колу народном, а тако исто и народне лирске поезије. Ја мислим да се он на много места њима инспирисао, исто онако као што се и Вук, нарочито у првом издању свога речника, који је био Бранку добро познат, није клонио да наведе и понеку такву поскочицу или узречину и уопште није сматрао да је потребно клонити се онога чега се сам народ не клони“ (*Вук и Даничић*, стр. 65—66).

18. Војислав Ј. Илић. — „Илићем се завршава цела епоха развитка наше лирске поезије. Велики артиста, он слободно одабира од раније језичке грађе што му се свиђа, покушава да је попуни архаичним речима, које добијају карактер отмености и нарочите, старинске боје, мало овештале али меке и пријатне, и то све заодева лаким и прозрчаним стилем свакидашњице, владајући њиме у безброј прелива“ (СКЗ, књ. 312, стр. 219—220).

19. Јован Скерлић. — „Бујан и стваралачки дух, он је дизао из мртвих и речи и израза и давао им нов живот. Занимљиво је како је под великим ритмом његова стила, који је прелазио преко свих неравнина и незгода као велики тучни ваљак, — остајало све уравњено и прегледно, дајући величанствене видике, а по самоме путу чудне мозаике. Он је изазивао тиме и критике и негодовања; али се обично није видело оно што је главно у његову стилу, његов замах и његове стваралачке особине, већ се ценио по оним неравнинама преко којих је као вихор прелазио“ (СКЗ, књ. 312, стр. 220).

20. *Милан Ракић*. — „Ракић, у којем су често кључале и бориле се страсти, умео је да се савлада и да својом мирном, интелектуалном реченицом, сабијеном и сажетом, изазове снажне утиске. Академска правилност језика и необичност употребе књижевног говорног језика у сврхе везаног стиха — дају нарочиту драж поезији Ракићевој и оправдавају његове речи: да је нашем језику дао нову примену“ (СКЗ, књ. 312, стр. 222).

21. *Богдан Поповић*. — „Богдан Поповић, са изоштреним књижевним осећањем, открива неисцрпно богатство нових могућности за исказивање свих тананости мисли и њихових прелива у нашем језику и даје своје језику, иако постаје све више језиком удаљеним, одвојеним од свакидашњег говора нашег, необичну гипкост и изразитост“ (СКЗ, књ. 312, стр. 220).

22. *Исидора Секулић*. — „Али ми је на срцу још нешто што никако не могу прећутати: то је необична љубав Исидоре Секулић према језику [. . .] Она је познавала све скривене стране његове које се увек садрже у речима и ономе што се помоћу њих гради, али које се само подразумевају и никад не рашчлањују, сем у дубоким научним анализама. Под Исидориним погледом, као под каквим чаробним микроскопом, изницало је све оно што је разумевање једног тако ретког духа могло открити. Све је то она заодевала у најлепше рухо које су јој оданост и љубав према говорној и писаној речи стављале на расположење. И она је била таква у свима својима делима, и у засебним есејима о језику, и најчешће узгред кад јој какав предмет изазове какву значајну страну нашег језика“ (Гласник Српске академије наука, књ. X, св. 2, стр. 148).

23. *Вељко Пејровић*. — „Његово право књижевно сбличје дају му његове приповетке. Он је неговао краћу и дужу приповетку као нарочит књижевни род који се одомаћио у нашој књижевности у другој половини XIX в. [. . .] Баш кратка и краћа приповетка [. . .] могу послужити више него икоји други књижевни облици да се позна прави мајстор. Карактеристична појединост, одабрана са великим уметничким смислом, обрађена тако да осветљава и људе и прилике, ствара ону општечовечанску атмосферу око њих која износи врло јасно на видик и оно што је у људима и мало и локално и оно велико што је заједничко свим људима. За ту малу појединост и за њено стављање у средиште живота тако да зрачи и онда када се књига затвори, тражи се прави писац, исто онако као што се и макар и за малу, изванредну песму тражи велики песник. У такав ред књижевника улази Вељко Петровић.

Под његовим пером устаје Војводина његова времена као под магичким штапом, а тако исто и други крајеви које описује. Он има оно непосредно осећање људи и живота које му омогућава да их стави у ред општих појава у свету, у догађаје, призоре и слике које [. . .] продиру у душу људску — интимно, истинито, просто и једноставно. Оно прожима сваку појединост и сваки потез у њима. Томе особито помаже и језик Петровићев. Он не штеди ни једне боје са своје палете, стављајући једну

боју до друге, једну преко друге док не добије тражени ефекат. И то иде код њега некако од себе. И дијалектизми, и фамилијаризми, и речи из дечијег језика, из свих професија — све то суделује да реалистичка појединост добије свој прави значај. Можда поменуто нарочито чуло уметничково не даје му довољно слободе да се одвоји од свога дела, да се удвоји, како се обично вели, већ се он толико уноси у титраве појединости своје приповетке да се од њихова светлуцања и не распознаје више — али зато сјочност призора, његова рељефност и многостручност осветљења не остављају ни једно могуће средство неискоришћено“ (Наша књижевност, св. 2, фебруар 1946, стр. 285—286).

24. *Иво Андрић*. — „Његов је језик потпуно у границама књижевнога „канона“. Он не тражи ефеката каквим насиљем над правилношћу књижевног језика. Напротив, његов језик свугде одише њоме. Па ипак ни Андрићев стил ни његов језик нису укочени. Не види се чак да се ишло и најмање за тим да се правилност језика нарочито очува. Она је нешто што се подразумева, као напр.: ваздух или светлост [. . .] Андрићев језик има потпуну гипкост и кад Андрић говори језиком свакидашњице, оним језиком којим се сви служимо. Она је у богатству значења и комбинација у које речи могу улазити. То је право, унутрашње богатство језика“ (СКЗ, књ. 312, стр. 190).

„Његово причање, и кад говори о данашњим догађајима, толико је одмерено као да се говори о збивањима давних времена. Али та интелектуална хладноћа — само је привидна. Под њом кључа живот, са свима својим страстима и темпераментима. По каткад је то причање тако набујало од те унутрашње снаге да вам се чини да ће провалити свој вештачки оквир — расути се у крајњи реализам или чак натурализам, али не, причање и даље тече природно и складно као да се писца баш ништа не тиче шта се у његовој причи дешава. Па ипак и њему покашто душа уздрхти као лист јасике, али се брзо неком овлашном иронијом или каквом једва приметном оградом врати потребно и тако драго писцу отстојање од арене догађаја“ (Наша књижевност, св. 2, фебруар 1946, стр. 286).

„Његов је стил врло изразит, захваљујући кристалној прозрачности и природности. Вишеград, место дегињства Андрићева, које је он овековечио у многим приповеткама својим, а нарочито у [роману] *На Дрини ћуприја*, — није далеко од Вукова Тршића. Али је требало да човек буде особита талента у језичком смислу, па да начини од свог домаћег говора оно што је учинио Андрић. Његова дикција тече неусиљено као изворски поточић, без икаквих непотребних украса и извештачавања. Зато се она тако природно улила у наш књижевни језик најбољих традиција. Његове народне особине спајају га са најлепшим текстовима пониклим у београдском књижевном средишту. Тако је Андрићев језик и стил једно од најречитијих сведочанстава тачности великих идеја Караџићевих о пространој основици нашег књижевног језика широм наше земље“ (исто, 287).

3.

25. Из овог приказа Белићевих општестилистичких схватања и његових погледа о језику и стилу писаца наше новије књижевности могу се извући ови закључци:

1) Не би било исправно сматрати да је Белићево схватање о томе да предмет стилистике треба да буде и језик појединаца (књижевника а и других) и језик какве друштвене заједнице — еклектичко, тј. да представља извештај споја Крочеових и Балијевићевих схватања. И у вези са другим питањима, наиме, Белић је истицао значај друштвених прилика за језички развитак. То је један од аксиома његовог учења. Подсећам на његово тумачење зависности развика значења речи од друштвених околности (*О језичкој природи и језичком развикају*, књ. I, Београд 1941, стр. 291—292). Исто тако, као доказ за то да је Белићево схватање о улози појединца у језичком стварању знатно друкчије од Крочеовог, може да послужи и овај цитат: „Чак и сваки, и најнезнатији појединац, идући за својим мислима и осећањима, стално покреће унапред својим говором, на извештај начин, језик своје културне, радне или животне заједнице“ (исто, стр. 598—599). Исправније би, зато, било рећи да је Белић подвргао критици Балијева и Крочеова схватања имајући већ изграђена своја сопствена, без обзира на то што није стигао да их публикује.

2) Постоји пуна сагласност између Белићевих општестилистичких схватања и његових погледа на језик и стил писаца наше новије књижевности. Наиме, као што је, износећи своје општестилистичке ставове, истицао значај и друштвеног развика и утицаја појединаца на развитак језика и стила, тако је и у својим излагањима о приликама у нашој књижевности водио рачуна о оба ова момента (и у вези с Вуковом револуцијом и у вези са даљим развикам нашег књижевног језика и књижевног израза, стила).

3) Може се, на основу и овде цитираних Белићевих напомена о језику и стилу појединих писаца наше новије књижевности, утврдити ширина Белићевих уметничких афинитета. С једне стране, он дубоко поштује мисаоност Његошеву, диви се класичној једноставности Бранковој, присни су му отменост Војислављева, Ракићева интелектуална дисциплинованост, ипак привидан мир Андрићев, интелектуална диференцираност Богдана Поповића и Исидоре Секулић, док је са друге стране такође спреман да разуме Бранкове песничке слободе, диви се богатој палети Вељка Петровића и моћном Скерлићевом духу. Није, међутим, прихватио пут којим је пошао Момчило Настасијевић. Можда списак писаца о којима Белић има тако високо мишљење најбоље објашњава његов став према Настасијевићу.

19. 8. 1975. год.,
Београд

Берислав М. Никוליћ

ТРИ СТАРЕ ИМЕНИЦЕ КОЈЕ НИСУ ТО

а.

Чакавска (икавско-скавска) повеља бр. 294 у Monumenta croatica, писана латиницом 30. новембра 1581. године у Крапићима (некадашње властелинство озаљско), има једну реченицу која у мојој транскрипцији гласи овако: Ja Grge Brezarić sikal sam jedan kamik malinski s otcem Jurete Novakovića, i došal je k nam ded Jureć Petar Novaković. Проблем је у њој облик *Jureć* (у повељи: Jwtesch), шта он представља: лично име или придев од личнога имена.

Будмани је, без колебања, Jwtesch прогласио за лично име — *Jureć* (Rječnik IV 689), потврђујући га дубровачким личним именом Juresch de Priana, четири пута написаним тако у Monumenta ragusina I (14. век).

Будмани је овде, несумњиво, направио дуплу грешку: прво — што је чакавско *Jureć* огласио за име, и друго — што је дубровачко Juresch прочитао као *Jureć*. И не само то — он је у цело питање уклопио и једну „свесну грешку“: изоставио је у наведеној чакавској реченици реч „ded“ и на тај начин издвојио из контекста део „Jureć Petar Novaković“, што је природна последица његова кривога тумачења облика *Jureć*.

По моме мишљењу — и лингвистичкој интерпретацији облика *Jureć* — треба други део наведене реченице превести на савремени језик овако: и дошао је к нама дед Јуретов (тј. Јурета Новаковића), Петар Новаковић. И онда је све јасно. То јест, јасно је — и томе иде у прилог ортографија чакавских латиничких повеља — да је у њој *Jureć* посесивни придев — *Jureć* < **Juretjъ* — направљен од основе личнога хипокористика *Jure* с променом: *Jure*, *Jurete*, *Jureti*, *Juretu* . . . О таквој промени хипокористика типа *Jure*, *Grge*, *Rade*, *Stane*, *Grube*, *Pere* у 16. и 17. веку на дијалекатском подручју јужно од Карловца и западно од њега имамо два непосредна и поуздана сведочанства: с једне стране граматiku попа Јурка Крижанића, у којој се она изричито помиње (Rad XVI 165), и с друге стране ову нашу повељу, у којој према номинативу *Grge Brezarić* стоји акузатив *Grgetu Brezarića*, а према номинативу *France Ćuk* — акузатив *Francetu Ćuka* (283. и 284. страна код Кукуљева).

То — под 1.

Под 2.

Придеви типа *Jureć* потврђени су не само примерима у чакавским повељама 14, 15. и 16. века него и обилатом и поузданом грађом у хрватским катастарским пописима (урбарима) 15, 16. и 17. века с поменутога чакавско-кајкавскога подручја.

Два примера из повеља, а неколико из урбара.

Повеља бр. 284 у Monumenta croatica (писана у Чакову Турну 27. августа 1575. године, латиницом, екавско-икавска, са *ča*) има на једном месту текст који транскрибован гласи: „dali smo tu za dvorno mesto celo selo jedno, ko se zove Selo Staneće“. Интересантан је за нас облик *Staneće*. У повељи стоји *Ztanechue*, које се може читати и као *Staneće* и као *Staneče*, а никако — *Stanečje*, како га је прочитао (заведен словеначким *Andrečje*) редактор Рјечника Југославенске академије (XVI, s. v.). За наше питање потпуно је свеједно шта овде стоји за старо и првобитно *tj*: чакавско *ć* или кајкавско *č*. Реч се и у једном и у другом случају своди на полазни облик **Stanetje* (са значењем *Сѣанешово*) = посесивни придев на (*j*)њ, направљен од личнога хипокористика *Stane*, *Stanete*, *Staneti*, *Stanetu*. Дакле потврђује *Jureć*.

И повеља бр. 136 у Acta croatica (чакавско-икавска, писана 1461. у Босиљеву, глагољицом) има у контексту: *šesto Mavar, brat Vinčec, sedmo Petar, brat... Vinčec*.

Vinčec овде — то је посесивни придев, изведен суфиксом (*j*)њ од хипокористика *Vin(ь)če*, *Vin(ь)čete*, *Vin(ь)četi*, *Vin(ь)četu* (< *Vinko*). Дакле, значи *Винчешов* и потврђује облик *Jureć*. Даље, примери из урбара.

Л о п а ш и ћ е в а *Urbaria* (Radoslav Lopašić, Hrvatski urbari I, 1894) пружају обиље придевских образовања с некадашњим (*j*)њ, како од хипокористика типа *Stane*, *Stanete*, тако и од других личних имена, свакојаких. И та образовања нису само називи села, то јест најчешће топоними, него често и живи придеви на *ć(č)*, и још чешће старија хрватска презимена, основна или од основних изведена.

Тим ћемо их редом и наводити, узимајући их само из урбара модрушкога (1486) — зона *ć*, и урбара дубовачкога (1579) и озалскога (1642) — зона *č* и *ć*.

Дакле, најпре називи села: *selo Valeće* (52) < **Valetje* (< *Vale*, *Valete*) = Валетџџ, *selo Grgeće* (56) < **Grgetje* (< *Grge*, *Grgete*) = Гргетџџ, *selo Črneće* (57) < **Črnetje* (< *Črne*, *Črnete*) = Чрнетџџ, *selo Smoleće* (65) < **Smoletje* (< *Smole*, *Smolete*) = Смолетџџ, *selo Jureće* (72, 77, 79) < **Juretje* (< *Jure*, *Jurete*) = Јуретџџ. А за њима такозвани живи придеви: *Jandri*, *Martiñ* < **Martinjъ* (< *Martin*) unuk (49), *Grgur*, *Svetač* (< *Svetyč-jъ*) zet (73), *Mihe*, *Lovreć* < **Lovretjъ* (< *Lovre*, *Lovrete*) sin

(80), Martin Penić *Stipeč* (*Stipeč*) < **Stipetjъ* (< *Stipe*, *Stipete*) = Стипетов (222), Miho Stinković *Mateč* (*Mateč*) < **Matetjъ* (< *Mate*, *Matete*) = Матетов (228), Jure Zajac *Lovreč* (*Lovreč*) < **Lovretjъ* (< *Lovre*, *Lovrete*) = Ловретов (245). И најзад презимена, прво основна: Juriša *Simeč* (*Simeč*) < **Simetjъ* (< *Sime*, *Simete*) — 105, Lukan *Janeč* (*Janeč*) < **Janetjъ* (< *Jane*, *Janete*) — 105, Luka *Janječ* (*Janječ*) < **Janjetjъ* (< *Janje*, *Janjete*) — 120, Petar *Bajčeč* (*Bajčeč*) < **Bajčetjъ* (< *Bajče*, *Bajčete*) — 120, Ive *Grgeč* (*Grgeč*) < **Grgetjъ* (< *Grge*, *Grgete*) — 230, Lovre *Beneč* (*Beneč*) < **Benetjъ* (< *Bene*, *Benete*) — 243; а затим изведена: а) од основних на *eč* даљом деривацијом (тј. мехманичким проширењем патронимичким *ič*): Petar *Črnečič* (< *Črneč* + *ič*) — 57, Anton *Valečič* (< *Valeč* + *ič*) — 58, Jurko *Anečič* (< *Aneč* + *ič* < *Ane*, *Anete* = ж. р.) — 81; б) од назива села: Pere *Perečak* (из села *Pereče*) — 242, Grge *Simečak* (из села *Simeče*) — 251, Jurina *Videčak* (из села *Videče*) — 283, Petar *Videčak* (исто) — 291.

Напомињемо — поводом наведених примера и онога што ће бити речено под 3 — да немамо никаквих претензија да улазимо овде у поједине проблеме историјске дијалектологије српскохрватске.

И под 3.

Дубровачко *Jurech* — није *Jureč*, него *Jureč*; то јест — даљи хипокористик, направљен хипокористичким суфиксом *čъ* од основнога хипокористика *Jure*. Према томе, није у праву М а р е т и ћ, који је за ова имена од ока „скројио“ суфикс *eč* (Rad 82, 99). Оваквих хипокористика било је, изгледа, у средњем веку на подручју штокавскога истока — повише. Милојевићеве хрисовуље бележе *Dobrečъ* и *Mirečъ* (I 5, 6, II 71, 72). А Рјечник Југославенске академије (XII 870): *Radeč*, *Budeč*, *Dobreč*, *Mileč* (све на истоку). Суфикс *čъ* код њих — то је исто *čъ* — по постанку и значењу — које налазимо у старосрпским хипокористичима типа *Vačъ* < *Vajislavъ*, *Gočъ* < *Gođimigъ* (Милојевићева хрисовуља I 51, 38), *Vičъ* < *Budislavъ*, *Šičъ* < *Šudomigъ* (Д а н и ч и ћ, Рјечник I 90, III 480) и које је дометано основним хипокористичима на *e* < *ę*: *Mirečъ* < *Mire* + *čъ*. Исп. *Boredъ* < *Bore* (< *Borislavъ*) + *dъ* у Светостефанској хрисовуљи (8).

Напомена.

Сви разлози — а има их доста — говоре против М а р е т и ћ е в а (Rad 82, 99, Рјечник VII 668^b) и Б у д м а н и ј е в а (Рјечник II 512) мишљења: да су презимена типа *Matečič* на територији континенталне Хрватске (јужно од Карловца) постала од имена типа *Matečъ*, а не преко посесивних придева типа **Matetjъ*. Против њихова тумачења говори, прво, наведено презиме *Anečič* (Lopašić, о. с. 81), које није усамљено и које је могло постати само од женскога хипокористика *Ane*, *Anete*, *Aneti*, *Anetu*, преко придева *Aneč* < **Anetjъ*. Друго, презимена типа *Милчевић* (Ј и р е ч е к, Споменици српски 78), *Вулчевић* (околина Данилова Града) < *Vule*, *Vulete*, која показују да су се од аутен-

тичних имена на *еѣ* правили патронимици преко посесива на *ев*. Треће, факат што се облици типа *Bedeč, Beneč, Stipeč, Mateč, Simeč* на помунутој територији јављају само као *patronymica* (презимиена) — никад као имена. И четврто, факат што се такви облици јављају у 17. веку само на територији некадашњег властелинства озаљскога и дубовачког, где за старо *tj* стоји *č*.

b.

Кратка дечанска хрисовуља — она код Миклошича (MS 88 — 101) — у пасусу с елементима новије фонетике, има једно место које гласи: „i vinogradъ Dečaniњъ съ vsѣmi меѣami...“ Проблем је овде реч *Dečaniњъ*.

За Д а н и ч и ћ а, *Dečaniњъ* је овде — *Děťčaniњъ*: „управо човјек из Дјечана па долази и за виноград“ (Рјечник I 328). Б у д м а н и каже то исто, само не Даничићевим стилем (Рјечник II 329).

Мени се, опет, чини да *Dečaniњъ* није уопште *Děťčaniњъ*, ни по етимологији ни по значењу; него посесивни придев *Dečaniњъ*, направљен суфиксом *j(b)* од личнога имена *Dečaniњъ*, које је, са своје стране, постало од хипокористика *Deča* (< *Desimiгъ*) + *an* + *ињъ*.

Мислим да ову нашу „конструкцију“ потврђују не само наша ретка средњовековна имена на *анињъ* — сигурно, него и наша средњовековна *patronymica* на *ињъ* од имена на *пъ* — вероватно.

Која су то имена?

То је, на пример, име *Rašaninjъ* у обема Милојевићевим хрисовуљама (I 54, II 97), које је — у то нема сумње — постало такозваном „кумулацијом“ суфикса, од хипокористика *Raša* (< *Radoslavъ*) + *an* + *ињъ*. То су, даље, лична имена *Sajanin* и *Vranjanin* у турским катастрима из средине 15. века (Oblast Brankovića I, 108, 129, 325), од којих је прво, несумњиво, постало од хипокористика *Saja* (< *Sava*) + *an* + *ињъ*, а друго, вероватно, од хипокористика *Vranja* (< *Vraњъ* + *a*) + *an* + *ињъ*. Овове додајемо: основно име *Vranjъ*, које бележе на неколика места обе дечанске хрисовуље, очувано је — као хипокористик *Vrāno* — до данашњег дана у Васојевићима.

Много је теже доказати — то стоји — да су посесивни придеви на старо *јъ* били у 14. веку још жива категорија на подручју старе Рашке. И ја овде то питање — само постављам, полазећи пре свега од неких *незайажених* детаља — у вези с овим питањем — у дечанским хрисовуљама (Милојевићевим).

О чему се, заправо, ради?

Ради се о томе да се у неким случајевима лична имена на *ињъ* у Хрисовуљама могу читати и интерпретирати и као посесивни придеви — дакле *patronymica* — на *ињъ*.

Ево тих случајева.

Чини ми се да је за наше питање — и не само за њ — много позданија или бар захвалнија друга повеља од прве. И ја од ње полазим, поредећи, наравно, њене податке с примерима из прве повеље, где их у њој има.

а) Примери из друге повеље:

Нганоје *Petanь* (тј. *Petañь* = Петанов, Петановић) а *sinь* му *Radoslavь* . . . (78); прва повеља — нема.

Prib'сь Al'tomanь (тј. *Altomañь* = Алтоманов, Алтомановић) *Prědislalićь* (80); прва повеља: *Prib'сь. Al'tomanь Prědislalićь*. (12).

Pribislavь Šapranь (тј. *Šaprañь* = Шапранов, Шапрановић) а *sinь* му *Milko i Drajko*. (85); прва повеља — исто (17).

Miroslavь i Milešь Stepanь (тј. *Stepañь* = Степанов, Степановић). (88); прва повеља — исто (20).

Dragi Šapranь (тј. *Šaprañь* = Шапранов, Шапрановић). (89); прва повеља: *Dragi i Šapranь*. (20).

Smilь Bogdanь (тј. *Bogdañь* = Богданов, Богдановић). (97); прва повеља — нема.

Desislavь Raděнь (тј. *Raděñь* = Раденов, Раденовић) а *brat* му *Hran'сь* . . . (99); прва повеља: *Desislavь Radenь а brat* му *Hran'сь* . . . (47).

Rajanь Buljanь (тј. *Buljañь* = Буљанов, Буљановић). (100); прва повеља: *Dragilo Rajanь. Buljanь*. (48).

Bogdanь Draganь (тј. *Dragañь* = Драганов, Драгановић) и *Vožićь*. (106); прва повеља — исто (32).

Dragněжь Ivanь (тј. *Ivañь* = Иванов, Ивановић) *Prvoslalićь*. (107); прва повеља: *Dragněжь i Ivanь Prvoslalićь*. (33).

Bogša Ivanь (тј. *Ivañь* = Иванов, Ивановић) а *sinь* *Nikola* а *brat* му *Đur'đь*. (108); прва повеља — исто (34).

Dragčujь Radunь (тј. *Raduñь* = Радунов, Радуновић) *съ bratiomь i detiju* . . . (117); прва повеља: *Dragčujь Radunь а sinь* му *Veloje* . . . (42).

б) Примери из прве повеље:

Dragilo Rajanь (тј. *Rajañь* = Рајанов, Рајановић). (48).

Dragko Šapranovićь. (60); друга — исто (32). — патронимик на *ovićь*, очигледно инструктиван према *Šaprañь* на другим местима у обема повељама. Зато га и наводимо.

Неслагања међу повељама, као што се види, има. Али она не уносе ни најмање неверицу у нашу тезу о могућој придевској интерпретацији поменутих примера на *ль*. Напротив: писарска колебања у одвајању и неодвајању имена *tacite* и убедљиво показују да су за језичку свест писаря обе повеље облици на *ль* — придевски, били исто толико обични као облици на *ль* — именички. А то, као аргуменат, није за одбацивање.

Мали екскурс у друге споменике.

Прво, повеља бр. 24 (I) код Љ. Стојановића (из године 1247) има у контексту: *Ostoja, sinъ Predenъ*. Ту је *Predenъ* несумњиво — *Predenъ* (= Преденов), као што га је и прочитао Даничић (Рјечник II 417). Само — овде *Predenъ* није патронимик, као што показује дубровачки додатак повељи, у коме се наш Остоја зове *Predenićъ* (или *Predenićъ*).

Друго, Светостефанска хрисовуља, која је необично педантна у одвајању имена, има пример *Dobromigъ Stefaňъ* (8), у коме *Stefaňъ* може бити патронимик *Stefaňъ* (= Стефанов, Стефановић).

Треће, чакавске повеље пружају сигурне доказе да су код чакаваца посесивни придеви на старо јѣ били још жива категорија у 14. и 15. веку, и то са старом морфологијом. Тако имамо у повељи бр. 24 у *Acta croatica* (Ваška, 1375) примере: *Radъčъ* (< Radъсъ), *Bartulъ* (< Bartul), *Domjaňъ* (< Domjan); текст: *prěd Jarniomъ sinomъ Radčemъ, i prědъ Mikulu, sinomъ Bartuleмъ, i prědъ Štefanomъ, sinomъ Domjanimъ*. А у повељи бр. 25 (Ваška, исте године) примере: *Bartulъ* (< Bartul), *Deščiňъ* (< Deščina < Dešъсъ + ina), *Radъčъ* (< Radъсъ), *Domjaňъ* (< Domjan); текст: *i prěd Jurjemъ, sinomъ Bartuleмъ . . . i prěd Mihovilomъ, sinomъ Deščinemъ, i prěd Jarnijemъ, sinomъ Radčemъ, i prěd Stefanomъ, sinomъ Domjanimъ*. И најзад у повељи бр. 113 (Книн, 1451) пример: *Martiňъ* (< *Martinъ) = Мартинов; текст: *dia Martin vinograda, dia vinograda Martin, Martin dia vinograda*; поред паралелнога и равноправног: *Martinova vinograda, Martinov dia, dia Martinov*.

Као што се види, наведени примери нису доказ и за чакавска. *patronymica* на (j)ѣ.

Напомена.

Овде би могли бити од интереса и неки подаци из турских катастарских пописа из средине 15. века; разуме се, уколико су они верно пренесени у наш језик. Рецимо — у цитираном катастарском попису „Област Бранковића“ из 1455. године налазимо овакве примере: *Hranislav, sin Bogdan* (114), *Radonja, sin Dragutin* (120), *Radihna, sin Veselin* (130), *Radenko, sin Radovan* (134), *Radovan, sin Miloman* (159), *Radislav, Radman* (200), *Radislav, Gošnjан* (234), *Petro, Gošnjан* (234), *Radislav, Dojčin* (293).

У свима тим случајевима могли би се неочекивани номинативи — место готово редовних генитива, на другим местима — *Bogdan, Dragutin, Veselin, Radovan, Miloman, Radman, Gošnjан, Dojčin* читати као *Bogdaň, (= Богданов, Богдановић), Dragutiň, Veseliň, Radovaň* итд. Понављам: ако су наведени примери у цитираној публикацији аутентични.

Примери типа *Radman, sin Vladislav* (158), *Radovan, sin Vidoslav* (60), *Bogoslav, sin Vidoslav* (103), *Milutin, brat Radislav* (140), *Dimitrije,*

sin *Vladislav* (158), којих такође у овом попису има, могли би бити — по својим облицима на *av* — македонизми: *Vladislav* (= Владиславјев) < < *Vladislavljъ*, с губитком епентетичкога *l* *jj*).

Најзад, у овакве случајеве — то јест у оне на *њ* — иде и пример *Pribeč Dragañ* (Prebeci Dragagni) у Скадарском катастру из 1416. године (Stagine XIV 37).

c.

У поменутој дечанској (Миклошичевој) хрисуваљи, у истом паусу где и *Dečaniñ* (92), стоји као део реченице: „i vinogradъ Harcъ“. Како год окренули — с проблематичним *Harcъ*.

Д а н и ч и ћ овде није много комбиновао: протумачио је *Harcъ* као лично име, заоденувши га у своју ортографију = *Harcъ* (Рјечник III 409). Б у д м а н и је Даничићево *Harcъ*, с најновијим обликом *Harac*, пренео у Рјечник ЈА (III 568). Толико — лексикографи.

Чини ми се да и овде имамо посла с придевом, посесивним придевом на *(j) њ*, а не с именицом (именом). И да „*vinogradъ Harcъ*“ на цитираном месту значи: виноград *Харчев*. У томе случају, *Harcъ* би у повељи било писарска грешка, уместо *Harčъ* = *Harcъ* (<имена *Harcъ*, очуваног у презимену *Harčičić*, на неколика места, у обема Милојевићевим хрисуваљама). Ово објашњење облика *Harcъ* (= *Harcъ*) подупиру обе логике — како лингвистичка тако и историјска.

Да напоменемо још и ово. Ако узмемо у обзир да имена типа *Hranъ* имају у Хрисуваљама само патронимике типа *Hranъčičić* — никад типа *Hranъčević*; да имена типа *Mirolavъ* имају у њима готово искључиво патронимике типа *Mirolavljič* — дакле изведене преко посесивних придева; и да су код осталих имена патронимици на *ović* (*ević*) у Хрисуваљама готово закон, онда не би био произвољан закључак да је средином 14. века осећање за посесивне придеве на *њ* на штокавском истоку било још живо.

За запад то недвосмислено потврђују примери типа *Petar*, sin *Franac* (1484) и *Petra*, *Franča* sina (1492) у глагољским повељама бр. 196 и 243 у *Acta croatica*.

d.

Да завршимо. И овако овлашна анализа прилика у старим и старијим чакавским и штокавским текстовима наводи на закључак: а) да су *adjectiva possessiva* на *ј* остала као жива категорија много дуже на западу, у чакавском и кајкавском дијалекту, него на истоку, у штокавском дијалекту; и б) да су ти придеви у патронимичкој употреби представљали много ширу категорију на западу, где су прављени и од имена типа *Andre*, *Andrete*, него на истоку, где су прављени само од имена на сугласник.

Није, онда, случајно што је посесивно *јъ* остало — код личних имена — жив суфикс само у словеначким дијалектима Горењска, где се и данас може рећи: *Hudmanja* (= Hudmanova) dekla, *Bedéča* (= Bedetova) pčiva; *Ogrinč* (= Ogrinčev) les (B rez nik, Slovnicа (169); и што у рашким и дубровачким повељама 14. и 15. века према именима *Grade*, *Marinьče*, *Sime* налазимо само придеве *Gradetinь* (призренска хрисуљуа 298), *Marinьčetinь* (Даничић, Рјечник II 48), *Simetinь* (Даничић, Рјечник III 110); никад придеве с некадашњим *јъ*, а придеве на *ov* тек почетком друге половине 15. века судећи по примерима типа *Laletov*, *Miletov* у турским пописима (Oblast Brankovića 120, 129, 198).

Рагосав Бошковић

ГРАНИЦА СЛОГА И НЕКЕ ПОЈАВЕ У ВЕЗИ СА ЊОМ

У историјском развоју нашега језика граница слога је имала значајну улогу, управо је судбина многих гласова и гласовних скупина била тесно повезана за овај језички елемент. Пишући о овој проблему, о проблему границе слога у нашем језику, проф. Белић је изнео и мисао да је „граница слога један од овако исто важних чинилаца речи као што је и фонема. Чим се и значење речи мења (задржава или губи) у зависности од промене гласовне границе слога, она је несумњиво један од стварних елемената нашега језика“ (А. Белић: Граница слога и састав речи у српскохрватском језику, Глас СКА, књ. CLVI 1933, стр. 105; више о слогу в. код В. Hale: *La syllabe, sa nature, son origine et ses transformations*, Orbis, књ. X, 1961).

Нас овде интересују два питања, а оба су на изванредан начин везана за границу слога. То су ова питања:

а) Судбина гласовних скупина *jt* и *jd* у облицима глагола типа *doći-dođem* и

б) Граница слога и асимилација сугласника по звучности.

а) Од раније је познато да у свим наречјима штокавског дијалекта најлакше на неизвршено јотовање у облицима презента глагола типа *goћи, њоћи: goјге, њојге*. Од екавских говора за овакве облике знају неки говори призренско-тимочке зоне. Наводећи примере као: *doјdem, doјде, doјdemo, пајду, пајдеš, ројду, ројде* и сл. из тимочко-лужничког говорног типа проф. Белић пише да тај говорни тип, заједно са зашпањским, не зна „за метатезу *j* у горњим случајевима и за то у њима находимо увек *j* пред сугласницима“ (А. Белић: Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905, стр. 138). Нешто шире о овој теми читамо на страницама које претходе наведеној. Тамо се констатује да је појава облика *goђе, њође*, тј. са извршеним јотовањем оклузива *d*, претходила метатеза у скупини *jd* и да смо облике са скупином *dj* имали у „неким нашим дијалектима . . . већ у XIV в.“ (исто, стр. 135—136). Дакле, по мишљењу проф. Белића, у XIV веку смо имали у оним најпрогресивнијим говорима, у говорима чија је еволуција предњачила, уместо старијих облика типа *roјdem, doјdem* новије ликове: **podјem, *dodјem*, тј. са извршеном метатезом у скупини коју су чинили сонант *j* и један од плозива из пара *ш, г* (Дијалекти, 135—136). Из новонасталих облика, оних са оклузивом и *j*: тј. *gj*, добили смо наше стандардне фонетске ликове: *goђе,*

нађе. Потврде за овакве облике налазе се већ у првој половини 14. века (в. Ђ. Даничић: Историја облика: поги, наги: поге, доге, стр. 279). На том месту се говори и о другим случајевима српскохрватског јотовања, онога везаног за полугласник, и његово ишчезавање из наше фонетике, у примерима типа *џруће*, *џрегіраће*, и онога везаног за јежавске рефлексе старог вокала јат, у примерима типа *ђеца*, *ћераџи*. Да ли ће се и у тим примерима јавити нови гласови, настали у процесу јотовања, зависи од границе слога. А граница слога није ни овде имала исту фонетску вредност у свим штокавским говорима, чак не ни у једном говору у различитим фонетским скупинама. По мишљењу проф. Белића, које налазимо у његовим Дијалектима, у наведеним примерима граница слога између пловива и сонанта *ј* чувала се до XVIII века. Ту о овоме читамо да се зна „да се наставак *је* чувао тако (као *је*) до XVIII века и тек тада је почео умекшавати претходне сугласнике као што се лепо види из наших писаца XVII века који још разликују две речене категорије случајева“, тј. имају *гођох* али *диак*, *брајџа* (стр. 136). Ја сам у једном свом раду о овоме проблему, о проблему српскохрватских јотовања, на примерима показао да се потврде са извршеним јотовањем и у скупини *тје < тџе* и у скупини *тје < тѣ* јављају знатно раније, чак и у XV веку (исп. код мене: Промене непалаталних сугласника у вези са *ј* на српскохрватском подручју, ЈФ XXVIII, стр. 163). Босански писци из тог периода, па ни Дивковић, не могу нам овде бити мерило, јер су сви шћакавски говори Босне у знатном закашњењу у темпу своје еволуције у односу на херцеговачке говоре. За јежавске примере типа *ђеца* и *ћеца* ту код проф. Белића читамо да та разлика почива „на томе где је граница међу сугласницима *д* и *ј*, да ли *д+је+са* или *дј+е+са*“ (стр. 137).

У раду: Српскохрватске гласовне групе -jt-, -jd- и прасловенско -kti-, -gti- и -hti- (ЈФ II, 1921, 217—226) проф. Белић детаљније износи своје мишљење о постанку наших облика роџи — роџем. Он овде, прво, напушта идеју о метатези у скупини, *јд, јт*, исп.: „Моје је мишљење да метатезе ту није никад ни било. Ја претпостављам да се горњи појам овако извршио! Глагол *doiti: doidem*, који је у различним облицима имао различно наглашене слоге: *doitī: doīdem: doīdĭh, doīdī, doīdīte* и сл. . . . почео је развијати облик *dōjtī, dōjdī, па и dōjdem*“, а већ у XIII веку облици *gougem-goujiti* су „дали непосредно *dōdem* и *dōci*“, што се објашњава границом слога: од *do -idem* је настало *dodem*, а од *doj-dem -dojdem*. Дакле, основни услов за измену скупина *jt* и *jd* јесте граница слога. Ту се сада „врши . . . извесно преливање звуком *ј* гласа *д*, извесно померање његове артикулације за време артикулације звука *д*; звук *јд* даје *д*, одмах африкату, без прелазног скупа *dj*, које би тек имало да се слије у један звук“ (стр. 219). Доцније ће проф. Белић прихватити и у овим скупинама прелазни артикулациони степен: *t'*, исп. у Фонетици (Основи историје српскохрватског језика, I, Фонетика, 1960, стр. 104), где пише да је: „*роџи* изговорено као *рџ'и*, тј. изговор *ј* потегнут је на потоњи слог“.

Из овога следи двојак закључак: 1. Проф. Белић је рано напустио идеју о постојању метатезе у скупинама *jt* и *jd* у облицима глагола изведених од *ihi*. Али, истини за вољу, то није била само Решетарева идеја, о чему пише проф. Белић у поменутом чланку у Јужнслловенском филологу (стр. 218). 2. И овде је било нужно претпоставити прелазни фонетски степен, оно *t'* и *d'*, као и у свим другим оваквим ситуацијама. Непосредно преливање артикулације *t* у *d* и јављање африкате није било уверљиво. Додајмо још да овде није дат значај акценатској компоненти акцентогених речи са овим скупинама онолико колико је то, чини ми се, потребно (о томе в. ниже).

Дакле, свуда је пресудна граница слога. Чини ми се да поред тог чиниоца, поред границе слога, на измене ових сугласничких група имају утицаја и још два момента: природа сонанта и интонациона компонента акценатогених речи. За однос *gjeца:ђеца*, по мом мишљењу, пресуднија је била фонетска природа овог палаталног сугласника него његова слоговна припадност. Управо се мора поћи од тога да се уз пловив *g*, у овом случају, налазио и јат као вокал, и његови супституанти, и да је то увек био један и јединствен слог. Дакле, ту је тешко правити границу између *g* и *je*, чак и малу паузу. Али је чињеница да је у једносложном рефлексу јата фонетска природа онога сугласничког елемента могла бити и као *je* и као *je*. Ако је у питању она прва, та скупина остаје неизмењена. Ако се *t* идентификује са *j*, створени су услови за обједињавање артикулације ових двају сугласника, за јотовање, и јавља се *h*.

Фонетски процес стапања артикулација ових гласовних скупина, пловива и сонанта, односно сонанта и пловива, ишао је овим редоследом:

po-iti:pōt-ti + pō-tti : pō-tī : po-či односно:

grut-вје: grut-је : rgu-tје : rgu-је : rgu-ће

(в. и код Белића: Фонетика, 1969, стр. 104, 125).

У оваквим случајевима пловив, сада палатализован, развија иза себе „фрикативни елемент ξ, \tilde{z} „који прави“ у своме развоју девијацију прешавши у $\acute{s}(\tilde{z})$, које се развило у потпуни фрикативни елемент $\acute{s}(\tilde{z})$ “ (Р. Бошковић: Основи упоредне граматике словенских језика, стр. 98).

Са ијекавско-штокавског подручја ређе су потврде за неизмењене скупине *jd* у примерима као *goђе*, поготово за *лiscје*, *ирuје*. Ја имам за то само потврду коју даје Решетар из Стијене Пиперске: *dōjdǫše* (Der štokavische Dialekt, стр. 137), али је и она несигурна (в. код проф. Стевановића: Источнопрногорски дијалекат, ЈФ XIII, 38). Истина, у том говору се најлази на *ojgem, ojgo* (x), што је посебан проблем.

У шћакавским говорима као целини и у овој области фонетике најлазимо на више архаизама него у осталим говорима штокавског дијалекатског подручја. За шћакавске говоре би се могло рећи да снi нај-

архаичнији, који још увек знају и за метатонијски акут, показују више архаичности и у овој особини. Такви су, нпр., посавски говори. Они, пак, шћакавски говори који су и у степену развита своје акцентуације ближи централној штокавској зони, и у овој особини су даље одмакли, и ту показују своју прогресивност.

У посавским шћакавским говорима проф. Ившић је бележио *dajt*, *najt*, *obajt*, поред *nđc*, *otlc*, иако: *izajdēm*, *najdēm*, поред: *dōdē*, *dōdōsmo* (Stjepan Ivšić: Današnji posavski govor, Rad 196, стр. 196), али је ту и: *nětjak*, *kostjōm*, *rodjāča* (исто, стр. 197).

У источнобосанским шћакавским говорима, оним ијекавским, налазимо „ново и најновије јатовање. . . практички само уз *l* и *n*, па имамо: *Zálipje*, *Grābje*, *Žābjāk*, *rōbje*, *dvjī*, *krāvjē*, *daci*, *vlátje*, *listje*, *prūtje*, *plāstje* и сл., али не и *gojūu*, *najūu*, иако је *dojdem*, *najde* сасвим обично, а јавља се и *gojem*, *goje* (в. Brozović: O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, HDZb, II, 137—138).

У западнобосанским икавскошћакавским говорима ситуација је нешто другачија. Прво, ту је акут, метатонијски, изузетно редак, што није случај са источнобосанским ијекавскошћакавским говорима (исп. о томе код Брозовића, оп. cit. 149, и испод текста). У овој шћакавској зони, затим, нема више ни трага скупинама *šje*, *dje* у примерима као *lišje*, *špegipagje*. Ту је, истина, обично *gojgem*, али не и *gojūu*, *ūojūu*. Истина, Решетар је располагао једним примером овога типа: *gojūu*, из говора католика и муслимана Бихаћа (Der Štokavišche, 137), али није сигурно да је то била особина аутохтоног становништва ове зоне чак и у време када је Решетар прикупљао грађу за овај свој рад, а то је било почетком 20. века. Додајмо уз то да групу *jū* у инфинитиву ових глагола не потврђују ни други испитивачи западнобосанских шћакавских говора (в. Г. Ружичић: Један незапажени босански говор, Прилози за књижевност . . . књ. XVI, стр. 247, и: Главније особине неких икавских говора Западне Босне, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића, књ. I, стр. 43, затим Д. Петровић: Прилог познавању муслиманских говора западне Босне, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XIII/I, 1970, 342). И у говору Ливањског поља налазимо *najge*, *ūojge*, *gojge*, и код Срба, и код Хрвата, и код Муслимана, али не и *ūojūu*, *najūu* (в. Ђ. Чустовић: Народни говор становништва Ливањског поља, Гласник Земалског музеја у Сарајеву, Етнологија, 1961). За *jū* не зна ни икавски говор Имотске крајине и Бекије. Ту је, исто тако, само: *браћа*, *цвиће*, *џруће*, *смеће*, *шрећи*, иако и *неијјак*, поред *неијјјак*. У старијим речницима насталим на том подручју у 18. в. јавља се: *бишје*, *зачеије* (в. М. Šimundić: Govor Imotske krajine i Bekije, Сарајево 1971, стр. 49). Све то говори да ни шћакавски говори Босне, узети као целина, који су и у акцентуацији ближи новоштокавским говорима херцеговачког типа, не знају за неизмењену скупину *jū* у облицима инфинитива као *ūojūu*, *najūu*.

У вези са односом који имамо у посавској шћакавштини на једној страни, а ту је *nājt: nājđēm*, и босанској шћакавштини на другој страни, а ту је *gōhu/gōhu/gōh: gōjgēm/gōhēm*, поставља се питање: откуда ова неједнакост на ширем дијалекатском плану, и о судбини ових сугласничких скупина у облику инфинитива и презента.

Одговор на постављено питање, чини ми се, не налази се искључиво у граница слога, мада је тај моменат, несумњиво, био врло значајан за гласовне измене, па и ову о којој је реч. Али је ту била од значаја, и не мало, и акценатска компонента, управо интонациона компонента ових облика. Није случајно што у посавској шћакавштини имамо неизмењену скупину jt само у облицима са очуваним метатонијским акутом. Истина, тај акценат се може јавити и у облицима са *č:dōč, nāč*, али је то новија појава. Акутска интонациона компонента била је препрека за обједињавање артикулације у скупинама *-jt* и *-jd*. Чим се акут изједначио са циркумфлексом, та се појава вршила у различитим временским периодима у различитим говорима, чим је нестало типичне тонске компоненте метатонијског акута, коју карактерише изразито високи тон у другом делу трајања акценатованог слога, а самим тим се и наредни сонант више веже за претходни глас и постаје артикулационо самосталнији, створени су услови за артикулационо обједињавање у скупинама *-jt* и *-jd*. Код дугосилазног акцента, наиме, није тонска компонента у онаквом успону као што је то код метатонијског акута и она као таква не утиче битно на фонетску природу постаакцентског гласа. Да се уверимо у те разлике довољно је погледати сонаграмске слике метатонијског акута које дају И. Манкен и Ј. Матеших у реферату одржаном на конгресу фонетичара у Прагу (Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Праг 1967, стр. 593—598). Фонетска природа акута, дакле, могла је бити препрека за обједињавање артикулације у сугласничкој скупини *jū* и *jg*. Па и тамо где још увек имамо *gojgem: gōhu* акут се могао у облицима са *jg* дуже задржати него у облику инфинитива и као такав бити сметња вршењу измене у секвенцама *-jū* и *jg*. Такво објашњење могло би да вреди не само за посавски него и за све шћакавске говоре, а, можда, и све говоре који у инфинитиву ових глагола имају \wedge : *gōhu, ūdhu*, уколико ту није у питању тонска трансформација условљена бројем слогова *gōhu, gōh, nāhu: nāh*. Што се тиче других штокавских говора, оних са 'у инфинитиву ових глагола: *gōhu, nāhu*, услов за измену у овој сугласничкој скупини могло је бити ликвидирање окситонезе, померање акцента са ултима на акутски интонирану дужину. Истина, тонска компонента ове дужине, пре потпуног превлачења акцента са ултима, имала је другачији карактер од тонске компоненте метатонијског акута (уп. $_$: /), а и тај моменат је могао бити значајан за одвајање *j*, а оно је већ било *j* док није могло да прими на себе акценат, и његово везивање за други слог. Тако су сада створени и фонетски услови за појаву *t'* и даље *h*. Дакле, процес је могао ићи овим редоследом:

dō-iti: dōj: ti: dō-iti: dō-fi: dō-či.

б) Други проблем, такође тесно везан за границу слога, је појава гласовних група типа *жш*, *бш*, *гц* и сл. у западнобосанској шћакавштини.

На целом подручју икавскошћакавских говора западне Босне ја сам бележио такве сугласничке скупине. То су примери: *вјдш*, *рдш*, *вдш*, *сјдш*, *ослобдш се*; *шрджш*, *шшжш*, *ублрджш*, *крдшш*, *мүзшше*, *шдзшше се*, *млдгца*, *јдгца*, *гвдгсеш*.

Мене су овакви примери често збуњивали. Нисам, у први мах, могао да им сагледам праву фонетску вредност. Доцније, када сам више ушао у структуру западнобосанске икавштине, схватио сам да је у питању једна од особина које потврђују мишљење о споријем ходу у еволуцији овога дела штокавштине. Наиме, сигурно је да су и ту, као и у херцеговачким говорима, доста давно створени услови за усаглашавање сонорне компоненте сугласника у наведеним скуповима. Да тај асимилациони процес није уследио одмах после нестанка полугласника из ових говора, то је такође несумњиво. Али је, исто тако, несумњиво, да су прогресивнији говори штокавског дијалекта врло рано померили границу слога у таквим случајевима и да се појавио незвучни сугласник у примерима типа *врашца*, *кошца*. У наведеним примерима из западнобосанске шћакавштине пре стварања услова за асимилацију по звучности прво је дошло до појаве нових акцената, појаве акцената узлазне интонације, исп. *шрджш*, *рдш* и сл. Иза тога је следио процес редукције високог *и* из постакцентованог слога. Могуће је да се овај процес није тако давно завршио. На такав закључак упућује неизмењено стање у напред наведеним гласовним скупинама. Примери као *крдш*, *шрдшш*, на које сам, такође, наилазио, али ређе, показују пуг којим ће кренути и горњи примери. Али нас то још више уверава да је у свести ових Крајишника граница слога још увек присутна, а то онемогућава једначење по звучности. Друго је питање да ли у таквим примерима имамо и после редукције вокала још један слог тј. неокрвљен број слогова. Има мишљења да се број слогова није смањено, тј. да у *шрджш*, *рдш*, нпр., имамо два слога. Ја нисам убеђен да је то тако. Мада је у питању изузетак од правила новоштокавске акцентуације, узлазни акценат на једносложној речи, или на ултими, као у примеру *ослобдш се*, ја мислим да су то новије појаве у којима још није дошло до фонетске и прозодијске усаглашености са фонетским и прозодијским системом, али да је губитком слоготворног вокала нестало и слога. Ми, управо, региструјемо такве примере у фази њиховог обликовања, региструјемо једну прелазну фазу. Ако бисмо пошли од стања које налазимо у херцеговачким говорима, могли бисмо рећи да ће се и ту прво усагласити сонорна компонента сугласника, а затим ће следити и усаглашавање њихове прозодијске компоненте са већ постојећим обрасцима.

Одговор на питање: зашто је то све тако у овим говорима, дат је на страницама које претходе: цео еволутивни процес ових говора је спорији од онога који карактерише новоштокавске говоре. То се опажа како у фонетици и прозодији, тако и у морфологији. Присуство неког полувокалног елемента у скупини *жӣ*, *зӣ* и сл. ређе долази у обзир. Ту једноставно једну артикулацију смењује друга. Између њих има онолико временске паузе колико је потребно да и наредни глас добије комплетну артикулацију. Истина, експлозија у *ӣ* може бити нешто слабијег интензитета (у *жӣ*, *зӣ* и сл.) али то је појава која карактерише финалну позицију уопште, и као таква није својствена само наведеним позицијама.

А. Пецо

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ЂУРА ДАНИЧИЋА КАО АКЦЕНТОЛОГА

1. У вези са Даничићевим акцентским студијама Александар Белић је једном рекао да „код њега . . . имамо, у ствари, акцентуацију средњу, не само лично његову, него његову и Вукову, више Вукову него његову“ (ЈФ В 304). Ова Белићева оцена значи да Даничићев лични акценат није истоветан с акцентом у његовим студијама.

2. Покушаћу да покажем, у основним цртама, шта је Даничић узео од Вука а шта из свога говора. Да бих то постигао, упоредио сам акценат у Даничићевим акценатским студијама с тршићким и сремским акцентом (које сам раније проучио) и то на основу оних акценатских особина на основу којих сам у својој књизи *Основи млађе новоштокавске акценатуације* поделио млађе новоштокавске говоре у три групе. Тршићки је говор релевантан зато што се Вук родио у Тршићу а сремски зато што је Даничић Војвођанин. Дошао сам до ових резултата.

1) Све су ове три акценатуације у структуралном смислу у високом степену уједначене:

а) имају све књижевне акценатске алтернације као *кашејорије* (за шта је предуслов четвороакценатска система):

б) имају као *јринциј* и старо, и аналошко и ново преношење акцента на проклитику;

в) имају исте акценатске принципе у деривацији.

2) Од остале 22 особине Даничићеве студије, Тршић и Срем слажу се у ових 13:

а) *Турци, здравље, сунце*;

б) *јѡѡжје; јрѡжје*;

в) не скраћују дуго вокално *р*;

г) *двѡдесећ кѹћѡ*;

д) *двѡрови — двѡрѡвѡ*;

ђ) *ј мѡсу*;

е) *ндѡ, -а, -о*;

ж) *дѡћи*;

з) *јрѡдѡла*;

и) *јѡдѡѡѡ*;

ј) *јрѡсеп, -а, -о*;

к) *јѡѡѡѡ*;

л) *јѡѡѡѡ*.

3) Осталих 9 особина у којима се не слажу Даничићеве студије, Тршић и Срем треба посебно коментарисати.

а) У Тршићу, а нарочито у Срему, долази до позиционог скраћивања у многим категоријама послеекценатских дужина показаних у Даничићевим студијама. У својој монографији *Сремски јовор* губљење послеекценатских дужина у овоме говору тумачио сам утицајем косовско-ресавског дијалекта (СДЗБ XIV 393—394) чији су се представници снажно ширили по Срему током 15. и 16. в., што значи да је и Даничић у своме говору такође скраћивао дужине. У својој монографији *Тршићки јовор* утврдио сам да је скраћивање дужина у овоме говору новија појава (СДЗБ XVII 442—443) па нема сумње да их је Вук добро чувао у своме говору. У овоме случају, дакле, Даничић је у својим студијама прихватио Вуков говор а напустио свој.

б) Док је у Тршићу и Срему *šrěsěmo*, Даничић у студији поред *šrěsēm* у загради даје и *šrěsem*. Ако је Вук у своме говору поред *šrěsēm* и имао и *šrěsem*, у Тршићу и Срему спроведено је уједначавање према осталим врстама чему и Даничић у студији даје предност.

в) Док је у Тршићу и код Даничића у студији *кѹћама*, у Срему има и *кѹћама*. Место свога *кѹћама* = *кѹћама* Даничић је у студији прихватио Вуково (тршићко) *кѹћама*.

г) И у Срему и у Тршићу постоји дуљење пред сонантом у знатно већем броју категорија него код Даничића у студијама. У вези са дуљењима пред сонантом констатовао сам у својој монографији *Сремски јовор* „континуитет извесних дуљења пред сонантом која постоје на Косову и Метохији, у Ресави, северној Србији, Срему и Славонији“ (СДЗБ XIV 394) и закључио: „То је свакако стара веза међу овим говорима“ (ib.). Нема сумње да је и Даничић имао бар неке од ових дужина у своме говору (све, наиме, оне које нису позиционо скраћене). У својој монографији *Тршићки јовор* овако сам тумачио Вукове и тршићке прилике у вези с овим дужинама: „... и у данашњем тршићком говору оне представљају остатак старијег стања јадарског говора... Вук несумњиво представља ону фазу у развоју данашњег тршићког говора када је динарско досељеничко становништво, још свеже и снажно као новодосељено, чувало и наметало своје језичке особине крају у који се доселило. Али када су престајали таласи досељавања, када се ситуација смирила, поново су почеле излазити на површину и језичке црте ранијег становништва. Међу њима свакако долазе и ове дужине којих нема код Вука и Даничића“ (СДЗБ XVII 443). Уосталом, Вук је могао и имати дужине т. *očěv*, *sěkĭn* (СДЗБ XVII 384—386). Изгледа да је Даничић, између осталог, видевши и велико шаренило, из свога говора уклонио оне дужине којих нема код Вука, а из Вуковог оне којих сам није имао, или их није имао доследно, знајући да ниједна (сем евентуално случаја т. *băbĭn*) није прасловенска.

д) У Даничићевој *Грамаици* је *мене* — *код мене*, у Тршићу *менѐ* — *код мене* = *код менѐ* а у Срему, поред тршићког, на западу још и *мѐне* = *код мене*. На основу онога што сам у својој монографији *Срем-*

ски *јовор* рекао о акцентима *мѣнѣ* — *код мене* = *код мѣнѣ*, одн. *мѣне* = *код мене* (СДЗБ XIV 270—275), може се за прилике код Вука и у Тршићу извести закључак сличан претходном. На основу чињенице што је преношење *код мене* у говору старог градског шабачког становништва ретко, можда се може рећи да је ова појава и у говору Новосађанина Даничића била ретка па је, зато, лако у *Грамаишци* и усвојио *мѣне* — *код мѣне*.

ђ) У Даничићевим студијама и у Срему је *вѣнци*, *врѣбаѣца* а у Тршићу *вѣнци* — *врѣбаѣца*. Можда Вук у своме говору није имао акц. *вѣнци* што би значило да се Вук и Даничић овде слажу са Сремом.

е) У Даничићевим студијама је *ѣред врѣша* — за *врѣшима*, у Тршићу *на врѣша* — *врѣшима* а у Срему *на лѣћи* — *на лѣћима*. Даничић је свакако знао за метатонијски акц. *на лѣћи*, али га је напустио већ и зато што је у питању архаични облик. Није сигурно да је Вук имао акценат *на врѣша* (в. СДЗБ XVII 471) па је тако Даничић у студијама у целој парадигми спровео дуги узлазни акценат.

ж) У Тршићу и Срему више је него у Даничићевим студијама двосложних придева који у неодређеном виду имају (˘) или (˘) а у одређеном (˘) на првом слогу. Вероватно је Даничић у своме говору имао више двосложних придева који у неодређеном виду имају (˘) или (˘) а у одређеном (˘) на првоме слогу. Стање које је фиксирао у својој студији *Акценти* у *агјектива* по свој прилици одговара Вуковом језику који се, опет, разликује од данашњег тршићког говора зато што су код Вука још увек јаки источнохерцеговачки имиграциони трагови.

з) У Тршићу и Срему је *ѣчѣмо* а у Даничићевим студијама *ѣчѣмо* = *ѣдѣмо*. Акцента *ѣдѣмо* нема ни у Вука, ни у Тршићу ни у Срему. Даничић га је унео као дублетски вероватно се ослањајући на западније штокавске идиоме, што је у духу Вукових принципа.

4) Даничић је, дакле, у већини случајева прихватио солуције из Вуковог језика. То је чинио зато да би књижевни акценат учинио што уједначенијим, системскијим. Много би, најме, више шаренила било да је, нпр., прихватио губљење неакцентованих дужина (у којој мери?), дублет *кѣћама* — *кѣћама*, дуљења пред сонантом итд. Тако су се плодносно сјединили Вуков језик, који је, благодарећи историјским околностима, у великој мери био акценатска синтеза млађих новоштокавских говора, и Даничићев дубоки научнички смисао за систематичност и језичку дијахроничну и синхроничну законитост.

9. 9. 1975. год.,
Београд

Берислав М. Николић

ПРИСТУП ОБРАДИ ПАДЕЖНИХ СИНТАГМИ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ (свршетак⁵³)

110. Локатив⁵⁴ је једини падеж у српскохрватском језику који се увек јавља у облику с предлогом⁵⁵; дакле, синтагме с локативом увек су предлошко-падежне синтагме. У њима се у нашем језику јављају ови предлози: *на*, *у*, *о*, *ио*, *ипрема* и *ипри*, од којих се само последњи семантичко-синтаксички слаже једино са локативом, а остали и с локативом и још са којим падежом (*на*, *у*, *о* и *ио* с акузативом, *у* и са генитивом, *ипрема* с дативом).

111. Основна је семантичко-синтаксичка функција локативних синтагми *одређивање месиа* где се врши глаголска радња односно места где се нешто налази. Анализом тога значења и започећемо обраду ових синтагми.

112. *Месно значење*. Два су основна типа локативних синтагми меснога значења: први, у којима име у локативу означава појам у чијим се границама одвија глаголски процес (*седим у кући*) и, други, у којима име у локативу означава појам према коме се одређује место вршења глаголске радње (само место је изван тога појма — *седи према прозору*). Прве су синтагме и чешће и бројније од других.

Сваки је себе замишљао у каквом чаробном, рајском пределу (Р. Домановић, Вођа, из Читанке за III разред гимназије Р. Димитријевића и Д. Вученова, изд. Завода за издавање уџбеника СР Србије, стр. 247). — Сви нам договори и разговори не вреде докле год смо ми у овом неплодном крају (И.). — Главно је да ви мени верујете да је то било негде и некад у неком крају (И.). — Ти си свакако и рођен у срећнијем и бољем завичају (И., 248). — Добро, хоћете ли да и даље гладујемо у овом проклетом крају (И.). — Кажите ви мени који познаје онога путника тамо што још одјутрос

⁵³ Раније наставке в. у Нашем језику, књ. XVII, св. 3, стр. 143—154; књ. XVII, св. 5, стр. 307—319; књ. XVIII, св. 4—5, стр. 263—271; књ. XIX, св. 1, стр. 43—52; књ. XIX, св. 2—3, стр. 170—180.

⁵⁴ Назив *локатиив* потиче од новолатинског назива за овај падежни облик *lokativus* (casus), односно од латинске речи *locus*, која значи *месиа*.

⁵⁵ Увек у облику с предлогом овај се падежни облик јавља и у другим словеским језицима; исп., нпр., назив за овај падежни облик у руском језику — предложный.

седи у хладу крај пута (И.). — Он остави кости у том кршу (И., 249). — Свуда [ћ у] ... осуђивати прошли ... режим, кога се гнушају сви поштени људи у земљи (Страдија, 259). — Родила се у Београду, а сад живи на Ријечи (Пример из говорног језика)⁵⁶. — Мало ко да нема трн у руци (Вођа, 250). — Помрли би да су и у кући седели, а камоли на путу (И., 251). — Коракну два корака напред, те га нестале у јарузи (И., 252). — Па их обузе туга, јача од бола у осакаћеним удовима (И.). — У свакој кући пун таван логике (Страдија, 253). — Убрзо сам имао част ... да посетим министре у њиховим кабинетима (И., 254). — На овој прљушти и камену није могло рађати ни кад су биле кишне године (Вођа, 247). — Луци два-трипут штапом по плоту (И., 249). — Једну жену ошинуо трн по евом оку (И., 250). — Котрљање, јечање по стрмој обали оњ грдне рупчаге (И., 252). — Неко разбио главу, те га крв залила по лицу (И.). — На глави сила од превоја, облога (И.). — На телу готово и не беше места за нове ране (И.). — Његове сузе по капаше по моме челу (И., 254). — Педесет година сам путовао по туђини, по широком свету (И.). — Хоћете ли да и даље ... живимо по овим удерицама (Вођа, 248). — По брдима се повила магла (И., 253). — На све стране, по улицама, механама и приватним станovima, разлеже се весела песма (Страдија, 258). — Ново сито о клину виси (Народна пословица).

Преломи се при балчаку Ђорда (Народна песма). — Кућа је при самом мору (Пример из говорног језика). — Вргањ се налази на Пељешцу према Корчули (И.).

113. У првој групи примера глаголска се радња врши или у границама, у оквирима појма означеног именом у локативу (гладујемо у овом *џроклејшом крају*), или у његовој унутрашњости (седели су у *кући*), или на његовој горњој односно спољној површини (ошинуо га *џо оку*), или се пак радња врши у границама више појмова, протежући се на више њих (живимо *џо ујерицама*).

⁵⁶ Овај смо пример навели да бисмо указали на разлику у употреби предлога у и на у синтагмама у којима се означава име града или уопште места где неко живи, где се неко или нешто налази. Исти су и примери: она живи на *Цетињу*, а он у *Ваљеву*; купила сам то у *овој улици*; срела сам га на *џрпу*; живим на *Новом Београду*. Сви они показују да и у оваквим случајевима, на изглед недовољно мотивисаним, предлози на и у, углавном, задржавају своју општу семантику: на — означавање места на површини појма уз чије име стоји, а у — означавање места у његовој унутрашњости. Дакле, када се место налази на неком узвишењу, на висоравни (као Цетиње), или на широком пространству (као Нови Београд), близу неке воде по којој носи име (као Ријека) — уз локатив имена таквога места употребљава се предлог на, а у свим другим случајевима у овоме значењу употребљава се предлог у.

Указаћемо још на једну разлику у употреби ових предлога. Каже се: учио је у *џој гимназији*, а студирао је на *овом факултету*; међутим, каже се и: он је професор на *гимназији*, додуше ово друго нешто чешће у западном делу територије српскохрватског језика. И једна је и друга употреба правилна и има своје објашњење у основној семантици ових предлога.

114. У другој, пак, групи примера глагелска се радња врши изван појма с именом у локативу; у синтагмама с предлогсм *ири* (кућа је *ири мору*) означава се место које се налази уз сам појам, посред појма с именом у локативу; у синтагмама с предлогсм *ирема* (Вргањ је *ирема Корчули*) означава се место које се налази на супротној страни од појма с именом у локативу. Ово се значење јавља само у синтагмама с овим предлозима (*ири*, *ирема*). Употреба свих синтагми, морамо констатовати, ретка је и ограничена у савременом српскохрватском језику⁵⁷.

115. Шире схваћен просторни однос имамо и у синтагмама у којима се именом у локативу одређују појмови, међу којима се одвија глаголски процес:

Граја и галама као у свакој маси (Вођа, 247), — или у којима се локативом казује име каквог скупа, какве активности, посла и др. који су схваћени као место вршења глаголске радње:

Тако је говорио некад, на неком збору... један од становника (Вођа, 247). — И тако на збору би сад утврђено (И., 248). — А и у депутацијама су стално исти људи (Страдија, 259), — или пак, у синтагмама у којима се именом у локативу одређује појам у оквиру кога односно на коме, у коме и сл. субјекат остварује глаголску радњу:

У једној старој књизи прочитао сам једну причу (Страдија, 253). — Моја ћерка је досад написала две приповетке... у којима износи како ваља штедети (И., 257). — У многим новинама у којима сам до тога дана читао чланке у којима се хвали сваки поступао прошле владе сад видим чланке у којима се... осуђује прошла владавина (И., 259).

116. Просторни однос, такође шире схваћен, имамо и у синтагмама у којима се именом у локативу означавају појмови захваћени каквом особином, каквим процесом односно појмови у границама којих се распростиру какве способности, какви процеси:

На његовом лицу никакве промене, ни трага од страха (Вођа, 251). — Дошли у лицу бледи као крпа (И.). — На њему се не опажају никакве промене (И., 252). — Узвикну министар, с нешто љутине у гласу (Страдија, 255). — Министар, достојанствено, са свечаном озбиљношћу на лицу, узе у руке рукопис (И.). — Али се и... старамо да у неким буџетским партијама буде суфициа (И., 258). — Све су те изјаве и честитке налик једна на другу, готово рећи разлика је само у именима и потписима (И.). — Заштребост те борбе није била једино у политичком животу, већ се преносила и на сва остала друштвена подручја (Читанка, 260).

⁵⁷ В. о овоме, и уопште о локативу: Т. Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 3, Београд 1972, стр. 16. и даље.

117. *Временско значење*. И ово значење локативних синтагми, као и месно, може бити двојако: прво, локативом се одређује какав појам у току чијег се трајања врши односно извршава глаголски процес (заробили га у *рају*), тј. какав временски период с којим се поклапа или у току кога се врши глаголски процес (штедња у *сишаром веку*) и друго, локативом се одређује време после кога ће се вршити глаголска радња (*ио смрти његовој*).

Али се у овом тренутку у њиховим очима огледаше први зрачак наде (Вођа, 249). — Вођа је имао ретку срећу, те се при паду задржао (И., 252). — Јеси ли у путу изгубио вид (И., 253). — Књига из неког смешног времена у коме је било много слободоумних закона (Страдија, 263). — На сваком кораку говорило се о штедњи (И.). — Ево одмах, у самом почетку, најискреније изјављујем да није вредно читати (И., 254). — На самрти остави ми аманет (И.). — Мој отац је рањен и заробљен у рату (И.). — Ја сам... очекивао... да, у исто време, сазнам око чега се води та... борба (И., 255). — Дјекле се на југ у старом веку простирала граница наше земље (И.). — Скупштина његов дан рођења прогласи да је у години... шездесет девете (И., 256). — Почео сам писати дело: „Штедња у нашем народу у старом веку“ (И., 257).

Није прешло ни месец дана по смрти његовој (Страдија, 254).

И овај се други тип временског значења локативних синтагми јавља једино са предлогом *ио* (нпр. *ио доласку* у Београд; *ио удаји* и сл.); напоменимо да се предлог *ио* с локативом може јавити и у првome типу временскога значења, у значењу истовремености — ради и *ио дану* и *ио ноћи*; које је од ових двају значења и питању, закључује се семантичко-синтаксичком анализом ширег контекста (као и у свим другим сличним случајевима).

118. *Значење сишања*. У примерима:

Остаде до краја у истом положају како га и затекоше (Вођа, 248). — Кљусе... се сирото поводи под теретом, а опет се држи у сили (И.). — Уз вођу се одмах груписаше најодважнији људи да му се нађу у несрећну случају (И., 249). — Тако да је сваки био у стању скочити... за њим и у ватру и у воду (И.). — Наравно, да се при тако великом предузећу ово мора рачунати у ситнице (И., 250). — У самртном страху... стукнуше сви (И., 251). — Она се трзјца загледаше у самртном страху (И., 253). — У браку са својим мужем родила [је] двоје деце (Страдија, 256). — За бивше ministre, који су сад било у пензији, било на расположењу, тридесет милиона (И., 257). — Народ овога краја плива у весељу и радости (И., 257). — Садашњи кабинет једини [је] у стању да земљу поведе бољим путем (И., 258). —

појам с именом у локативу одређује стање у коме се неко или нешто налази односно околности у којима се врши глаголски процес.

119. *Начинско значење*. У примерима које ћемо навести појмом у локативу означава се начин на који се врши глаголска радња:

Одважно корача... лупкајући штапом... по свом познатом обичају (Вођа, 251). — Гегају тако на штакама (И., 252). — Они [би]... по утврђеном нашем српском обичају, упутили тај предмет на мишљење општој седници (Страдија, 253). — Поставе се људи који морају мислити по званичној дужности (И.). — Шта ли му је тај састав строго узев по литерарним облицима (И., 253). Ја сам и сам науман да... помогнем народу у том погледу (И., 257). То је исто тако заведено по угледу на остале стране земље (И., 259).

120. Локатив може имати још различитих одредбених значења сличних начинском; њиме се може одређивати *узрок* због кога долази до глаголске радње (као у примерима: у *сйраху* се склањам од њега, *зинуо у чуду*) или *њен циљ, намена* (Јуче сам у *ишћересу ишћедње* отпустио једног служитеља, Страдија, 258) или *услов* потребан за њено вршење (У *ишћивном случају*, ја ћу дати оставку, Страдија, 256); локатив може имати и значење извесне врсте *кришерија, иорехења* (ученици се оцењују *ирема усйеху*; шта је проја *ири иоіачи*).

121. Локативом с предлозима може се одређивати и *средство* вршења глаголске радње, као у примеру из народне песме:

Храни мајка два нејака сина | На преслици и десници
руци.

122. *Нейраво објекатско значење* у савременом српскохрватском књижевном језику имају локативне синтагме с предлогом *о*, углавном уз глаголе говорења и мишљења (односно уз именице одговарајућег значења), а у ограниченим случајевима и још уз неке глаголе (нпр. *бринути о свеми*); у њима се именом у локативу означава појам који је у ширем смислу предмет глаголске радње односно појам на који се она односи:

Један од њих узе говорити о неплодном земљишту њихова краја, о сушним годинама, о бедном стању у коме се налазе (Вођа, 248). — Једном је приликом онај говорник и говорио о њиховом срамном издајству (И., 251). Писале [се] књиге о привреди (Страдија, 253). — Говорило се о штедњи и благостању земље (И.). — Ја ћу вам причати о том срећном племену (И.). — Он ми много причаше о својој постојбини, о јунацима и великим карактерима (И., 254). — Без сумње сте размишљали о каквом важном финансијском питању (И., 255). — Држим да

ће вас ... занимати полемика коју водим ... о једном врло важном питању (И.). — Читајте његове погледе поводом питања о старој граници наше земље (И.). — Скупштина може и о тим питањима доносити одлуке (И.). — Муж те госпође о којој говоримо, нема с њом деце (И., 256). — Разговарали смо о многим стварима (И.). — Морамо се ... почети старати о благостању народном (И., 258). — Ја морам о сваком динару водити озбиљно рачуна (И.). — Кога бих год упитао, добијем такво исто мишљење о таквим људима (И., 259)⁵⁸.

123. Напомена. И после овога излагања ученицима бисмо могли дати за задатак да сами провере усвојено знање, најбоље на тексту који је с тим циљем дат у Граматици⁵⁹.

*
* * *

124. Да поновим оно што је основно о падежним синтагмама односно о систему деκлинације. Деκлинација је систем промене именичких речи; она је морфолошки израз односа међу именицама и свим другим речима у језику. Систем деκлинације у нашем језику обухвата седам различитих облика: номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструментал и локатив. И поред различитих падежних облика, однос именичке речи не може се идентификовати само на основу форме; зато се семантичко-синтаксичка анализа падежних односа врши увек у синтагми. Синтагма је, поновим и то, група речи у језику или у реченици синтаксички повезана било означавањем једног појма (*чаша за воду*) било јединственом функцијом (*Пећар и Павле* иду улицом).

125. Падежни односи могу бити двојаки: именица може бити или у самосталном положају, у независној функцији — независни падежи или, пак, у несамосталном положају, у зависној функцији — зависни падежи.

126. Независни падежи су номинатив и вокатив; уз њих не могу стајати предлози. Номинатив је основни облик именичке речи, а његова најзначајнија функција је функција реченичког субјекта (*сиока* нам полипса без хране); у номинативу најчешће стоје и именице или придеви у функцији именског дела предиката (пут је *лак*; постао је *интелектуалац*); у облику номинатива су, наравно, и све одредбе атрибутског и апозицијског типа, и субјекатске и именског дела предиката (*мудри* старац не подиже главу; други би се *брз* већ умешао међу нас). Вокатив има функцију

⁵⁸ Поводом ових примера скрећемо пажњу на неправилну, али доста распрострањену употребу предлога *по* у сличним синтагмама, као што се, нпр., често чује: *по шом ишћању* и он је говорио, уместо правилнога — *о шом ишћању* и он је говорио.

⁵⁹ М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика за гимназије, VI издање, Обод — Цетиње, 1968, стр. 392.

дозивне речи; јавља се у реченици, или испред ње, изван ње. У њему стоји име појма који се упозорава, име саговорника коме се жели скренути пажња и сл.; само у народним песмама вокатив се, додуше ретко, може јавити и у субјекатској функцији — вино пије *Краљевићу Марко*.

127. Зависни падежи су генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив. Они се употребљавају увек у синтагми, у детерминативној синтагми, и увек као њени зависни чланови. Утврђивање каквог падежног односа представља у ствари препознавање, идентификовање односа именичке речи у функцији зависног члана синтагме према своме управном члану.

Зависни падежи јављају се и без предлога и са предлозима; само локатив увек с предлозима. Предлози су помоћне речи и њихова је основна функција у језицима синтетичког типа, какав је и наш језик, детерминација општих падежних односа обележених обликом именице уз коју предлог стоји.

128. Падежни односи имају своја општа, основна значења по којима се као категорије разликују једни од других. Ево њихових основних семантичко-синтаксичких вредности: генитив се од осталих падежа одваја својим општим значењем тицања (тиче се *Марка*) односно својим специфичнијим значењима — посесивним (приповетке *Рагоја Домановића*), партитивним (има човек *среће*) и аблативним (спасли су се *у пројаси*); датив је падеж у коме стоји име појма коме је нешто намењено (*мени* смрт не даде да умрем у мојој милој отаџбини) или управљено (овај пут води *срећи*); у акузативу стоји име појма на који је глаголски процес директно управљен и који је тим процесом непосредно и у целини ангажован као пасиван, у пасивној улози (објекатски однос — сечем *дрва*); инструментал је падеж средства, посредника у вршењу глаголске радње (пише *оловком*); локатив је падеж месног значења (*седи у соби*).

129. Ови се општи односи реализују у синтагмама, а посебну реализацију и ужу значењску спецификацију добијају у синтагмама с предлозима. Нпр. предлог *к* опште дативско значење намење конкретизује у значење намење правца (идем *ка мосту*), предлог *с* опште инструментално значење конкретизује у значење заједништва (он ради *с Петром*), предлог *из* генитивско аблативно значење, значење одвајања, сужава у значење одвајања из унутрашњости појма с именом у генитиву итд.

130. Општа се падежна значења међу собом додирују; нпр. намена (датив) и управљеност (акузатив) у конкретној реализацији могу постати веома блиски (исп. пут води *срећи*: пут води у *срећу*) или намена и тицање (исп. помагање *сиромашним*: помагање *сиромашних*) итд. Ова семантичка блискост основних падежних значења, посебно њихова конкретизација и довела је у језику до мноштва блиских или синонимичних падежних синтагми.

ПИСАЊЕ АРАПСКИХ РЕЧИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У српскохрватском језику има много речи страног порекла, које на веродостојан и речит начин одражавају историјску прошлост и садашњост свестраних веза наших народа са страним светом. Велики део те лексике постао је саставни део богатства српскохрватског речника и више се не осећа као страни нанос у језику. У различитим епохама примане су речи из различитих језика, као одраз живе интерференције ширих система који су дошли у посредан или непосредан додир. Знатан број речи примљен је из арапског, персијског и турског језика, првенствено посредством Турака, па се стога све те позајмљенице једним именом зову турцизми, без обзира на дубљу етимологију. У вези са проучавањем турцизама постоји читав литература, мада ваља истаћи да се тек последњих година запајају покушаји уношења нових осветљења у ову занимљиву област¹.

Са правописне тачке гледишта турцизми не представљају посебну тешкоћу, јер су се већ одомаћили у облицима уједначеним и прилагођеним нашем језику, а затим, досадашњи правописни приручници нису пропустили да бар укратко помену овај део лексике српскохрватског језика. Међутим, додир са елементима из арапског, персијског и турског језика није прекинут и завршен примањем турцизма, већ се наставља, и даље, посебно у области преношења информације о свакодневном поли-

¹ Немогуће је овде навести чак и основне приручнике и студије посвећене изучавању турцизама и законитости њихове адаптације у српскохрватском језику. По општој оцени најбољи речник турцизама је дело Абдулаха Шкаљића *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево, 1966 (у њему је могуће наћи податке и о другим крупнијим лексикографским радовима из исте области, као и о већини старијих научних прилога). Треба истаћи и допринос (недовољно искоришћен) који је дао Алојз Шмаус кроз више студија, а посебно: *Zur Lautgestalt der türkischen Lehnwörter in den südslavischen Sprachen*, Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, 6, 1955, 104—123; и *Појаве шурско-српскохрватске језичке интерференције*, Годишњак Академије наука и уметности БЈХ, Центар за балканолошка испитивања, књ. 4, Сарајево, 1968, 121—134. Пажњу привлаче и радови пољског слависте и оријенталисте Стаховског, нпр. Stanisław Stashowski: *Studia nad chronologią turcyzmów w języku serbsko-chorwackim*, Kraków, 1967; *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław, 1973. Арабизме посебно посматра Теуфик Муфтић у студији: *Арабизми у српскохрватском језику*; Прилози за оријенталну филологију, X—XI (1960—1961), Сарајево, 1961, 5—29. Појавио се и читав низ краћих расправа и чланака, од којих неки имају знатну теоријску вредност као наговештаји нових приступа научној обради турцизама.

тичком, друштвеном и културном животу, као и у пословним, туристичким и другим контактима. Разумљиво је, најчешће се срећемо са називима, и именима из нама традиционално блиског и пријатељског арапског света, становништвом бројног, а збивањима актуалног. За преношење облика из арапског језика не постоје утврђена и уједначена правила већ се транскрипција врши прилично стихијски и неодговорно. Томе свакако знатно доприноси сразмерно слабо раширено и ретко познавање арапског језика и његових особина, затим преузимање арапских речи преко језика посредника (најчешће енглеског и француског), што повлачи (у преовлађујућем броју случајева) задржавање енглеских и француских транскрипционих решења, а као неповољан чинилац јавља се и непостојање универзалне, опште прихваћене научне транскрипције (или транслитерације) арапског писма. У погледу усвајања јединствене научне транскрипције, стање је током последњих година видно побољшано, како код нас, тако и у свету, што се огледа у постепеној конвергенцији различитих система транскрипције².

Досадашњи правописни приручници нису разматрали транскрипцију речи из арапског, турског, персијског и других оријенталних језика, чак ни у области личних имена која се најчешће преносе. У том погледу ни последњи велики *Правопис* двеју Матица није изузетак и поред све озбиљности и савесности са којом је рађен³. Тек је *Правописни приручник српскохрватској-хрватској српској језика* (аутори: др Светозар Марковић, Мустафа Ајановић и мр Звонимир Диклић, Сарајево, 1972, даље у раду наводиће се као *Правописни приручник*) шире обрадио „ријечи из оријенталних језика“ у оквиру засебног поглавља (стр. 114—117). Тиме је дат вредан допринос покушају уједначавања транскрипције туђих речи у српскохрватском језику, мада ни у *Правописном приручнику* природно нису могле бити обухваћене све стварне ситуације језичке интерференције.

² У погледу неопходности одређивање за јединствени систем научне транскрипције в. наш рад *Транскрипција шексјова писаних арапским писмом*, Мостови, 4, 16, 1973, 289—295, где се указује на предности тзв. ZDMG-система (назван тако према часопису Немачког оријенталистичког друштва — *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*), широко прихваћеног и поред извесних отпора. ZDMG-систем је изложен у посебној публикацији приликом XIX међународног конгреса оријенталиста у Риму 1935. године., вид. *Die Transliteration der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der islamischen Welt. Denkschrift dem 19. internationalen Orientalistenkongress in Rom, vorgelegt von der Transkriptionskommission der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft — Carl Brockelmann August Fischer, W. Heffening und Franz Taeschner mit Beiträgen von Ph. S. von Ronkel und Otto Spies, Leipzig, 1935.* Веома блиско овом систему је и решење Међународне организације за стандардизацију (ISO). За усвајање ZDMG-система залаже се и С. Јанковић у свом запаженом и исцрпном прилогу *Транскрипција арапских ријечи и шексја* (Библиотекарство, VI, 3, 1960).

³ *Правопис српскохрватској књижевној језика*, израдила правописна комисија, Нови Сад — Загреб, Матица Српска — Матица Хрватска, 1960. У даљем току рада наводиће се као *Правопис*.

Основна тешкоћа приликом преношења арапских речи (за сада ћемо се задржати само на њима) на неки индоевропски језик произлази из разубојности арапског и уопште семитског консонантског система. За извештан број јединица из тога система нема готових еквивалената, па се стога прибегава стварању посебних симбола (често диграфских, па и триграфских) за њихово бележење у транскрипцији. Сваки језик ствара те симболе у складу са сопственим потребама и прилагођава их свом фонетском систему и ортографским конвенцијама. Отуда велико шаренило у избору решења графичког приказивања појединих арапских фонема. Та разноврсност или тачније, разнообличност постоји и у научним системима за транскрипцију (или транслитерацију) арапског писма, али ту се све више иде ка уједначавању на основу чврсто постављених начела, док је у практичној, свакодневној транскрипцији подложној разним симплификацијама и произвољним интервенцијама стање управо хаотично. У том хаосу могу се додуше назрети неке унутрашње законитости, али за такво уочавање потребно је неоправдано много труда и времена, као и много неизбежног претходног грешења. Знатно би оправданије било поћи од стварног арапског облика речи и од наших усвојених општих правописних одредаба, па на тај начин утврдити принципе фонетског транскрибовања елемената из арапског језика. Такав поступак, међутим, није једноставан. Велики број арапских речи (нарочито топонима и антропонима) већ се одомаћило у одређеном облику и суштински као такав постао део нашег језика и навика, нпр. *Каиро* (ар. al-Qâhira), *Насер* (ар. an-Nâsir), *Дамаск* (ар. Dimîšq), *Рабат* (ар. ar-Ribât), *Мароко* (ар. al-Mağrib), *Либан* (ар. Lubnân) итд. У оваквим случајевима није оправдано залагати се за ревизију транскрипције, јер наш правопис поштује већ уобличајене облике. Свакодневно смо пак сведоци уношења нових имена и назива са арапског језичког подручја у нашу појмовну и језичку стварност, нарочито током последњих деценија, у којима је арапски свет доживео буран преображај и кренуо путем свестране еманципације. Најчешће и по правилу средства јавног информисања играју одлучујућу улогу у овој области, па стога на њима лежи и велика друштвена одговорност правилног и правременог утврђивања одговарајућих облика када се уводе у наш језик. Што верније и јединственије преношење за нас нових имена и назива из арапског подручја није најзначајнија, али свакако није ни најмање значајна страна те правилности којој треба тежити. Брзина и недостатак времена, ти стални пратиоци извештачког и новинарског посла, непознавање арапског језика, непостојање поузданих извора информација, нужно ослањање на извештаје страних агенција и локалне листове који излазе на страним језицима (а за које је карактеристична зачуђујућа недоследност транскрипције), све то ставља наше дописнике, коментаторе и публицисте у изразито неповољан положај. Тако је нпр. у извештајима о смени до које је под драматичним околностима дошло на саудијском престолу име новог краља код нас преношено као *Калид* и *Калед*, а тек знатно касније појавило се у правилном облику *Халид*. Име новог престолонаследника

јављало се у трима варијантама: *Фахед*, *Фахид* и *Фахд*, што све заједно указује на утицај језика посредника (у овом случају енглеског) приликом преузимања обавештења⁴.

Најбољи и најсигурнији пут отклањања постојећих препрека у стремљењу ка изворној информацији је учење арапског језика. Међутим, иако је то правац на коме треба упорно у најширем смислу настојати, нереално је из тог правца очекивати брзу и ефикасну помоћ у догледном временском периоду. Сматрали смо стога да од обједињеног приказивања најважнијих тешкоћа у транскрибовању елемената из арапског језика (посебно антропонима и топонима) може бити користи, као и да се за те тешкоће може понудити решење засновано на општим начелима нашег важећег правописа.

У првом делу овога рада обрађени су они арапски фонеме за које не постоје еквиваленти у српскохрватском језику, дата је њихова научна транскрипција (према ZDMG-систему), сажет фонетски опис, предлог како их треба код нас фонетски приказивати (јер научна транскрипција не долази у обзир за широку употребу ни у латиничким ни у ћириличким текстовима), а посебно је указано на различите постојеће транскрипције у страним језицима, што може да послужи као упутство и као упозорење на опрез приликом посредног преузимања арапских речи. После овога општег одељка размотрене су неке особености у области ономастике.

Консонанти

У овом прегледу приказани су само они арапски консонанти који не постоје у српскохрватском језику, као и они које европски језици махом садрже, али их представљају на различите начине, што има одраза и у транскрипцији (тј. *μ*, *ш* и сл.)⁵.

Транскрипцију у примерима које дајемо као илустрације треба схватити условно, јер ћемо тежити егзактнијој транскрипцији арапских дистинктивних елемената (вокалска дужина, удвојени сугласници, једначење сугласника у члану) и фонолошком представљању кратких вокала — не прејудуцирајући тиме колико ће таква решења бити прихватљива за широку употребу.

⁴ Могуће је указати и на друге примере неуједначености, па и погрешне транскрипције, али то заиста не би имало оправдања, јер је неповољно стање више него очигледно.

⁵ О арапској фонетици и фонологији, посебно о својствима консонантског система у целини вид.: W. Gairdner, *The Phonetics of Arabic*, London, 1925; J. Cantineau, *Cours de phonétique arabe in Études de linguistique arabe*, Paris, 1960 (прво издање овога курса изашло је у Алжиру 1941. год.); S. Moscati, *Il sistema consonantico delle lingue semitiche*, Roma, 1954. Упоредни поглед на арапски и српскохрватски консонантизам даје Т. Муфтић у раду *О арабизмама у српскохрватском језику*.

1. Интердентални спирант „t“ (сличан енглеском „th“ у речи think или шпанском „c“ у расiente) фонетски треба транскрибовати знаком *c*, нпр. *Tābit* > *Cābitū*, *Aṭ-Taʿālibī* > *Ac-Caʿālibi*, *at-tawṭa* > *ac-caura*. Најчешћа транскрипција овога гласа у енглеским и француским текстовима је „th“, од чега код нас углавном настаје *ш*. Занимљиво је да Арапи најчешће овим словом транскрибују грчки глас Θ. У руској ћирилици „t“ се приказује графемом „c“⁶.

2. Звучни интердентални спирант „d“ (сличан енглеском „th“ у that) треба транскрибовати са *z*, нпр. *Al-Qaddāfi* > *Ал-Каззāфи* (среће се и облик *Казафи*). Честа је транскрипција „dh“, што код нас доводи до преузимања поједностављене транскрипције *g*. Тако се име либијског председника уврежило у облику *Гагафи* на основу форме *Gadhafi*, а како оно стварно изгледа у арапском језику приказано је нешто више у научној транскрипцији.

3. Звучни емфатички интердентални спирант „z“ такође треба транскрибовати са *z*, нпр. *Hāfiṣ* > *Хāфиз*. Ова транскрипција је уобичајена у већини текстова, без обзира на језик којим су писани.

4. Звучни емфатички интердентални оклузив „ḏ“ треба фонетски транскрибовати са *g*, нпр. *ar-Riyāḏ* > *ар-Ријāг* (код нас усвојено без одређеног члана — *Ријаг*), *aḏ-Ḍaḥḥāk* > *аг-Даххāк*. Међу арабистима су вођене велике дискусије о правој природи и изговору овога гласа, који се по свему судећи током историје језика битно мењао (в. нпр. R. Blachère et M. Gaudelroy-Demombynes, *Grammaire de l'arabe classique*, Paris, 1966, 25), а и данас се у различитим дијалектима фонетски различито реализује.

5. Безвучни емфатички интердентални оклузив „ṭ“ треба приказивати помоћу знака *ш*, нпр. *aṭ-Ṭabaḡī* > *аш-Табарū*, *Ṭanṭa* > *Танūд*.

6. Безвучни емфатички алвеоларни спирант „s“ фонетски се транскрибује са „c“, нпр. *Ṣāliḥ* > *Cāлих*, *Ḥimṣ* > *Химс* (код нас уобичајено *Хомс*). Ова фонема, популарно названа „тврдо c“ у француским текстовима обележава се каткад знаком „ç“, нпр. *Faṣṣal*, што у нашем језику треба преносити као *Фајсал* (или *Фејсал*).

7. Безвучни предњенепчани алвеоларни фрикатив „š“ (наше *ш*) треба фонетски транскрибовати знаком из нашег алфабета *ш*. У енглеским и француским текстовима доминира транскрипција „sh“ (у француским понекада и „ch“), а у немачким „sch“, нпр. *sheikh* > *шејх*, *Bashshār* > *Башиār*.

8. Звучни алвеоларни оклузивни африкат „ḡ“ (изговор између наших *ђ* и *џ*) треба представљати симболом *џ*, нпр. *al-Ḥaḡḡaḡ* > *ал-Хаџџаџ*,

⁶ Руској фонетској транскрипцији арапских речи треба поклонити пуну пажњу, јер је она веома уједначена и нуди решења која, због сродности српскохрватског и руског језика, и за нас могу бити од користи. У мањој мери то се односи и на друге словенске језике. В. Г. П. Сердюченко, *Русская транскрипция для языков зарубежного Востока*, Москва, 1967.

al-Ġāhiz > ал-Џахиз, ġabal > џабал. Ова фонема транскрибује се иначе у свету на различите начине, од којих су најзаступљенији „j“ (енглески, понекада и француски), „dj“ (претежно француски), „gi“ (италијански), „dsch“ (немачки), „j“ (шпански) и „g“ (ISO). Понекада се догоди да овај глас у једној синтагми буде транскрибован на два различита начина, као нпр. наслов листа *al-Fağr al-Giadid* (ал-Фаџр ал-Џаџид) у извештају угледног италијанског часописа *Oriente Moderno*, што само може да изазове забуну приликом преузимања података. Фонему „ğ“ карактерише разноврстан изговор у дијалектима арапског света. У Египту и неким суседним областима изговара се као „g“ (средњенепчано или задњенепчано), што се мора одразити и на транскрипцију имена и назива из египатске стварности, нпр. *Гамал* (ар. класично Ġamāl), *Наиџ* (ар. кл. Nağīb, енгл. транс. Naguib), *џабал* (ар. кл. ġabal), *ал-Гумхурија* (ар. кл. al-Ġumhūriyya, *Рејублика*, назив египатског дневног листа)⁷. Одступања фонетских реализација у другим дијалектима нису тако битна да би их требало приказивати у широкој транскрипцији.

9. Звучни фарингални спират „‘“ не транскрибује се у фонетској транскрипцији или се изражава одговарајућом вокалном вредношћу (најчешће је то *a*). Може се назначити и апострофом. Тако се назив познате сиријске политичке партије al-Ba‘t на Западу најчешће среће у облику al-Baath, а река на југу Марока Dar‘d позната је као Oued Draā (Oued је дијалектизам wed = река, написан на француски начин⁸).

10. На реду су три консонанта који се код нас обично доживљавају као „три врсте гласа *x*“. — Безвучни веларни спират „h“ (сличан немачком „ch“ у речи *doch* или холандском „ch“ у *acht*) треба представљати као *x*, нпр. *џау* > *џајх* (или *шејх*), *Ибн Халдун* > *Ибн Халџун*. Најраспрострањенија (углавном енглеска и француска) транскрипција овога гласа је „kh“, што је код нас махом преузимамо као *k*. Тако срећемо *калифа* (треба *халифа*), *Карџум* (треба *Харџум*), *шеик* (треба *шејх*), *Корасан* (треба *Хорасан* или *Хурасан*), *кедив* (треба *хедив*) итд. Наравно, већ увржене облике тешко је данас мењати. Поред наведене транскрипције, у немачким (нарочито старијим) текстовима јавља се „ch“, а у шпанским „j“. У самим арапским земљама, листови који излазе на страним језицима прихватају наведене неодговарајуће начине транскрибовања.

11. Безвучни фарингални спират „h“ треба такође представљати са *x* нпр. al-Ĥiḡa > ал-Хџра, Nasan > Хасан.

12. Безвучни ларингални спират „h“ треба транскрибовати на исти начин као и два претходна гласа, тј. са *x*, нпр. ad-Dahnā > *аг-Дахна*,

⁷ Овим питањем бави се и Славолуб Ђинђић у раду *Транскрипција шойонима са арајској језичкој подгрупа*, Глобус, 3, 1971, 91—95, и даје више примера.

⁸ О француским правилима за писање речи арапског порекла уопште в. R. Blachère et J. Sauvaget, *Règles pour éditions et traductions de textes arabes*, Paris, 1945. Сва правила која у овом приручнику предлажу двојица познатих оријенталиста нису у пракси прихваћена, али он може одлично послужити за сагледавање основних начела француског поступка и приступа том проблему.

Hišām > Хишām. Графем „h“ се каткада додаје на крај именица и придева (претежно женскога рода) како би се указало на специфичан изговор наставка који у класичном језику гласи „-atu⁽ⁿ⁾“, а који се у говору само наговештава. Тако је нпр. именица *halifatu*ⁿ (заступник, халифа, а и мушко лично име) представљана у облику *khalifah*, уместо *halifa* у научној или халифа у упрошћеној транскрипцији. Градић у близини Каира, чувен по оближњим пирамидама, чије име на арапском гласи ал-Джиза, или ал-Гиза (уколико се усвоји египатски изговор), најчешће се наводи у облику *Gizeh* (енгл. транскрипција). Завршни графем „h“ који садрже наведене именице не треба транскрибовати, али ту није лако постићи пуну доследност, јер једино познавалац арапског језика може у сваком случају утврдити да ли је у питању посебан транскрипциони знак или је глас „h“ саставни део речи⁹.

13. Звучни увуларни фрикатив „g“ треба фонетски представљати као *i*, нпр. *Gānim* > *Гāним*, *al-Garīb* > *ал-Гарīb*. Постоји у латиници и веома раширена транскрипција „gh“, коју треба избегавати, као и сва диграфска решења, нпр. *Magreb*, *Ghazi*, *Baghdad*, *Benghazi* итд.; у свим наведеним случајевима исправно је употребити „g“ уместо „gh“.

14. Безвучни (по некимa звучни) увуларни емфатички оклузив „q“ транскрибује се као *k*, нпр. *Qāsim* > *Кāсим*, *al-qāfi* > *ал-кāфи*, *al-Quds* > *ал-Кудс* (арапско име Јерусалима). Има и других начина транскрибовања овога гласа: „k“ (в. нпр. *W. Wright, A Grammar of the Arabic Language*, Cambridge, 1933), па чак и „g“. У савременим дијалектима арапског света изговор ове фонеме веома варира од области до области, тако да представља изузетно значајан критеријум за дијалектолошка разврставања. Уопште узевши, у градским срединама, нарочито у Сирији и у Египту доминира изговор овога гласа као безвучног глоталног оклузива (нпр. 'alb уместо qalb, 'al уместо qāl итд.), што се каткада одражава у транскрибованим облицима. Међутим, ову особину локалног изговора не треба поштовати приликом преносења арапских речи у неки страни језик, јер може да доведе до забуне.

15. Билабијални спирант (полувокал) „w“ треба фонетски транскрибовати као *v* (изговара се као „w“ у енглеском), нпр. *Magwān* > *Марвāн*, *Walid* > *Валид*. За дифтонг „aw“ у највећем броју случајева одговара фонетска транскрипција *au*, нпр. *Tawfiq al-Ḥakīm* > *Тауфиќ ал-Хакīm*. Под утицајем карактеристичног сажимања овога дифтонга у неким арапским говорима (нарочито у Египту) појављује се и транскрипција *o*, нпр. *Акбар ел-јом* (египатски дневни лист) уместо *Ахбār ал-јаум* или *Абул Хол* (Сфинга, букв. „отац страха“) уместо *Абул хаул* итд.

⁹ Фехим Бајрактаревић налази да је овакво транскрибовање „практичније (бар за етимологију)“ и даје пример „*siḥā'a* (*siḥā'ah*)“, вид. Ф. Б.: *Абдулах Шкалий, Турцизми у српскохрватском језику, Сарајево, 1965*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXII, 1—2, 1966, 115 (приказ). V. Monteil (*L'arabe moderne*, Paris, 1960, 3) даје предност транслитерацији (*hayāt a ne hayāh*).

16. Предњонепчани спирант (полувокал) „у“ треба фонетски транскрибовати са *j*, нпр. al-Isma'îliyya > ал-Исмаилија, al-Yaman > ал-Јаман (код нас усвојено као *Јемен*). У страним текстовима редовно се наилази на транскрипцију једнаку научној, тј. „у“, нпр. Yasser, Maumûn, Yazîd, beyt итд. Дифтонг „ау“ нормално је транскрибовати као *aj* или *ej*, нпр. al-Nagamaun > ал-Харамajn (или ал-Харамејн). Овај дифтонг се неретко транскрибује и са „ai“/„ei“ или „aï“/„eï“, нпр. Hussaîn, Veibars, Imam al-Nagamaîn, Deilem, Zeïd итд., а аналогних појава има и у нашем језику (Хусеин и сл.). Понекад таква транскрипција потпуно одговара арапском облику, тј. у оним случајевима где није реч о дифтонгу, већ о сусрету двају вокала (хијатус који најчешће настаје због неизговарања, тј. због губитка гласовне вредности консонанта „хемзе“ —глоталног оклузива), нпр. Aïcha (ар. 'Ā'îša), где би наша фонетска транскрипција била Аиша, или Raïs (ар. ra'îs, вођа, лидер, тако су у арапском свету звали Насера), што би требало преносити као *raïc* (или *reïc*). Немогуће је, међутим, без изворног познавања арапског језика утврдити када је реч о дифтонгу, а када о хијатусу, тако да ово питање остаје извор могућих грешака. Срећом, случајеви хијатуса су сразмерно ретки, поготово у речима чија фреквенција доводи у обзир потребу транскрибовања.

Удвојени консонанти

У арапском језику чести су удвојени консонанти, у писму обележени посебним натписним правописним знаком, тзв. тешдидом. Удвајање консонаната има снагу дистинктивног обележја, па би било од информативног значаја приказивати га и у транскрипцији, нпр. Халла'îm, Хајјâм (за тачно писање имена великог персијског песника посебно се залагао проф. Фехим Бајрактаревић, в. нпр. његову студију *Хајјâм код нас*, *Анали Филолшког факултета*, 3/1963, Београд, 1965, 7—22), Амман, Цегга, Самарра, Хаџиџ итд. — ако би то допуштала општа правописна правила. Али без обзира на могућна начелна решења, код имена која су се већ усталила у једном облику није могуће вршити значајније накнадне промене. У складу са овим, творац ислама и даље ће се код нас звати Мухамед, а не Muhammed, Muhamad или сл., макар се у другим случајевима етимолшки исто име и друкчије транскрибовало¹⁰.

У појединим страним транскрипцијама (нарочито енглеској, француској и италијанској) постоји навика да се „s“ у међусамогласничком положају представља удвојено, како би се указало на то да га треба читати „c“, а не „z“, што би свакако за читаоце на појединим језицима

¹⁰ И у другим језицима Мухамедово име је током дугог историјског присуства попримло облике веома далеке од арапског оригинала, нпр. фр. Mahomet, ит. Maometto, шп. Mahoma и сл. Никоме, међутим, не пада на памет да ту интервенише, јер реч је о сасвим особеном случају. С друге стране, не може се ни замислити име египатског државника Мухаммада Алија у француској транскрипцији Mahomet Ali.

било више него природно, нпр. Nasser (уместо Naser), Yasser (ум. Yaser), Assad (ум. Asad), Al-Siassa (ум. Al-Siasa), Hussein (ум. Husein) итд. Јасно је да у оваквим ситуацијама нема потреба за удвојеним представљањем *s* у нашој транскрипцији, јер оно није у вези са арапским оригиналом, већ једино са правописним конвенцијама језика посредника.

Вокали

Класични арапски језик познаје само три кратка и три дуга вокала (*a-ā, i-ī, u-ū*) као фонемске вредности. Ситуација у том погледу суштински није измењена ни у савременом језику, мада у говорним дијалектима постоји читав низ фонетских реализација самогласника, посебно „а“, а у мањој мери и „у“. Наиме, у зависности од природе консонантског окружења и од неких других чинилаца, изговор вокала добија нарочиту боју. Тако се вокал „а“ јавља у читавом низу отворенијих и затворенијих нијанси између „а“ и „е“, а „у“ се каткада приближава вокалу „о“, који иначе у арапском језику као фонема не постоји (одатле води порекло нпр. и облик *Коран*, преко транскрипције *al-Qoḡān* и француског *Le Coran*, мада би у фонолошком смислу најправилније било *al-Quḡān*, што истовремено не значи да је тај облик најближи стварном изговору¹¹). Приликом транскрибовања арапских речи у начелу је најбоље поступити фонолошки, тј. сваки вокал представљати његовим основним графичким одређењем („а“, „у“, „и“) — ако немамо јасан разлог да одступимо од тога. Тиме се наравно одступа од стварног изговора, али се постиже већа уједначеност система и приближавамо се транслитерацији¹². У овом погледу не може се бити искључив. Уколико постоје могућности да се у сваком конкретном случају утврди права природа изговора, свакако је позитивно тај изговор поштовати¹³, као и онде где је већ раширен и прихваћен одређени начин приказивања вокала, као одраз стварног стања у говору. Понегде ће у питању бити и конвенција која нема подлоге у језичкој стварности, али толико јака да је просто илузорно покушавати исправити је.

¹¹ У вези са особинама вокалског система арапског језика в. С. Brockelmann. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, Berlin, 1968 — 1913, посебно I, J. Cantineau, *Cours de phonétique arabe*; о облику ал-Коран в. Ф. Бајрактаревих: *Абдулах Шкаљић, Турцизми у народном јовору и народној књижевности Босне и Херцеговине, Сарајево*, 1957, ПКЈИФ, XXVI, 3—4, 1960, 335—336, (приказ). У немачком је уобичајено *Der Koran*, енглеском *The Koran*, руском *Коран*, талијанском *Il Corano*, шпанском *El Alcoran* итд., мада је било, и још увек има покушаја увођења облика за које се верује да су ближи арапском оригиналу, в. нпр. *Liste des traductions du Coran en langues européennes* in *Le Coran*, trad. M. Hamidullah, Paris, 1959, XLIV—LXVII.

¹² Баш имајући у виду начин бележења вокала, Кантино је арапско писмо назвао фонолошким, за разлику од хебрејског које је фонетско (*Cours de phonétique arabe*, 96).

¹³ За такав став залаже се др Теуфик Муфтић, в. *О арабизмима у српскохрватском језику*, стр. 18 нап. 12.: „Кратки вокал ‚fetha‘ обилежавали смо са ‚а‘ или ‚е‘ у складу са његовим стварним изговором, а не као што је уобичајено само са ‚а‘, што је учињено ради олакшања транслитерације.“

Посебну тешкоћу представља коришћење симбола „e“ за приказивање кратког арапског вокала „i“, на које често наилазимо у енглеским текстовима (нпр. Nasser за an-Nâsir, Yasser за Yâsir, Khaled за Hâlid, Hafez за Hâfiz). Овај поступак сасвим одговара правилима енглеске ортографије, али при преношењу на наш језик доводи до неоправдане замене вокалских вредности *e* и *u*, тако да су у нас уобичајени облици *Насер*, *Јасер*, *Калед*, *Хафез* и сл.

Арапски вокал „u“ Французи по правилу транскрибују са „ou“, што је у складу са њиховим правописом, па и о томе ваља водити рачуна када се арапски лексеми преносе у наш језик посредством француског, нпр. Veugouth = *Бејруџ*, Timour = *Тимур*, Abou-Talib = *Абу Талиб*, Ibn Khaldoun = *Ибн Халдун*, Boumediène = *Бумедијен*, чак и наслов листа који у Алжиру излази на француском језику гласи El-Moudjahid (*Борац*, ар. al-muġâhid).

С обзиром на чињеницу да у арапском језику вокалска дужина има самосталну вредност дистинктивног елемента, њено приказивање на одговарајући начин знатно би доприносило адекватности транскрипције. У области топонимије на ту потребу је указао др Славољуб Ђинђић¹⁴, а сигурно је да она постоји и у свим другим случајевима, посебно код антропонима. У сваком случају, колико буде могућно да се код нас означава арапска дужина, пожељно је водити рачуна о њеном адекватном представљању — помоћу знака дужине (нпр. *Бејруџ*, *Марса Мајруџ*, *Махмуд* итд.), а не удвајањем самогласника.

Одређени члан

Одређени члан који је у арапском језику представљен морфемом „al-“ интегрални је део речи и пише се заједно са њом у виду префикса, па га стога по правилу треба преносити и у транскрипцији, посебно код личних имена. Најбоље је повлаком одвајати члан од речи на коју се он односи, чиме се истовремено указује на непрекидност облика у арапском писму, на тесну везу двају сегмената, али и на границу између њих, нпр. *al-Asad*, *al-Фаџум*, *al-џабал* итд. Вокал „a“ који припада одређеном члану увек треба писати малим словом, сем наравно у случајевима када правописна правила српскохрватског језика захтевају другачије (на почетку реченице, топонима и сл.). Велики број елемената преузет је, међутим, и одомаћен у нашем језику без одређеног члана и у тој ситуацији не би имало смисла вршити насиље на већ створеним језичким навикама и упорно се залагати за спровођење начела доследног транскрибовања одређеног члана. Тако је нормално да речи *Медина*, *Насер*, *Руџа*, *Нил*, *Кунејџра*, *Јемен*, *Суган* и др. остану у облику који је опште прихваћен, а који није одвише удаљен од изворника.

Посебан проблем код транскрибовања одређеног члана „al-“ извире из фонетског закона о асимилацији гласа „l“ са извесним бројем

¹⁴ *Транскрипција топонима са арапског језика у српскохрватском језику*, стр. 93; даје и неколико карактеристичних примера.

фонема, уколико се ове нају на почетку речи којој члан претходи. Арапи те консонанте називају „сунчева слова“ (има их 14), за разлику од „месечевих слова“. У питању су предњојезични сугласници (дентали, интердентали, затим „l“, „r“ и „n“). Глас „l“ из одређеног члана слива се са овим сугласницима и изговара у облику удвојеног, појачаног „сунчевог слова“, нпр. al-Sādât > as-Sādât, al-nâr > an-nâr, al-Nîl > an-Nîl, al-Rub' al-Hâlî > ar-Rub' al-Hâlî и сл. У писму, међутим, не долази до битних измена и оно конзервира стање од пре извршене фонетске промене, тј. l се у писму чува, тако да је графички облик свих речи са одређеним чланом типолошки јединствен. У вези са тим да ли овај фонетски закон треба преносити у транскрипцији и тиме приближити транскрибовани облик стварном изговору или пак применити начела транслитерације у циљу избегавања могућих грешака и веће уједначености, мишљења се разилазе¹⁵. Ниједна од двеју варијаната не може се сматрати погрешном. Спровођење фонетског начела изискује извесно познавање арапског језика, док је пресликавање арапске графицијезне једноставније и стога, можда, препоручљивије за најшире потребе. Најбитније је да се члан увек представља и то на уједначен и јединствен начин.

Ономасијика

Из сасвим разумљивих разлога лична имена су онај део језичког инвентара који најчешће бива преношен из једног језика у други, па сходно томе и из арапског у српскохрватски. Свакодневно у новинама читамо, а на радију и телевизији слушамо бројна имена арапских државника, политичара, уметника, спортиста, називе листова и новинских кућа, топониме¹⁶ и друго. Прво место неоспорно припада антропо-

¹⁵ С. Ђинђић сматра да „морамо водити рачуна о томе како Арапи изговарају овај члан“ и истиче да је „принцип у коме је заступљена асимилација правилан“, али наглашава да је и принцип транслитерације прихватљив, а да је најважније доследно спроводити онај за који се одределимо (*Транскрипција топонима са арапској језичкој њогручја*, стр. 94). V. Monteil (*L'Arabe moderne*, п. 3) такође даје предност асимилваном облику, шпански оријенталист Emilio Garcia Gomez (*Antologia arabe para principiantes*, Madrid, 1969) увек представља одређени члан у облику „al-“, на исти начин поступају и издавачи значајног приручника *The Cambridge History of Islam* (Cambridge, 1970), док редакција новог издања *Енциклопедије ислама* (енглеско и француско издање, Leiden-Paris, у току излагања) о овом питању није заузела јединствен став. Могуће би било навести читав низ примера у прилог једног или другог решења, али то није неопходно.

¹⁶ О топонимима је посебно писао др. С. Ђинђић у свом већ више пута помињаном раду *Транскрипција топонима са арапској језичкој њогручја*, тако да се на њима већемо посебно задржавати, мада је и то тема која заслужује пуну пажњу. Последњих година запајају се позитивне тенденције знатно озбиљнијег и студиознијег прилажења области топонимије (посебно у картографији), јер њен је значај, између осталог, и војно-стратегијски. Тако у САД постоји посебна институција задужена за састављање својеврсног регистра, који треба да обухвати географске називе из читавог света, сређене у складу са одређеним нормативима. Посебна пажња посвећена је арапском свету (USA Board on Geographical Names).

нимима, па је потребно дати неколико основних података о структури арапског имена и о могућим начинима његовог што успешнијег преношења на наш језик.

Арапско име састоји се од неколико делова, тако да у целини може понекада да буде за наше појмове необично дугачко. Ово се посебно односи на средњовековни период. Главни елементи су *име* (ар. *ism*) које би одговарало нашем имену (нпр. *Мухаммад*, *Али*, *Анвар*, *Махмуд* итд.), затим део изведен према имену *најстаријеј сина* или симболично према неком другом својству (ар. *kunya*), нпр. *Абу Амр* („отац Амров“), *Абу Зајд* („отац Зајдов“), *Абу Нувџ* (букв. „отац дугих увојака“ тј. „онај који има дуге увојке“), *Ум Калсум* („мајка Калсумова“), *Ум Махмуд* („мајка Махмудова“) и сл. Овај део имена био је необично значајан у ранија времена и указивао је на друштвени престиж, као и на посебан однос према мушкој деци у Арапа. Патронимски део имена, који би одговарао нашем *презимену*, изражава се именицом *Ибн* (син) и именом оца, нпр. *Ибн Ханбал* („син Ханбалов“), *Ибн Халдун* („син Халдунов“), а код жена именицом *Бинт* (ћерка) и именом оца, нпр. *Бинт Сулајман* („ћерка Сулајманова“), *Бинт Хашим* („ћерка Хашимова“) и сл. Поред овог ужег дела имена постоји и *надимак* (ар. *laqab*) настао на основу неке телесне или карактерне особине, нпр. *ал-Цахиз* („Буљооки“), *ас-Саффах* („Крвави“ тј. „онај који пролива много крви“, надимак једног абасидског владара), *ал-Фарук* („Раздвајач“ тј. „онај који разликује истину од лажи“, надимак другог халифе Омара), *Сајф аг-Даула* („Сабља Државе“), *Нуруддин* („Светло Вере“) итд. Готово обавезни део имена чинила је, а и данас често чини тзв. *низба* (*nisba*), тј. додатак у виду односног придева који указује на место рођења, место смрти, место боравка, племенску припадност човека, као и на нека друга сталешка одређења. Оваквих додатака у склопу једног имена може да буде више, нпр. *ал-Узри* („Узрит“, који припада племену Узр), *ал-Маџриби* („Мароканац“, који је родом или пореклом из Марока или шире Магреба), *ал-Хамадани* („Хамаданац“, из града Хамадана), *ал-Куфи* („Куфски“, који се школовао у граду Куфи) итд. Примера ради навешћемо у целини име познатог арапског књижевника Цахиза (775—868), које гласи: *Абу Осман Амр Ибн Бахр ал-Цахиз ал-Кинани ал-Басри*, што би у преводу значило „Отац Османа Амр Син Бахра Буљооки Кинанит [племенска припадност] Басранац [по граду Басри, месту рођења и живота]“. У свакодневном животу, поготово данас, ретко наилазимо на арапско име у целини (сем у неким званичним документима). Неко је познат по имену и патрониму, неко по кунји или по надимку, а појединце опет знамо само по низби. Тај део имена по којем је личност знана (ар. *šuhra*) најчешће долази у обзир за транскрибовање. Сем општих правила за преношење елемената из арапског језика у наш, о којима је било речи у првом делу овога рада, а која природно важе и за имена, треба дати још неколико напомена с обзиром на посебност личних имена, као и

с обзиром на неке прилично укореење навике у области њиховог транскрибовања.

Аутори већ помињаног најновијег *Правовисној љручника* дају прилично места „арапским и другим именима из оријенталних језика“ (стр. 116—117) и наводе више правила и упутстава о њиховом писању и деклинирању у нашем језику. Највећи део понуђених решења може се без резерве прихватити, тако да ће овде углавном бити додана која реч о појединим странама овога питања.

На страни 116. (тачка 212, а) пише: „Арапска и друга имена из оријенталних језика пишу се фонетски и најчешће се мијењају као и наша имена, а присвојни придјеви од њих творе се на исти начин: Хејкал — Хејкала . . . , Хејкалов; Садат — Садата . . . , Садатов; Аба-Абе . . . , Абин и др.“, а затим у виду напомене следи једно објашњење: „У агенцијским вијестима се арапска имена најчешће преносе према енглеском начину писања. Тако се у нашој штампи уобичајило да се и она имена која су код нас обична пишу према таквом начину: Абдел мј. Абдул, Анвар мј. Енвер, Гамал мј. Џемал, Јасер мј. Јасир, Касем мј. Касим, Насер мј. Насир и др.“

Ова напомена умесно скреће пажњу на појаву о којој смо и ми говорили, тј. на бројна искривљавања до којих долази услед посредног транскрибовања арапских речи, као што су у наведеном списку *Јасер, Касем, Насер*. Прецизирајмо, међутим, да су друкчије природе односи *Анвар:Енвер* и *Гамал:Џемал*, јер овде није у питању само енглески утицај, него долази до изражаја и тежња фонолошкој транскрипцији кратких вокала, у другом примеру и утицај египатског изговора гласа џ — а то су језичке реалности чији значај морамо признавати. Понекад долазе до изражаја ставови и поступци који иду предалеко у тежњи да се арапска имена преносе у облику који је настао дугом језичком еволуцијом и који она данас имају међу нашим Муслиманима. Такво схватање као да пориче аутентичност резултата вишевековних историјских кретања, на изванредан начин доводи у питање самосвојност културног идентитета наших Муслимана и прекомерним поједностављивањем несвесно своди односе на сагледавања по нечему блиска ирационалном религиозном екуменизму. Наравно, поједина муслиманска имена нису се битно изменила, тако да ће одговарати као еквивалент за арапске антропониме (нпр. *Мустафа, Ибрахим, Махмуд* и др.), али се ово не може ширити нпр. на тип *Али: Алија*¹⁷.

Практично се на исто своди и став по коме се у номинативу задржава *-и*, али се у промени примењује флексија женског рода.

¹⁷ На исти начин, ретко ће ко прихватити транскрибовање имена познатог уметника Питера Јустинова као Петар Јустинов. Сличне праксе је раније било, али она је одавно напуштена.

У литератури је до данас више пута указивано на ту распрострањену грешку, али она још увек није искорењена¹⁸, нарочито у издањима Исламске верске заједнице. Тако нпр. наслов недавно изашле прве књиге превода чувене збирке хадиса (исламска традиција) учењака Бухарија гласи *Сахихул-Бухари*, *Бухаријина збирка хадиса I*, (Сарајево, 1974), док у *Ријечи рецензенија* читамо: „... значај пријевода Бухарине збирке хадиса...“ (стр. 9). У самом тексту срећу се имена исламских правника и теолога у карактеристичном неправилном облику, нпр. Тирмизија (уместо Тирмизи), Шафија (уместо Шџафи), Хасан Басрија (ум. Хасан Басри), Сахтијанија (ум. Сахтијани) итд. На исти поступак наилазимо и у књизи (преведеној са француског): Др. Мухамед Хамидуллах, *Увод у Ислам* (Високо, 1973), као и у читавсм низу других издања која овом приликом нећемо наводити. Аутори *Правописног њриручника* заузимају правилан став у вези са овим питањем (в. стр. 116, т. 212 б, 213).

Нешто је мање раширена појава приказивања арапских и неких других источњачких имена у облику карактеристичне персијске генитивне везе, тзв. изафета, мада за такву конструкцију нема никакве основе у оригиналној форми имена. Тако се могу срести варијанте: *Ибни Муса* (уместо *Ибн Муса*), *Ибни Румија* (ум. *Ибн Рџми*), *Ибни Омер* (ум. *Ибн Омер*), *Ибни Сина* (ум. *Ибн Сџна*) итд., где је морфем „-и“, обележје персијске генитивне везе, потпуно излишан.

Код појединих сложених арапских имена, у ствари генитивних веза, одређени члан „-al“ најбоље је спајати у транскрипцији са регенсом или ректумом конструкције, што и одговара стварном изговору¹⁹. Показаћемо то кроз неколико одговарајућих примера: ‘Abd^u al-Lâh („Роб Бога“) > ‘Abd ul-Lâh > изг. ‘Abdullâh > транс. *Абдуллах*; ‘Abd^u al-Mağîd („Роб Славног“ тј. Бога) > ‘Abd ul-Mağîd > изг. ‘Abdulmağîd > транс. *Абдул Маџид* (или *Абдулмаџид*); ‘Abd^u ar-Raĥmân („Роб Милостивог“ тј. Бога) > ‘Abd ur-Raĥmân > изг. ‘Abdurraĥmân > транс. *Абдурахман*; Nûr^u ad-Dîn („Светло Вере“) > Nûr ud-Dîn > изг. Nûruddîn > транс. *Нурудџин*; Şayf^u ad-Dîn („Сабља Вере“) > Şayf ud-Dîn > изг. Şayfuddîn > транс. *Сајфудџин*.

¹⁸ Вид. нпр. Ф. Бајрактаревић (приказ Шкаљајевог речника турџизама, ПКИФ, XXXII, 3—4, 120); „Као што сам против непотребних персијских (и других страних) конструкција у нашем тексту, тако не волим ни мењање мушких имена по угледу на женска. Шкаљић пише: по Салахији (373), по Ш. Самјији, по Салији, као што је пре сто-тинак година Стојан Новаковић у свом преводу Шерове *Оишње књижевности* писао ‘од Салије, по Низамији, у песмама Целаледина Румије’. Ја знам да се раније у нас писало (у Матици Српској и иначе) од Петефије и слично, али ко би сада смео рећи Aida од Verdiје, Tosca од Руссиније?!“; вид. такође наш приказ књиге *Бубулисџан Февзије* Мостарца (Сарајево, 1973), Мостови, 5, 19, 1974, 250.

¹⁹ О генитивној вези код арабизама у српскохрватском језику. в. Т. Муфтић, *О арабизима у српскохрватском језику*, стр. 24. Укратко о генитивној вези (status constructus) у арапском језику: Gérard Lecomte, *Grammaire de l’arabe*, Paris, 1968, 101—103.

Постоји више разлога који отежавају доследно спровођење транскрипције сложених арапских антропонима, а и топонима и других назива. Пре свега, велики број тих речи већ је усвојен на одређени начин и као такав је стекао „право грађанства“ у нашем језику, па је велико питање да ли би се евентуални захвати у смислу уједначавања показали оправдани. Затим, постојање наших муслиманских имена спонтано врши одређени утицај и наводи на „понашивање“ страних елемената у недозвољено високој мери. Најзад, и у самом арапском свету центрифугалне силе дијалекатских особености утичу на облик појединих имена и назива, што се мора одразити и у транскрипцији, уколико желимо да она буде верна и довољно информативна (веома су карактеристични апокопирани и синкопирани облици чести у земљама Магреба, нпр. $Abū > Wū$ — *Бурџаба*, *Бумедијен*, *Бушефлика* и сл., $wādi > wed$ итд. Без обзира на поменуте и непоменуте тешкоће и замке у транскрибовању арапских личних имена и назива, потребно је у њиховом преношењу (бар код новоприселих) поштовати одређена општа правила. Уколико се том послу буде прилазило стихијски и неприпремљено, што је код нас често био случај, наносиће се штета не само језичкој култури него понекад и поузданом и тачном информисању.

Дарко Танасковић

Прилози и дискусија

ЗАМЕНЕ АРАПСКИХ ГЛАСОВА У ТРАДИЦИОНАЛНИМ СРПСКОХРВАТСКИМ АРАБИЗМИМА

1. Проблем правилне замене арапских гласова наметнуо се језичким стручњацима још пре двадесетак година. Тако су, на пример, у загребачком Језику о овом питању писали А. Селмановић (*Арајска, йерзијска и шурска имена у нашем јисму и изјовору*, Језик III/3), Д. Брозовић (*Изјовор и штранскрипција оријенталних ријечи и имена*, Језик IV/3) и И. Смајловић (*О изјовору оријенталних ријечи и имена*, Језик IV/5). Међутим, најдаље је у томе отишао Т. Муфтић у раду *О арабизмима у српскохрватском језику* (Прилози за оријенталну филологију X—XI), износећи прегледно све рефлексе арапских гласова у српскохрватским арабизмима и промене које су настале у контакту са фонетиком нашег језика.

У српскохрватском језику постоји знатан број арабизама по-приманих у једном ширем временском распону и са више страна. Највећи број арабизама ушао је у лексички систем српскохрватског језика за време турске империје, ширењем ислама и са других страна. Известан

број арапских лексема ушао је у наш лексички систем у новије време из западноевропских језика, путем средстава јавног информисања или директним везама са арапским светом. Зато данас у нас транскрипција арапских гласова представља проблем своје врсте. Проблем транскрипције арапских фонема је доста сложен и делом као последицу тога имамо велике неуједначености у нашој пракси.

При разновременом преузимању различитих елемената неког језика потребно би било одржати и одржавати што бољи континуитет, наравно, колико допушта стварно језичко стање. Зато је занимљиво испитати колико има система у старијим арабизмима и колико је он у складу са оним чему нас воде данашња мерила, конкретно са системом који предлаже Д. Танасковић. Настојали смо да идентификујемо систем замене арапских фонема у српскохрватском језику на материјалу који нам пружа Речник А. Шкаљића — *Турцизми у српскохрватском језику* (Сарајево 1963).

2. Замена највећег броја сугласника арапског језика не представља проблем у српскохрватском језичком систему. Њих у свом раду Д. Танасковић и не третира, јер имају правилне и, углавном, уједначене рефлексе. Таква је ситуација и у традиционалним арабизмима. Такви су сугласници *b, m, f, t, d, s, z, š, r, p* и *y*. На пример, за *b*: *бајатӣ, Бајезид, бакал(ин), баклава, Балија, бајтал(ићин), бегем, бедевија, бедуин, бекрија, белај, бератӣ, џенабетӣ, кабул, Сабииӣ; за m*: *маіаза, маіриб, махала, Махмуд, мамуран, махнийӣ, марама, мајдан, маказе, мамуза, маніуӣ, медреса, мехџема, мејдан, Емин, хамал, хамам, Фехим, Селим; за f*: *Фадил, фајда, факир, Фатима, фелак, фићинӣ, фукара, Цафер, Сафер, сафра, џеиф, кагаиф, кагифа; за t*: *џабија, џа(ј)ин, џаксиратӣ, џаман (речца), џарифа, џеферич, џекија, џеслим(ићин), џимар(ићин), анџерија, исџекрар, кайил, муфтија, бератӣ Сабииӣ; за d*: *дауре, давија, девер(аићин), девлей, диван, дућан, дуван, адеи, Егхем, Едиб, кадар, Нагира, Ферид, Рашид; за s*: *Садулах, сахатӣ (саи), сакаи, сарач, се(р)мада, сеир(ићин), сеиз, селам, севдах, сијасеи, софра, Есад, Хасан, хасна, Касим, маскара, Расим, фес; за z*: *Захид, Заим, зар, земан, зифи, зејтин, зулум, Азиз, џази, Хамза, без (платно), мерџез; за š*: *Шабан, шеџа(чићин се), шеих, шербетӣ, шериф, Бешир, ешкија, хашиш, машала, Решид, џефтиш; за r*: *раф(а), рахатӣ, ракија, Рамадан, рамазан, раја, Рефик, Рифатӣ, берићетӣ, харамија, хиџра, ашар; за l*: *Латиф, лезеи, Лућифија, халва, калфа, халал, мал; за p*: *Нагира, нафака, нахија, Насир, Медина, сандук, сенетӣ, занатӣ; за y*: *Јахја, јемин, бајатӣ, ешкија, јурабија, мајасил, сибјан.*

Одступања од нормалних замена су ретка. Каткада су условљена позиционо или дијалекатски обојена, нпр. *b* на крају речи често даје *й*: *џунуӣ, есиаӣ, хай, џеваӣ, Реџеӣ* и сл., а у једном случају и *ф*: *џенеф* (према тур. *tenef*). Уместо *b* имамо некад и *в*: *џеваб, авдисалатин, хавз* и сл. Сугласник *b* испред безвучних сугласника, као и у нашем језику, даје безвучно *й*: *хайс*, такође *есиаӣ* (прогресивном асимилацијом).

Уместо лабиодентала *f* каткада се јавља његов парњак *v*: *авей*, *ћеревиз* (*ћеревиз*), дијал. *валаке*, *вереча*, *вуйа* и сл. Уместо дентала *d* јавља се некада и *ш*: *шабак*, *шела*, *шереца*, а каткада и на крају речи: *Ахмей*, *инаи*, *худуи* и сл.

3. За арапско *k* карактеристично је колебање у замени. Наиме, поред нормалне замене нашим *k*, у доста случајева је замењено и нашим палаталним *ћ*. На пример, *берићей*, *ћаба*, *ћафир*, *ћеваи*, *јећун*, *дућан*, *ћенифа*, *Ћерим*, *ћуй*, итд. Ипак је у доста случајева присутан и рефлекс *k*, који и једино долази у обзир за данашњу норму, нпр. *Екрем*, *ексери*, *Фикреи*(а), *кила*, *кебаир*, *шалак*, *шекија*, *шекрар*, *Зекрија* итд. Има случајева када се употребљава само *ћ* м. к, а такође има случајева када се јавља само рефлекс *k*. Међутим, у највећем броју случајева јављају се дублети и са *ћ* и са *k*, нпр. *ћемал-кемал*, *ћафир-кафир*, *ћишаб-кишаб*, *Кемал-Ћемал*, *кирија-ћирија*, *мемлеке-мемлеће*, *рекаи-рећаи*, *Зећир-Зекир*, итд. У речи *мекшеб* поред рефлекса *k* јавља се *j*: *мејшеф*, а такође и *x*: *мехшеф*, а у речи *шекбири* поред *ћ* (*шећбири*), јављају се и рефлекси *ћ* и *μ*: *шећбири* и *шеџбири* (једначењем).

4. Интердентални сугласници *t*, *d*, у традиционалним српскохрватским арабизмима имају рефлексе *c* и *з*, а изузетно и *ш* и *г*. На пример, *t* > *c*: *асар*, *есер*, *хагис*, *Харис*, *хавагис*, *месела*, *муселез*, *Осман*, *Сабии*, *Сакиб*, *секил*, *севаб*, *сулус*; *d* > *з*: *Азра*, *би-изнилах*, *џезва*, *езан*, *езијеи*, *меазалах*, *мујезин*, *Нафиз*, *Незира*, *Закир*(*Заћир*), *Зекија*, *Зулфикар* итд. Одступања су ретка. Тако *t* даје *ш* у речима *муханай*, *бејџуран*, *ошоман*, а *з* у речи *мираз*, док *d* даје *г* у *џага*, а *c* у речи *шескера* (једначењем по звучности) и у извесним позицијама на крају речи (нпр. *нифус*), као што уместо *c* < *t* имамо *з* у речи *мираз*. Замене су, дакле, углавном сагласно предлогу Д. Танасковића да се интердентални сугласници *t* и *d* замењују фрикативима *c* и *з*.

5. Емфатични сугласници *š*, *ž* доследно се замењују нашим фрикативима *c* и *з*, нпр. *арса*, *асаба*, *Асим*, *ејџан-сандук*, *еснаф*, *хасум*, *истилах*, *Мустафа*, *Насрудин*, *Сафер*, *себах*, *Сидик*(а) итд.; *хифз*, *Хифзија*, *мазлум*, *мухаџеза*, *мухаџиз*, *Музафер*(а), *Назиф*, *Назим*, *Захир*, *зулум* итд. Одступања има само у неколико случајева и то место *c* < *š* имамо *з* у примерима *занаи*, *маказе*, *максуз*.

6. Емфатично *č* најчешће даје рефлекс *ш*, нпр. *аиар*, *Аииф*, *баиал*, *баиил*, *еиграф*, *фекаи*, *хаиар*, *хаишериф*, *истилах*, *каиран*, *Лаииф*(а), *сакати*, *сулиан*, *шабак*, *Тахир*, *зати*, *зори* итд. Уместо нормалног рефлекса *ш* јавља се каткад и *г*, нпр. *кагаиф*, *каџифа*.

Међутим, емфатично *č* претежно даје рефлекс *з*, нпр. *арз-одаја*, *аза*, *бази-вакаи*, *Фазила*, *Фазлија*, *Фазлиз*, *Ферауз*, *Муртџеза*, *рамазан*, *Разија*, *заби*, *зати*, *Зијаудин*, *зори* итд. Ипак, у извесним речима јавља се и рефлекс *г*, нпр. *Фаџил*(а), *каџија*, *арџија*, *Рамадан* и сл., што је у складу са данашњом заменом.

7. Арапски палатоалвеолар ğ у већини случајева и са великом доследношћу замењен је нашим џ , нпр. *џамија*, *Бехмеј*, *дереџа*, *џага*, *џамија*, *Давид*, *Целалудин*, *џенабеј*, *џеназа*, *џезва*, *џумхур*, *џумхуријеј*, *џереџа*, *џаџ*, *џаџун*, *Неџаџ*, *Неџиб*, *Реџеј*, *сеџаџа*, итд. Изузеци су рефлекс ч (*халач*, *сарач*, на крају речи), даље к (*хелакан биџи*) затим, в , р , ѝ , (*евза*, *ерза*, *еџа*), најзад џ (*џифра*, вероватно под утицајем западноевропских језика).

8. Замена арапског веларног q у складу је са предлогом Д. Танасковића. Велар q даје к , нпр. *ахмак*, *акаџ*, *Абдулкаџир*, *бакал* (*бакалин*), *Баџир*, *деџика*, *еџиџа*, *џаџир*, *џуџара*, *џаруџ*, *џаџиџ*, *Каџриџа*, *Камбер*, *Касим*, *кисмеј*, *кубе*, *муџајеј*, *Реџиб*, *Саџиџ*, *Шеџиџ*, *ваџиџ*, итд. У неким случајевима уместо к имамо ѝ , нпр. *шеѝа*, *ѝуба*. На основу овог види се да нема основа да се арапски велар q уместо са к замењује са г или kh , до чега долази под утицајем западноевропских језика.

9. Слично се може рећи и за арапски увулар ğ , који се нормално замењује нашим веларом ѝ , нпр. *ѝаџар*, *ѝаџара*, *ѝаџреј*, *Галиб(а)*, *ѝурбеј*, *маѝриџ*, *Маѝриџиџа*, *Раѝиб*, *ѝуѝџан* итд. У неким случајевима ğ на крају речи даје к , нпр. *ѝабак* („коџар“).

10. И увуларно h замењује се у већини случајева са х , сагласно и данашњој транскрипцији, нпр. *бахил*, *бухур*, *духан*, *Фахир(а)*, *Фахриџа*, *хабер*, *хаџаџ*, *хаџ*, *хоросан*, *хала*, *хазеле*, *ихѝиџар*, *хаѝ*, *исѝиџара*, *муханѝ*, *заџира* итд. Међутим, и овде постоје незнатна одступања. Тако, на пример, h у једном случају даје ѝ : *маѝаза*, затим к : *максус*, *муѝиџар*, а развија се на његовом месту и в : *дуван*, што представља иновацију на нашем терену после губљења х у појединим нашим говорима.

Исто се то може рећи и за фарингално h , које најчешће замењује наше х , нпр. *ахџаб*, *ахмак*, *Ахмед*, *ахмеџиџа*, *Бахриџа*, *Фаѝиџ*, *Феѝиџиџа*, *Хаџиб(а)*, *Хаџар*, *хаџван*, *Хаџиџа*, *хамал*, *хамам*, *махала*, *Рахман*, *Реџан*, *сахих*, *Вахџ* итд. И овде постоје незнатна одступања. Поред х постоји и рефлекс к , нпр. *акмак* поред *ахмак*, *кна* (*кина*). Јавља се и рефлекс џ место х , нпр. *џесај*, *силаџ*. Такође се јавља и рефлекс в , нпр. *ваџаѝ* (поред *хаџаѝ*), *силаџ* (поред *силаџ*) и сл. Међутим, ове замене за х постоје и у нашим речима у говорима који не знају за глас х , па према томе правилна је замена арапског фарингалног h нашим х .

Слично се понаша и ларингално h . Поред нормалне замене наших х , нпр. *Абдулах*, *Алах*, *Бехмеј*, *џаџ*, *џумхур*, *џумхуријеј*, *Феџзулах*, *Ферхаѝ*, *Фехим*, *хеџбеј*, *хиџра*, *Кахриман*, *мухаџир*, *Зехра*, *Зухра* итд., имамо и рефлекс в : *маѝув*, и ф : *маѝуф*.

11. Фарингално „аин“ (‘) не даје у већини случајева директни рефлекс (опет сагласно предложеној транскрипцији Д. Танасковића), али утиче на вокале, тј. иза њега имамо кратко *а* а не *е* уместо „фетхе“,

нпр. *аба*, *Абас*, *Абдулах*, *агеи*, *аџар* — где арапски почетни фарингал остаје без рефлекса, а у затвореном слогу изазива дужину претходног вокала, нпр. *бáзи-вакай* (ар. ba'ǧ-), *лáneи* (la'nā), *мак'ул* (ma'qūl), *маи'у* (ma'tūh), *Сáдија* (sa'di) и сл. У извесним позицијама развијени су гласови *х*, *в* и *ј*: *хар*, *харзиџи*, *ихџибар*; *дова*; *мамија*, *умај*, *јакреб* (поред *акреб*), *мајдан* и сл.

Ни „хамза“ (ларингално ') не даје по правилу никакав рефлекс, нпр. *Ашида* (āšiddā'), *Азра* ('ad rā'), *фес* (f'ās), *Фаик* (fā'iq), *фаиз* (fā'if) и сл. И овде су у извесним позицијама развијени гласови *х*, *в*, *ј*: *севдах* (sāwdā'), *сувал* (поред *суал*, од ар. su'āl), *белaj* (bālā') и сл.

12. Билабијално *w* даје очекивано *в*, нпр. *авариз*, *баклава*, *девер*, *Цевад*, *резва*, *Енвер*, *халва*, *вакай*, *везир*, *вилајей* итд. Исти рефлекс овај глас даје и кад са „фетхом“ чини дифтоншку комбинацију: *девлеј*, *авреј*, *евлија*, *Мевлида*, *Шевкеј*, *севдах* итд.; једино у крајњем слогу запажа се тежња да се дифтонг *aw* замењује са *au*: *каул*, *саум*, *хауз*.

У аналогној днфтоншкој комбинацији сонант „у“ замењује се по правилу са *ј* (као и кад није у дифтонгу): *Ајнија* ('aуniу), *алејк-села*, *бејџуран*, *Сејфудин*, *Сулејман*, *Фејзулах*, *зејџин*, *мејдан*, *јајреј*, *хајван* итд. И овде се запажа друкчија тежња у крајњем слогу: *Хусеин*, *хаир*, *сеир*, *ћеиф*, *каиџ*.

13. Дуги вокали у већини случајева дају рефлексе који одговарају њиховој изворној вредности. На пример, *ā* > *a*: *алај*, *духан*, *Цафер*, *Цевад*, *ербаб*, *Есад*, *езан*, *Фарук*, *мухаџир*, *Захир* итд.; *i* > *и*: *Абдурахим*, *Целалудин*, *Цемил*, *Емин*, *емир*, *факир*, *Ферид(а)*, *Хабиб*, *хакик*, *мираз*, *насиб*, *шевхид* итд.; *ū* > *у*: *ашуре*, *Бехлул*, *ћуј*, *џумхур*, *ебу(абу)*, *Фарук*, *харун*, *мумија*, *Мури*, *сусам*, *заруреј* итд. Постоје и извесни изузеци у замени дугих вокала, нпр. уместо *ā* имамо *у* у речи *калуј* (<qilāf), *i* > *у*; *хасура* (<hasir), *ū* > *о*: *боранија* поред *буранија* (<būrāniyyā), *ā* > *e*: *ћеџен* (<kātān) и сл.

14. Знатна правилност огледа се и код кратких вокала. Кратко *и* даје најчешће наше *у*, нпр. *Абдулах*, *бурнус*, *ћухејлан*, *дубура*, *дућан*, *ума*, *мубе*, *Фуад*, *фукара*, *јурбеј*, *Хајрудин*, *Хајрулах*, *кубе*, *кудрей*, *кула*, *Лујџија*, *Мухамед*, *муханай*, *Мухарем*, *мукајей*, *Сулејман*, *Шемсудин*, *Зухра* итд. Кратко *і* такође даје нормалан рефлекс *и*, нпр. *Абид*, *Адил(а)*, *Акиф*, *ашик*, *бина*, *ћаџиб*, *џахил*, *Цавид*, *џихај*, *ешкија*, *езијей*, *Фадил(а)*, *Фахир*, *џида*, *Харис*, *хиџреј*, *исџај*, *ислах*, *кисмеј*, *мулазим*, *Расим*, *сијасеј*, *Синан*, *Зекија*, итд. Међутим, и овде у замени има незнатних одступања. Тако, на пример, кратко *и* замењено је са *а* у речи *фалан* (<fulān), затим са *e*: *бекрија* (<bukr-), *Бехлул* (<buhlūl), *џенеф* (<tunub), даље са *о*: *хока* (<huqqa) и сл. Кратко *и* замењено је са *у*: *хасул* (<hāsil), *лазум* (<lāzim), затим са *a*: *канара* (>qinnārā), *калуф* (<qilāf), са *о*: *комар* (<qimār), са *e*: *хесаб* (<hisāb), *исџекрар* (<istīkrar) итд. И поред ових варијација у замени кратких вокала *и* и *і* види се једин-

ственост у њиховој замени нашим вокалима који им одговарају, тј. са у и и, па нам ове замене у нашим традиционалним арабизмима дају ослоњаца и за данашњу транскрипцију и за данашње замене арапских вокала, дугих и кратких. До извесних неуједначених замена арапских вокала дошло је под утицајем асимилације или како каже Т. Муфтић до једначења вокала можда је дошло под утицајем турског језика због тзв. вокалне хармоније (ор. cit., стр. 19).

16. Најмање је јединствен рефлекс гласа „фетха“, тј. кратког [а], где имамо доста случајева замене и нашим а и нашим е. Начелно се са упоређивањем наших арабизама са Шкаљићевом транскрипцијом арапских облика види да наш рефлекс зависи од варијација изговора у арапском. По правилу, према а у арапском имамо наше а, а према *ā* у арапском наше е. Општу дефиницију момената од којих ово зависи дао је Т. Муфтић у већ поменутом раду (стр. 17). Шкаљићев материјал показује такав распоред. Илустроваћемо то већим бројем примера.

а) „Фетха“ иза емфатичних сугласника даје најчешће а. На пример иза *ṣ*: *асаба*, *Асаф*, *касаба*, *мусалија*, *мусала*, *сабах*, *Сабија*, *Сабрија*, *сабур*, *садака*, *саф*, *Сафер*, *Сафеиш*, *сахан*, *сахих*, *салаваиш*, *сандал*, *сандук*; иза *z*: *Зарифа*, *зарафеиш*; иза *ṭ*: *маишара*, *масбаиша*, *салишанеиш*, *шабак* („здела“), *шабак* („слој, ред“), *шабијаиш*, *шафра*, *шалак*, *шалеба*, *шараф*, *шарз*, *шаваф*, *ваиан*; иза *ḡ*: *иазаи*, *Казанфер*, *заиф*, *заиш*, *заишија*, *зарар*, *заруреиш*, *гаиш*. Изузеци су врло ретки, нпр. иза *ṣ*: *мухасера*, *седеф* (поред *садеф*), *Сефер*, иза *ḡ*: *зориш*.

б) Фетха иза *q*, *h* *g* и *h* даје такође најчешће а. На пример иза *q*: *Абдулкадир*, *бакам*, *дикаиш*, *мебрен-кахрен*, *хакара*, *хакикаиш*, *кабахайш*, *кабила*, *кабул*, *кадаиф*, *кадифа*, *Кадрија*, *кахкаха*, *кахва*, *Камбер*, *касаи(ин)*, *касаба*, *кашран*, *сакат*; иза *h*: *хабер*, *хадум*, *хафаф*, *хафиф*, *хафија*, *халас* (бити), *халекан* (бити) *халифа*, *халваиш*, *хамсин*, *хамур*, *ханџар*, *хараб*, *харач*, *хаиш*, *хаишайш*, *хазна*, *мухалефаиш*, *Мухамед*, *Мухарем*, *муханайш*, *мухасера*; иза *g*: *иадар*, *иадара*, *ианија*, *иараз*, *иариб*, *иасал*, *иазаи*; иза *h*: *Абдулхамид*, *дари-харб*, *хамам*, *Хамдија*, *Хамза*, *Ханифа*, *хаи*, *хаис*, *харам*, *харба*, *харем*, *Хасан*, *Хасиб*, *хасреиш*, *хашираиш*, *Хабиб(а)*, *хадис*, *хаџ*, *хафиз*, *хак*, *хакара*, *хакикаиш*, *халал*, *Халим*, *халка*, *халва*, *хаишар*, *хамажлија*, *хамал*, *хавадис*, *хавала*, *хавуз*, *хабахайш*, *рахайш*, *махала*. Изузетак представља рефлекс е иза *h*: *хезела* и иза *h*: *хеџим* (*хежим*), *хериф*.

ц) Фетха иза гласа „‘аин“ редовно даје рефлекс а: *аба*, *Абас(а)*, *абдал*, *Абдија*, *Абдулах*, *Абдулаишф*, *Абдулазиз*, *Абдулхамид*, *адалеиш*, *адеиш*, *Адил(а)*, *аџмија*, *аџеба*, *аџела*, *аџаре*, *акреб* (поред *јакреб*), *алем¹*, *аламе*, *амел*, *амберија*, *аребица*, *Арефаиш*, *арса*, *асаба*, *асас*, *асбер*, *ашере*, *аишар*, *Аишија*, *авам*, *авреиш*, *азаб*, *Азра*, *азизалах* и сл. (од ‘abā, ‘Abbās итд.).

д) И кад није иза побројаних сугласника, фетха често даје а ако иза ње следи такав сугласник: *асхаби*, *асли*, *масраф*, *маслахайш*, *насиб*,

насихай, *Насрудин* (испред *ʃ*); *мазлум*, *назар*, *вазифа* (испред *z*); *бајтал*, *Лайиф(а)*, *лайифа*, *майара*, *сайура*, *вајан* (испред *t*); *Фазила*, *фазилеј*, *Фазлија*, *јазај*, *Казанфер*, *мазбајиа* (испред *q*); *ахмак*, *акран*, *акреба*, *бакал(ин)*, *бакалија*, *бакам*, *бази-вакај*, *факир*, *фалаке*, *макај*, *маказе*, *максад*, *максура*, *накаш*, *сака*, *сакат*, *шабак*, *шакрир*, *шаксират*, *шақвим*, *вакај*, *вакуф*, *закум*, *замбак* (испред *q*); *бахил*, *Фахрија*, *Фахрудин*, *махдум*, *махфил*, *махлук*, *махмуран*, *махсус*, *махсусија*, *шахмин*, *шахмина*, *захира* (испред *h*); *мајриб*, *мајфуреј* (испред *g*); *ахмак*, *Бахрија*, *Јахја*, *махала*, *махлул*, *махза*, *махзар*, *махшер*, *Махмуд*, *махрум*, *махсул*, *шахких*, *шахмис*, *шахрир*, *шахсилат*, *Вахдеј*, *Вахид*, *захмеј* (испред *h*); *вада*, *ашар*, *аза*, *Ћаба*, *дава*, *нана*, *давеш*, *мајун*, *муалим*, *шамир*, *шамир*, *шарифа* (од *wa'dā*, *a'sār*, *a'ḏā*, *Ka'bā*, *da'wa* итд.). Ипак у овој позицији није редак ни рефлекс *e*: *еснаф*; *мухафеза*; *ејраф*; *муршеза*; *бекаја*, *бекија*, *декика*, *фекај*, *мекам*, *шеквуд*; *мејара*; *мехџема*, *сехур*; *Сеуг* (*Sā'id*).

е) Фетха иза *r* даје често *a*: *Абдулрахим*, *Арафај*, *араб-*, *ихрам*, *икрар*, *јараби*, *мараз*, *Рабија*, *рајбеј*, *Рахима*, *рахмеј*, *Рахман*, *ракле*, *ракам*, *раказ*, *Рамадан*, *варак*, *зарар* и сл., али и *e*: *Абдурезак*, *акреб*, *аребица*, *ћеревиз*, *даире*, *дереца*, *Ешреф*, *фереца*, *харем*, *Реџеј*, *Рефик*, *Решаг*, *верем* и сл.

ф) У осталим позицијама, кад фетха није у суседству са поменутиим сугласницима, најчешћи је рефлекс *e*: *алем*, *аманеј*, *амел*, *бегел*, *бегем*, *бегевија*, *Бедрија*, *Бедрудин*, *Бехреј*, *Бекир*, *Бесим*, *ћедер*, *ћемал* (*кемал*), *ћенифа*, *ћешен*, *ћеваб*, *геба* (*гебе*), *геф*, *девер*, *девлеј*, *цебрен-кабрен*, *џефа*, *Целалудин*, *џелат*, *Џемалудин*, *Џемаил*, *џенабеш*, *џеназа*, *џенеш*, *Едхем*, *Екрем*, *елбеј*, *Енес*, *Енвер*, *Фехим*, *фелах*, *хабер*, *хеџејле* (учити), *јећун*, *јемин*, *Кемал*, *керамеш*, *лезеј*, *левха*, *мећан*, *Медина*, *медреса*, *мекшеб*, *мевлуд*, *Мубера*, *Неџад*, *Неџиб*, *нефер*, *нефес*, *себеј*, *сеџада*, *сефер*, *сефир*, *Селим*, *сенеш*, *Шефик*, *шехадеј*, *Шемсудин*, *шербе*, *Шериф*, *шерит*, *шеферић*, *шефитиш*, *шекија*, *улема*, *Вехбија*, *Велид*, *везир*, *Зећир*, *Зехра*, *земан* итд. Међутим, у мањем броју речи имамо и рефлекс *a*, нпр. *асас*, *баклава*, *будала*, *хава*, *маніуј*, *мансиб*, *машала*, *машеш*, *наџака*, *салианеш*, *самум*, *сарач*, *шаман*, *шанзимат*, *валахи* и сл.

г) Фетха на почетку речи даје и рефлекс *a* и рефлекс *e*, нпр. *абгал*, *абраш*, *аманеш*, *асаба*, *астар*, *Ашида*; *Едхем*, *Едиб*, *ехвен*, *Екрем*, *емир*, *еснаф*, *есјај*, *Ешреф*, *езан* и сл.

х) Фетха на крају речи чешће даје *a* него *e*, што можемо објаснити као граматичко прилагођавање, нпр. *амберија*, *Амина*, *асаба*, *даира*, *дереца*, *Џемила*, *џеназа*, *касаба*, *куба*, *кула*, *мершеба* итд., али: *аламе*, *кубе* (поред *куба*), *даире* (поред *даира*) и сл.

Изложена ситуација у замени и транскрипцији наших традиционалних арабизама показује нам један већ изграђени систем правилности, односно спонтаних диференцијација карактеристичних за варваризме.

Зато би било неопходно у нашој савременој пракси ослањати се и на овај већ изграђени систем у историји нашег језика и не поводити се за страним утицајима, првенствено западноевропских језика.

Никола Рогоћ

ТРАНСКРИПЦИЈА АРАПСКИХ ИМЕНА У СВЕТЛУ НАШЕ ПРАВОПИСНЕ И ЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ

(уз чланак Д. Танасковића)

С обзиром на растући значај арапског језика, крајње је време да се посвети више пажње транскрипцији арапских имена и њеном нормирању, како би се стало на пут стихијском поступању, које оптерећује нашу изражајну културу. Стиче се чак утисак да је знатно више система и доследности у арабизмима које смо уносили у минулим столећима него у новијим преузимањима. Сређивање тога стања није задатак само арабиста, него и стручњака за српскохрватску језичку норму. Нормирање треба да нађе праву меру између разумљивих жеља оријенталиста да се у транскрипцији сачува што мање оштећен арапски фонолошки систем и нужности да се и на арапска имена примене опште норме које важе за употребу стране ономастике и нашем језику; морају се имати у виду и такве реалности као што су, с једне стране, третман арапске ономастике у европским језицима, а с друге стране — наши домаћи арабизми из старијег доба и њихов однос према изворном језику. У том смислу, углавном као подршку и допуну ставовима Д. Танасковића, даћемо неколико начелних напомена.

— Без обзира на фонолошки значај удвојених сугласника у арапском гласовном систему, наш правопис не може за општу употребу прихватити удвојено писање, као што га не прихвата ни за друге језике. Исто тако наш општи правопис не може ићи на обележавање арапске вокалске дужине — упркос њеном посебном значају, не само у фонолошком систему него и у писму (с обзиром на то да се кратки вокали не пишу а дуги пишу). Истина, у нашем правопису постоји знак дужине, али се он употребљава само изузетно, кад је потребно да се истакне дуги изговор (углавном при диференцирању хомонимних облика). С тим у вези може се рећи да се у посебним случајевима (нпр. кад је потребно показати структуру речи или нагласити контраст) и у арабизмима може употребити не само знак дужине него и други елементи егзактније транскрипције, као што су удвојени сугласници, апрострофи, изузетно и дијакритички знакови из научне транскрипције¹.

¹ Овој могућности иде на руку чињеница да је арабистичка научна транскрипција „популарна“, јер полази од обичних словних знакова (може и ћириличких), тако да се њени елементи лако укључују у обичан текст и лако се прерађује у обичну транскрипцију (добрим делом обичним уклањањем дијакритичких знакова). С друге

— За нашу транскрипцију треба као полазну основу утврдити системске односе према изговорној норми арапског књижевног језика. Не може се сматрати погрешним облик који је у складу с тим односима, макар одступао од локалних или регионалних особености арапског изговора. На овај начин упрошћава се метод утврђивања транскрипције, јер се она заснива на правилима књижевног језика и фонолошком облику речи, а не на испитивањима сличним дијалектолошком поступку. Ипак, ни коректуре које проистекну (као поуздано утврђене) из ових регионалних особености нећемо сматрати погрешним ако се односе на властита имена (лична, географска) везана за дати регион и ако су прихваћене у књижевном изговору, поготово ако се прихватање не ограничи на одређену земљу него добије међуарапске размере. Међутим, кад је у питању употреба апелативних речи у разним називима (именима листова, организација и сл.), биће боље транскрипцију засновати на општеарапској изговорној норми (нпр., сагласно ставу Д. Танасковића, „*Ахбар ел јаум*“ — боље него „*Ахбар ел јом*“).

— Ово значи да у начелу треба полазити од арапског фонолошког система а не од изговорних варијација, сем у случајевима за које се посебно утврди да је одступање оправдано. Најсложеније је овде питање рефлекса кратке варијанте арапске фонеме [a]. У приручницима посвећеним арапском изговору налазимо податак да је основна, неутрална вредност овога гласа била отворене природе, типа *ā*, док је изговор типа *a* или лабијализованог *ā* позиционо условљен. Турским посредништвом и другим околностима није ометено да ова разлика дође до јасног изражаја у нашим традиционалним арабизмима, тако да имамо *e* као нормалну и врло честу замену арапског *ā*, што се јасно види у материјалу Шкаљићевог речника турцизма (в. у прилогу Н. Родића). Новија пракса, међутим, сасвим је пореметила ово класично правило наших арабизама, што у првом реду долази због посредништва енглеског језика, у коме је „*a*“ (с обзиром на отворен изговор) погодно за приказивање арапског *ā*. Тако је дошло до експанзије *a* у тим позицијама, којој се још

стране, била би лингвистички погоднија (а и за штампаре једноставнија) транскрипција у којој би свака арапска графема која означава структуралну јединицу у арапском систему — имала посебно слово, уместо модификација са дијакритичким тачкама и цртицама и уместо апострофа (нпр. као у другој колони приложене табеле). Такав систем лако би се оспособио и за дословну транслитерацију, „пресликавање“ арапског писма (где би и „елиф“ морао имати свој симбол, нпр. *l*), која би добро дошла за примењене стручне потребе (нарочито за обраћање читаоцима који немају оријенталистичке стручне спреме) — слично као што се у славистици глагољица често транслитерира у ћирилицу, а обе словенске азбуке у латиницу.

² У приложеној табели представљен је арапски консонантизам и српскохрватски еквиваленти. Колоне представљају: 1. арапско писмо, 2. условни систем транслитерације, 3. уобичајену арабистичку транскрипцију (какву је применио Д. Танасковић), 4. ћириличку варијанту те транскрипције (у ствари један руски систем, с тим што су уместо *дж* и *ѝ* узета наша слова *џ* и *ј*), 5. најобичније замене у нашим традиционалним арабизмима (према анализи Н. Родића), 6. Танасковићев предлог савремене транскрипције.

доста добро одупире члан „ел“ и дифтонг „еи“ или „еј“ — а иначе долази готово до генерализације *a*. Овај процес наилази на подршку у стручним круговима (као фонолошко обједињавање рефлекса исте фонеме), а ширење завршног *a* (уместо *-e*) упростило је и неке граматичке проблеме код нас, јер су имена на *-a* погоднија за деклинацију него имена на *-e*. Ипак, таква генерализација није за нашу језичку културу без знатне цене. Добио би се утисак изразитог „акања“ у арабизмима (слично белоруској или индијској ситуацији), више него што је то стварно својствено арапском изговору (имали бисмо нпр. „Ал Аламајн“, „Баб ал Мандаб“ и сл.), а истовремено се нарушава континуитет и развијају наслеђени системски односи својствени нашим арабизмима. Можемо начелно рећи да се при нормирању ове појаве не мора поћи ни строго од изговора (јер су у питању варијације исте фонеме), нити пак од самих фонолошких односа (јер су у позајмицама од значаја и позициони фонетски, а не само фонолошки моменти) — него и од практичних момената, идући за оним системским решењима која су за нас погодна и остварива. Могла би се на пример тенденција уопштавања *a* уместо „фетхе“ прихватити у односу на завршни вокал, межда и на почетни (изузимајући члан „ел“) док би у унутрашњости речи ваљало одржати континуитет у односу на наше традиционалне арабизме.

— Поменуто изузимање завршетка речи из општег правила треба начелно схватити као нужност уважавања језичке еволуције до које је дошло. Наиме, у самом арапском дошло је до замирања (редукције) завршетка *-tun*, а тиме се изгубила могућност да одговарајуће арапске именице примамо са завршним *-i*, што је некад било нормално, и у турском и у нашем језику (исп. *вилајет*, *девелет* итд.). С друге стране, у нашем језичком систему дошло је до гашења продуктивности граматичког средњег рода у позајмицама, чиме је онемогућено да и даље уводимо арабизме у облику *кубе* (ген. *кубеша*), *хемзе* (ген. *хемзеша*) и сл. Према томе је однос старијег *вилајет* (област, подручје и сл.) и новијег *вилаја* (управна јединица у Алжиру) језички законит, и арапске речи тога типа треба данас примати са завршним *-a*. Међутим, кад нема таквих или сличних релевантних разлога, у интересу је структуралне доследности и системске правилности нашег језика да се традиционална правила уобличавања арабизама (која нам откривају анализе Т. Муфтића и Н. Родића) имају у виду не само у нормативној арбитражи између различитих варијаната наших старијих оријентализама него и приликом транскрипције арапских речи у наше доба.

— Питање облика *Енвер* или *Анвар*, *Есаг* или *Асаг* и сл. зависиће од опредељења у претходном случају: ако се определимо за *e* у аналогним позицијама, имена ће аутоматски гласити *Енвер*, *Есаг* — а у противном случају неће, јер се страна имена данас не адаптирају напима, него се транскрибују као и друге речи.

— Неколико битних питања везано је за арапски одређени члан. Пре свега, пожељно је да се он у језичкој свести идентификује као помоћна

речца, која се изговара ненаглашено. Томе озбиљно смета вишеструкост његових ликова, па је пожељно уједначавање.

— Што се тиче вокала у члану, нашој традицији (нарочито картографској) више одговара „ел“ него „ал“, па би тај облик требало доследно применити (сем ако се пође на потпуно потискивање е, што мислим да не треба урадити). И сарајевски *Правописни њриручник* у примерима које наводи има само „ел“.

— Сагласно са Д. Танасковићем, мислим да се у случајевима редукције „л“ (уз удвајање почетног сугласника главне речи) може ићи на транслитерацију, а не за изговором: *Ел Тих, Цебел ел Шира, Ел Римал* итд. Ако се ипак, у интересу егзактности (нпр. у географским картама), жели показати то једначење, онда је неопходно употребити цртицу; при томе би, у складу с нашим општим односом према двсјним сугласницима, боље било упрошћавати графију, свдећи члан на сам вокал (*Е-Тих, Цебел е-Шира, Е-Римал*) него задржавати удвојени сугласник (*Еш-Тих, Цебел еш-Шира, Ер-Римал*) — ако се он већ не задржава у другим случајевима. И у оваким примерима *Правописни њриручник* има л (*Бабикер ел Нур, Ел Шай* и др.).

— Што се ортографије члана тиче, треба га писати великим словом на почетку топонима, али не у личним именима, ни кад је на њиховом почетку (у овом последњем случају *Правописни њриручник* предвиђа велико слово, али је и ту боље остати при малом: *ел Асаг* — слично као што пишемо „де Сосир“, „да Винчи“ и сл.). — Има логике у захтеву да се члан веже цртицом за управну реч, али то није у складу с нашим општим односом према употреби цртице, ксја се код нас знатно мање примењује него нпр. у рускј или француској ортографији.

— Изостављање члана не треба сматрати грешком, јер је такво упрошћавње доста уобичајено (нпр. француске листове зовемо простим именом, изостављајући члан: *Монг, Иманише* итд.).

— Не би требало инсистирати на обавезној употреби *ј* у представљању дифтонга, нарочито у крајњем слогу, јер су погоднији за изговор завршеци типа *-еир, -еил, -еин* него *-ејр, -ејл, ејн*, поготово кад затреба да се од таквог топонима направи придев на *-ски*; сем тога, у многим случајевима је већ уобичајено писање *и* (*Хусеин, шеик* итд.).

Нормативни ставови изложени у овом и претходним текстовима не би се смели схватити круто. Била би прихватљива и нека друкчија решења ако би се тиме лакше дошло до усаглашених ставова у ширим круговима наших сербокроатиста и оријенталиста и заједничке акције на сузбијању хаотичног шаренила и произвољности у преношењу арапских имена. Могли бисмо се, на пример, определити и за *ш, г* (уместо *с, з*) као замене арапских интерденталних сугласника. Тиме бисмо, истина, одступили од традиционалних преседана, али за такво одступање било би добрих аргумената: значајан је преседан поступак према енглеским сличним гласовима; лако би било одржавати решење које не одступа од

западноевропског третмана ових сугласника (транскрибују се као th, dh); у тако значајним арапским дијалектима као што су египатски, сиријски и алжирски ови гласови се мењају у t, d; од неког значаја је чињеница да се у научној транскрипцији ови гласови означавају помоћу модификованих t, d, а и сама арапска графика асоцира такву везу (исти носећи знак за d и звучни интердентал, такође за t и безвучни интердентал).

Могућности нормативне интервенције веће су у топонимима (кји су и важнији за нашу језичку културу) него у личним именима. Знатан утицај можда би могла постићи једна група оријенталистичких и правписних стручњака која би направила попис важнијих арапских географских имена и ставила га на располагање картографима и новинарским службама, а било би корисно и објавити такав саветник, разуме се — ако би сами ти стручњаци могли (као заједнички став) утврдити рационална правила транскрипције. При томе би најмање рационално било остати при стилиској вишеструкости.

Миџар Пешикан

НЕКОЛИКО ПРИМЕРА ТРАНСКРИПЦИЈЕ АРАПСКИХ ИМЕНА

Као илустрацију, дајемо неколико реченица из трију књига објављених код нас, са транскрипцијом арапских имена каква је примењена у тим књигама. Уз сваки пример даћемо употребљена арапска имена у научној фонолошкој транскрипцији, а затим у упрошћеној транскрипцији која долази у обзир за широку примену, сагласно систему изложену у претходним текстовима. Верујемо да су изабрани узорци довољно речити као потврда потребе поклањања веће пажње транскрипцији арапских речи у нашем језику.

Прва три одломка су из књиге: Filip Hiti, *Istorija Arapa*, Sarajevo, 1967 (превод са енглеског), четврти из новог (другог) издања познатог дела: Osman Nuri Hadžić, *Muhammed A. S. i Kur'ân, Kulturna istorija Islama*, Sarajevo, 1968, а пети из књиге: Ibrahim Hodžić, *O intelektualnom i primitivnom shvatanju vjere i vjerskih propisa*, Sarajevo, 1971.

1. Такође не постоје никакви трагови ал-Хадџајове резиденције истог назива, al-Qubbah al-Khaḍra, у Васиту (стр. 251).

Фонолошка транскрипција: al-Ḥaġġāġ, al-Qubba al-Ḥaḍra', Wāsiṭ.

Упрошћена транскрипција: el Hadžadžove, El Kuba el Hadra, у Васиту (или ћирилицом: ел Хаџаџове, Ел Куба ел Хаџра, у Васиту, аналогно и у даљим примерима).

2. За њега нису знали ни ibn-Khallikān, Yāqūt, niti Ḥājjī Khalfah, а ibn-Khaldun krivo misli da je to redakcija ibn-Wahshīyina djela (стр. 519).

Фонол.: Ibn Hallikân, Yâqût, Hâğğî Halfa, Ibn Haldûn, Ibn Wahšî.
Упрошћено: Ibn Halikan, Jakut, Hadži Halfa, Ibn Haldun, Ibn Wahšijevoğ.

3. Ibn-Rushd, ibn-Maymûn, ibn Bajjah i ibn-Ṭufayl bili su bolje poznati kao filozofi i o njima će biti govora kasnije. Ibn-al-Khaṭib. . . (стр. 520).

Фонол.: Ibn Rušd, Ibn Maymûn, Ibn Bâğğa, Ibn Ṭufayl, Ibn al-Haṭib (Ibnu-l-Haṭib).

Упрошћено: Ibn Rušd (или Ružd), Ibn Mejmun, Ibn Badža, Ibn Tufejl (или Tufeil), Ibn el Hatib (Ibnul-Hatib).

4. Ovaj slavni halifa poslao je hiljadu dinara čistoga zlata Ebul Feređ-el-Isfahaniji da njemu prvom pošalje svjcu glascvitu anticlgiju (стр. 21).

Фонол.: Abû al-Farağ (или Abû-l-Farağ) al-Işfahâni.

Упрошћено: Abu el Faradžu el Isfahaniju (или Abul-Faradžu, односно, зависно од општег третмана „фетхе“: Feređžu, док је формант „Abu“ сувише ушао у обичај у том облику, и не би га било срећно мењати у „Ebu“).

5. Znameniti arapski učenjak i filozof Ibni Sina . . . Taj uzvišeni i plemeniti um . . . izaziva kod Ibni Sina-a s punim pravcm divljenje i poštovanje (стр. 101).

Фонол.: Ibn Sinâ.

Упрошћено: Ibn Sina, kod Ibn Sine (свично се арапско завршно -a третира код нас као наставак, иако је у извршном језику део основе; ако би се третирало као део основе, онда бисмо у нашем примеру имали: „код Ибн Синаа“).

Д. Танасковић

О ЕТНИКУ КОСОВАЦ И КОСОВАР

Недавно смо имали прилике чути у информативним емисијама Радио-телевизије Београд приликом посете Председника Републике САП Косову облик етника *Косовар* за становнике САП Косово. Облик *Косовари* (ном. пл.) поновљен је више пута док облик *Косовци* (ном. пл. од *Косовац*) у поменутим емисијама није био поменут. Етник *Косовар* (*Косовари*) од топонима *Косово* није у духу српскохрватског језика и необичан је нашем језичком осећању. Наиме, познато је да се у српскохрватском језику имена становника (етници) граде најчешће помоћу суфикса *-ац* (<-*ы*) за м. р. и *-ка* или *-ица* за ж. р. (cf. P. Skok, *Tvorba imena stanovnika od imena naselja i oblasti, Jezik II/3*, стр. 65, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. I, s. -*ac*). Према томе, облик етника, имена становника ове наше покрајине, био би по свим правилима и законима српскохрватског језика једино исправан облик *Косовац* (ном. пл. *Косовци*), као *Ваљево* — *Ваљевац*, *Јањево* — *Јањевац* и сл. Такав облик бележе сви наши речници, од Вукова Рјечника, преко Броз-Ивековићева Рјечника, Рјечника ЈАЗУ па до великог Речника САНУ. У Речнику косовско-метохиског дијалекта Глише Елезовића (СДЗВ IV, Београд, 1932) с. *Косово* такође се налази облик етника на *-ац* (*Косовци*) од топонима *Косово*. У језичком осећању становника Косова чији је матерњи језик српскохрватски присутан је једино облик на *-ац*, дакле *Косовац*. Тај сам облик и сам у свом језичком осећању понео и једино чуо код представника српскохрватског језичког осећања.

Што се тиче облика етника на суфикс *-ар* у нашем језику познато је да је заступљен у ограниченим случајевима. О суфиксу *-ар* П. Скок каже да је то стари позајмљени суфикс у нашем језику за творбу етника добијен од латинског *-arius*. П. Скок у поменутом раду и свом Рјечнику наводи само ове примере: „*Prjekar m., stanovnik dijela Dubrovnika*“, према f. *Prjekar̄ka, P̄ntar* (od *P̄nat*, gen. *Punta*, od *pons, pontis* „most“), *P̄ntar̄ka*“ (cf. *Jezik II/3*, стр. 67. и *Rječnik*, књ. I, s. -*ar*). И у нашем случају суфикс *-ар* је страног порекла. Облик *Косовар* је албански етник од *Kosovë* — *Kosovo* (cf. *Fjalor serbokroatisht shqip, Prishtinë 1974, s. Kosovac*). Према томе, облик *Косовар* је албански назив за становнике Косова. Колико се тај облик, тј. *Косовар*, шири и на представнике српскохрватског језичког осећања на Косову, није нам познато. Природно је да до тога и дође кад знамо да су на Косову у употреби три језика: албански, српскохрватски и турски, и да међу њима долази до међусобних утицаја. Тако

је било, тако јесте и тако ће бити, и не само на језичком плану. Међутим, треба, оставити будућности који ће облик превагнути, *Косовац* или *Косовар*, али што се тиче данашњег језичког стања једино је исправан облик *Косовац* за све представнике српскохрватског језичког осећања, а нарочито у средствима јавног информисања, која у великој мери утичу и на језик широких народних маса, у позитивном или негативном смислу. Најчешће правило што се тиче употребе етника, ктетика и сл. јесте да се употребљавају они облици које говори и употребљава народ, који су дубоко укореењени у народној свести. У нашем случају сасвим је исправан језички и један и други облик етника, и *Косовац* и *Косовар*, али један — (*Косовац*) одговара једном језичком осећању, српскохрватском, а други (*Косовар*), другом, албанском језичком осећању.

Напомињемо да је Д. Мршевић у Језичким поукама у Нашем језику XVIII/4—5, стр. 286. скренула пажњу да не треба употребљавати *Косовар(е)*, него *Косовац* (*Косовци*), одн. *Косовљанин* (*Косовљани*). Треба уз то напоменути да је облик *Косовљанин* (*Косовљани*), мада системски правилан, недовољно обичан.

Н. Рогоћ

РОД ИМЕНИЦЕ МИТО

Познати руски слависта и сербокроатиста В. П. Гудков обратио се редакцији часописа скрећући пажњу на један случај одступања од нормалног граматичког рода. Наиме, он је у једном броју „Политике“ запазио да се именица *мишо* употребљава у мушком роду. Он је тачно уочио да то није у складу са општим правилом, по коме именице на -о могу бити мушког рода само ако су страног порекла (*аушо*, *кино* и сл. — овде се изузимају хипокористици типа *зело* и именице мушког рода типа *кошао*) и да таква појава код једне исконске словенске речи (каква је *мишо*) представља нешто принципијелно ново, према чему треба заузети нормативни став.

И доиста у „Политици“ од 29. јуна ове године, на страни петој, у прилогу Божицара Дикића „Подмићивање“ (у рубрици „Иза политичких кулиса“) именица *мишо* употребљена је доследно у мушком роду: „*Мишо* је *шакао* из *храмбеној* концерна... *Блеко* *мишо*... *госезао* [је] у *грује* земље... *Кага* је *сазнао* за *шако* замашан *мишо*.“

Ова је именица, међутим, у нашем језику, као и у осталим словенским језицима (испореци рус. *мыто*; буг. *мишо*; пољ. *мыто*; чеш. *myto*) позната само у средњем роду. Тако је с ознаком средњег рода забележена у свим постојећим речницима српскохрватскога језика: у Вуковом Српском рјечнику, у Ристић-Кангргином Српскохрватско-немачком рјечнику, у Дејановићевом Хрватско-српско-француском рјечнику, у Бенешевом Хрватско-пољском рјечнику, у Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности и другим речницима.

У богатој грађи која служи за израду великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика (Речника САНУ), као и у заједничкој

речничкој грађи Матице српске и Матице хрватске — именица *мишо* је такође засведочена само у средњем роду, нпр.: *џроклешо узимали мишо* (Вук, Рјечник); *шајно мишо крв њије* (Вук, Народне пословице); *брајско мишо даји* („нзвчана одштета коју плаћа крвни породници убијеног“) (Његош, Горски вијенац, Београд 1952, стр. 41); *дају миша и завјеште* (Његош, Пустињац петњишки, Панчево 1885, стр. 27); *неће [ја] никакво златно мишо ојкинути од нашега сјабла* (А. Шеноа, Сабране приповијести V, Загреб 1886, стр. 31); *масно мишо* (Ј. Бенешкић, Сељаци [превод с пољск г], Загреб 1951, стр. 345); *све слајко мишо* (С. Колар, Ми смо за правцу, Београд 1947, стр. 10) — итд.

У Даничићевим „Основама српскога или хрватскога језика“ именица *мишо* се такође наводи као именица средњег рода, у низу осталих двесложних именица средњег рода с истим завршетком (*блашо, враша, длешо, жишо, златшо, јашо, клашо, лешо, месшо, њлушо, њушо, сишо, шешшо, уста, шийишо*).

На основу изнесених примера нема, дакле, никакве сумње да је именица *мишо* средњег рода и да је једино тако треба и употребљавати. Ипак чињеница да је новинар „Политике“ употребио реч *мишо* у мушком роду не представља неко језичко изненађење, јер се она у језичкој свести могла наклонити на именице мушког рода на -о које су страног порекла, нпр. *аушо, кино, динамо, либрешо, мошо*, које у множини имају облик средњег рода, дакле: *ауша, кина, динама, либреша, моша*. Оваквих речи има доста (исп. *корзо, моло, сјакашо, јешо, вешо, салшо, коншо, ризошо, њоршо* итд.), а неке од њих су постале врло обичне и ушле у свакодневни језик, тако да су мogle утицати и на једну исконску словенску реч, нарочито ако она аугру није сасвим блиска. И једна импровизована анкета показује да и код других има оваквог колебања.

Уосталом, ово није једино прекорачење поменутог правила о роду именица на -о. Познато је, наиме, да је у нашем језику именица *јушо* колебаљивог рода, тј. јавља се не само у средњем него и у мушком роду: *завијао је . . . јушо* (Ј. Косор, Миме, Загреб, 1916, стр. 66); *дуноу је јушо* (Крлежа, Три домобрана, Београд 1950, стр. 54); *доћи [ће] љавоболни јушо, кише* (Давичо, Бетон и свици, Београд 1956, стр. 18) — и сл. Ово је ипак специфичан случај (условљен донекле ужим терминолошким системом), и не оправдава одступање од средњег рода у употреби именице *мишо*.

М. Вујанић

О УПОТРЕБИ ДВАЈУ ГЛАГОЛА: 1. КОРИСТИТИ (СЕ); 2. ЗАХВАЛИТИ (СЕ)

Један дугогодишњи лектор и наш стални читалац поставио нам је више питања која се односе на правилност језика; на два од њих одговорићемо овом приликом.

Кориситији нешто или кориситији се нечим. У литератури о нашем језику више је пута наглашавана неправилност употребе објекта у акузативу уз глагол *кориситији* (исп. М. Московљевић, Клонимо се варваризама, Наш језик, с. с., I, 81; Ј. Вуковић, О погрешној употреби објекта уз извесне глаголе, Наш језик, с. с., V, 267—275; И., О примјерима погрешног слагања објекта с понеким глаголима, Питања савременог књижевног језика, I, 70—75; Ј. Нанн, Користити повлашћену возњу, Језик, I, 60—61; С. Павешаћ, Језички савјетник, Згб. 1971, 125; на употребу акузатива као погрешну указивано је више пута и у Језичким поукама у Нашем језику). Међутим, ми се с овим мишљењима не бисмо могли сложити из два разлога: прво, зато што употребу акузатива с овим глаголом налазимо код многих писаца, и друго, зато што сматрамо да се ова конструкција сасвим уклапа у семантичко-синтаксички спектар акузативних вредности уопште у нашем језику.

Навешћемо примере употребе и акузатива и инструментала као допуне овоме глаголу.

користити + акузатив: Противник... користи ту прилику (Балтић Љ., Наоружани народ, Бгд. 1904, 223); Напад врши... користећи обмане и изненађења (И., 400); Немачка... је користила слободну утакмицу (Правда 1917, 237/1); Владајући фактори користе ту прилику (Село 1923, 189/4); У том циљу користе и мрак (Павловић Ж., Битка на Јадру, Бгд. 1924, 106); За ово може користити војнике Понтонираног одреда (И., Битка на Колубари, Бгд. 1928, 724); Мислим да треба користити ту прилику, (Ђерђевић В., Србија и Турска, Бгд. 1928, 48); Не могу у једно исто дсба користити одмор и шеф... и благајник (Закон о чиновницима, Бгд. 1928, 154); Тај уређај треба што више користити (Морнарнички гласник, Бгд. 1933, 244); Користи туђу забуну (Радић Д., Живи огањ, Бгд. 1937, 18); Сад те користи и обесне његове истерава (И., Планинци, Бгд. 1939, 144); Женама смо смешни, ако користимо право мужјака (И., 192); Ситни псеци... користили су аграрну реформу (Алексић Н., XX век, 1939, I. 283); Хоћемо... све... што многе земље већ користе (Тито, Борба за ослобођење Југославије, Бгд. 1947, 236); Користи гужву (Живојиновић В., Кроз борбу и страдања, Бгд. 1947, 140); Користи прилику (Давичо, О., Међу Маркосовим партизанима, Згб. 1948, 8).

користити се + инструментал: Ученик... се овом књигом користи (Панчић Ј., Флора у околини београдској, Бгд. 1882, 6); У науци [је] могуће користити се ранијим тековинама (И., 74); Турци се нису користили победом (Ратник 1883, 28); Користећи се само мишљењем оне двојице (Авакумовић Ј., Енглеска, француска и српска порота, Бгд. 1885, 29); Ту се Доситије користи именом свога свештеника (Гавриловић А., Доситије Обрадовић, Бгд. 1900, 178); Користи се њеним вечерама (Глишић М., Рат и мир, Бгд. 1900, 368); Користи се свиме што сретне на путу (Скерлић Ј., Ј. Игњатовић, Бгд. 1901, 154); Користио се причањем његових другова (Агатоновић Р., Словенска митологија, Бгд. 1904, 56); Радикална се агитација користила тим средствима (Јовановић С., П.

Живковић, Српски књижевни гласник, XX, 1908, 122); Користише се богатством земље (Вукићевић М., Историја српског народа у слици и речи, Бгд. 1912, 11); Умели су се користити бреговима и клисурама (И., 22); Кад се користе државним превозним средствима (Ново санитарно законодавство, Бгд., 1927, 18); Користим се овсм приликом (Пупин М., Са пашњака до научењака, В. Бечкерек 1929, 415); Задругарство се... користи великом помочи (Словенско братство 1947, I, 603); Знање којим се Жилијен могао користити (Јовановић М., Црвено и црно, Бгд. 1950, 178).

Да бисмо дошли до што потпунијих података о употреби ових синтагми у савременом језику, послужили смо се и усменим испитивањем. Анкетирали смо и представнике са источног подручја и представнике западног подручја српскохрватског књижевног језика. Резултат анкете овај је: представници источне територије готово у једнакј мери употребљавају и конструкцију *кориситији* + *акузатив* и конструкцију *кориситији се* + *инструментал*, чак је код неких, рекло би се, конструкција са акузативом у искључивој употреби. Код представника западне територије књижевног језика уочили смо скоро искључиву употребу конструкције са инструменталом. Морамо напоменути да смо склонили да разлику у употреби ових конструкција на истоку и западу пре сматрамо резултатом пуризма и веће привикнутости на поштовање нормативних захтева у западном делу српскохрватског књижевног језика, него различитим тенденцијама развитка.

Наведени примери и резултат анкете јасно показују да конструкција *кориситији* + *акузатив* све више продире у савремени језик и све више потискује конструкцију с инструменталом. Овом ширењу употребе акузатива уз глагол *кориситији* може бити неколико узрока: први, она је могла настати директним преврћењем из немачког језика, други, њен је развитак могао бити и само подстакнут страним утицајем; трећи, употреба акузатива могла је доћи и као последница мењања и ширења семантике глагола *кориситији*; и четврти, акузатив се овде могао пренети из конструкција с префиксованим глаголом (*искориситији*). Сваки од ових узрока је могућ, као и сви заједно. Нама је трећи највероватнији, мада ни остале не искључујемо; овај узрок чини извеснијим и то што развитак семантике овога глагола и у другим словенским језицима не искључује могућност развијања значења *служити се чиме*, *упошребљавати што* у своју *корист*, *искористићавати*. За нас порекло ове конструкције није битно; битно је да се она и по свјсјј форми, и по семантици, и по функцији сасвим уклапа у систем акузативних синтагми у нашем језику, а самим тим не можемо је прогласити ни некњижевном, ни варваризмом, ни калком.

Захвалити (*захваљивати*): *захвалити се* (*захваљивати се*). Питање је: прво, која се од ових двеју глаголских форми, нереклексивна или рефлексивна, употребљава у значењу — *изразити* (*изражавајући*), *исказати* (*исказивајући*) *захвалност*, *одати* (*одавати*) *признање*; друго, која се од

ових форми употребљава у значењу — *на учинив начин огрећи се (огрицајши се) каквој њоложаја, њочасиш и сл.*; и треће, да ли се, и у којој мери, обе ове форме и у оба значења могу сматрати нормативним у књижевном језику.

Прво и друго. Овај се глагол (и перфективан и имперфективан) у овим значењима јавља у књижевном језику и у нереклексивној и у рефлексивној форми. Навешћемо примере:

— са значењем *изразиши (изражаваши), исказати (исказиваши) захвалности, огаши (огаваши) њризнање* — гл. захвалити, захваљивати: Он јој захвали на марами и на конаку (Вук Стеф. Карацић, Српске народне приповијетке, Беч 1853, 77); Девсјка се лепо зафалила [На љубави и на пријатељству (И., Српске народне пјесме, II, Беч 1842, 25); Ксјима ја за то захваљивам (И., IV, XI); Захваљује Стеван на милости (Петрановић Б., Српске народне пјесме, II, Сарајево 1967, 332); Он ј ј је својим погледом захвалио, што му је понудила слободу (Крањчевић С., Бугаркиње, Сењ 1885, 347); Ја вам захваљујем на послуху (Богдан-Бијелић П., Зборник за народни живот и обичаје, XXVII, 129); Три пута се поклоне, а три пута ти зафале (Војновић И., Еквиноцио, Бгд. 1905, 79); Данко је добро... увиђао, да мора само своме владању захвалити, што се провлачи кроз школе (Ивакић Ј., Село и варош, Згб. 1912, 47); У мислима јсј захваљујем (Лесковар Ј., Приповијести, Згб. 1917, 78); Управо њој [активности] имао [је] да захвали и [за] свсју зараду (Андрић И., На Дрини ћуприја, Сарајево 1947, 223); Понизно захваљујем вам, ваша милости (Богдановић М., Отело, Згб. 1950, 27); Отпратила ме болничарка и захвалила ми за пажњу (Хорват Ј., Записи, Згб. 1951, 67); Захваљујем на питању (Крешић С., Посмртни списи Пиквикова клуба, II, Згб. 1953, 406);

гл. захвалити се, захваљивати се: Највише се имао шумама захвалити што нам се зрак није окужио (Шулех Б., Корист и гајење шумах, Згб. 1866, 40); Сад пак хајд'мо захвалити се Богу (Суботић Ј., Дъла, VII, Н. Сад 1871, 23); Нећу речима но делом да ти се захвалим (Руварац К., Скупљени списи, II, Н. Сад 1889, 116); Старац се захвали доброму Хлапићу (Брлић-Мажуранић И., Згоде и незгоде шегрта Хлапића, Згб. 1920, 16); Снаха се захваљивала [на помоћи], али није могла да сакрије жалост (Петровић В., Три приповетке, Бгд. 1922, 68).

— са значењем *на учинив начин огрећи се (огрицајши се) каквој њоложаја, њочасиш и сл.* — гл. захвалити, захваљивати: Вукићевић [је]... захвалио на достојанству бана (Јединство 1873, 299); Пушке примам, а на осталоме [Захваљујем, јер се тврдо заклех (Бан М., Мејрима, Бгд. 1889, 171); На свима бих захвалио њему, само да ми онај камен врати (И., Кобна тајна, Бгд. 1890, 138); Чим је саставио нешто новца, он захвали на служби (Веселиновић Ј., Целокупна дела, VIII, 307); Сређени односи дозволили су Немањи да свсјевољно захвали (Радонић Ј., К. Јиречек, Историја Срба, I, Бгд. 1911, 264); Сабор је сазван... кад је владалац хтео да захвали на престолу (Станојевић С., Историја српског народа,

Бгд. 1921, 105); Калфе... је отерала да ови захвале т.ј. да погодбу о најму не обнове (Лапчевих Д., Историја социјализма у Србији, Бгд. 1922, 77);

гл. захвалити се, захваљивати се: Је ли по вољи мало хладна печења? Вина? Он се захваљивао. — Не могу да једем — рече (Томић Ј., Трулеж, Н. Сад 1898, 150); Да се те почасте захвалимо (Ст. М. Љубиша, Приповијести, Бгд. 1924, 14); Јер се... паша захвалио на свом положају (Чубриловић В., Босански устанак 1875—1878, Бгд. 1930, 340); Да и даље задржи мјесто на коме се управо захвалио (Крешћ С., Посмртни списи Пиквикова клуба, II, Згб. 1953, 126).

О употреби ових глагола, нереклексивних и рефлексивних, у оба значења извршили смо и усмену анкету. Резултат је овакав. Када је у питању значење *на учинив начин одрећи се (одрицајти се) каквој положаја, почаст и сл.*, готово сви анкетирани употребљавају рефлексивну форму (захвалити се, захваљивати се). А када је у питању значење *изразити (изражавајти) захвалност*, анкетирани употребљавају и нереклексивну и рефлексивну форму (и захвалити, захваљивати и захвалити се, захваљивати се); и још нешто, рефлексивна је форма у овсме случају далеко чешћа код млађих особа, посебно у случајевима када се захвалност одаје старијима, онима који се поштују, уважавају, нпр. — поштовани професоре, захваљујемо се на свему што сте учинили за нас, — тј. када се одаје захвалност, у извесном смислу, уопште, а не само за нешто конкретно, појединачно.

Треће. Што се тиче нормативности употребе ових облика у овим значењима, мислимо да се може констатовати следеће:

— у значењу *изразити, изражавајти захвалност* могу се употребити и нереклексивна и рефлексивна форма; ипак, нереклексивна форма може се дати и извесна предност (као што је то и учињено у великом Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ), али без икаквог негативног квалификовања рефлексивне форме. (С констатацијом из Језичног савјетника (Згб. 1971, 317): „Нпр. не ваља: „Лијепо Вам се захваљујем на услузи“, него треба: „Лијепо Вам захваљујем на услузи“ сложили бисмо се само као са препоруком, али не и као са забраном);

— у значењу *на учинив начин одрећи се, одрицајти се нечега* сматрамо да треба употребљавати рефлексивну форму, мада у књижевном језику срећемо, додуше ређе, и нереклексивну глаголску форму.

Д. Горџан-Премк

ХРОНИКА

САВЈЕТОВАЊЕ У САРАЈЕВУ О РАДУ НА ПРОЈЕКТУ „ШКОЛСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА“

У Сарајеву је, у организацији Института за језик и књижевност, 5. и 6. јуна 1975. године одржано дводневно савјетовање о раду на пројекту „Школска терминологија“.

Непосредан повод за одржавање Савјетовања била је потреба да се тачно утврде циљеви и задаци рада на пројекту „Школска терминологија — с посебним освртом на проблеме примјене двојних термина у школама СРБиХ“ и утврди методологија истраживачког рада. Покретање посла око израде термилолошких рјечника за школску употребу и научна обрада школске терминологије везани су, прије свега, за културне потребе наше средине, а директно се заснивају на захтјеву који је формулисан у Закључцима Просвјетно-културног вијећа Скупштине СРБиХ. Између осталог, у Закључцима се каже сљедеће: „У наставној пракси, у уџбеницима и приручницима намијењеним ученицима примјењује се двојна терминологија. Двојна терминологија обавезно се уноси у наставне планове и програме. Издавачке куће које се баве објављивањем уџбеника и приручне литературе дужне су да у сва наредна издања уџбеника за основне и средње школе у Босни и Херцеговини уврсте двојну терминологију на начин који ће најбоље изражавати равноправност и осигурати савладавање оба термилолошка система, што није израз само отворености према културама других центара хрватско-српског језичког подручја него и база за даље образовање и успјешнији студијски рад ученика из Босне и Херцеговине. И наставници у школама дужни су (у оквиру својих предмета) да упознају ученике са терминима који се употребљавају на читавом нашем српскохрватском језичком подручју те да се и сами служе двојном термилологијом.“

Пројекат „Школска терминологија“ не значи само омогућавање провођења ових одлука. Термилолошки рјечници за школску употребу треба да представљају и својеврсну стандардизацију употребе одређених језичких средстава у појединим наставним областима, а обрадом термилолошке грађе у синхронном и дјелимично дијахронном погледу доћи ће се до података важних за науку о нашем језику. Сврха овакве акције у крајњој линији је и стварање терена и услова за што научнији приступ осјетљивој и веома значајној социолингвистичкој проблематици.

Пошто израда пројекта „Школска терминологија“ нема само стручну, научну, већ и одређену друштвено-политичку тежину, позив да присуствују овом савјетовању, поред осталих, упућен је и одређеним представницима друштвено-политичког живота БиХ.

На Савјетовању су, поред босанскохерцеговачких лингвиста и стручњака за поједине научне области, учествовали и неки еминентни југословенски лингвисти који се баве овом проблематиком. Уводни реферат поднио је руководилац Пројекта др Миливоје Миновић. У реферату је дата детаљна слика о томе шта је до сада урађено и указано је на најважније проблеме на које се у досадашњем раду наишло. Референт је изнио и своје погледе на путове рјешавања постављене проблематике, што је поткријепио обимном документацијом која је резултирала из исцрпне научне анализе.

На Савјетовању се расправљало о разлозима зашто је потребна двојна термилологија у школама СРБиХ, затим, шта треба учинити у стручном погледу да се осигура солидан увид у стварно стање термилолошког комплекса на читавом српскохрватском подручју, а не само на босанскохерцеговачком тлу и како примјењивати двојну термилологију, с обзиром на различите могућности њене примјене. О потреби двојних

термина у школама у СРБиХ и разлозима за ту одлуку већ је речено у цитираним Закључцима Просвјетно-културног вијећа СРБиХ. Да би се стекао увид у терминолошку ситуацију на читавом српскохрватском подручју, потребно је вјерно снимити ситуацију на широком корпусу у који улазе уџбеници са цијелог српскохрватског језичког подручја. Након тога моћи ће се приступити сређивању грађе, на начин који буде најприкладнији. Одређивање начина како ће се вршити сређивање и како ће се поступати у случајевима многоструких разноликости није само ствар лингвиста па ће се одговори тражити и на ширем плану, у смислу друштвеног договарања.

У току Савјетовања у врло живој, разноврсној и идејама богатој дискусији учествовали су многи стручњаци који су указали на сложеност задатака Пројекта и путове њиховог остварења. Иако су се на Савјетовању чула и различита мишљења и концепције у вези с реализацијом Пројекта, она су омогућила да се боље сагледа стварни значај овога рада и пронађу најадекватнија рјешења. На приједлог учесника Савјетовања Комисија, коју су сачињавали: др Миливоје Миновић, Хрвоје Крижић, Наила Валевац и Нађа Тасо, формулисала је закључке у којима је најзначајније следеће:

— У Босни и Херцеговини функционира један књижевни језик, српскохрватски, односно хрватскосрпски. Терминолошка лексика као дио књижевнојезичких средстава, иако нехомогена, у нашој републици припада једном, нашем заједничком књижевном језику. Та језичка средства, као уосталом, и сва друга која припадају нашем књижевном језику обавезни смо култивирати.

— Пројекат „Школска терминологија“ настао је из потреба босанскохерцеговачке књижевнојезичке ситуације. При изради рјечника нужно је водити рачуна о специфичностима стандарднојезичког израза у СРБиХ.

Мевлида Караџа-Гарић

У МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ САСТАНАК СЛАВИСТА У ВУКОВЕ ДАНЕ

Свакога септембра, од 1971. године наомамо, у Вукове дане, у организацији Међународног славистичког центра СР Србије, у Београду, Новом Саду и Тршићу окупују се научници-слависти из југословенских и иностранних славистичких центара. Они том приликом саопштавају резултате својих истраживања из договорене тематске области, размењују о томе мишљења и тако дају допринос свестранијем осветљавању појава у одређеним областима књижевне историје, теорије књижевности и лингвистике.

Први међународни научни састанак, 1971. године, расправљао је о југославистици у свету и код нас и о интересовањима Вука Караџића за поједине научне области. У 1972. години излагања су била посвећена књижевном језику и књижевном стваралаштву у предвуковској и вуковској епохи, а у 1973. години Вуковој присутности у култури, језику и књижевности у другој половини XIX века.

За предмет разматрања у протеклој 1974. години одабране су теме о укључивању наше народне књижевности и културе у токове светске књижевности и о сарадњи Јакова Грима и Вука Караџића.

Овогодишњи, пети по реду научни састанак, одржан је од 11. до 16. септембра у Београду, Тршићу и Новом Саду. Поднето је укупно 70 реферата, а већи број учесника суделовао је у дискусији, на теме: *Летопис Матице српске и њени европски и српски часописи у XIX и XX веку* и *Ђуро Даничић и његови српскохрватске филолозије*. Повод за избор ове тематике су значајни јубилеји: 150-годишњица излагања Летописа Матице српске односно 150-годишњица рођења Ђуре Даничића.

Летопис Матице српске, најдуговечнији српски књижевни часопис, чије се присуство у књижевности и култури осећа од двадесетих година прошлог века па све до данас, први пут је био предметом свестраног научног разматрања. У четрдесет реферата домаћих и страних научника саопштени су резултати проучавања литерарно-историјске материје коју бројна годишта Летописа садрже, као и истраживања структуре и концепција сродних периодичних публикација XIX и XX века које су излазиле у околним европским културним центрима.

Бројност и разноврсност ужих тема отежава њихово груписање по сродности. Може се ипак рећи да је преовлађивало неколико основних праваца научног интересовања по тематским односно временским целинама: почеци Летописа Матице српске и концепција његова оснивача Георгија Магарашевића; раздобља-етапе током излажења; усвајање Вукове ћирилице у Летопису; присутност појединих југословенских, словенских и европских писаца на страницама Летописа; утицаји друштвене и књижевне климе на садржаје; утицаји књижевних епоха и праваца на поетику часописа; Летопис и југословенско усмено песништво; Летопис и књижевност за децу; информације и прикази које су други српски часописи објављивали о Летопису; Летопис и пештанско-Будимски часописи 20-их година XIX века; Летопис и руски часописи 20-их година прошлог века (типолошка поређења); српски часописи прве половине XIX века; Летопис Матице српске и Летопис Матице словачке, и др.

У истраживањима су биле, због карактера материје а негде и личног приступа научника, примењене различите методе: књижевно-историјска, књижевно-теоријска, културолошка, структурална, типолошка, статистичка и др.

Резултати су негде саопштени децидирано. Другде је то било отварање нових питања, односно изношење хипотеза, а указано је и на правце пожељних даљих истраживања. Уз то су реферати и дискусија дали низ сугестија и подстицаја за систематско изучавање целокупне наше књижевне периодике — која представља драгоцено сведочанство о књижевним збивањима у протеклим периодима.

Значајан допринос својим прилозима дали су: Ђ. Живановић, М. Мојашевић, Д. Перишић, Т. Чолак, И. Удовички, С. Марковић, Д. Вученов, Д. Живковић, И. Тартала, Ј. Деретаћ, Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, М. Бабовић, М. Сибиновић, З. Божовић, В. Јанковић, Љ. Самуровић, Г. Тешић, М. Чаркић, В. Николић (Београд); Ж. Милисавец, Ж. Бошковић, Б. Новаковић, Б. Ковачек, Ј. Чурчић, Ј. Погаџић, С. Костић, М. Клеут, В. Вулетић, Ј. Кмећ (Нови Сад); С. Пенчић, В. Бован (Приштина); А. Спасов (Скопље); Н. Килибарда (Никшић); М. Милидраговић (Сарајево); И. Пот (Будимпешта); М. Живковић (Букурешт); З. Константиновић (Инсбрук); В. Кот (Краков); М. Јенихен (Берлин); В. Рајс (Јена) А. Албин (Лос Анџелос) и други.

Посебно поменимо реферат пок. Владана Неђића „Народне песме у Летопису Матице српске“, којим је овај истакнути научни радник и врсни познавалац народне књижевности дао свој последњи прилог њеном проучавању. Његова прерана и изненадна смрт неколико дана касније нанела је тежак губитак нашој науци и култури.

Плодна научна делатност Ђуре Даничића (1825—1882), истакнутог српско-хрватског филолога, чије се име везује за почетке науке о језику код нас, била је предмет разматрања тридесет научних реферата и саопштења поднетих на другом делу научног састанка. Анализирајући Даничићеве теоријске приступе и ставове у области нашег језика, научници су, између осталог, закључили да су многи и данас присутни и актуелни, па зато и незаобилазни и при проучавању савременог српскохрватског језика.

Из бројних наслова реферата, саопштења и дискусије могле би се, по садржају и значају, извући следеће тематске целине: утицај Франа Миклошића на Ђ. Даничића; Ђуро Даничић и почеци српскохрватске филологије; Даничићево учешће у Вуковој реформи; језик првих Даничићевих полемичких радова; Ђуро Даничић као акцентолог; значај Даничићевог дела „Српски акценсти“ за упоредну словенску акцентологију; Ђуро Даничић и морфонологија придева; значај Даничићеве класификације заменица у Малој српској граматици; синтакса Ђуре Даничића; Даничић и изучавање дијалеката нашег језика; Даничићеве Основе према Вуковом Рјечнику; Даничићева предавања из словенске филологије; допринос Ђуре Даничића словенско-румунској филологији, и др.

Прилоге на ове теме дали су: С. Хафнер (Грац), Ј. Хам (Беч), Д. Јовић (Београд), А. Пецо (Београд), З. Топољанска (Варшава), Б. Николић (Београд), Г. Несекловски (Беч), Р. Симић (Београд), М. Ивић (Нови Сад), П. Ивић (Нови Сад), Ђ. Трифуновић

(Београд), К. Нејлор (Колумбус), Г. Милашу (Букурешт), Ђ. Живановић (Београд), Д. Барјактаревић (Приштина), А. Младеновић (Нови Сад), М. Ђорац (Приштина), Ј. Кашић (Нови Сад), Б. Остојић (Никшић), М. Дешић (Београд).

Проучене су и друге области Даничићевих интересовања и делатности: Даничић као лексиколог и лексикограф (Л. Хадровић, Будимпешта: Етимологија неких необјашњених ријечи у Даничићевом Рјечнику из књижевних старина; Н. И. Толстој, Москва: Ђура Даничић као лексиколог и руски лексикографи средином XIX века; Д. Ђупић, Титоград: Лексика „Горског вијенца“ у Даничићевој обради у Рјечнику хрватског или српскога језика ЈАЗУ); Даничић као преводилац Старога завета (М. Стојнић, Београд: Поетичка решења Ђуре Даничића у преводу псалама). У реферату Х. Поленковића (Скопље) осветљен је рад Ђуре Даничића као управника Народне библиотеке или српскога брига као управника Народне библиотеке на добављању књижевноисторијских споменика из Македоније. Однос између Ђуре Даничића и Матице српске приказан је у реферату М. Веселиновић-Шулц (Нови Сад). М. Радовановић (Нови Сад) упознао је Скуп са својим радом на изради нове библиографије Даничићевих радова. У оквиру ширих разматрања почетка српскохрватске филологије запажено је било излагање С. Вукомановића (Београд) о Вуковом раду на „Српском рјечнику“ из 1852. године.

Објављивање реферата и дискусија са V међународног научног састанка слависта у едицији МСЦ омогућиће да се и шира јавност ближе упозна са научним резултатима до којих се овом приликом дошло. Тиме се серија оваквих издања, започета 1971. године, продужава као значајна научна периодична публикација. Истакнимо и то да је јубиларна Даничићева година обележена и пригодним фототипским издањем његових предавања из словенске филологије.

Љиљана Јухас

ПРВА ЈУГОСЛОВЕНСКА ОНОМАСТИЧКА КОНФЕРЕНЦИЈА

Жеља нам је да у овом нашем часопису поздравимо Прву ономастичку конференцију одржану у Тивту од 22. до 25. X 1975. год. Окупљање југословенских научних радника из области ономастике, дисциплине којој се у последњих двадесетак година посвећује посебна пажња, значи стварање чврсте подлоге за каснија заједничка проучавања и добру међусобну сарадњу.

Конференцију је организовао Међуакадемијски одбор за ономастику, који обухвата чланове из свих наших научних центара. Интензивни дводневни рад је започет уводном речју проф др Љ. Јонкеа, председника Међуакадемијског одбора. Своје научне прилоге у виду реферата и саопштења прочитало је 26 учесника. Њихова имена наводимо оним редом којим су излагали: П. Шимуновић, Д. Ђупић, Љ. Јонке, М. Пешикан, Ј. Вуковић, М. Митков, Љ. Станковска, А. Шојат, Б. Видоски, Д. Петровић, Н. Килбарда, М. Могуш, Д. Вујичић, М. Станић, А. Поповски—К. Пеев, А. Пецо, И. Смајливић, Т. Стаматовски, М. Грковић, В. Михајловић, Ф. Безлај, З. Павловић, Н. Рођић, В. Јакић-Цестарић, М. Пижурица.

Тематски разнородни реферати обухватили су доста интересантних питања. Нарочита пажња обрађена је методолошким и принципским питањима рада на прикупљању ономастичког материјала и начину његова репрезентовања, а саопштавани су и значајни резултати теренских испитивања. Остали реферати су посвећени семантичким променама које се примећују у оквиру личног имена, међусобној повезаности и зависности апелатива и топонима, упоредном посматрању онома у словенским језицима и другим важним ономастичким питањима.

Време и простор не омогућују нам да посетимо више места приказивању специфичних проблема и задатака ономастике о којима је говорено на конференцији у Тивту, али можемо истаћи да неке теме, као што су стандардизација властитих имена или однос апелатива и властитих имена, имају и шири значај за проблематику нашег књижевног језика и језичке културе.

Реферати су праћени садржајном дискусијом, која је, иако временски ограничена због обимног програма, дала значајан прилог успеху конференције, посебно духу конструктивне сарадње који је владао током целог рада.

На завршетку овог научног скупа донети су закључци, у којима се истиче да су реферати, дискусија и сам ток конференције у потпуности испунили очекивања и оправдали замисао Међуакадемијског одбора да организује овакав састанак.

Сва саопштења и други материјали биће објављени у посебној књизи, коју ће издати Друштво за науку и културу Црне Горе.

Предвиђено је да се следећи састанак одржи кроз две године, а његови организатори ће бити научни радници-ономастичари СР Македоније.

Верујемо да ће на овај начин започета сарадња, уз учешће великог броја наших лингвиста који се баве проблемима ономастике, бити настављена са успехом и даље, те да ће много допринети успону и развоју ове лингвистичке дисциплине у Југославији. Самим тим наши ономастичари ће моћи више учествовати и у развоју ономастике у међународним оквирима.

Звездана Павловић

ТРАЈНИ ЛИНГВИСТИЧКИ ЗНАЧАЈ СИМОНОВИЋЕВЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ГРАЂЕ

— In memoriam аутору „Ботаничког речника“ —

Преминуо је професор Драгутин Симоновић, ботаничар, дугогодишњи сарадник на изради Речника САНУ, аутор једног од најзначајнијих Посебних издања САНУ — *Ботаничког речника*, који је 1959. године, као свесју трећу књигу у оквиру ове серије САНУ, издао Институт за српскохрватски језик. Симоновићевом смрћу као да се још актуелније наметнуло питање на чему смо данас у обради ботаничке терминологије, шта за филологе значи богата и разноврсна грађа која им је постала доступна захваљујући прегалаштву овог заслужног стручњака и културног радника, грађа из једне од најважнијих грана наше терминологије — имена биљака, општејезичка и стручна.

Својим речником Драгутин Симоновић учинио је оно што је најважније: омогућио је да се флорно називље не предаје забраву, да се не гаси као језичка материја, да се може са нужном стручном идентификацијом уносити у лексикографска дела и друге приручнике. То се и ради; у највећој мери захваљујући Симоновићу — имена биљака су богато заступљена у нашим великим савременим речницима. Међутим, то искоришћавање обично има смисао простог преношења података, њиховог поновног регистровања и укључивања у општејезичке фондове, а изостаје права филолошка разрада, идентификација лингвистичких појава и чињеница о којима латентно сведочи грађа ксју је Симоновић прикупио, делом наново а делом преузимањем од ранијих прегалаца на овом пољу.

Лингвистичка обрада имена биљака није нимало једноставан задатак; то је материјал за опсежне и разноврсне студије. Сама етимолошка анализа, на пример, изискавала би веома сложен и обиман рад. Ту имамо, с једне стране, архаично словенско језичко наслеђе (поред обичних имена каква су *јасен*, *бреза*, *јела*, *шишир* — многе мање познате архаизме, као *јајњег*, *брекиња*, *хвоја*, *хвоиће*, *љуиши* итд.) — а с друге стране различите млађе сл. зјеве, као што су калкови, дословни преводи (*коњорей* — *Equisetum*, *майеричњак* — *Matricaria*, *сјолисић* — *Milefolium*, *слезиница* — *Asplenium*, *звездан* — *Aster*, *двозуб* — *Videns*, *волово ребро* — *Wurleugum* итд.), или и директне позајмице, дрвне и новије, често у знатно измењеном облику (*босиљак* — *Basilicum*, *бреберика* — *Berberis*, *бишуника* — *Betonica*, *раман* — *Chamomilla romana*, *сомина* — *Ju-*

pirerus sabina и др.). Међу многобројним варијацијама појединих термина налазимо примере за различите фонетске појаве (шћакавизми: *шћавелъ*, *шћир* и сл., секундарно *ф*: *фрба*, *фријес*, секундарно *ц*: *цмиље*, *цмрек*, *цволика*, секундарно јат: *лијер* *Lilium*, *кисјелица*, метатеза: *диуња*, *йкуња* — итд.), или и смисаоне деформације, под утицајем накнадне мотивације, тзв. народне етимологије (*рамена*к или *роморика* од *раман*, *роман*, даље *йейрожил* или *йейрожелъ* *Petroselinum*, можда *невесилъ* од *двесилъ*, *камилца* од *Chatomilla* — итд.).

Посебну анализу изискивало би фигуративно именовање биљака, које се на разне начине лексикализује. Развила се и једна придевска лексичка категорија — секундарна значења придева изведених од имена животиња. Наиме, низ оваквих придева у фитонимима добија значење диференцирања врста, указивања на споредну, специфичну или дивљу варијанту или псеудоваријанту биљке. У даљем семантичком развоју овакав придев добија смисао својеврсне негације и значи отприлике „неправи“, или и даље: „тобожњи“, „лажни“. Најчешћи су у овој употреби придеви *зеч(и)ји* (двадесетак имена типа *зечја лубеница*, *зечје жишо*, *зечји куйус* и сл.), *змијин*, *змијски* и сл. (*змијин кукуруз*, *змијњи лук*, *змијско ірожђе* итд.), *мачји* (*мачја дейтелина*, *мачја мейвица* и др.), *медвеђи* (*медвеђи лук*, *међеђа јајода* итд.), *йасји* (*йасја јабука*, *йасји дрен*, *йасји йершун* и др.), *вучји* (*вучји боб*, *вучји вриањ* итд.), *мишји*, *лисичји*, *кукавичји* и др.

Симоновићев речник је драгоцену основу не само за научне лингвистичке анализе, него и за примењени рад на унапређивању језичке културе. Он спада у пионирске радове у области сређивања стручне терминологије и представља пример — засад, на жалост, углавном усамљен — како треба приступити овом важном и неодложном послу.

М. Пешикан

РЕГИСТАР

XXI књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат; ар. = арабизми, речи арапског порекла; арап. = арапски; гл. = глагол, глаголски; дијал. = дијалекатски; етим. = етимологија, етимолошки; знач. = значење; лок. = локатив; мн. = множина; морф. = морфологија, морфолошки; несвр. = несвршени; ном. = номинатив; орт. = ортографија; пољ. = пољски; пор. = поређење; прав. = правопис; прид. = придев, придевски; рус. = руски; свр. = свршени; синт. = синтакса, синтаксички; сл. = слично; суф. = суфикс, суфиксни; твор. = творба, творбена структура; топон. = топоним; транскр. = транскрипција; ум. = уместо; уп. = употреба; фонет. = фонетски; фраз. = фразеологија, фразеолошки; хип. = хипокористик; хом. = хомоним, хомонимија; чеш. = чешки.

А

Абдул : Абдел, транскр. ар. 252
Абдулах и сл., транскр. ар. 253
Абдулмацид и сл., транскр. ар. 253
Абдурахман и сл., транскр. ар. 253
Абу, транскр. ар. 251
Абул Хаул и сл., транскр. ар. 246
Аиша, транскр. ар. 247
Акбар : Ахбар, транскр. ар. 246
ал, ел и сл., арап. одређени члан,
транскр. и уп. 249, 250, 253, 262,
264, 265
Алтомањ, твор. 219
Анвар : Енвер, транскр. ар. 252, 264
Апеџић, твор. 217
арап. гласови и транскр. у српско-
хрватском:
а 248, 259, 260, 262, 264; ā 248,
258; aw 246, 258; ay 247, 258,
262, 265; b 255, 263; d 255, 256,
263; ḍ 244, 256, 263, 265; ḍ̣ 244,
256, 263; f 255, 256, 263; ġ 246,
257, 263; ġ̣ 244, 245, 252, 257, 263;
h 245, 246, 257, 263; ħ 245, 257,
263; ħ̣ 245, 257, 263; i 248, 249,
258; I 248, 258; k 256, 263; l 249,
250, 263, 264; m 255, 263; n 255,
263; q 246, 257, 263; r 255, 263;
s 255, 263; š 244, 256, 263; ṣ̌ 244,
255, 263; t 255, 263, 264; ṭ 244,
256, 263, 265; ṭ̣ 244, 256, 263;

u 248, 249, 258; ū 248, 249, 258;
w 246, 258, 263; y 247, 255, 263;
z 255, 263; ž 244, 256, 263; „аин“
245, 257, 258, 263; „хемза“ 258,
263

Асад : Есад, транскр. ар. 264
Ахбар ел јаум и сл., транскр. ар. 246,
262

Б

Вајџеџ (Вајџеџ), твор. 217
Баошље, етим. и твор. 156
Bartuljъ, твор. 220
Ваџ (од Вајиславъ), твор. 217
Bedeč (словен.), твор. 218, 222
Beneč (Beneč), твор. 218
Веџ (старочеш., од Berislavъ), твор.
153
Bogdaň, твор. 220
Bogdaň, твор. 219
Božljin (орт. Božljinъ), твор. 152, 153
Boređъ, твор. 217
Borisalj, твор. 156
Branisalj, твор. 156
Brataň, твор. 157
Bratljevo, твор. 152
братовљи, твор. 155
Bratoradъ, твор. 157
Bratoslavljев, твор. 154—157
Bratoslav(v)ljъ, твор. 156
Budeč, твор. 217

Budza (старополь., од Budislavъ), твор.
153
Budlja, твор. 151—154
Buz (старочеш., од Budislavъ), твор.
153
Buljaň, твор. 219
Виць (од Budislavъ), твор. 217

B

Valeće (село), твор. 216
Valečić, твор. 217
венци — врабаца, акц. 232
венчати се за студен камен, фраз. 11
Veseliň, твор. 220
Videćak (из села Videće), твор. 217
Vidoslav (прид.), твор. 220
вилајет : вилаја и сл., транскр. ар. 264
Vinček, твор. 216
Vladisalj, твор. 156
Vladislav (прид.), твор. 220
Vladislavlјь, твор. 156
Vlađь (:Vladislavъ), твор. 153, 157
-vlji, -vljev, твор. 154—157
Vojisilјь, твор. 157
Врана врани очи не вади, фраз. 8
Врана му је мозак попила, фраз. 8
Vranjanin, твор. 218
Vrac (старочеш., од Vratislavъ), твор.
153
Вук длаку мења, али ћуд никако,
фраз. 9
Vukosalj, твор. 156
Вулечевић, твор. 217

Г

Гадафи : Казафи, транскр. ар. 244
Гамал : Цемал, транскр. ар. 245, 252
гвожђе, акц. 230
гибати :гиба- и гибље-, однос основа
64—68, 74—76
главом ('лично, сам'), фраз. 12
Gošь (од Godimirъ), твор. 217
Gradetinъ, твор. 222
Gradisalj; твор. 156
Građь (од Gradislavъ), твор. 153
Grgeće (село), твор. 216
Grgeč (Grgeć), твор. 217
грожђе, акц. 230
Grubeňa, твор. 157
Гумхурија : Цумхурија, транскр. ар.
245

Д

Dablјь, твор. 154
Dađь : Daće, твор. 154
Дамаск, транскр. ар. 242
дан и ноћ, фраз. 13
дати бабу за невесту, фраз. 11
двадесет кућа, акц. 230
дворови — дворова, акц. 230
дели(н)квент, прав. 168—171
Desimirja, твор. 152
Dečaninъ, твор. и етим. 218
Deščinъ, твор. 220
Dešь (:Desislavъ), твор. 153, 157
dje < dје и сл. (у предграђе и сл.:
предграђе и сл.), фонет. 224—226
Dobrečь, Dobreč, твор. 217
Dobrosalj, твор. 156
до(ј)имати се: до(ј)има- и до(ј)имље-
се, однос основа 114—120
Domaňa, твор. 157
Domjaň, твор. 220
Domy, Domljanović, твор. 153, 154
Dorožь, Dorožajь, Dorožka (старорус.,
од Dorgoslavъ), твор. 153
доћи, акц. 230
Dragaň, твор. 221
Dragaň, твор. 219
Draglja, твор. 151, 154
Dragljane, твор. 152, 153
Draglje (орт. Dragle и Dragљje),
твор. 151, 152, 153
Dragljevci, твор. 152
Draglji, твор. 152, 153
Dragorađь, твор. 157
Dragoslalјиць, твор. 156
Dragutiň, твор. 220
Грађь : Građe, твор. 154, 157
Draž (старочеш., од Dragoslavъ), твор.
153
Dražljevo, твор. 152
дремати : дрема- и дремље-, однос
основа 34—40, 74—76
дт (у видт, сидт, ослободт се и сл.),
фонет. 228—229
Dudalj (орт. Duđь и сл.), твор. 152,
153
Dušlje (орт. Dušle), твор. 151, 152, 153
дц (у младца, љдца и сл.), фонет.
228—229

Е

-eir, -eil, -ein : -ejr, -ejl, -ejn, транскр.
ар. 265
ел, ал и сл. (арап. одређени члан),
транскр. и уп. 249, 250, 253, 262,
264, 265

Енвер : Анвар, транскр. ар. 252, 264
 Есад : Асад, транскр. ар. 264
 -et- у промени именица типа Jure,
 Grge, Rade, Stane (Jure-Jurete-
 Jureti-Juretu итд.) 215—222
 -eć (-eč) од -etj- (Jureć, Jureč : Jure-
 Jurete), твор. 215—222

Ж

живимо, акц. 230
 Žižka (старорус., од Židoslavъ), твор.
 153
 жт (у трајжт, тујжт и сл.), фонет.
 228—229

З

завлачити, свр. : завлачити (се) несвр.,
 ком. 15
 задерати : задирати, 18
 заимати (узаимати и сл.): заима- и
 заимље-, однос основа 108—110
 закопати под камен, фраз. 11
 замицати се, свр. : замицати (зами-
 цати се), несвр., ком. 15
 заносити, свр. : заносити (:занети),
 несвр., ком. 14, 16
 заседаати, свр. : заседаати и заседаати,
 несвр., ком. 16
 заскакати, свр. : заскакати, несвр., ком.
 16
 заскакати се, свр. (несвр.), ком. 16
 заударати, свр. : заударати, несвр.,
 ком. 16
 захвалити (захваљивати) : захвалити се
 (захваљивати се), синт. 272—274
 здравље, акц. 230
 зелена јабука, пробни камен, зми-
 јинска глава, лисичји реп, фраз. 10
 зибати : змба- и зибље-, однос осно-
 ва 76—79
 зт (у музте, пазте се и сл.), фонет.
 228—229

И

Ибни (ум. Ибн), транскр. ар. 253
 Ivaљ, твор. 219
 И вуци сити и овце на броју, фраз. 13
 избирати, свр. и несвр., ком. 16
 извиђати се, свр. (?) : извиђати (:из-
 видети), несвр., ком. 16
 извлачити, свр. и несвр. (: извући),
 ком. 17, 21, 24
 изврђати (дијал.), свр. и несвр., ком.
 17

издизати се, свр. и несвр. (: издићи
 се), ком. 17
 из дубине душе, фраз. 12
 измењати, свр. (и несвр.), ком. 17
 измењати (дијал. ум. изметати), свр.
 и несвр. (: изметнути), ком. 17
 изна(х)одити се, свр. и несвр., ком. 17
 износити, свр. и несвр. (: изнети се),
 ком. 17, 19
 изокретати и изокретати, свр. и
 несвр. (:изокренути), ком. 17, 20
 израђати, свр. и несвр., ком. 17
 исевати се, свр. и несвр., ком. 17
 искакати се, свр. и несвр., ком. 17
 Isakovlji, твор. 155
 Iskrosalj, твор. 156
 испадати (се), свр. и несвр. (: испас-
 ти), ком. 14, 17
 испостављати, свр. и несвр. (: испо-
 ставити), ком. 17, 20
 испреплитати (се), свр. и несвр.
 (: испреплести (се) или, можда
 испреплетати (се)), ком. 17
 истрзати (-ам), свр. : истрзати (ис-
 тржем и истрзам (:истргнути),
 несвр., ком. 18
 исходити, свр. и несвр., ком. 18

Ј

Janeč (Janeč), твор. 217
 Јасер, Јасир, транскр. ар. 249, 252
 јд (у ројдем, дојдем и сл.), фонет.
 223—227
 јести камен, фраз. 11
 јт (у ројти и сл.), фонет. 223—227
 Јуреč (орт. Jwrech), твор. 215
 Јуреће (село), твор. 216
 -јь, суф. присвојних прид., 151—157,
 215—222

К

Казафи : Гадафи, транскр. ар. 244
 Каиро, транскр. ар. 242
 Калед : Халид, транскр. ар. 242, 249
 калифа, халифа, транскр. ар. 245,
 246
 камен смутње, камен спотицања,
 фраз. 10
 као (хладне) воде, као мало воде на
 длану, фраз. 13
 Картум : Хартум, транскр. ар. 245
 Касем : Касим, транскр. ар. 246, 252
 који (кога : којег итд.), морф. 158—166
 који : што, уп. и знач. 3—6

контингент, контигент и контигенат,
прав. 168—171

Коран, Куран и сл., транскр. ар. 248

Корасан : Хурасан, транскр. ар. 245

кореспондент и кореспондент, прав.
168—171

користити (се), синт. 271—272

Косовац : Косовар, морф. 268—269

Куран, Коран и сл., транскр. ар. 248

кућама : кућама, акц. 231, 232

Л

Laletov, твор. 222

Либан, транскр. ар. 242

Lovreč, Lovreč, твор. 217

-љ и -је, суф. у хип. 153

Љ

љъ, -ље, -ља, суф. у творби хип. 151—157

М

Marinčetiň, твор. 222

Мароко, транскр. ар. 242

Martiň, твор. 216, 220

Mateč, твор. 217, 218

Matečić, твор. 217

место под сунцем, фраз. 10

Miletov, твор. 222

Mileč, твор. 217

Milešević, твор. 217

Milosalj, твор. 156

Milujь, твор. 157

Miljь (: Милосав), твор. 153

Miř (старочеш., од Miroslavь), твор.
153

Mirečь, твор. 217

Miroslavljev, твор. 154—157

Miroslaljičь, твор. 221

мој (мога : мојег итд.), морф. 158
—166

мужевља, твор. 155

мућнути главом, фраз. 11

Мухамед, транскр. ар. 247

Muc (старочеш., од Mqntimigь), твор.
153

на + лок., знач. 233—238

набирати и набирати се, свр. : наби-
рати (се), несвр., хом. 18

навозити се, свр. : навозити се, несвр.,
хом. 14—15

навозити (се), свр. и несвр. (: навес-
ти (се)), хом. 18

Нагиб : Нециб, транскр. ар. 245

надавати и надавати се, свр. и несвр.,
хом. 18

на деветом небу, на брзу руку, фраз. 12

надизати и надизати се, свр. и несвр.,
хом. 18

надимати се : надима- (се) и нади-
мље- (се), однос основа 68—76

на леђи — на леђима, акц. 232

наметати и наметати, свр. и несвр.
(: наметнути), хом. 18

наносити се, свр. : наносити се (: нане-
ти), несвр., хом. 18

нападати, свр. и несвр. (: напасти),
хом. 18

Насер, Насир, транскр. ар. 242, 249,
252

находити (се), свр. и несвр., хом.
18, 24

Něžь (:Něgoslavь), твор. 153

ни зука ни вука, ни за живу главу,
фраз. 13

нов, -а, -о, акц. 230

Нурудин и сл., транскр. ар. 253

О

о + лок., знач. 233—238

оба, уп. 128

обоје, уп. 127—128

обојина, уп. 127—128

обу(ј)имати: обу(ј)има- и обу(ј)имље-,
однос основа 110—112

-овић/-вић (акц. презимена с овим
наставком типа: Јовановић // Јо-
вановић, Обреновић // Обрѐновић,
Стѐпановић // Степановић итд.), 172
—193

-ovlji, твор. 155

Ogrinč (словен.), твор. 222

од главе до пете, из дана у дан,
фраз. 12

отићи бестрага, фраз. 12

отимати: отима- и отимље-, однос
основа 44—49, 74—76

очев, акц. 231

П

Pavlja, твор. 151—152

Perečak (из села Pereče), твор. 217

Petaň, твор. 219

печемо, акц. 232

птајау, акц. 230

по + лок., знач. 233—238

по(ј)имати: по(ј)има- и по(ј)имље-,
однос основа 112—114

покапати: покапље- и покапа-, однос основа 80—82
 пометати, свр. и несвр. (: пометнути), хом. 15, 18, 24
 понамештати, свр. и несвр. (: понаместити), хом. 18
 поносити се, свр. : поносити се, несвр., хом. 19
 попадати, свр. и несвр. (: попасти), хом. 19, 20, 21
 по први пута и сл., уп. 129—130
 попримати, свр. и несвр. (: попримити), хом. 19
 попуштати, свр. и несвр. (: попустити), хом. 19
 поседати, свр. : поседати//посѣдати, несвр. (: посести), хом. 19
 постојати, свр. : постојати//постојати, несвр., хом. 19
 почета, акц. 230
 Pчлјь, твор. 154
 пред врата — за вратима, акц. 232
 Predeñь, Predenjićь, твор. 220
 преко главе, фраз. 12
 према + лок., знач. 233—238
 Pribislavlјь, твор. 156
 Pribljan, твор. 153
 Priblje (орт. Prible), етим. и твор. 151, 152, 153, 154
 при + лок., знач. 233—238
 продала, акц. 230
 пут (по први пута, први пут и сл.), 129—130

Р

Рабат, транскр. ар. 242
 Radeñь, твор. 157, 219
 Radeč, твор. 217
 Radzь (старополь., од Radoslavь), твор. 153
 Radislav (прид.), твор. 220
 Radljevac, твор. 152
 Radljevo, твор. 153
 Radlji kamen, твор. 156
 Radovañ, твор. 220
 Radomilјь, твор. 157
 Radosla(v)лјь, твор. 156
 Radoslja Vas, твор. 156
 Raduñь, твор. 219
 Rađьць, твор. 220
 Rađь (: Radoslavь), твор. 153, 154
 Raz (старочеш., од Radoslavь), твор. 153
 раис, реис, транскр. ар. 247
 Rajañь, твор. 219

Rašaninь, твор. 218
 Rašь, твор. 157
 реис, раис, транскр. ар. 247
 Рѣјад, транскр. ар. 244
 Roža (старорупс., од Rodislavь), твор. 153

С

сажимати: сажима- и сажимље-, однос основа 120—121
 Sajanin, твор. 218
 Сајфудин и сл., транскр. ат. 253
 Svetač (прид.), твор. 216
 свој (свога : својег итд.), морф. 158—166
 Simetinь, твор. 222
 Simečak (из села Simeće), твор. 217
 Simeč (Simeć), твор. 218
 синовљи, твор. 155
 сипати: сипа- и сипље-, однос основа 56—64, 74, 76
 скапати: скапа- и скапље-, однос основа 82—86
 Smoleće (село), твор. 216
 Stañ (старочеш., од Stanislavь), твор. 153
 Staneće (село), твор. 216
 Stañь (: Stanislavь), твор. 153, 154
 Stefañь, твор. 220
 Stipeč, твор. 217, 218
 Stojisalјь, твор. 156
 сунце, акц. 230
 твој (твога : твојег итд.), морф. 158—166
 tje < тје (у листје, прутје и сл. : пруже, смеће и сл.), фонет. 224—226
 То зна и пијана врана, фраз. 8
 Tomlјь, Tomljanovič, Tomljenovič, твор. 154
 тресем, тресемо, акц. 231
 тресен, -а, -о, акц. 230
 Турци, акц. 230

У

у + лок., знач. 233—238
 узимати: узима- и узимље-, однос основа 49—56, 74—76

Ф

Фахид, Фахед, и сл. транскр. ар. 243
 Fganač, твор. 221

X

Халид : Калед, транскр. ар. 242, 249
 халифа, калифа, транскр. ар. 245,
 246
 Хартум : Картум, транскр. ар. 245
 Нагъс (Нагъс, орт. Нагъс), твор.
 221
 Хафиз, Хафез, транскр. ар. 244, 249
 Химс : Хомс, транскр. ар. 244
 храмат: храмље- и храма-, однос
 основа 101—106
 Нганисалј, твор. 156
 Нгањсѝс, твор. 221
 хрипати: хрипа- и хрипле-, однос ос-
 нова 99—101
 Нудманј (словен.), твор. 222
 Хурасан : Корасан, транскр. ар. 245

Ч

чепати: чепа- и чепље-, однос основа
 121—123
 Џнеѝс (село), твор. 216

Џнеѝс, твор. 217
 Џуѝс (од Судомігъ), твор. 217

Ц

Цебел ел Шира : Цебел е- Шира:
 Цебел еш-Шира, транскр. 264

Ш

Šarǧaň, твор. 219
 шејх, шеик и сл., транскр. ар. 245,
 265
 шкрипати: шкрипи- и шкрипле-, од-
 нос основа 86—97
 шкрипети: шкрипи-, гл. основа 86—97
 шкрипити: шкрипи-, гл. основа 86—97
 штипати: штипа- и штипле-. однос
 основа 97—99
 што : који, уп. и знач. 3—6
 -ѝјъ, -ѝја, -ѝје, суф. у творби хип.
 151—157

